

ISSN—0132—6066

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

4. 1986

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986, № 4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

4. 1986

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ი მ კ ო ლ ე ზ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)
პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрелия Е. П., Цайшвили С. С.

Ответственный секретарь Г. А. Глonti

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მიცენა“, ენისა და ლიტერატურის სერია
1986, № 4

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19, ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 5.VIII.86; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 14.X.86; უე 04793;
ქილაღის ზომა 70×1081/16; მაღალი ბეჭდვა; პირ. ნაბეჭდი თაბახი 16.8; პირ. სალ.-ვატ. 17.1;
სააღრიცხვო-სავაჭომცემლო თაბახი 15; ტირაჟი 1500; შუკე. 2452; ფასი 1 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

წერილები

ა. სილაგაძე, მახვილის საკითხისათვის ქართულ ლექსში	5
ნ. ნაკულაშვილი, ღრის პოეტისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“	19
ნ. წაქაძე, ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონიდან ზადი-ჯადი	32
მ. რაფაეა, თეოდულე ზუცეს მონაზონის ერთი თარგმანის შესახებ (ეპიფანე კვიპრელი თუ იოანე დამასკელი?)	39
მ. მაისურაძე, მ. შამულაშვილი, ა. ლამბაშიძე, ათონის მრავალთავის ერთი საკითხავის წყარო	52
მ. ჩხენკელი, „ათონის მრავალთავის“ ერთი პატივგრაფიული თხზულება	59
ნ. კიხიძე, ქართული პოეტური ტექსტების ინტონაციური ვაფორმების შესახებ	73
ქ. სორდია, ფრაზეოლოგიისა და სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხები	80
კ. დანელია, გრამატიკული სქესის გამოხატვის ცდა ქართულში	87
მ. მალრაძე, მსაზღვრელი კომპონენტები რთული შედგენილობის ტოპონიმებში (კასპის რაიონის მასალის მიხედვით)	102
მ. ალექსიძე, საყოფარ სახელთა როლი ანტიფონის შექმნაში (მაფეზის ლირიკის მიხედვით)	110
მ. ჯანაშიძე, თურქული ლექსიკა იოანე ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონში	114
მ. წერეთელი, ფერთა სიმბოლიკა „არდა ვირაფ ნამაკში“	126
ქ. კიკვიძე, სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინი სპარსულში („მამა“, „ვეფიშვილი“, „ძმა“)	131
ო. გრიაზნოვა, ინფორმაცია და ტექსტის ინფორმაციულობა	141
ო. ვლობა, შეფასების კატეგორია და მისი კლასიფიკაციის პრობლემა	155
მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის მორფოლოგიურ საშუალებათა სემურ-კონტრასტული ანალიზი და ენობრივი ინტერფერენციის ზოგიერთი საკითხი (გერმანული და ქართული ენების მასალაზე)	161

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

მ. ივანიშვილი, წიგნი თანამედროვე სპარსული ლიტერატურის საკითხებზე	174
თ. ქავთავაძე, ახალი ნაშრომი ტაყეურ დიალექტოლოგიაში	181

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	183
---	-----

წიგნი
წიგნი
წიგნი

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

А. А. Силагадзе, К вопросу об ударении в грузинском стихе	5
И. Ф. Накудашвили, К вопросу поэтики времени в «Житии Картли»	19
И. П. Цакадзе, Из лексики «Витязя в барсовой шкуре» $\text{v}^{\text{e}}\text{q}^{\text{e}}\text{-o}$ (var-i)//qar-i	32
М. А. Рапава, Об одном переводе Теофила пресвитера (Епифаний Кипрский или Иоанн Дамаский?)	39
М. Д. Майсурадзе, М. Р. Мамулашвили, А. Г. Гамбашидзе, Источник одной гомилии «Афонского многоглава»	52
М. В. Чхеидзе, Одно агнографическое сочинение «Афонского многоглава»	59
И. А. Кизириа, Об интонационном оформлении грузинских поэтических текстов	73
Ж. А. Сордиа, Вопросы синтаксической квалификации фразеологизмов	80
К. Д. Дanelia, Попытка выражения грамматического рода в грузинском литературном языке	87
В. А. Маградзе, Определяющие компоненты в сложносоставных топонимах	102
М. М. Алексидзе, Роль имен собственных в построении антитезы	110
В. Т. Джангидзе, Тюркская лексика в Естественном толковом словаре Иоанна Багратиони	114
М. Г. Церетели, Цветовая символика в среднеперсидском памятнике «Арда Вираф намак»	126
К. Ц. Киквидзе, Термины, обозначающие кровное родство в персидском языке («отец», «сын», «брат»)	131
О. В. Грязнова, Информация и информативность текста	141
О. Г. Глоба, Категория оценки и проблема ее классификации	155
М. Г. Андразашвили, Семно-контрастивный анализ морфологических средств отрицания и некоторые вопросы языковой интерференции (на материале грузинского и немецкого языков)	161

Критика и библиография

М. Н. Иванишвили, Книга по вопросам современной персидской литературы	174
Т. А. Чавчавадзе, Новая работа по таджикской диалектологии	181

Хроника и информация

В. Комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	183
--	-----

წერილები

აკოლონ სილაბაძე

მახვილის საკითხისათვის ქართულ ლექსში

წინამდებარე სტატია ქართული ლექსთწყობის, როგორც სისტემის, ჩვენ მიერ ჩატარებული ანალიზის შედეგია¹. ამ ანალიზმა უშუალოდ მოგვცა რამდენიმე წინასწარი დასკვნა იმ ენობრივი პროსოდიული ელემენტების შესახებ, რომლებიც, რებრეზენტირებულნი ლექსში, გარდაიქმნებიან ლექსის ელემენტებად და გვევლინებიან სისტემის მარეგულირებელ ფაქტორებად. ეს, რა თქმა უნდა, დიდი გამოკვლევის თემაა. ამჯერად მას შევეხებით ზოგეორით წინასწარი, სამუშაო დებულების სახით, რომლის დაზუსტება და შემოწმება სპეციალურ კვლევას შეუძლია.

ქართული ლექსის რიტმული სტრუქტურის ძირითადი განმსაზღვრელი ფაქტორი არის რიტმული გასაყარი². ამ ტერმინს ჩვენ ვუწოდებთ სალექსო ერთეულის ორ წევრს შორის მოქმედ მუდმივ რიტმულ ფაქტორს საზღვრის სახით, რომელიც ამ ერთეულის, როგორც ბინარული ფორმის, დონეზე მოქმედებისას გამოყოფს და აფორმებს ერთეულის ორ შემადგენელს, ხოლო მთელი სისტემის, როგორც იერარქიულად დაკავშირებული ერთეულების მთლიანობის, დონეზე მოქმედებისას კრავს ამ ორ შემადგენელს და აფორმებს მოცემულ ბინარულ ფორმას, გამოყოფს რა მას ერთეულთა იერარქიაში. რაც შეეხება სალექსო ანუ რიტმულ ერთეულებს, ქართულ ლექსით სისტემაში ისინი ბინარულ აგებულებებს წარმოადგენენ და ქმნიან ერთეულთა ოთხ დონეს: I. ორწევრედი, რომლის შემადგენლებია ორი მუხლი ანუ სეგმენტი, მაგ., ხუთმარცვლიანი და სამმარცვლიანი შემადგენელი — 5+3 (დაბალი შაირი); II. სტრიქონი, მაგ., (5+3)+(5+3); III. ორსტრიქონედი, მაგ., (5+3)+(5+3)|(5+3)+(5+3); IV. სტროფი, მაგ., (5+3)+(5+3)|(5+3)+(5+3)|(5+3)|(5+3)+(5+3)+(5+3)|(5+3)+(5+3).

რიტმული გასაყარი: ა) განსაზღვრავს ყოველი დონის ერთეულის სტრუქტურულ სახეს, ბ) განსაზღვრავს ერთეულთა იერარქიას, გ) არეგულირებს უმცირესი, ძირითადი, ლექსის რიტმული სახის განმსაზღვრელი ერთეულის, ორწევრედის სინტაგმატურ მიმართებებს, დ) განაპირობებს ქართული ლექსის ზოგად რიტმულ პრინციპს — ყველა დონის ერთეულის ერთდროულ გაკვეთას ორ ნაწილად.

¹ ამ ანალიზის ზოგი შედეგი იხ. ჩვენს ნაშრომებში: Das prinzipielle Schema des Zeilenbaus und der Verknüpfung von Zeilen im georgischen Gedicht, Georgica, Heft 8, Tena—Tbilissi, 1985, გვ. 40—44. ქართული ლექსის მეტრიკა და რიტმის შესახებ, აღმნახო კრიტიკა^ა, 1986, № 3, გვ. 109—137 და სხვ.

² აკად. გ. წერეთელს ეკუთვნის ქართული ლექსის სეგმენტების დადგენის პრინციპი, როდესაც მათ შორის არსებობს მუდმივი საზღვარი სიტყვათვსაყარის სახით, იხ. მისი, მეტრიკა და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბილისი, 1973, გვ. 11—14.

ორწევრედის, ვთქვათ, 5+2-ის (მაგ., ლექსში: „დღე შემოდგომის ცივის | ვერსად პოულობს ალაგს, | უკანასკნელი სხივი | ეშვებოდობება ქალაქს“) რიტმულ სტრუქტურას არ განსაზღვრავს ის, რომ იგი 7-მარცვლიანია, ვინაიდან ჩვენ გვაქვს სხვა მეტრული რივის ორწევრედიც, რომელიც აგრეთვე 7-მარცვლიანია (მაგ., ლექსში: „დღეს ნოტრ-დამთან (სნებთან | ფანტაზიის ნახატს!) | კალენკორის ფრთებიან | ანგელოზებს ნახავდი“). 5+2-ის სახეს განსაზღვრავს რიტმული გასაყარი ხუთი მარცვლის შემდეგ და მის მიერ დადგენილი ორი შემადგენელი, ვინაიდან სხვა ბუნების 7-მარცვლიანი ორწევრედი, რომელიც ჩვენ გვაქვს, განსხვავებული რიტმული გასაყარის მქონეა, ოთხი მარცვლის შემდეგ — 4+3. ასეთივე მსჯელობები მიუყვება სტრიქონსა და მის რიტმულ გასაყარს, ორსტრიქონედსა და მის რიტმულ გასაყარს, სტროფსა და მის რიტმულ გასაყარს.

გარკვეული და უცვლელად გამეორებადი მარცვალთაოდენობის შემცველი მონაკვეთები არ ქმნიან რიტმულ ლექსს. ლექსს ქმნის ისეთი მონაკვეთი, რომელიც რიტმული გასაყარის მოქმედებით ორი შემადგენლისგან შედგება. 10 მარცვლი არ არის რიტმული ერთეული — არც ორწევრედი, არც სტრიქონი, 10-მარცვლედიდან აგებული რაღაც დიდი მონაკვეთი არ არის რიტმული მონაკვეთი; რიტმულ ლექსს ქმნის, ვთქვათ, 5+5 და მისი გამეორება (ან მონაცვლეობა, ვთქვათ, 5+3-თან, 5+2-თან და ა. შ.).

ავიღოთ ოთხი წინადადება („მგზავრის წერილებიდან“), თითოეული ათათი მარცვლის შემცველი, და განვიხილოთ ისინი სტრიქონებად:

დილის ექვსი საათი შესრულდა.
ამ ყოფით განეშორდი ელადიკავასს.
არა ჰგავს თქვენს წიტიანს ქალაქსა.
მე მაინც სტანციის ვარეთა ვარ.

ჩვენ გვაქვს: ა) ერთმანეთისგან გამოყოფილი მონაკვეთები სტრიქონების საბით, ბ) მონაკვეთების — სტრიქონების — იზოსილაბიზმი, ტოლობა. მიუხედავად ამისა, ქართული ენისა და ქართული სალექსო მეტყველების მატარებლის წინაშეა პროზა. გადავადგილოთ თითოეულ წინადადებაში სიტყვები ისე, რომ ყოველ სტრიქონში გექონდეს მუდმივი გასაყარი მეხუთე მარცვლის შემდეგ — 5+5:

ექვსი საათი | დილის შესრულდა.
განეშორდი ყოფით | ელადიკავასს.
არა წიტიანს | ჰგავს თქვენს ქალაქსა.
მაინც სტანციის | მე ვარ ვარეთა.

ჩვენს წინაა რიტმული ლექსი (ურთიმო, თეთრი). ქართული რიტმული ლექსი შეიქმნება მაშინაც, თუ სტრიქონებს გადავაკეთებთ ისე, რომ ოთხ-სტრიქონედში სტრიქონების ტოლობა არ გვექნება, გვექნება მათი სიმეტრიული მონაცვლეობა, ვთქვათ, 5+5 | 5+4 | 5+5 | 5+4:

ექვსი საათი | დილის შესრულდა.
განეშორდი ყოფით | ელადიკავასს.
არა წიტიანს | ჰგავს თქვენს ქალაქსა.
მაინც სტანციის | ვარეთა ვარ.

რიტმულ ლექსთან გვექნება საქმე მაშინაც, თუ სტრიქონთა სიგრძეების სიმეტრიულ მონაცვლეობასაც არ ექნება ადგილი, ვთქვათ, 5+5 | 5+4 | 5+3 | 5+2:

ექვსი საათი | დილის შესრულდა.
 განვზრდი ყოფით | ვლადიკავკასს.
 არა წიტიანს | ქალაქს ჰგავს
 მე ვარ სტანციის | გარეთ.

როგორც ვხედავთ, არც სტრიქონთა ტოლობა გვაქვს, არც სიგრძეების სიმეტრიული მონაცვლეობა. გვაქვს მხოლოდ რიტმული გასაყარი, რომელიც ქმნის ბინარულ ერთეულს; გვაქვს საერთო რიტმული გასაყარით ერთმანეთთან დაკავშირებული სტრიქონები; გვაქვს, შედეგად, მონაკვეთი, რომელიც რიტმული ლექსია.

ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ლექსის მეტრულ სტრუქტურას განსაზღვრავს რიტმული გასაყარი: 1. მონაკვეთები, რომლებშიც არ არის მუდმივი გასაყარი, ვერ ქმნიან რიტმულ ლექსს. 2. ისინი მაშინაც ვერ ქმნიან მას, როდესაც, სტრიქონებად წარმოდგენილი, იზოსილაბურნი არიან. 3. ლექსის რიტმულ სახეს გვაძლევს მხოლოდ რიტმული გასაყარი, რომელიც განსაზღვრავს ბინარულ მონაკვეთებს და მათ შეერთებს.

გასაყარი ლექსს ქმნის ისე, რომ, სულ ერთია, სტრიქონები იზოსილაბურნი არიან (ან სიმეტრიულნი იზოსილაბურ მონაცვლეობაში), თუ არა.

სხვა საკითხია, რომ ქართულ ლექსში ყველაზე გავრცელებულია ის შემთხვევები, როდესაც, რიტმული გასაყარის მოქმედების პირობებში, სტრიქონები იზოსილაბურია (ან სიმეტრიულად პეტერომეტრული). მაგრამ სწორედ აქ დგება რიტმული სიჭარბის მოვლენის საკითხი: ერთი მხრივ, იმ სალექსო კორპუსში (გავრცელებულში), რომელშიც იზოსილაბიზმი ფაქტია, სტრიქონების სიგრძეები და მათი ტოლობა ლექსის ერთ-ერთი მატერიალური მახასიათებელია; მეორე მხრივ, საკუთრივ რიტმს განსაზღვრავს რიტმული გასაყარი და იზოსილაბიზმი ჭარბი ღირებულების ნიშნით დახასიათდება: ა) იზოსილაბიზმი თავისთავად ვერ ქმნის რიტმულ სტრუქტურებს; ბ) რიტმული გასაყარი ქმნის, ამასთან — ქმნის იზოსილაბიზმის გარეშეც. კორექტული იქნება ასეთი დასკვნა: ქართული ლექსის რიტმს განსაზღვრავს რიტმული გასაყარის ფაქტორი. ამ დროს ყველაზე გავრცელებულია ტოლი სტრიქონები, აგრეთვე მონაცვლეობა სხვადასხვა სიგრძის მონაკვეთებისა, ნაკლებ გავრცელებულია სტრიქონთა უტოლობა. სხვა სიტყვებით, ყველაზე გავრცელებულ შემთხვევებში რიტმული გასაყარი მოქმედებს ისე, რომ იქმნება სტრიქონთა ტოლობაც.

ამგვარად, ქართული რიტმული ლექსი ვერსიფიკაციის პოზიციებიდან აღიწერება სხვადასხვა მახასიათებლით, მაგრამ მხოლოდ ერთი — რიტმული გასაყარი არის პრინციპულად აუცილებელი სტრუქტურული ფაქტორი რიტმის შესაქმნელად: ნებისმიერი სხვა მახასიათებლის მოშლის შემთხვევაში რიტმი მაინც არსებობს, თუ ფუნქციონირებს რიტმული გასაყარი, პირობით — ნებისმიერი სხვა ფაქტორის არსებობის პირობებში რიტმი არ იქმნება, თუ არ მოქმედებს რიტმული გასაყარი.

მეორე მახასიათებელს წარმოადგენს მარცვალითა რაოდენობა. აქ ორი პრობლემა დგება: ა) იზოსილაბიზმის მნიშვნელობა, ბ) სილაბური სიგრძის მნიშვნელობა.

ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ იზოსილაბიზმი, როგორც სტრუქტურული ფაქტორი, არ გვაქვს; გვაქვს, ასე ვთქვათ, გარეგანი იზოსილაბიზმი — დამთხვევა მარცვალთა რაოდენობებში. რიტმულ მონაკვეთებში რიტმული ფაქტორის ძალით იზოსილაბიზმი კი არ მოქმედებს, არამედ სტრიქონები (ან მონაკვეთები)

იზომორფულნი არიან რიტმული გასაყარის მიხედვით: ერთმანეთს იმეორებენ არა, ვთქვათ, რვა მარცვლიანი სტრიქონები ისე, რომ გვექონდეს, მაგალითად, $4+4 | 5+3 | 5+3 | 4+4$, არამედ სტრიქონები $4+4$ სტრუქტურით, ან სტრიქონები $5+3$ სტრუქტურით. როდესაც გვაქვს ჰეტერომეტრია, თქმული კიდევ უფრო თვალსაჩინოა: მაგ., $4+4 | 4+4 | 4+4 | 4+2$.

რაც შეეხება სილაბურ სიგრძეს, იგი ყველა ერთეულის მახასიათებელია. მაგრამ, რომ ავიღოთ რომელიმე რიტმული კონსტრუქცია, მაგ., დაბალი შიორი, ადვილად ვნახავთ შემდეგს: ჩვენ არ გვაქვს სილაბური სიგრძეების, როგორც ასეთების, სტრუქტურული ხასიათის გამოვლენა ან მონაცვლეობა; 5 არ ქმნის რიტმულად მარკირებულ ოდენობას, 3 არ ქმნის რიტმულად მარკირებულ ოდენობას, 5-ისა და 3-ის მონაცვლეობა არ ქმნის მეტრს (ვთქვათ, ჰეტერომეტრულ საზომს — $5|3|5|3$); — მეტრს ქმნის ორწევრიანი (მხოლოდ ორწევრიანი) სტრუქტურული ერთეული $5+3$, რომლის ბუნება განსაზღვრულია რიტმული გასაყარით.

ჩვენ გვაქვს ძალზე იშვიათი ნიმუშები, როდესაც მთელი ლექსი აგებულია, მაგალითად, ხუთმარცვლიან ოდენობებზე („ვინცა გაგიცნობს, | მუშით ტანჯავს ჰსცნობს, | და ვინც ვერ გიცნობს, | მამ რა ვეთილს ჰსცნობს“). მაგრამ სტრუქტურულად აქაც ბინარული ერთეულები მოქმედებენ, რაც თუნდაც შემდეგი მსჯელობიდან გამოჩნდება.

ზემოთ უკვე ვნახეთ, რომ 10-მარცვლიანი სტრიქონები, გასაყარის თვალსაზრისით ამორფულნი, რიტმულ ლექსს არ ქმნიან. შეგვიძლია განვავარდოთ: 9-მარცვლიანი სტრიქონები რიტმულ ლექსს არ ქმნიან, — $5+4$ ქმნის („წარმოიდგინეთ იგი ქაშნი, | ყოვლად ძვირფასნი მისნი წაშნი“); 8-მარცვლიანები არ ქმნიან, — $5+3$ ქმნის³ („ის აღარა ვარ, რაც ვიყავ, | ძნელი ყოფილა ჭადრა, | ველარ გაპყვის თამამად | ჩემი დაფი და ნაღარა“); 7-მარცვლიანები არ ქმნიან, — $5+2$ ქმნის („ვამ შორს მყოფსა შენსა, | ვერ მკვრეტსა შენსა მშვენად, | მელევის ცნობა მთმენსა, | შექმნილსა მგოდებ ენად“); 6-მარცვლიანები არ ქმნიან, — $5+1$ ქმნის („ალე მწვერვალსა ხრის, | ნაზი ტანივთ სწორს, | მთიდან ნიავი ჰჭრის, | შორს, უბოლოოდ შორს“). ჩვენ ასევე, ლოგიკურად, შეგვიძლია განვავარდოთ: 5-მარცვლიანებიც არ ქმნიან, — ქმნის $5+0$ (იმ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც გვაქვს ლექსი, აგებული 5-მარცვლიანი სტრიქონებით)⁴. მაშასადამე, თუ ვიმსჯელებთ ორწევრედთა იმ სისტემის შესაძლებლობათა მიხედვით (ორწევრედი ჩვენს შემთხვევაში უდრის სტრიქონს), რომელშიც რიტმული გასაყარი ხუთი მარცვლის შემდეგაა, ვხედავთ:

³ სიმარტივისათვის შესაძლებლობათა შორის ვიღებთ მხოლოდ ისეთ აგებულებებს, რომლებშიც რიტმული გასაყარი ხუთი მარცვლის შემდეგაა; ისე კი 8-მარცვლიანი შეიძლება იყოს $4+4$ -ც, 7-მარცვლიანი — $4+3$ -ც და ა. შ.

⁴ მოცემული მსჯელობისათვის ამოსავალია ქართული ლექსის ახალი სიტუაცია, როდესაც ჩნდება ერთი ორწევრედისგან აგებული სტრიქონი (და შესაბამისი მეტრი). ზემოთ გამოთქმული იდეა ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ სხვა მსჯელობითაც: ქართული ლექსის სტრიქონი (და მით განსაზღვრული მეტრი) შედგებოდა ორი ორწევრედისგან, მაგ., $(5+5) + (5+5)$, შემდეგ სტრიქონი, და შესაბამისად — ყველა დონის ერთეული, განახევრდა სიგრძეში: ამიტომ $5+5$ სტრიქონი ინტერპრეტირდება როგორც $(5+5) + (5+5)$ -ის ნახევარი; ასევე, 5-მარცვლიანი სტრიქონი, ეს არის $5+5$ ბინარული ოდენობა, განახევრებული: არაფერი გვიშლის ხელს ზემოთ მოყვანილი ნიმუში გრ. ორბელიანის ლექსისა განვიხილოთ როგორც ორი $5+5$.

10 რიტმულ ლექსს არ ქმნის, ქმნის 5+5.
 9 " " " " " 5+4.
 8 " " " " " 5+3.
 7 " " " " " 5+2.
 6 " " " " " 5+1.
 ე. ი. 5 " " " " " 5+0.
 (მარჯვენა მხარეს, ბოლოში, ჩამოიწერა ორწევრედთა სისტემის პირველი ქვე-
 სისტემა: 5+5, 5+4, 5+3, 5+2, 5+1, 5+0; სხვა ქვესისტემებია: II. 4+4, 4+3, 4+2, 4+1, 4+0; III. 3+3, 3+2, 3+1, 3+0).

მონაკვეთი მარკირებული სილაბური სიგრძით, არ აგებს რიტმული ლექ-
 სის სტრუქტურას, — რიტმულ ლექსს აგებს რიტმული გასაყარით შექმნილი
 ბინარული ერთეულები.

ამიტომ გვაქვს არა 8-მარცვლიანი მეტრი (სტრიქონი — 8-მარცვლიანი),
 არამედ სხვადასხვა მეტრი: 5+3, 4+4, (3+0) + (3+2);

არა 10-მარცვლიანი მეტრი, არამედ სხვადასხვა: 5 + 5, (4+1) + (4+1),
 (4+0)+(4+2), (3+3)+(3+1);

არა 7-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: 5+2, 4+3, (3+0) + (3+1);

არა 6-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: 5+1, 4+2, 3+3;

არა 9-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: 5+4, (3+3) + (3+0), (4+0) +
 +(4+1);

არა 11-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: 6+5, (4+0) + (4+3), (3+3)
 + (3+2), (5+0)+(5+1);

არა 12-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: (3+3) + (3+3), (4+2) +
 (4+2), (5+1)+(5+1), (4+0)+(4+4), (5+0)+(5+2);

არა 13-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: (4+4) + (4+1), (4+3) +
 (4+2), (5+2), + (5+1), (5+0)+(5+3);

არა 14-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: (5+2) + (5+2), (4+3) +
 +(4+3), (4+4)+(4+2), (5+4)+(5+0);

არა 15-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: (5+3) + (5+2), (4+4) +
 (4+3), (5+5) + (5+0);

არა 16-მარცვლიანი, არამედ სხვადასხვა: (5+3) + (5+3), (4+4) +
 (4+4)⁵.

ამიტომვე ჩამოთვლილი სტრიქონებიდან (და შესაბამისი მეტრებიდან)
 ერთი და იმავე ლექსის ან მონაკვეთის ფარგლებში ერთმანეთთან მეზობლო-
 ბენ არა იდენტური სიგრძის, ვთქვათ, ორი სხვადასხვა ათიანი, არამედ სხვა-
 დასხვა სიგრძის, მაგრამ ერთი და იმავე გასაყარის მქონე აგებულებები, მა-
 გალითად, არა 5+5 და (4+0)+(4+2), არამედ 5+5 და 5+2.

ამგვარად, სილაბური სიგრძე ქართული ლექსის ფუნქციონალურ ერთე-
 ულთა ერთ-ერთი მახასიათებელია, მაგრამ არა — სტრუქტურული ნიშანი.
 პრინციპულ დონეზე მსჯელობისას შეიძლება ასეთი იდეის ჩამოყალიბებაც:
 სილაბური სიგრძე სულ ქვედა (ორწევრედის ქვედა) დონის შემადგენლების,
 მუხლების ანუ სეგმენტების, მახასიათებელია (განსაკუთრებით — ორწევრე-
 დის მეორე შემადგენლის).

ქართულ ლექსში წარმოდგენილია კიდევ ერთი მახასიათებელი — სალექ-

⁵ ჩამოთვლილია არა ყველა შესაძლებლობა.

სო მახვილი. უპირველესად უნდა აღინიშნოს, რომ, ჩვენი აზრით, ქართულ ლექსში კონკრეტულ რიტმულ აგებულებებს შეესაბამება თავიანთი ორგანიზებული განაწილება რიტმული მახვილებისა და არ უნდა იყოს სწორი ბოლო ხანებში პოპულარული თეზისი იმის შესახებ, რომ ლექსის „კითხვა“ ხდება მხოლოდ სიტყვებისა და სიტყვათმახვილების მიხედვით.

ამავე დროს მახვილი არ არის სტრუქტურული ნიშანი, თუმცა ლექსში გარკვეული ფუნქცია ენიჭება. კითხვა უნდა დაისვას ასე: სალექსო მახვილების მოცემული კონფიგურაცია განსაზღვრავს მოცემულ რიტმულ აგებულებას, თუ რიტმული აგებულება განსაზღვრავს მას, ე. ი. რიტმულ სტრუქტურას განსაზღვრავს სხვა ფაქტორი, ხოლო მახვილი, მისი ადგილი და ორგანიზება თავად განისაზღვრება; საბოლოოდ: მახვილი განსაზღვრავს რიტმულ გასაყარს, თუ რიტმული გასაყარი განსაზღვრავს სალექსო მახვილს. ვიდრე ამ კითხვას ვუპასუხებდეთ, ორიოდ სიტყვა ქართული სიტყვათმახვილის შესახებ. ეს არის პრობლემა, რომელზეც ცალსახა დებულებები არ გვაქვს — ტრადიციულად დიდია აზრთა სხვადასხვაობა.

ერთი თვალსაზრისით (გავრცელებულით), მახვილის ფონეტიკური ბუნება განსაზღვრება როგორც დინამიკური⁷; გამოთქმულია აზრიც, რომ იგი ტონურია⁸, აგრეთვე — რომ გვაქვს ორივე სახის მახვილი⁹. ზუსტ პასუხს ამჯერად ჩვენთვის არ აქვს გადაწყვეტი მნიშვნელობა. მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ქართული ენის სიტყვათმახვილი არ არის დისტინქციური ძალის მქონე, რაც არასდროს იწვევდა დავას⁹, აგრეთვე — იმას, რომ იგი თავისი პოზიციით ფიქსირებული ბუნებისაა¹⁰. დაბოლოს, მნიშვნელობა აქვს მახვილის პოზიციის საკითხს სიტყვაში. აქ ვითარება ასეთია. ყველა მკვლევარი ორმარცვლიან სიტყვაში, ბუნებრივია, ხედავს მახვილს ბოლოდან მეორე მარცვალზე; სამმარცვლიან სიტყვაში ყველა ხედავს მახვილს ბოლოდან მესამე მარცვალზე (ზოგჯერ — მეორეზეც¹¹); ოთხმარცვლიან სიტყვაში — ბოლოდან მესამეზე, აგრეთვე მეოთხეზეც¹²; ხუთმარცვლიანში — ბოლოდან მესამეზე და მეხუთეზე; მეტმახვილიანებში — ბოლოდან მესამეზე და დასაწყისიდან პირველზე.

მიუხედავად შეხედულებათა ერთგვარი სიჭრელისა, მთლიან სურათში პრაქტიკულად ყველგან გვაქვს საერთო ნიშანი: მახვილი სიტყვის დასაწყის

⁶ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 135.

⁷ N. Marr, M. Briere, La langue géorgienne, Paris, 1931, გვ. 14. დალექტებ. ბ. სთვის—შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 1970.

⁸ E. W. Selmer, Georgische Experimentalstudien, mit einem Nachtrag von H. Vogt, Oslo, 1935, გვ. 15, 21; H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, Oslo, 1971, გვ. 15-16; ს. ჯღენტო, ქართული ენის რიტმიკულ-მელოდიკური სტრუქტურა, თბილისი, 1963, გვ. 141-142; გ. როგავა, მახვილის საკითხისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბილისი, 1963, გვ. 78.

⁹ მთ შორის, ლექსის პრობლემებისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში, იხ. გ. წერეთელი, დას. ნაშრ., გვ. 38; ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბილისი, 1953, გვ. 111.

¹⁰ ძველი ქართლისათვის ნავარაუდევია მოძრავი მახვილი: არნ. ჩიქობავა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 3, 1942, გვ. 301; ასევე — ფუძე-ენისათვის; თ. გამყრელიძე, გ. მაკუვარიანი, სონანტთა სისტემა და აბალუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965, გვ. 370.

¹¹ H. Я. Marr, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 25.

¹² გ. წერეთელი, დას. ნაშრ., გვ. 46.

მარცვალზე (თუნდაც მეორეხარისხოვანი). ეს აზრი საბოლოოდ დასტურდება ექსპერიმენტული ანალიზით: ქართულში მოქმედებს დინამიკური სიტყვათ-მახვილი, რომელიც სიტყვას დასაწყისიდან პირველ მარცვალზე მოუდის (ოთხ- და მეტმარცველიანებში არის თანამახვილიც: ოთხმარცველიანში — ბოლოდან მეორეზე, ხუთმარცველიანში — ბოლოდან მესამეზე, ექვსიანში — ან მესამეზე ან მეოთხეზე)¹³.

ენობრივი სიტყვათმახვილი, რეპრეზენტირებული ლექსში, ასრულებს თავის ჩვეულებრივ, ენობრივ ფუნქციას, მაგრამ, გარდა ამისა, გარკვეულ სისტემაში მას სრულიად სხვა — რიტმული — ფუნქცია ენიჭება და იგი სრულიად სხვა ფუნქციონალური ფაქტორია — იკტუსი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში ა) სალექსო მეტყველებაში მონაწილეობს ორი მახვილი თავთავისი ფუნქციით: ბ) ისინი ერთმანეთს არ ემთხვევიან ადგილებითაც, უფრო ზუსტად — დამთხვევა ნაწილობრივია: იკტუსი ბუნებრივად ემთხვევა ენობრივ მახვილს¹⁴, მაგრამ ნაწილობრივ — ყველა იკტუსი ყველაზე ხშირ შემთხვევაში იმავდროულად ადგილით არის ენობრივი მახვილიც, რაც შეეხება უკულმა მიმართებას, მას ადგილი არ აქვს — ყველა სიტყვათმახვილი არ არის იკტუსი.

კონკრეტულად ქართული ლექსი, როგორც ითქვა, არ „იკითხება“ ბუნებრივი ენობრივი მახვილებით — გვაქვს გარდა ამისა სალექსო მახვილებიც: ყოველ მოცემულ რიტმულ მონაკვეთს — ერთეულებს მათი შემადგენლებითურთ, კომბინაციებს — აქვს სალექსო მახვილთა მოცემული განაწილება, რომელიც მას განასხვავებს სხვა რიტმული აგებულებისაგან.

ამ დებულების ჩამოყალიბება შეიძლება ქართული ლექსის სეგმენტაციის იმ მოდელის მიხედვითაც, რომელიც მოგვცა აკად. გ. წერეთელმა, თუმცა სწორედ მან უარყო ყველაზე კატეგორიულად ქართულ ლექსში სალექსო მახვილების მონაწილეობის ფაქტი¹⁵. ენაში სეგმენტაციის გარკვეულ საფეხურზე გვაქვს სიტყვები, როგორც ენობრივი ფორმები; მეტყველების ხაზზე სიტყვებს შორის გვაქვს სიტყვათგასაყარები. სალექსო მეტყველებაში იგივე სიტყვები და იგივე სიტყვათგასაყარები მოქმედებენ, მაგრამ რიტმიკის თვალსაზრისით მნიშვნელობა აქვს გარკვეულ მონაკვეთებს, რომლებიც სიტყვათა ჯგუფს წარმოადგენენ, ან — უფრო ნაკლებად — სიტყვას (ე. ი. პრინციპულად სიტყვა არ ემთხვევა ამ მონაკვეთს), და იმ სიტყვათგასაყარებს, რომლებიც მოცემულ სალექსო ფორმაში მუდმივად ერთსა და იმავე ადგილზე არიან — არა ყველა სიტყვას შორის, არამედ რიტმულ ოდენობებს შორის, ე. ი. არა ყველა სიტყვათგასაყარს, არამედ იმათ, რომელთა ადგილიც მოცემულ ფორმაში მუდმივია.

მაგრამ, თქმულის მიხედვით, შემდეგი დებულებებიც ჩამოყალიბდება: 1. სალექსო მეტყველებაში სტრუქტურული მონაკვეთების როლში მოქმედებენ არა სიტყვები, არამედ მათგან აგებული მონაკვეთები; 2. სალექსო მეტყვე-

13 ი. თევდორაძე, ქართული ენის პროსოდიის საციოხები, თბილისი, 1978, გვ. 23. იხ. აგრეთვე А. А. Алхазышвили, Порядок слов и интонация в простом повествовательном предложении грузинского языка, Фонетический сборник, I, Тбилиси, 1959, გვ. 405.

14 მაგ., ინგლისურ ლექსში, იხ. G. Saintsbury, A History of English Prosody, New York, 1961, გვ. 13.

15 გ. წერეთელი, დას. ნაშრ., გვ. 49—50, 54, 76.

ლების თვალსაზრისით, ამ მონაკვეთებს (ისევე როგორც ენაში — სიტყვებს) — და არა სიტყვებს — აქვთ თავიანთი სალექსო მახასიათებლები: მარცვალთ-რაოდენობა, საზღვრები და ა. შ.; 3. ამ მახასიათებლებს შორის არის მახვილიც — სალექსო მახვილები აქვთ არა სიტყვებს, არამედ იმ მონაკვეთებს, რომლებიც სტრუქტურულია ლექსში; 4. სალექსო მახვილთა ორგანიზაცია არ უდრის მოცემულ მონაკვეთში წარმოდგენილი სიტყვების მახვილთა განაწი-ლებას.

მაშინ ბუნებრივი უნდა იყოს შემდეგი დებულება: ქართულ სალექსო მეტყველებაში სეგმენტაციის უმცირესი მონაკვეთის დონეზე — სეგმენტში ანუ მუხლში, როგორც უმცირეს შემადგენელში — სალექსო მახვილის ად-გილი შეესაბამება სიტყვაში მახვილის ადგილს: იგი მოცემული სიგრძის სეგ-მენტში იქნება იმ ადგილზე, რომელზეც გვაქვს სიტყვათმახვილი იმავე სიგრძის სიტყვაში (ამავე სეგმენტში იქნება სიტყვათმახვილები იმის მიხედვით. რამ-დენი სიტყვისაგან შედგება სეგმენტი). სხვა სიტყვებით: ხუთმარცვლიან მუხლ-ში სალექსო მახვილი იქნება ბოლოდან მეხუთე მარცვალზე, ოთხიანში — ბოლო-დან მეოთხეზე, სამიანში — ბოლოდან მესამეზე, ორიანში — ბოლოდან მეორეზე (აბსოლუტურ სიზუსტეს ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს: თუ არ არის სწორი დებულება სიტყვაში სიტყვათმახვილის პირველ ად-გილზე ყოფნის შესახებ, მაშინ სალექსო სეგმენტშიც მახვილი იქნება იმ ად-გილზე, რომელზეც სწორი თვალსაზრისი გულისხმობს სიტყვათმახვილს სა-თანადო სიგრძის სიტყვაში).

მისაღებია შემდეგი დებულება: ვინაიდან ქართულ ლექსში სტრუქტუ-რული რიტმული ერთეული ორი შემადგენლისგან შედგება (ორწევრედი, მაგ., ორი სეგმენტისგან), ლექსის მახასიათებელს წარმოადგენს არა მახვილი, არა-მედ მახვილთა განაწილება — ორწევრედში ორი მახვილი გვექნება, სტრიქონ-ში — ან ორი (თუ იგი ერთი ორწევრედისგანაა აგებული), ან მეტი და ა. შ. — ორსტრიქონედში, სტროფში.

საბოლოოდ, ყოველი ბინარული ერთეულის კონკრეტულ წარმომადგე-ნელს, შემდეგ — ერთეულების კომბინირებით აგებულ დასრულებულ მონა-კვეთს, რომლის რიტმულ ბუნებას განსაზღვრავს სალექსო გასაყარი, შეესაბა-მება სალექსო მახვილთა განაწილების საკუთარი სქემა.

თუ მაღალი შაირის ორწევრედის რიტმული სტრუქტურა გამოიხატება ჩა-ნაწერით 4+4, ამ სტრუქტურას აქვს აგრეთვე მახვილთა განაწილების საკუ-თარი ორგანიზაცია: 1 2 3 4+5 6 7 8 (გამოყოფილი ციფრი სალექსო მახვი-ლის მატარებელი მარცვლის ადგილს აღნიშნავს). დაბალი შაირის სტრუქტუ-რას, 5+3, შეესაბამება აგრეთვე საკუთარი განაწილება: 1 2 3 4 5+6 7 8 (ლა-პარაკია ორწევრედთა ძირითად ვარიანტებზე და არა ალტერნანტებზე). კვლავ გვინდა გავიმეოროთ, რომ დეტალური ანალიზი ჯერ კიდევ ჩასატარებელია და შეიძლება სურათი სხვანაირი იყოს (მაგ., დაბალი შაირის ორწევრედში მახვი-ლი — პირველ, მესამე და მეექვსე მარცვლებზე და ა. შ.), მაგრამ მთავარი ისაა, რომ, ისევე როგორც განსხვავებულია მაღალი შაირისა და დაბალი შაი-რის სტრუქტურები, განპირობებულნი გასაყარის ფაქტორით, ასევე განსხვა-ვებულია მათში მახვილთა განაწილების სურათიც: წარმოუდგენელია მაღალი შაირის ორწევრედში სალექსო მახვილი მეოთხე მარცვალზე, ხოლო დაბალი შაირის ორწევრედში — მეხუთეზე. ამ მხრივ — სალექსო მახვილთა განაწი-ლების მხრივ — ამ ორ მეტრულ აგებულებას შორის ცალსახა განსხვავება ყო-

ველთვის შეიქმნება. ასევე განსხვავებული იქნება, ვთქვათ, 4+4 ორწევრედი 3+3-ისგან და ა. შ.

ყველაფერი ეს იმას ნიშნავს, რომ: 1. რიტმულ ერთეულებში ჩვენ გვაქვს სალექსო მახვილების განაწილების მყარი წესები; ვითარება აქ არ არის ფუკულტატური იმის მიხედვით, თუ რამდენი და რა სილაბური სიგრძის სიტყვებისგან შედგება მონაკვეთი და რამდენი სიტყვათმახვილია მასში, — სიტყვათმახვილებიდან მხოლოდ ზოგი დაემთხვევა სალექსო მახვილს. 2. უფრო მეტიც, ყველა ლექსითი ნიმუშის „კითხვა“ ბუნებრივი მახვილებით ყოველთვის არ შეიძლება: შეიძლება გვექონდეს შემთხვევა, როდესაც რომელიმე გარკვეულ ადგილზე სალექსო მახვილი არ დაემთხვევა სიტყვათმახვილის პოზიციას. ავიღოთ ასეთი ოთხსტრიქონედი: „დაგყურებდი, ველარ გაველ, | ლოცოთ კონა მე მოგპარე, | შენ შეჭკრით და ლამაზ თითით | ღმილით დამემუქარე“. ბუნებრივი, ენობრივი მახვილებით მეოთხე სტრიქონი ასეთ სურათს გვიჩვენებს: ღმილით დამემუქარე, ან: ღმილით დამემუქარე — მახვილებით პირველ და მეოთხე, ან პირველ, მეოთხე და მეექვსე მარცვლებზე. ამ სტრიქონში სიტყვათმახვილების განაწილება არ ჰგავს პირველი სამი სტრიქონის სურათს (იგივე — თუ მხედველობაში მივიღებთ არა ცალკეულ სიტყვებს, არამედ ფრაზაში სინტაგმებს და რიტმულ ჯგუფებს¹⁶): პირველ სამ სტრიქონში არც ერთგან არ გვექნება მახვილი მეოთხე მარცვალზე. ეს განსხვავება ბუნებრივია, რადგან პირველ სამ სტრიქონში ყველგან გვაქვს სიტყვათგასაყარი (ერთ-ერთი) მეოთხე მარცვლის შემდეგ, მეოთხე სტრიქონში კი სიტყვათგასაყარი მესამე მარცვლის შემდეგაა. ლექსში მონაწილე ორწევრედის (და სტრიქონის) სტრუქტურაა 4+4, რომელიც „დარღვეულია“ მეოთხე სტრიქონში, აქ ენობრივი სიტყვათგასაყარი ადგილით არ ემთხვევა რიტმულ გასაყარს ისე, რომ იგი რიტმულთან შედარებით ერთი მარცვლით მარცხნივ (რაც დაბალი შაირისათვის მოგვეძემა ბუნებრივ დამთხვევას 3+5 ალტერნანტში). ამგვარად, მეოთხე სტრიქონში, 4+4 სტრუქტურის შესაბამისად, პირველი სეგმენტი მთავრდება მეოთხე მარცვალთან, მეხუთე მარცვილიდან იწყება ორწევრედის მეორე შემადგენელი — მეორე სეგმენტი, რაც იმასაც ნიშნავს, რომ სალექსო მახვილი ვერ იქნება მეოთხე მარცვალზე, იქნება მეხუთეზე; სხვა სიტყვებით, ამ სტრიქონში რიტმული გასაყარი არ ემთხვევა სიტყვათგასაყარს, რასაც თან ახლავს ის, რომ სალექსო მახვილიც არ ემთხვევა სიტყვის მახვილს¹⁷: „ღმილით დამემუქარე“.

ამგვარი ტიპის მავალითების ანალიზი შეიძლება განვაგრძოთ. ავიღოთ სტრიქონი: „გამასტყვრა მუცალის თრფი“. წარმოდგენილი ბუნებრივი წაკითხვით, იგი ქმნის ქართული სალექსო მეტყველების ფორმას, რომელიც უდრის დღეს უკვე პოპულარულ საზომს (3+0) + (3+2) ფორმულით (გლრაქტიონის — „ის იყო | შეიდი წლის + ბავშვი, || მისი, | მინდორი + ჩიტი, || სიმღერა | ოქროს-ფერ + ნაეში, || ზეცათა | ლაქვარდი + ჩიითი“). მაგრამ „ალუდა ქეთელაურში“ ეს სტრიქონი წარმოდგენილია არა (3+0) + (3+2) საზომის წევრად, არამედ

¹⁶ შლრ. ს. ვლენტო, დას. ნაშრ., გვ. 144.

¹⁷ ის, რაც კვალადიციურებულია როგორც „მახვილის გადაადგილება“. იხ. ა. გაწერელია, დას. ნაშრ., გვ. 129—130; აგრეთვე А. Федоров, О путях и средствах передачи грузинского стиха, в сб.: Грузинские романтики в переводе русских поэтов. Ленинград, 1940, გვ. 227. რუსულ ლექსში მეტრული მახვილის გადაადგილების შესახებ იხ. М. Л. Гапаров, Современный русский стих, Метрика и ритмика, М., 1974, გვ. 14.

5+3-ისა (ალტერნანტი 3+5): „ამხანიგმოკლულ | დილღველი | ჩახამახსა | ეზოდებისა. || გამასტყვრა | მუცალის თოფი, || კლდისპირი | დაიშღებოდა“, რომელსაც თავისი პროსოდიული სქემა შეესაბამება, კერძოდ — მახვილთა განაწილებაც: „გამასტყვრა მუცალის თოფი“, ან შესაძლოა: „გამასტყვრა მუცალის თოფი“. მთავარი ისაა, რომ ეს სტრიქონი სულ სხვა სტრუქტურაა — მათ შორის მახვილთა განაწილებითაც, — ვიდრე „ის იყო შვიდი წლის ბავშვი“; უფრო ზუსტად, „გამასტყვრა მუცალის თოფი“ სულ სხვა სტრუქტურაა, სალექსო მახვილთა განაწილებების მხრივაც, წარმოდგენილი „ალუდა ქეთელაურში“, და სულ სხვა სტრუქტურაა, თუ მას ჩავსვამთ გ. ტაბიძის ლექსში — „ალუჩა, შვიდი წლის ბავშვი“.

აქ მთავარი ისაა, რომ ზემოთ დასმულ კითხვას ასეთი პასუხი უნდა გვეცეს: სალექსო მახვილთა ორგანიზებული განაწილება არ არის დამოუკიდებელი მოვლენა — იგი თან ახლავს მოცემული მეტრის განმსაზღვრელი ფაქტორის, რიტმული გასაყარის, განაწილების სტრუქტურას: (3+0)+(3+2) მეტრს მახვილთა ერთი განაწილება აქვს, 5+3-ს — მეორე. სალექსო მახვილთა განაწილება მთლიანად განპირობებულია რიტმული გასაყარით; იგი მხოლოდ მაშინაა განსაზღვრული, როდესაც განსაზღვრულია რიტმული გასაყარის ადგილი.

რომ სწორედ რიტმული გასაყარი, კმნის რა რიტმულ კონსტრუქციას, განსაზღვრავს რიტმულ მახვილთა შესაბამის კონფიგურაციას და არა პირიქით, ამაზე აშკარად მიუთითებს შემდეგი გარემოება: ერთი და იგივე სტრიქონი (ბუნებრივია, ერთი და იმავე სილაბური შედგენილობით, ერთი და იმავე სიტყვიერი გაფორმებით, ერთი და იმავე მახვილებით). იმისდა მიხედვით, სად გადის სალექსო რიტმული გასაყარი, გვაძლევს სხვადასხვა მეტრს და მახვილთა განაწილებების სხვადასხვა ორგანიზაციას. ავიღოთ სულხან-საბა ორბელიანის მონოსტიქი, „ტაეპი“: „რა ექნა? მე ვქენ ეს ნაქმარი, არ უქნია არ თუ ხელსა“. ამ სტრიქონის წაკითხვა სამნაირად შეიძლება. ა) არ შემოგვაქვს მუდმივი რიტმული გასაყარი. მახვილებს ვსვამთ სიტყვების მიხედვით (ან სიტყვათშერთებების მიხედვით, თუ ერთმარცვლიან სიტყვას პროკლიტიკად ჩავთვლით) — საქმე გვაქვს პროზასთან. ბ) შემოგვაქვს რიტმული გასაყარი; ტექსტი, თავისი სიტყვიერი გაფორმებით, საშუალებას გვაძლევს, სტრიქონის მუდმივი გასაყარი ვიგულისხმოთ 8 მარცვლის შემდეგ, ორწევრედის მუდმივი გასაყარი ვიგულისხმოთ 4 მარცვლის შემდეგ — ჩვენ წინაა რიტმული ლექსი: „რა ექნა? მე ვქენ | ეს ნაქმარი, || არ უქნია | არ თუ ხელსა“. რიტმულ გასაყართა ეს სქემა გვაძლევს რიტმულ მახვილთა განაწილებას თავის სურათს: „რა ექნა? მე ვქენ | ეს ნაქმარი, || არ უქნია | არ თუ ხელსა“. გ) შემოგვაქვს რიტმული გასაყარი; ტექსტი, თავისი სიტყვიერი გაფორმებით, საშუალებას გვაძლევს ორწევრედში გასაყარი ვიგულისხმოთ 5 მარცვლის შემდეგაც: „რა ექნა? მე ვქენ ეს | ნაქმარი, || არ უქნია არ | თუ ხელსა“. რიტმულ გასაყართა ეს სისტემა გვაძლევს რიტმული მახვილების შემდეგ განაწილებას: რა ექნა? მე ვქენ ეს | ნაქმარი || არ უქნია არ | თუ ხელსა“.

როგორც ვხედავთ, საბოლოოდ რიტმული ლექსისათვის ორ შესაძლებლობას ვიღებთ — ან მაღალი შაირის მეტრს, ან დაბალი შაირისას; ამ ორ შესაძლებლობას შეესაბამება მახვილთა ორი სხვადასხვაგვარი განაწილება. პრინციპული მნიშვნელობა არ აქვს იმას, თუ რამდენად ზუსტადაა დასმული ჩვენ მიერ სალექსო მახვილები, მაგალითად, მეორე შემთხვევაში შეიძლება მესამე მარცვალზეც ვიგულისხმოთ მახვილი და ა. შ.; მთავარი ისაა, რომ საბოლოოდ

მახვილთა განაწილება ამ ორ მეტრულ აგებულებაში ყოველთვის განსხვავებული იქნება: მაგალითად, მაღალ შაირად განხილულ სტრიქონში არ შეიძლება სიტყვა „ეს“ იყოს ერთ ჯგუფში „რა ვქნა მე ვქენ“—თან, ის დაიწყებს ორწევრედის მეორე შემადგენელს და ექნება რიტმული მახვილი; დაბალ შაირში „ეს“ აუცილებლად იქნება იმ ჯგუფში, სადაც არის „რა ვქნა მე ვქენ“ და არ ექნება მახვილი, და ა. შ. მეორე ორწევრედისთვისაც.

ამგვარად, მოცემული მონოსტიქი (იმ მიზეზით, რომ იგი ერთსტრიქონიანია, არ მოსდევს სხვა სტრიქონები, რომლებიც მოგვეცემდნენ საშუალებას გაგვერკვია, რომელ მეტრთან გვაქვს საქმე) ბიმეტრულია: რიტმული გასაყარების ერთ სისტემას შეესაბამება ერთი მეტრი, მეორე სისტემას — სხვა მეტრი, სალექსო მახვილებიც შესაბამისად განაწილდება.

თუ ჩვენ არ გვაქვს სალექსო გასაყარები (თუნდაც იზოსილაბურ სტრიქონებში), არ გვაქვს რიტმული მახვილებიც, ვინაიდან საერთოდ არ გვაქვს რიტმული ლექსი; თუ ჩვენ იზოსილაბურ სტრიქონებში შემოვიტანთ რიტმულ გასაყარს, იქმნება რიტმული ლექსი და მახვილთა განაწილების სურათიც ორგანიზდება; თუ ჩვენ ერთსა და იმავე სტრიქონში შემოვიტანთ გასაყარს სხვადასხვა ადგილზე, მივიღებთ სხვადასხვა მეტრს და შესაბამის სხვადასხვა განაწილებას მახვილებისა. ჩვენ არ გვაქვს მახვილთა განაწილების მოცემული სახე (სტრიქონი ერთი და იმავე სიტყვებისგან და ერთი და იმავე სიტყვათმახვილებისგან შედგება), — განაწილება იქმნება იმის შიზღვით, რომელ ადგილზეა რიტმული გასაყარი, როგორც მუდმივი ფაქტორი.

სხვა მაგალითი. ავიღოთ ილია ჭავჭავაძის ლექსის („დაკარგული ედემი“) პირველი ორი სტრიქონი:

„ვის უნახავს ის ედემი შლილი,
სადაც ისე ტკბილ არ არის ძილი“.

რა საზომთან გვაქვს საქმე? ა) $(4+0) + (4+2)$ -თან:

„ვის უნახავს || ის ედემი | შლილი,
სადაც ისე || ტკბილ არ არის | ძილი“.

ბ) $5+5$ -თან:

ვის უნახავს ის | ედემი შლილი,
სადაც ისე | ტკბილ | არ არის ძილი“.

რამ დაადგინა საზომი, მოცემული სალექსო მონაკვეთის მეტრული სახე? რა თქმა უნდა, არა მარცვალთაოდელობამ და იზოსილაბიზმმა, ვინაიდან იგი უცვლელია, მაგრამ გვაქვს ორი სხვადასხვა მეტრული აგებულება. ორსავე შემთხვევაში საზომის სტრუქტურა განსაზღვრა რიტმულმა გასაყარმა: პირველ შემთხვევაში მუდმივი გასაყარი ორწევრედში გვაქვს ოთხი მარცვლის შემდეგ, მეორე შემთხვევაში — ხუთი მარცვლის შემდეგ, — მივიღეთ ორი სხვადასხვა მეტრული აგებულება, რომელთაც, კერძოდ, განსხვავებული აქვთ მახვილთა განაწილების სურათიც; მოცემული ორსტრიქონედის სიტყვიერი მასალა ისეთია, რომ მუდმივი გასაყარები შეიძლება ვიგულისხმოთ ერთ ადგილზეც და მეორეზეც. იმისათვის, რომ ცალსახად განისაზღვროს ლექსის საზომი, უნდა განვაგრძოთ კითხვა — გავითვალისწინოთ ლექსი მთლიანად:

„ვის უნახავს ის | ედემი შლილი,
სადაც ისე | ტკბილ | არ არის ძილი,

როგორც ტბილია | გამოღვიძება;
სადაც ბუნების თავისუფლება" და ა. შ.

ირკვევა, რომ საზომის სახეა 5+5. რამ დაადგინა ეს? მუდმივმა გასაყარმა ხუთი მარცვლის შემდეგ: ოთხის შემდეგ ორწევრედში იგი მხოლოდ პირველ ორ სტრუქტონში შეიძლება ვიგულისხმოთ, ყველა სტრუქტონში კი (პირველი ორის ჩათვლით) მისი მუდმივი ადგილია ხუთის შემდეგ.

მეორე მხრივ, ისიც ცხადია, რომ სალექსო მახვილთა განაწილება მოცემული სახით ბუნებრივად ახასიათებს მოცემულ მეტრს, იგი ქართულ ლექსში ერთ-ერთი მახასიათებელია, განპირობებული სტრუქტურული ფაქტორით — რიტმული გასაყარით. შესაძლოა, დეტალური ანალიზის შემდეგ უფრო მსაღებები აღმოჩნდეს შემდეგი დებულება: მოცემულ რიტმულ აგებულებაში, ვთქვათ ორწევრედში, განსაზღვრულში რიტმული გასაყარით, გარკვეულ ფარგლებში შესაძლებელია მახვილთა განაწილების გარკვეული თავისუფლება (სიტყვიერ მატერიალიზაციასთან კავშირში)¹⁸, მაგრამ ამ აგებულებას აქვს მახვილთა განაწილებაში მყარი წესიც, რომელიც გულისხმობს გარკვეულ აკრძალვას (მაღალი შაირის ორწევრედში არ შეიძლება მახვილი მეოთხე მარცვალზე, ორწევრედში 3+3 — მესამეზე და მეხუთეზე და ა. შ.).

სისტემა, რომლის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ სალექსო გასაყარი (ან გასაყარები) ქმნიან შესაბამის განაწილებას სალექსო მახვილებისა, მთლიანად გამომდინარეობს ქართული ენის პროსოდიული კანონზომიერებებიდან. რატომ არ შეიძლება, მაგალითად, მაღალი შაირის ორწევრედში მახვილი მეოთხე მარცვალზე? იმიტომ, რომ მაღალი შაირის ორწევრედის მეოთხე მარცვალზე ყოველთვის არის სიტყვის უკანასკნელი მარცვალი (იმ სიტყვის უკანასკნელი მარცვალი, რომელიც ორწევრედის, 4+4, პირველი შემადგენლის დამამთავრებელია), ხოლო ქართულ სიტყვაში უკანასკნელ მარცვალზე მახვილი არ გეაქვს. შემდეგ: რატომ უნდა იყოს ამ ორწევრედში მახვილი მეხუთე მარცვალზე? იმიტომ, რომ მეხუთე მარცვალი სალექსო გასაყარის მოცემული პოზიციის გამო (აქვე ვაღივს სიტყვათგასაყარი) ყოველთვის იწყებს სიტყვას¹⁹, და ა. შ. — მსჯელობას აღარ ვაჩვენებთ. სალექსო გასაყარის შემდეგ პირველი მარცვალი (ისევე როგორც ლექსითი ნაწარმოების აბსოლუტურად პირველი მარცვალი) შექმნის მახვილის მუდმივ ადგილს; ორწევრედის ფარგლებში სხვა სიტყვების დასაწყისი მარცვალი ასეთ მუდმივ ადგილს ვერ მოგვეცემს, რადგანაც სიტყვათა რაოდენობა და მათი სიგრძე არ არის მოცემული და მუდმივი. ამგვარად, ის მყარი წესები, რომლებიც აქვს რიტმულ აგებულებას მახვილთა განაწილებაში, თუ, ერთი მხრივ, განსაზღვრულნი არიან სალექსო გასაყარით, მეორე მხრივ, ამ ფაქტორის მოქმედებისას ბუნებრივად გამომდინარეობენ ენობრივი კანონზომიერებებიდან.

მაშასადამე, სალექსო მახვილთა განაწილების სისტემა ქართული ლექსის ერთ-ერთი მახასიათებელია, მაგრამ არა სტრუქტურული — იგი თანმხლებ-

18 შტრ. ზ. ბერაძის მსჯელობა ქართულ ლექსში პოეტიკოლოგიური სისტემის შესახებ: მახვილი ქართულ ლექსში, თბილისის უნივერსიტეტის ფილ. ფაკ. სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა, თეზისები, 1957, გვ. 57.

19 შტრ. ვ. ხოლშევიკოვის მსჯელობა პოლონურ ლექსში მახვილების განაწილების შესახებ: В. Е. Холшевников, Основы стиховедения, М., 1972, გვ. 11.

ბი მოვლენაა²⁰, განსაზღვრული რიტმული გასაყარით — ქართული ლექსის ძირითადი სტრუქტურული ფაქტორით²¹.

დაბოლოს, უნდა დაისვას ასეთი კითხვა: სალექსო მახვილთა განაწილებას, როგორც თანხმებებს, მაგრამ მყარ მოვლენას, აქვს თუ არა რაიმე კონკრეტული რიტმული ფუნქცია? პასუხი დადებითი უნდა იყოს.

სალექსო მახვილთა განაწილების ორგანიზაციას აქვს თავისი რეალური დამხმარე ფუნქცია, რომელიც შედის ძალაში იმ შემთხვევაში, როდესაც სალექსო გასაყარი არ ემთხვევა სიტყვათგასაყარს (ეს არის ის სიტუაცია, რომელიც ზემოთ ვნახეთ დაკავშირებით სტრიქონთან — „ლიმილით დამეშუქარე“; სხვა აგებულებებში შეიძლება შეგვხვდეს, მაგ., 4+3 სტრუქტურის ლექსში სიტყვიერი გაფორმება — 3+4 და ა. შ.). ამ დროს იქმნება სიტუაცია, როდესაც, ჯერ ერთი, სალექსო გასაყარის ადგილი იგივე რჩება, მეორე მხრივ, იგი ბუნებრივად არ ეფუძნება ენობრივ სუბრასეგმენტულ მოვლენას, მიჯნას სიტყვათა შორის, უფრო ზუსტად — პაუზას სიტყვათა შორის (რომელიც მიჯნის ერთ-ერთი ფაქტორია). ეს სიტუაცია პრინციპულად განსხვავებულია: სალექსო გასაყარი იქმნება ენობრივი სიტყვათგასაყარის ფაქტორით. მისი დამოუკიდებელი, რიტმული ფუნქცია იმითაა განპირობებული, რომ ამ ფუნქციას ატარებს არა ყველა სიტყვათგასაყარი, არამედ მხოლოდ მოცემული, მუდმივად ადგილზე მყოფი; დასახელებულ შემთხვევაში კი სალექსო გასაყარი განსაზღვრულია არა უშუალოდ ენობრივი ფაქტორით, არამედ იმ წესით, რომელიც ამ ფაქტორის საფუძველზე შეიქმნა, შესაბამისად, მოქმედებს არა ენობრივი ფაქტორი, არამედ ეს წესი, რომელიც, კერძოდ, ყველა რიტმულ მახასიათებელს მოიცავს, მათ შორის მახვილთა განაწილებასაც. სწორედ ამ ვითარებაში ხდება აქტუალიზაცია სალექსო მახვილთა განაწილების ფუნქციისა: ისევე როგორც ენაში ორი სიტყვა, გამიჯნული ერთმანეთისგან პაუზით, ატარებს ორ დამოუკიდებელ მახვილს, ასევე ლექსში ორი რიტმული მონაკვეთი, გამიჯნული, ე. ი. გაფორმებული, რიტმული გასაყარით, წარმოდგენილია მახვილთგანაწილების საკუთარი სქემით; როდესაც სალექსო გასაყარი არ არის გამაგრებული ენობრივი გასაყარით სიტყვებს შორის, მაშინ მისი ძალისა და ადგილის (შეიძლება ითქვას, არსებობის) ხაზგასმაში მონაწილეობს მახვილთა განაწილებაც, რომელიც მოცემული სალექსო გასაყარის მოქმედებით მიღებული რიტმულ სტრუქტურისთვისაა დამახასიათებელი. თუ 4+4-ში გვხვდება სიტყვიერი გაფორმება 5+3 ან 3+5, ლექსში გასაყარი მოქმედებს მეოთხე მარცელის შემდეგ და ამას გამოაჩენს მახვილთა განაწილების ის სურათიც, რომელიც 4+4 სტრუქტურას შეესაბამება და რომელიც განსხვავებულია 5+3/3+5 სტრუქტურისათვის დამახასიათებელი მახვილთგანაწილებისგან. ეს მეტანაზში არ უნდა იყოს არარეალური, ვინაიდან, თუ ენაში სიტყვათა თანამიმდევრობებში სიტყვათგასაყარების პოზიციებს შეესაბამება მახვილთა განაწილების მოცემული სურათი, ასევე ლექსში სალექსო გასაყარების პოზიციებს

20 შ. მსჯელობა აქცენტური კონსტანტებისა და მახვილის ფაქტორის არაძირითადი მნიშვნელობის შესახებ სილაბურ ლექსში: ვ. ხოლმე ე ნ ი კო ე ი, იქვე, გვ. 10.

21 ჩვენ არ შეგვიზღუდავს სავანებოდ იმ ფაქტზე, რომ ქართულ ლექსში მახვილთა სისტემური განაწილება სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ აღნიშნულა — კოტე დო-დაშვილის დროიდან. ეს თეორია დამუშავებულია ა. გაწერელის ცნობილ გამოკვლევაში ქართულ კლასიკური ლექსის შესახებ. იხ. აგრეთვე უკანასკნელი დროის შრომებიც, მაგ., ნ. ნათაძე, რუსთველური ლექსის ახალი კონცეფცია, „მნათობი“, 1985, № 12, გვ. 150—158.

2. შაბაძე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986, № 4

შეესაბამება სალექსო მახვილთა მოცემული განაწილება, ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც სალექსო გასაყარი არ ემთხვევა ენობრივს, მისი ფუნქციონირება გამოხატულია სალექსო მახვილთა შესაბამისი განაწილებითაც. ყველაფერი ეს დეტალურ ანალიზს საჭიროებს — მიჯნა ენაშიც რთული მოვლენაა, დაკავშირებული პაუზასთანაც, რიტმთანაც, მახვილთანაც²². საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად საჭიროა ამ და სხვა პროსოდიულ ელემენტთა ზუსტი ანალიზი (ისეთი, როგორც ჩატარებულია, მაგ., ინგლისური ენისათვის)²³.

ყოველ შემთხვევაში, წინასწარ შეგვიძლია დავასკვნათ: 1. ქართულ რიტმულ ლექსში რიტმულ სტრუქტურებს აქვთ შესაბამისი ორგანიზება სალექსო მახვილთა განაწილებისა. 2. მახვილთა განაწილება არის თანმზღები მოვლენა. 3. მახვილთა ორგანიზებულ განაწილებას აქვს თავისი ლოკალური, დამხმარე რიტმული ფუნქცია, რომელიც გარკვეულ პირობებში აქტუალიზდება.

А. А. СИЛАГАДЗЕ

К ВОПРОСУ ОБ УДАРЕНИИ В ГРУЗИНСКОМ СТИХЕ

В статье излагаются предварительные соображения о просодических элементах языка, репрезентированных в ритмическом стихе в качестве регуляторов системы.

Основным фактором, определяющим структуру грузинского стиха, является ритмический раздел, который оформляет бинарные ритмические единицы всех уровней. Силлабическая длина является только лишь внешней характеристикой ритмических единиц — отрезок без ритмического раздела не образует ритмического стиха. Не является структурным фактором и изосилабизм как явление ритмической избыточности (кроме того, не всегда присутствующее в стихотворных образцах). Что касается собственно ударения, отмечается следующее.

1. Ударение, точнее, система распределения ударений, представляется в качестве одной из характеристик грузинского стиха: на уровне стихотворной речи мы имеем стихотворное или ритмическое ударение. 2. Стихотворное ударение — признак не слова в стихотворении (не словесное ударение), а группы слов, которая представляет собой наименьший отрезок сегментации — «колесо» или «сегмент», являющийся составной частью бинарной ритмической единицы первого уровня, именуемой нами двучленом. 3. Позиция стихотворного ударения в сегменте соответствует позиции словесного ударения в слове той же силлабической длины. 4. Поскольку ритмические единицы грузинского стиха — бинарные формы, стихотворные ударения образуют организованное распределение. 5. Система распределения стихотворных ударений — не признак структурного характера, а сопутствующее явление, всецело зависящее от ритмического раздела. 6. Организованное распределение ударений имеет свою локальную, вспомогательную функцию, которая актуализуется в определенных условиях, в частности, когда ритмический раздел в стихе не совпадает со словоразделом.

²² G. L. Trager, and B. Bloch, *The Syllabic Phonemes of English*, *Language*, 17, 1941, გვ. 224; გ. შერეტელი, *დას. ნაშრ.*, გვ. 45.

²³ იხ. G. L. Trager and B. Bloch, *დას. ნაშრ.*; N. Chomsky, M. Halle and F. I. ukoff, *An Accent and juncture in English*, In: *For Roman Jakobson*, *The Hague*, 1956, გვ. 65—80; Г. Глисон, *Введение [в дескриптивную лингвистику]*, М., 1959, გვ. 80—84. ქართულენათვის ამგვარი ანალიზისათვის იხ.: გ. შერეტელი, *დას. ნაშრ.*, გვ. 45—50.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სემიოლოგიის კათედრა
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიურმა

მ ე ნ ს ა ლ ი ბ ი რ ა ბ რ ა ს ს ა რ ი ა

დ რ ო ნ ს კ ო მ ი ტ ი კ ი ს ა თ ვ ი ს „ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ა მ ბ ა შ ი“

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების მხატვრულ და ისტორიულ ლიტერატურაში ერთმანეთს ერწყმოდა ისტორიულ-მხატვრული საწყისები, რაც მის სინკრეტულ ხასიათს განაპირობებდა. ამიტომ ცხადია, „ამ ეპოქის უამთავლმწერლობასა და მხატვრულ ლიტერატურას ბევრი რამ აქვთ საერთო, რა კუთხითაც არ უნდა განვიხილოთ ისინი — მხატვრულით თუ ისტორიულით“ ([1], 128). ბიზანტიური საისტორიო მწერლობის სახეობრივი სტრუქტურის გათვალისწინებით სწორად შენიშნა რ. დოსტალოვამ: „Авторы произведений византийской историографии наряду с собственно историческими задачами ставили перед собой и художественные цели“ ([2], 23).

აზროვნების ამგვარი სტილი უცხო არ ყოფილა ძველი რუსი მემბტიანეებისათვისაც. ამიტომაცაა, რომ დ. ს. ლიხაჩოვი ძველ რუსულ საისტორიო მწერლობასა და საკუთრივ მხატვრულ ლიტერატურას განიხილავს, როგორც ერთ მთლიანს [3].

ამ მხრივ გამონაკლისი არც უძველესი ქართული საისტორიო მწერლობა ყოფილა. ამის დასტურია თუნდაც ის ფაქტი, რომ ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კურსში განიხილებოდა და განიხილება ქართული ისტორიოგრაფიული ძეგლების ერთი ნაწილი ([4], 544—547; [5], 126—155).

ამასთანავე, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში საპირისპირო ტენდენციებიც შეინიშნება: ისტორიკოსთა გარკვეული ჯგუფი ვერ ურიგდება ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის მოქცევას მხატვრული ლიტერატურის ისტორიის კურსში და თანმიმდევრულად იცავს მის ავტონომიას. უფრო მეტიც, ზოგი მათგანი უძველეს ქართულ ჰაგიოგრაფიასაც, მხატვრული ლიტერატურის ამ უმნიშვნელოვანეს დარგს, მიიჩნევს ისტორიოგრაფიის მოუცილებელ ნაწილად. ნათქვამის საილუსტრაციოდ თუნდაც ერთი მაგალითის დასახელებაც კმარა: დიდმა ქართველმა ისტორიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა შექმნა კაპიტალური მონოგრაფია — „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ და მასში გააანალიზა ქართული ჰაგიოგრაფია ([6], 25—86). იგივე ვითარება დასტურდება მ. ლორთქიფანიძის გამოკვლევაში ([7], 7—92).

ლიტერატურათმცოდნეებს დიდი გარჯა დასჭირდათ ჰაგიოგრაფიის უანრობრივ უფლებებში აღსადგენად [8]. ამავე დროს, ამ დავამ კიდევ უფრო ინტენსიური გახადა, ერთ მხრივ, ჰაგიოგრაფიისა და ისტორიოგრაფიის ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი ისტორიული და ესთეტიკურ-პოეტიკური თვალსაზრისით ([9]; [10]; [11]); ხოლო, მეორე მხრივ — კიდევ უფრო ჩადრმაგებული ძიება ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის მხატვრული საწყისისა ([12], 259—269; [13], 408—433; [14], 49—83).

წინამდებარე ნაშრომიც ამ მიმართულებით ძველი ქართული საისტორიო ეპოსის კვლევას ითვალისწინებს. კვლევის ობიექტად ავირჩიეთ „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალი ისტორიული თხზულებანი.

ჩვენ განვიხილავთ დროის პოეტიკასთან დაკავშირებულ საკითხებს, კერძოდ, ზედროულს, როგორც ასახვის ობიექტს „ქართლის ცხოვრებაში“.

როგორც ვიცით, შუასაუკუნეობრივი აზროვნების მიხედვით, ადამიანის ცხოვრება ვითარდება ორ დროულ პლანში — ემპირიულ, ყოველდღიური ყოფის წარმავალ მოვლენათა და ზედროულ, ღვთიური ჩანაფიქრის განხორციელების პლანში. ადამიანის ცხოვრება წარმავალია: ზედროული, მარადიული ხასიათი მსოფლიო-ისტორიულ დრამაში მხოლოდ ბიბლიური მოვლენების კუთვნილებაა. ზედროული შეიძლება გამოვლინდეს მთელ რიგ კონკრეტულ მოვლენათა ჯაჭვში, მიწიერი ისტორიის ფაქტებში. „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა ავტორები, მოგვითხრობენ რა ემპირიულ ისტორიას, ახდენენ ზედროულის დროში ლოკალიზაციას და ცდილობენ, ისტორიული მასალა მოგაწოდონ ბიბლიურ წინასწარმეტყველებასთან კავშირში, გამოავლინონ კონკრეტული ისტორიული ფაქტების ზედროული ხასიათი ბიბლიურ მოვლენებთან მათი ალეგორიულ შესატყვისობაზე მითითებით. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დაისვას საკითხი: დრო, როგორც ასახვის ობიექტი, მხატვრულია თუ ისტორიული ამ თხზულებებში?

როდესაც ვლაპარაკობთ დროის პოეტიკაზე „ქართლის ცხოვრებაში“, ორ ძირითად სირთულეს ვაწყდებით: პირველი და უმთავრესი სირთულე ის გახლავთ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შედგება სხვადასხვა ავტორთა მიერ სხვადასხვა დროს შექმნილი თხზულებებისაგან, რომელთაც თავიანთი ინდივიდუალური სახე აქვთ და ისინი ამა თუ იმ ნიუანსით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან დროის პოეტიკის თვალსაზრისით. მაგალითად, თუ ლეონტი მროველი, ყმათაღმწერელი, „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი ფეხდაფეხ, სულმოუთქმელად მისდევნენ მოვლენებს და დროს სწრაფ სრბოლას მხოლოდ აქა-იქ თუ შეანელებენ რომელიმე მნიშვნელოვანი ფაქტის თვალსაჩინოდ წარმოდგენისათვის, — ბასილი ეზოსმოძღვარი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი და „ისტორიანისა და აზმანის“ ავტორი განზოგადების სიმალლიდან უყურებენ მოვლენებს, ვრცელი რიტორიკული წიაღსვლით აჩერებენ დროის მდინარეებს¹ თუ ლეონტი მროველის, ჟუანშერის, ყმათაღმწერლის თხზულებებში მცირედ მოგვეპოვება ან, ხშირ შემთხვევაში, საერთოდ იგნორირებულია თარიღები (რის გამოც შემდეგი პერიოდის გადამწერლები იძულებულნი გამხდარან არშიაზე მოეწერათ თარიღი ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტისა), „მატიანე ქართლისაჲს“ და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტი მოგვაგონებს რუსული მატინეების „годовая запись“-ს, სადაც მოვლენები ქრონოლოგიურ დაყოფას ექვემდებარებიან.

გარდა ამისა, „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა ტექსტში შეტანილია ორი ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოები — „ნინოს ცხოვრება“ და „არჩილის წამება“, აგრეთვე უამრავი ჰაგიოგრაფიული ჩანართი, რომელთაც გარკვეული დისონანსი შეაქვს ისტორიულ თხზულებათა დროის „ქრონოტოპში“.

მიუხედავად ამისა, ამ თხზულებებს აერთიანებს საერთო ესთეტიკური პრინციპები და მათი ერთად განხილვა მნიშვნელოვანია არსებითის წარმოჩენისათვის.

მეორე სირთულეს წარმოადგენს ის, რომ შუა საუკუნეებში დროის სუბიექტური აღქმა, რომელმაც ასე ფართო პერსპექტივა გადაუშალა დროს, როგორც მხატვრულ ფენომენს, თითქმის ნიველირებული იყო და ამიტომაც ამ პერიოდის ლიტერატურაში მხატვრულ დროს, როგორც ნაწარმოებს პოეტუკის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს, შედარებით მოკრძალებული ადგილი ეკავა. სამაგიეროდ, აქტიურად ფუნქციონირებდა ზედროული. სწორად შენიშნა დ. ს. ლიხაჩოვმა: „В средневековой литературе вневременное является таким же элементом повествовательного творчества, как и время“ ([3], 217).

ზედროულის დროში გამოვლენა ქმნის რთულ სპეციფიკურ მხატვრულ ფენომენს. „ზედროულის ვერტიკალები განიცდება ლოკალურ დროში, მათი ფუნქცია ვლინდება კონკრეტულ „ქრონოტოპში“ ([15], 104).

რაც შეეხება ისტორიულ თხზულებებს, ამ მხრივ ისინი პრინციპულ სხვაობას საკუთრივ მხატვრულ ნაწარმოებებთან მიმართებაში არ გვაძლევენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ ის თხზულებანი, რომლებიც მოგვეთხოვნიან რეალურ, ისტორიულ დროზე, არ უპირისპირდებიან იმ ნაწარმოებთ, რომლებშიც მოსალოდნელი იყო სუბიექტური, მხატვრული დროის ასახვა. ამიტომ დროის პოეტუკის თვალსაზრისით შუა საუკუნეების ისტორიკოსთა ნაწარმოებები არანაკლებ საინტერესოა, ვიდრე მხატვრული თხზულებანი ([16], 37).

ჩვენი აზრით, ისტორიული ნაწარმოები ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა, რადგან, მოგვეთხოვნიან რა ემპირიულ ისტორიას, ამავე დროს ახდენს ზედროულის კონკრეტულ, ისტორიულ მოვლენებში ლოკალიზაციას და წარმოგვიდგენს ადამიანთა ისტორიის მის ორივე პლანში, — დროულ და ზედროულ გამოვლინებაში.

დრო, როგორც ესთეტიკური ფენომენი და მისი მხატვრული დატვირთვა, შუა საუკუნეების ნაწარმოებში განსაზღვრულია ბიბლიური შეხედულებით. როგორც ვიცით, ბიბლია იწყება და მთავრდება დროზე მინიშნებით: „დასაბამად ქმნა ღმერთმან ცაჲ და ქუეყანაჲ“ (დაბ. I. 1), „...ჲე, მოვალ ადრე!“ (გა-მოცხ. 22, 20), ე. ი. ორი ღვთაებრივი აქტი შესაქმნე და განკითხვის დღე — ქმნის კაცობრიობის ისტორიის ჩარჩოს. თუ ანტიკური წარმოდგენით ისტორია ციკლური პროცესია და სამყარო მოიაზრება როგორც კოსმოსი, როგორც სიმეტრიული სივრცითი სტრუქტურა, — ბიბლია ავითარებს დროის ისტორიის პრინციპს, ციკლური მოვლენების მიღმა, რომლებიც სამყაროს გარეგან სახეს ქმნიან, მას (სამყაროს) აქვს თავისი ადამამდელი ისტორია, რომელიც შემდეგ ადამიანის ისტორიის პარალელურად ვითარდება, რათა დამთავრდეს უკანასკნელ წერტილში. დრო ღვთის მიერ არის შექმნილი, მას აქვს დასაწყისი და დასასრული — კაცობრიობის ისტორიის ჩარჩო. დრო არ არის მარტო ფორმა, მხოლოდ უბრალო თანმიმდევრობა მოვლენებისა, არამედ, ამასთან, საზომია მიწიერი ხანგრძლივობისა ([17], 193—194). დრო — ეს არის ისტორიული ხანგრძლივობა, რომლის ჩარჩოებშიც კაცობრიობა მიდის მიზნისკენ: სამყარო და ადამიანი უბრუნდება შემოქმედს, დრო — მარადისობას.)

ადამიანი ცხოვრობს დროში, ღმერთი — მარადისობაში: „პირველ მათა დაბადებამდე და შექმნად ქუეყანისა და სოფლისა და საუკუნითაჲ და უკუნისამდე შენ ხარ“ (ფს. 89, 2), — მიმართავს დავით — ფსალმუნის ავტორი შემოქმედს. „რამეთუ ათასი წელი წინაშე თუალთა შენთა, უფალო, ვითარცა გუშინდელი დღე, რომელ წარჯდა და ვითარცა საკუმილავი ერთი დამესა შინა“

(ფს. 89. 4). იქვე ადამიანური და ღვთაებრივი დროები შეპირისპირებულია ერთმანეთთან: „და ღღენი ჩემნი ვითარცა აჩრდილი წარვდეს, და მე ვითარცა თივაა განვექმ. ხოლო შენ, უფალო, უკუნისამდე პვიე“ (ფს. 101. 12. 13).

ეს ორი დროული პლანი, — ემპირიული დრო, მიწიერი ცხოვრების წარმავალი ისტორია და ზედროული, ღვთაებრივი ჩანაფიქრის განხორციელების ისტორია, — კვეთს ერთმანეთს შუა საუკუნეების ადამიანის აზროვნებაში. ამიტომაც შენიშნავენ, რომ: „Жизнь человека развёртывается сразу в двух временных планах: в плане эмпирических преходящих событий земного бытия и в плане осуществления божьего предначертания. Следовательно, человек — участник всемирно-исторической драмы, в ходе которой решается судьба мира и судьба его индивидуальной души“ ([16], 100).

ავგუსტინეს მიხედვით, ისტორია 6 აქტიანი დრამაა, (შესაქმის 6 დღის შესაბამისად): I აქტი — ადამიდან წარღვნამდე, II — აბრამამდე; III — დავითამდე; IV — ბაბილონის ტყვეობამდე; V — ქრისტეს დაბადებამდე; VI — პერიოდი ჯერ ისევ გრძელდება; VII — ისტორიის ტრანსცენდენტრეზბაა ესქატოლოგიურ დროში.

ქართლის ცხოვრებაში¹ მოთხრობილი ისტორიაც ამ მსოფლიო-ისტორიულ დრამაშია ჩართული.

ბიბლიური გადმოცემის თანახმად, ერების დასაწყისი ბაბილონის გოდლის დანგრევის შემდგომი მოვლენაა. ბაბილონში ენათა აღრევის შემდეგ მიმოიფან-ტნენ ადამიანები ღედამიწაზე და დასაბამი მისცეს სხვადასხვა ერს: „და განთესნა იგინი უფალმან მუნით პირსა ზედა ყოვლისა ქუეყანისასა და დასცხრეს მამუნებელნი ქალაქისა და გოდლისანი. ამისათჳს ეწოდა სახელი მისი შერევნა, რამეთუ მუნ შეურივნა უფალმან ბაგენი ყოვლისა ქვეყანისანი და მუნით განთესნა იგი უფალმან ღმერთმან პირსა ზედა ყოვლისა ქუეყანისასა“ (დაბ. II, 8—9).

შუასაუკუნოებრივი ტრადიციის შესაბამისად „ქართლის ცხოვრებაც“ ბაბილონის გოდლის ამბებიდან იწყება: „პირველად ვაჟენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკენლთა, პერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა ამათ თჳსთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს, ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი, ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი. და იყო ესე თარგამოს კაცი გმირი. და შემდგომად განყოფისა ენათასა, ოდეს აღაშენეს ბაბილონს გოდლოი. და განეყვნეს მუნ ენანი და განიბნინეს მუნით ყოველსა ქუეყანასა. და წარმოვიდა ესე თარგამოს ნათესავითურთ მისით, და დემეკდრა ორთა მათ მათთა შუა კაცმეუველთა. — არარატსა და მასისსა“ ([18], 3), — ასე იწყებს თხრობას ლეონტი მროველი. ქართველთა და დანარჩენ კავკასიელ ერთა წინაპარი, თარგამოსი, ბიბლიური ნოეს შვილიშვილია და საქართველოს ისტორიაც ბიბლიური ისტორიიდან ამოიზრდება, დამოკიდებულია მასზე და ჯერ კიდევ მისი უშუალო ნაწილია; თარგამოსის ძენი, „რვანივე ერთობით ჰმონებდეს ნებროთს გმირსა, რომელი იყო პირველი მეფე ყოვლისა ქუეყნისა“ ([18], 6). ე. ი. თარგამოსის ძენი ბიბლიური ნებროთის მბრძანებლობის ქვეშ არიან, მათი სამფლობელო ნებროთის სამეფოში შედის და საქართველოს ისტორიაც ბიბლიური ისტორიის წიაღში არსებობს. ეს ნაწილი ლეონტი მროველის თხზულებისა, პირველი თავი „ამბავი რვათა მმათა“, რომელიც პრეისტორიულ ამბებს მოგვითხრობს და ქართლის ისტორიის პროლოგს წარმოადგენს, გამოირჩევა დროში მოვლენათა სწრაფი თანამიმდევრობით, რაც გამი-

ზნულია იმისათვის, რომ მოამზადოს ერთგვარი ტრამპლინი საკუთრივ ქართლის ისტორიის დასაწყებად. ამ ტრამპლინად კი, რომელთანაც მოვლენათა სწრაფი მსვლელობა ჩერდება და მწერლის ყურადღება მიპყრობილია დროში მისი რეკონსტრუქციისაყენ, გვევლინება თარგამოსის ძეგა და ნებროთის ლაშქართა შეტაკება, რომელმაც უნდა გადაწყვიტოს ნებროთის წინააღმდეგ აჯანყებულ თარგამოსიანთა ბედი. ორთაბრძოლის დროს ჰაოსი მოკლავს ნებროთს და განთავისუფლდებიან მისი მორჩილებისაგან. საქართველოს ისტორიაც დამოუკიდებლობას შეიძენს, იგი უკვე თავის ემპირიულ დროში არსებობს და შექმნილია ტრამპლინი საკუთრივ მის დასაწყებად. მეორე თავის სათაური უკვე პირდაპირ გვამცნობს ამას: „ამბავი ქართლისა“. იგი იწყება ასე: „ხოლო აქათგან ვიწყით და წარმოვთქვათ ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა, და ცხოვრება მათი ვიდრე დღეთა ჩუენთამდე“... ([18], 8).

ნებროთის მოკვლა ჰაოსის მიერ სიმბოლურად ბიბლიის ისტორიული დროისაგან განთავისუფლებას და დამოუკიდებელი ისტორიის დაწყებას ნიშნავს, რა თქმა უნდა, ემპირიული ისტორიისა, თორემ მემატიანეს არც ერთი წუთით არ ავიწყდება, რომ არსებობს წმინდა ისტორიაც, რომლის მსოფლიო-ისტორიული დრამის განუყოფელი ნაწილიცაა საქართველოს ისტორია. ამიტომ ეს უკანასკნელი მთლიანად „მიმაგრებულია“ ამ წმინდა ისტორიაზე. ქრისტემდე იგი ემპირიულ დროში ბიბლიაში მოთხრობილი ისტორიის პარალელურად ვითარდება: „და გამოკდეს ამას შინა ყამნი მრავალნი. მაშინ ნაბუქოდონოსორ მეფემან წარმოსტყუენა იერუსალიმი, და მუნით ოტებულნი ერიანი მოვიდეს ქართლს“ ([18], 15).

ბიბლიურ მოვლენებთან პარალელიზმის მინიშნება მემატიანეს მარტო დროში ორიენტირებისათვის არ სჭირდება. დროში თანაარსებობა მისთვის ამ მოვლენათა შორის სიმბოლური პარალელების მაუწყებელია. „მოვიდა ამბავი, ვითარმედ მოსე განვლო ზღვა ისრაელთა, და იზრდებიან ივინი უდაბნოს მანანათა. განაკვრდეს ყოველნი, და მათ ყოველთა წარმართთა აქეს ღმერთი ისრაელთა“ ([18], 14). გავიხსენოთ, რა კონტექსტშია ჩართული ლეონტი მროველის თხზულებაში მოსეს ამბავი; მას უსწრებს ცნობა ქეკაპოს სპარსთა მეფის მიერ ქართლის დაპყრობის შესახებ. აქ ისახება პერსპექტივა, ვეძიოთ სიმბოლური პარალელი ბიბლიური ისტორიისა და „ქართლის ცხოვრების“ ამ მონაკვეთისა — ტყვეობის ქვეშ ყოფნა: ებრაელი ერი — ეგვიპტელები; ქართველი ერი — სპარსელები. შემდეგ მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ქეკაპოსი მიადგა ლეკეთს, მაგრამ იქ აღმოჩნდა „კაცი ვინმე მგრძნებელი“, რომელმაც დააბრმავა ქეკაპოსი და მისი ლაშქარი, რის გამოც ველარ შევიდნენ ლეკეთს და მხოლოდ უკან დაბრუნებისას აეხილათ თვალები. აქაც სიმბოლური პარალელია ბიბლიურ ამბებთან: მგრძნებელი კაცი და მოსეს მისია. დაპირისპირება: მოსე — ფარაონი; მგრძნებელი კაცი — ქეკაპოსი. მოსეს ამბის მოთხრობის შემდეგ მემატიანე გვამცნობს, როგორ შეიკრიბებიან თარგამოსიანნი და როგორ განდევნიან სპარსელებს საკუთარი მიწა-წყლიდან. აქაც პარალელი აშკარაა — ტყვეობიდან განთავისუფლება: მოსეს გამოჰყავს ებრაელები ეგვიპტიდან, ქართველები განთავისუფლდებიან სპარსეთის მოხარკეობისაგან.

ქრისტეს შემდეგ კი ბიბლიურ ისტორიისთან კავშირი ხორციელდება წინასწარმეტყველების სახით. ის, რაც წინასწარმეტყველები იყო ბიბლიაში წინასწარმეტყველთა მიერ, სრულდება ქართლის ისტორიაში. ერთ-ერთი მაგალითი ამისა გვაქვს ჭუანშერის თხზულებაში: სტეფანოზ კურაპალატის მეფობის

დროს ერეკლე კეისარი მოადგა თბილისს და კალის ციხეს ალყა შემოარტყა. ციხისთავმა კეისარი უშვერი სიტყვებით მოიხსენია, ვაცის წვერი და ვაც-ბატის კისერი ვაქვსო. კეისარმა ბრძანა: „დაღაცათუ კაცმან ამან ბასრობით მრქუა მე ვაც-ბოტობა, არა არს ცუდსიტყუა მისი“ და მოიღო წიგნი დანიელ, და პოვა მას შინა წერილი ესრეთ: „გამოვიდეს ვაცი დასავლისა, და შემუსრნეს რქანი ვერძისა აღმოსავლისანი“. მაშინ განიხარა მეფემან და დაიდასტურა, რამეთუ ყოველივე განემარჯებოდა სპარსთა ზედა“ ([18], 272).

როგორც ვხედავთ, კაცობრიობის ისტორია ვითარდება ორ დროულ პლანში: ემპირიულსა და ლეთაებრივი ჩანაფიქრის ზედროულ პლანში. ერთი მხრივ, აღამიანი მონაწილეა მიწიერი ისტორიისა, ხოლო, მეორე მხრივ, იგი ჩართულია მიზნისკენ მისწრაფებულ მსოფლიო-ისტორიულ დრამაში, რომლის დასასრულიც ისტორიის ტრანსცენდენტობაა ესკატოლოგიურ დროში.

თუ აღამიანის მიწიერი ისტორია წარმავალია, დროებითია, შარადისობის ბეჭდით არის აღბეჭდილი ლეთაებრივი ჩანაფიქრის ისტორია, ძველი და ახალი აღთქმის თითოეული მოვლენა, დ. ს. ლიხაჩოვი აღნიშნავს, რომ ძველი და ახალი აღთქმის მოვლენებს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავთ შუასაუკუნეობრივი აზროვნების დროის სისტემაში. მართალია, ისინი წარსულს მიეკუთვნებიან, მაგრამ, იმავდროულად, გარკვეული კუთხით, აწმყოდაც გვევლინებიან ([3], 272). მარადიული, ის, რაც იყო, არის და იქნება, გამოხატულებას პოულობს კონკრეტულ დროში, კონკრეტულ ისტორიაში: „Вечное в летописи дано в аспекте временного“ ([3], 260).

ზედროულის დროში გამოვლენა, ემპირიული ისტორიის ყოველ მოვლენაში ზედროულის ასპექტების ძიება, კონკრეტული ისტორიული ფაქტების ალეგორიული შესატყვისობების გამოვლენა ბიბლიურ ისტორიასთან ადრებიზანტიური ეგზეგეტიკიდან მოდის, რომელიც, თავის მხრივ, ამოიზარდა პავლე მოციქულის მიერ ძველი აღთქმის ჰაგადური მეთოდით განმარტებიდან. პავლემ ძველი აღთქმა გაიაზრა როგორც წინასწარმეტყველური წიგნი, რომელშიც დაშიფრულად ჩადებული იყო ცნობები ქრისტეს მოვლინების შესახებ და აღმოაჩინა მასში ალეგორიული შესატყვისობები ქრისტეს მიწიერი ცხოვრების ფაქტებთან ([19], 44; [20], 70; [21], 48).

მართალია, ბიბლიური მოვლენა ზედროული ხასიათისაა, მაგრამ ის შეიძლება გამოვლინდეს მთელ რიგ კონკრეტულ მოვლენათა ჯაჭვში. „Если смысл события имеет вневременной характер, он может выявиться в целой цепи разновременных событий“ ([22], 96).—აღნიშნავს ს. ს. ავერინცევი.

აქედან მოდის საღვთისმეტყველო ტიპოლოგია, ე. ი. დოქტრინა ძველ მოვლენათა გარდასახვისა შედარებით ახალ მოვლენებში. ძველი აღთქმის თითქმის ყველა ეპიზოდი განმარტებული იყო, როგორც ალეგორია ქრისტეს მიწიერი ცხოვრებისა.

ს. ს. ავერინცევის აზრით, ბიბლიური ტექსტების ალეგორიული განმარტება ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ბიბლიური ისტორიზმის პრინციპებიდან გადახვევისა. მკვლევარი წერს, რომ, ერთი შეხედვით, ქრისტიანობის გამარჯვება წარმართობაზე ნიშნავდა ისტორიისადმი ბიბლიური მიდგომის გამარჯვებას ისტორიისადმი ბერძნულ მიდგომაზე. მაგრამ ადრებიზანტიურ იდეოლოგიაში, ახალი აღთქმის რწმენასთან შედარებით, იგრძნობა ისტორიზმის დაქვეითება, სტატკურ სააზროვნო სქემებთან, მეტაფიზიკასთან და მითთან დაბრუნება. ამის მიზეზად მკვლევარს პირველ რიგში მიაჩნია ის, რომ დამამთავრებელი სტადია

ბიბლიური მისტიკური ისტორიზმისა თავისთავში შეიცავდა წინააღმდეგობას. ესქატოლოგიური მისტიკური ისტორიზმი ისეთი ისტორიზმია, რომელიც ადვილად გადადის თავისთავის უარყოფაში. ბიბლიური ისტორიზმის პრინციპებიდან გადახვევა, მკვლევრის აზრით, მკვეთრად შეიმჩნევა აპოკალიფსურ ლიტერატურაში, ორიგენისა და ალექსანდრიული სკოლის შეხედულებებში. აპოკალიფსურ ლიტერატურაში ავტორი, ეძებს რა ათვლის წერტილს ისტორიის უკეთ გასააზრებლად, ირჩევს პერსონაჟ-ავტორს ბიბლიური პერსონაჟებიდან და ათავსებს მას ისტორიის დასაწყის წერტილში. ამ ათვლის წერტილიდან წარსულს იაზრებს, როგორც მომავალს წინაწარაპყრეტის პრეტენზიით, და ამის გამო ისტორია წარმოგიდგება წინასწარგანზრახულ პროცესად, რომელიც მოცემულია მზა მთლიანობაში. მკვლევრის განმარტებით, „Мало определить апокалиптику как мистику истории: в отличие от мистики конкретного исторического процесса у библейских пророков, эта мистика абсолютизированной, и поэту абстрактной и поэтому снятой истории“ ([22], 93, 94).

რაც შეეხება ალექსანდრიულ სკოლას, იგი ცდილობდა, გვერდი აეგლო მოვლენის კონკრეტული სახისათვის მისი აბსტრაქტული მნიშვნელობის სასარგებლოდ, მხედველობაში იღებდა მხოლოდ ამ უკანასკნელს. ალექსანდრიული სკოლა ყურადღების მიღმა ტოვებდა დროს, მის წარმოდგენაში წარსული სიმეტრიულად ემთხვეოდა აწმყოს, აწმყო კი, თავის მხრივ, სიმეტრიულად შეესატყვისებოდა მომავალს ([22], 95).

ალექსანდრიული სკოლის ეგზეგეტიკას ჰქონდა ანალოგი საეკლესიო ლიტურჯიკაში; ქრისტიანულ დღესასწაულთა ციკლური განმეორებანი მიგვანიშნებდნენ ამ ფაქტთა მარადიულობაზე, მორწმუნე ყოველ წელს ქრისტეს აღდგომის იუბილეს კი არა, ქრისტეს აღდგომას ზეიმობდა.

ს. ს. ავერინცევი მიიჩნია, რომ იმდროინდელ რთულ, წინააღმდეგობებით სავსე შეხედულებებს დროზე ასახავდა V საუკუნეში შექმნილი ორი წიგნი. ერთის ავტორი იყო ავგუსტინე, მეორისა—დიონისე არეოპაგელი. ავგუსტინეს შრომებში სამყარო მოაზრებულია როგორც ისტორია, ე. წ. არეოპაგეტიკაში კი — როგორც კოსმოსი, სიმეტრიული სტრუქტურა ([22], 101).

„მთელი მისი ვექტორულობის მიუხედავად, დრო ქრისტიანულ ეპოქაში არ განთავისუფლებულა ციკლურობისაგან, მხოლოდ ძირფესვიანად შეიცვალა ამ უკანასკნელის ვაგება. მართლაცადა, თუ დრო გამოყოფილია მარადისობისაგან, მიწიერი ისტორიის ნაწყვეტების განხილვისას აღმაიწის ის წარმოუდგება, როგორც სწორხაზობრივი თანმიმდევრობა. მაგრამ იგივე მიწიერი ისტორია აღებული მთლიანად სამყაროს შექმნისა და დასასრულის ჩარჩოებში წარმოადგენს დამთავრებულ ციკლს; აღამიანი და სამყარო უბრუნდება შემოქმედს, დრო ბრუნდება მარადისობაში“ ([16], 100), — აღნიშნავს ა. გურგენი.

✓ „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებებში შეიძლება გამოვყოთ ზედროულის დროში გამოვლენის სამი მომენტი: პირველი, როცა ზედროული შემოდის შედარების სახით მოვლენათა უკეთ გასააზრებლად. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი, რადგანაც, დ. ლიხაჩოვის შენიშვნით, „Сравнения со священной историей Ветхого и Нового заветов помогают летописцу объяснить повторяемость событий и их смысл“ ([3], 260).

მეორე მომენტი, როცა ზედროული ბიბლიური წინასწარმეტყველების სახით ვლინდება კონკრეტულ მოვლენათა ჯაჭვი.

მესამე მომენტი, როცა ბიბლიური სიმბოლოები მიგვანიშნებენ ამ თუ იმ ისტორიული ფაქტის ზედროული მნიშვნელობას.

როცა ქართლის ისტორიაში მომხდარი ამბავი შედარებულია ბიბლიის რომელიმე ეპიზოდთან, ე. ი. ზედროული ხდება საზომი კონკრეტული ისტორიული ფაქტის უკეთ გააზრებისა, მემატინე ცდილობს სიმბოლური პარალელი გაავლოს ამ მოვლენათა შორის და ქართლის ისტორიის კონკრეტული ეპიზოდი წარმოგვიდგინოს, როგორც ალეგორიული შესატყვისობა ბიბლიური მოვლენისა. მაგალითად, თამარის დატირება თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან“ ამგვარად არის გადმოცემული: „და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარსა და მტურსა ათაბაგი და ყოველნი და იქმნა ტყემა მსგავსი კალოთა ატადესთა და გოდებანი მსგავსნი მოთკრებისა იერუსალიმისანი იერემიას მიერ გოდებელისა, და ჯერცა ეგრე იყო“ ([23], 113). შდრ. შესაქმე (50, 10—11): „და მოვიდეს ივინი კალოებსა მას ზედა ატადისასა... და ეტყებდეს მას ტყეებითა დიდითა... და იხილეს მკვდრთა ქუეყანისა ქანანისათა გლოვად კალოთა მათ ატადისათა“.

როდესაც მემატინე თამარის დატირებას ადარებს იერემიას გოდებას იერუსალიმის მოხრების გამო და ატადეს კალოებზე გამართულ გლოვას ებრაელთა იაკობზე, მას ამ შემთხვევაში ბიბლიური გლოვისა და გოდების გარეგნული ეფექტი კი არ აინტერესებს, არამედ მათი არსი, რომელიც მარადიულია და ალეგორიულ შესატყვისობას პოულობს ქართლის ისტორიაში თამარის დატირების სახით, ე. ი. მისთვის მთავარია აზრი, რომ ამ მოვლენათა მარადიული არსი ერთია. ამიტომ კონკრეტული ფაქტი ქართლის ისტორიისა — თამარის დატირება — ალეგორიულ შესატყვისობას პოულობს იერემიას გოდებაში იერუსალიმის მოხრების გამო, იერუსალიმისა, რომელიც ალეგორიული მნიშვნელობით არის ტაძარი, ტროპოლოგიური მნიშვნელობით — მართალი, უცოდველი სული, ანაგოგიური მნიშვნელობით — ზეციური სამშობლო. ალეგორიული შესატყვისია იგი აგრეთვე ებრაელთა მიერ იაკობის დატირებისა. იაკობი კი, როგორც ვიცით, წოდებულია მამად ებრაელთა და მისი სახელი ბიბლიაში ხშირად გაიგივებულია მთელ ებრაელ ერთან; ეს იმას ნიშნავს, რომ, ქართველი მემატინის საბოლოო აზრით, მამის დატირების ალეგორიაა თამარის დატირება. რადგან თამარს, როგორც მეფეს, ე. ი. ღვთის მოადგილეს, თავის თავზე აღებული ჰქონდა მამობის ფუნქცია. გავიხსენოთ თამარის განცხადება: „მე ვარ მამა ობოლთა“ ([23], 81).

ბასილი ევოსმოდვარი თამარზე წერს: „ურჩნი თესნი დაამდაბლნა და მოყუარენი აღამაღლნა. არა იღუწოდა უმეზობლობასა, არცა „შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა ზედა უტხოსა“ ([23], 148). შდრ. „ვაი რომელნი შეაყოფენ სახლსა სახლსა მიმართ, და აგარაკსა აგარაკისა მიმართ შეაახლებენ“ (ესაია, 5, 8).

როგორც აღვნიშნეთ, აქ ზედროული შემოდის შედარების სახით. „და თავწარსხმულ იყო მსგავსად წერილისა: „ნათელი აღმოუბრწყინდა მართალსა“» ([23], 149). შდრ. ფსალმ. (96, 11); „ნათელი გამოუბრწყინდა მართალსა“.

ქამთაღმწერელი ლაშა-გიორგის შესახებ გვამცნობს: „უკანასკნელ მიდრკა სიბოროტედ თანამიყოლითა უწესოთა კაცთა; ვითარცა სოლომონისთვის წერილს არს, რომელი შეაცთუნეს დედათა, ეგრეთვე ესე უწესოთა კაცთა; ვითარცა ქვემოთე სიტყუამან საცნაურ ყოს. ვითარ განისუენებდა ნადირობითა, და მსმურთა თანა მიდრკა სიბოროტედმი, ვითარცა წერილ არს ისრაილთათვის:

„დასხდა ერი იგი ჭამად და სმად, და აღდგეს სიმღერად“ ([23], 154). შდრ. ეკლესიასტე (2.24): „არა არს კეთილ კაცისა, რომელ ჭამოს და სუას“.

აქ, მემატიანის აზრით, ლაშა-გიორგის შეცოდება ღვთის მიმართ ალგორითული შესატყვისობაა სოლომონისა და ებრაელი ერის შეცოდებისა. იგი ხაზს უსვამს სიმბოლურ პარალელს ამ მოვლენათა შორის, როდესაც ლაშა-გიორგის დასაბასიათებლად მოჰყავს ციტატა ბიბლიიდან, სადაც საუბარია სწორედ ებრაელი ერის შეცოდებაზე: «წინასწარმეტყველიც იტყუს: „ჭამა იაკობ, განძა, განსხვა, განსუქნა, და დაუტევა ღმერთი შემოქმედი თვისი, და განუღვა ღმერთსა მაცხოვარსა თვისა“» ([23], 157). იხ. მეორე სჯულ. (32,15). „და ჭამა იაკობ და განძა, და განწიხნა იგი საყუარელმან მან; განსუქნა, განსხვა, განზრქნა, დაუტევა ღმერთი შემოქმედი თვისი, და განუღვა ღმერთსა მაცხოვარსა თვისა“.

მარადიული ბიბლიური წინასწარმეტყველების სახით ვლინდება კონკრეტულ, ისტორიულ მოვლენათა ჩაქვში.

• „ისტორიანისა და აზმანის“ ავტორს, თამარის ეპოქის დახასიათებისას, მოჰყავს ციტატა ესაიას წინასწარმეტყველებიდან, ე. ი. თამარის ეპოქა არის ესაიას მიერ ნაწინასწარმეტყველები ეპოქა. „და შეიქმნა მშუღობა, სიხარული და ერთობა. რომელი არაოდეს სადავის უხილავს. და ერთბამად ძოვდეს ლომი და კარი, და იხარებდეს ვეფხი თიკანთა, და მგელი ცხუართა თანა“ ([23], 55). შდრ. ესაია (II, 6): „მაშინ ძოვდეს მგელი კრავთა თანა, და ვეფხი თიკანთა თანა განისუენებდეს, და ზუარაკი და ლომი და კურო ერთად ძოვდენ“.

რუსულანის მეფობისდროინდელ საქართველოზე ასე მოგვითხრობს ჟამთაღმწერელი: „რამეთუ დაუტევეს სიმათლელ და ჭეშმარიტება, ვინათგან ყოველი ერი იქმოდეს სიბრძნისა, ვითარ ოდენსე ძენი ბენიამინისნი. ვითარ ივინი მიეცნენ მოსასრველად, ეგრეთვე ესენი აქა შინა მისცნა ღმერთმან ნათესავნი ქართველთანი მოსასრველად მსგავსად ძეთა ბენიამინისათა, ვითარცა იტყუს წინასწარმეტყველი ესაია: „უფალი, უფალი საბაოთ. უბრძანებს ნათესავსა ჭურვილსა მოსლვად ქვეყანით შორით, კიდით საფუძველითგან ცისათ, უფალი და ჭურვილნი და ბრძოლნი მისნი, განრყუნად ყოვლისა სოფლისა და ცოდვათა მოსპოვად მისგან. ღალადებდით, რამეთუ ახლოს არს დღე უფლისა, და შემუსრვა ღმრთისა მიერ მოიწიოს“ და კუალად ჯმობს: „დღე უფლისა მოვალს უკურნებელი, რისხვითა და გულისწყრომითა, დადებად ყოველი სოფელი ოჭრად და ცოდვილთა წარწყმედად მისგან“. ვითარ იქმნაცა ყოველი სოფელი ქართლისა ოჭრად“ ([23], 320), შდრ. ესაია (13,4—7; 13,9).

„ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ თემურ ლენგის შემოსევებთან დაკავშირებით მემატიანე ამბობს, ახლათ იერემიას წინასწარმეტყველება ისე, როგორც აუხდათ თავის დროზე იერუსალიმს. მარადიული, იერემიას წინასწარმეტყველების სახით, ვლინდება კონკრეტულ მოვლენათა ჩაქვში: იერუსალიმში ნაბუქოდონოსორის თავდასხმის დროს და ქართლში თემურ ლენგის შემოსევასთან დაკავშირებით. „და ესრეთ სრულ ჰყვეს ბრძანებული იგი ლანგ-თემურისა სპათა მისთა, ვითარცა პირველ ნაბუხარდან მთავარქონდაქარმან მეფისა ნაბუქოდონოსორისამან ჰყო იერუსალიმს შინა იუდიანთა ზედა, მოქმედმან ესე-ვითარისა უკეთურებისამან, რომელმან განასახლნა იერუსალიმით ბაბილონად იუდიანნი, ძენი სიონისანი, სიტყვისაებრ წინასწარმეტყველისა იერემიისსა: „მოვიდაო ნაბუხარდან მთავარქონდაქარი და წინაშემდგომი მეფისა ბაბილონისა იერუსალიმად და დაწვა სახლი უფლისა, და სახლი მეფისა, და ყოველნი სახლნი ქალაქისანი, და ყოველი სახლი დიადი მოცეცხლა ცეცხლი“

თა“. ესე ყოველივე ჩუენდა მიმართ აღსარულა უწყალომან ღანგ-თემურ და სპათა მისთა, რამეთუ სრულ ჰყვეს ყოველივე ბრძანებული მისი“ ([23], 453). (შდრ. იერემია 52, 12—13).

მესამე მომენტი, როცა ბიბლიური სიმბოლოები მიგვანიშნებენ კონკრეტული, ისტორიული ფაქტის ზედროფელ მნიშვნელობას, მოცემულია ლეონტი მროველის თხზულებაში, სადაც აღწერილია წმინდა ნინოს ხილვა მცხეთაში ნათლისღების წინა ღამეს: „ვითარცა შუა ღამე ოდენ იქმნა. წარმოიქცნეს ორნივე ესე მთანი, არმაზ და ზადენ რცეა თუ ჩამოირღუეს და დააყენნეს წყალნი ორთავე; და მტუკარმან გარდამოხეთქა და წარჰქონდა ქალაქი, და შეიქმნეს კმანი საზარელნი ტყეებისა და გოდებისანი; და ეგრეთვე არავუ გარდამოვდა ციხესა ზედა, და იქმნებოდეს საზარელნი გრგვენანი. შეეშინა დედათა მათ და ივლტოდეს, ხოლო ნეტარი ნინო დაღადებდა: „ნუ გეშინინ, დანო ჩემნო, მთანი მუნვე ჰვიან, და წყალნი მუნვე დიან, და ერსა ყოველსა სძინავს. ხოლო ესე რომელ რცეამთანი დაირღუეს, სამართლად გეჩუენების, რამეთუ ურწმუნოებისა მთანი დაირღუეს ქართლსა შინა. და წყალნი რომელ დაეყენნეს, სისხლი იგი ყრმათა, კერპთა მიმართ შეწირული, დაეყენოს“. ([18], 112).

როგორც ვხედავთ, ეს მისტიკური ხილვა სიმბოლური შინაარსის შემცველია. მას თვითონვე განმარტავს წმინდა ნინო. აქ ნახსენებია ორი მნიშვნელოვანი ქრისტიანული სიმბოლო — წყალი და სისხლი. „და წყალნი, რომელ დაეყენნეს, სისხლი იგი ყრმათა, კერპთა მიმართ შეწირული, დაეყენოს“.

ბიბლიაში წყალი, უპირველეს ყოვლისა, არის მაცოცხლებელი ძალა, რომელიც ღვთის განმგებლობაშია ([17], 144); „რომელმან დაპრთნა წყლითა ზესკნელნი მისნი, რომელმან დასხნა ღრუბელნი აღსავალად თჳსა, რომელი იქცევის ფრთეთა ზედა ქართასა... უფსკრული ვითარცა სამოსელი გარე-მოდებულ არს მისა, მთათა ზედა დადგენ წყალნი... რომელმან გამოადინნა წყარონი კეენებსა შინა შორის მთათა დიოდინ წყალნი. სუან იგი ყოველთა მკეცთა ველისათა, განძღენ კანჯარნი წყურილსა მათსა“ (ფს. 103, 3, 6, 10, 11).

წყალი არის შედეგი და ნიშანი ღვთის კეთილგანწყობისა: „მოვეცინ შენ უფალმან ცუარისაგან ზეცისა და სიბოხისაგან ქუეყანისა სიმრავლე იფქლისა და ღვინისაჲ“ (დაბ. 27, 28); „ვითარცა ცუარი გარდამომავალი აერმონით მთასა ზედა სიონსა, რამეთუ მუნ ამცნო უფალმან კურთხევაჲ, და ცხოვრებაჲ უკუნისამდე“ (ფს. 132,3). წყალი არა მარტო მაცოცხლებელი, არამედ მრისხანე ძალაც არის, რომელიც მათნთქავს უწმინდურ სამყაროს წარღვნის დროს და ფარაონის ლაშქარს ეგვიპტლიდან ებრაელთა გამოსვლისას; ამასთან იგი განმწმენდელი ძალაცაა: სტუმართმოყვარეობის ერთ-ერთი გამოვლენა იყო სტუმრისათვის ფეხის დაბანა. ატცილებელი ფიზიკური სისუფთავისათვის, იგი სიმბოლოა სულიერი სიწმინდისა. ესაიას მიხედვით, ადამიანი, რომელმაც მოინანია ცოდვები, ჰგავს ადამიანს, რომელიც ქუჭყში იყო ამოსვრილი და განიბანა (ესაია, I, 16). ებრაული რელიგიური რიტუალი ითვალისწინებდა მრავალრიცხოვან განწმენდას წყლით. დიდი მნიშვნელობა აქვს ბიბლიაში ესქატოლოგიურ წყლებს, რომელთა წყალობითაც მოხდება საბოლოო განწმენდა. ებრაელთა ზეტიალის ბოლო იქნება დაუშრეტელი წყარო, რომელიც იერუსალიმში მდგარი ტაძრიდან გადმოხეთქავს. ეს იქნება დაბრუნება სამოთხეში. ბიბლიურ წინასწარმეტყველთა თქმით, ხალხი მოიპოვებს ამ წყლებში სიწმინდეს. ქრისტე არის ის ქვა, რომლისგანაც წყალი მოედინება: „და ყოველთა იგივე სასუმელი სულიერი სუეს, რამეთუ სუმიდეს იგინი სულიერისა მისგან კლდისა. რომელი-

ცა შეუდგა; ხოლო კლდე იგი იყო ქრისტე“ (პავლე, I, კორ. 10,4). ქრისტე არის ის ტაძარი, რომლისგანაც წყალი გადმოედინება. „დადგა იესო, ღალად-ყო და თქუა: „უკეთუ ვისმე სწყუროდის, მოვიდიან ჩემდა და სუემდინ“ (იოანე, 7, 37). წყლის სიმბოლიკა თავის მთლიან მნიშვნელობას იძენს ქრისტიანულ ნათლისღებაში. განბანა ნათლისღების დროს ჩამოგვაცილებს ცოდვებს ქრისტეს სისხლის გამომსყიდველი ძალის საშუალებით. ამ ძირითად სიმბოლიკას ვასანათლავი წყლისას პავლე ამატებს კიდევ მეორეს: ჩაძირვა და გამოსვლა წყლიდან მონათლულისა სიმბოლიურად აღნიშნავს მის დამარხვას ქრისტესთან და სულიერ აღდგომას (რომ. 6—3—11).

ასევე სისხლიც სიცოცხლის სიმბოლიოა ებრაულ რელიგიაში ([17], 510, 511). სისხლსაც აქვს განმწმენდი თვისება. მას ებრაელთა კულტში დიდი ადგილი ეჭირა. იოანე მოციქული მოგვითხრობს, როგორ იღვრებოდა შუბით გახვრებილი ქრისტეს ნეკნიდან სისხლი და წყალი: „ერთმან ერისაგანმან ლახურითა უგმირა გუერდსა მისსა და მეყსეულად გარდამოვდა სისხლი და წყალი“ (იოანე, 19, 34). როგორც ღვთის ორმაგი სიყვარულის დადასტურება, ეს წყალი და სისხლი აგრძელებენ დენას ღვთიური ტაძრიდან იერუსალიმში. წყალი — ეს არის სულიწმიდის ნიშანი, სისხლი კი ეძლევათ ადამიანებს ექპრისტის დროს (იოანე, 6,53—56).

როგორც ვხედავთ, სისხლი და წყალი, ბიბლიური სიმბოლიკის თვალსაზრისით, მჭიდრო კავშირში არიან ერთმანეთთან. ასევე მჭიდრო კავშირში გვევლინებიან ისინი ერთმანეთთან ნინოს მისტიკურ ხილვაშიც; დაგუბებული მტკვარი, რომელიც წალეკავს ქალაქს, განმწმენდი ძალაა, ნათლისღებაზე მიწმენება; და ის სისხლი, რომელიც იღვრებოდა კერპებისათვის, ნათლის მომანიჭებელ წყლებად გარდაიქმნება ქართლში. სისხლისა და წყლის კავშირი ნინოს მისტიკურ ხილვაში, ერთის მეორედ გარდაქმნა, გამოძახილს პოულობს „ბიბლიის“ იმ ნაწილში, სადაც აღწერილია ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლის ეპიზოდი: „ამას იტყვის უფალი: ამით ცნან, რამეთუ მე ვარ უფალი: აჰა, ესერა, მე ესეც კუერთხით ამით, რომელ არს ჯელსა ჩემსა, წყალსა ამას მდინარისას, და გარდაიქვებს სისხლად. და თევზნი იგი მდინარისანი მოსწყდნენ და დაყროლდეს მდინარე იგი და ვერ ეძლოს ეგვიპტელთა მათ სუმაღ წყალი მდინარისა მისგან. ჰრქუა უფალმან მოსეს: არქუ აპრონს, ამასა შენსა: მოილე კუერთხი ეგე შენი და განირთხ წყალთა ზედა ეგვიპტისათა და მდინარეთა ზედა მათთა და გამოსადინელსა წყალთა მათთასა. და იყუენენ სისხლ. და იყოს სისხლ ყოველსა ქუეყანასა ეგვიპტისასა ზეთა და ქვთა. და ყვეს ეგერ მოსე და აპრონ ვითარცა უბრძანა მათ უფალმან და განიპყრა აპრონ კუერთხი იგი მისი და სცა წყალსა მას მდინარისა წინაშე ფარაოესა და წინაშე მსახურთა მისთა. და გარდაიქვებს ყოველნი წყალნი მდინარისანი სისხლად“ (გამოსვლათა, 7, 17—18, 19, 20).

პავლეს განმარტების მიხედვით, ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლა სიმბოლიურად მაუწყებელი იყო ქრისტიანული ნათლისღებისა (I კორ. 10. 2).

ნინოს მისტიკური ხილვაც ქართლში ნათლისღების წინა დამეს ემთხვევა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ნათლისღების, როგორც მარადიული აქტის, ზედროულ მნიშვნელობაზე მიგვანიშნებენ ქრისტიანული სიმბოლიოები: სისხლი და წყალი.

როგორც ვხედავთ, მემატიანეთა ძირითადი ყურადღება მიმართულია კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენათა ზედროული არსის წარმოჩენისაკენ; ისინი

ცდილობენ გვერდი აუარონ და ზოგად შტრიხებში წარმოგვიჩინონ მოვლენის კონკრეტული სახე მისი აბსტრაქტული მნიშვნელობის სასარგებლოდ. „По сравнению с „первоначальным временем“—временем Библии, непреходящим, вечно длящимся,—земное, текущее время брэнно, это „время явлений“, а не „сущностное время“, и потому оно не самостоятелно“ ([16], 108).

„ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა ავტორები ფეხდაფეხ მისდევენ მოვლენებს, რომლებიც, თავის მხრივ, თავბრუდამხვევი სისწრაფით ცვლიან ერთმანეთს; თითქოს ამ მოვლენათა სწრაფი მონაცვლეობით ავტორებს სურთ გვიჩვენონ მიწიერი ისტორიის ამოება და მხოლოდ იქ ჩერდებიან, სადაც ხაზს უსვამენ მის კავშირს ზედროულთან. „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა უმეტესობაში, როგორც აღვნიშნეთ, იგნორირებულია თარიღები, მემატაიანე არ ანაწევრებს დროს, იგი მიმართავს გაბმულ, ისტორიულ თხრობას.

დროს, როგორც ასახვის ობიექტს, შედარებით მოკრძალებული ადგილი უჭირავს „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებებში, სამაგიეროდ აქტიურად ფუნქციონირებს ზედროული. მემატაიანეთა ყურადღება მიმართულია კონკრეტულ, ისტორიულ ფაქტთა ზედროული ასპექტების ძიებისაკენ. ეს ბუნებრივია, რადგან, ადრეობიზანტიური ეგზეგეტიკის მიხედვით, ძველ აღთქმაში დაშიფრულად ჩაღებული იყო მთელი ახალი აღთქმა და ძველი აღთქმის თითქმის ყველა ეპიზოდი მოიაზრებოდა, როგორც ალევგორია ქრისტეს მიწიერი ცხოვრებისა. აქედან გამომდინარე, ბიბლიაშიც დაშიფრულად ვაცხადებული იყო მთელი კაცობრიობის ისტორია და ამის გამო კონკრეტული, ეროვნული ისტორია მოიაზრებოდა, როგორც ზედროული ბიბლიური ისტორიის დროში გამოვლენა, მასში მოცემულ ფაქტთა და მოვლენათა ალევგორიული შესატყვისობა. ამიტომ ეძიებენ „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა ავტორები ქართლის ისტორიის კონკრეტული ფაქტების ზედროულ არსს, მათ ალევგორიულ მიმართებას ბიბლიაში გადმოცემული მარადიული მოვლენებისადმი.

ლიტერატურა

1. რ. სირაძე, უამთალმწერლობა და მხატვრული ლიტერატურა, წერილები, თბ., 1980.
2. Р. Досталова, Византийская историография, Византийский вестник, II., М., 1982.
3. Д. С. Лихачев, Поэтика древнерусской литературы, М., 1979.
4. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958.
5. კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია (V—XVIII სს.), თბ., 1969.
6. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თხზულებანი თორმეტ ტომად, VIII, თბ., 1977.
7. მ. ლორთქიფანიძე, ადრეული ფეოდალიზმის ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1967.
8. რ. სირაძე, ქართული ლიტერატურა ისტორიკოსის თვლით, ვაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, № 14, 31. III. 1967.
9. რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო და ორატორული პროზა, თბ., 1979.
10. გ. აღასანია, ქართული პავიოგრაფიისა და ისტორიოგრაფიის შედარებითი შესწავლისათვის, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1983, № 4.
11. დ. შენაბდე, ქართული პავიოგრაფიისა და ისტორიული ლიტერატურის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი, საკანდ. დისერტაცია, თბ., 1982 (ინახება თსუ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში).

12. პ. ინგოროყვა, ქართული უძველესი ეპიკური თხზულებანი და ხალხური ზეპირ-სიტყვიერების სხვა ნაწარმოებნი, თხზულებანი ოთხ ტომად, IV, თბ., 1978.
13. შისივე, საერო მხატვრული მწერლობა (საისტორიო „ჰამბავნი“), იქვე.
14. გრ. ფარულავა, მხატვრული სახის ბუნებისათვის ძველ ქართულ პროზაში, თბ., 1982.
15. ლ. გრიგოლაშვილი, დროისა და სივრცის პოეტიკისათვის ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, ივირონი — 1000, თბ., 1983.
16. А. Я. Гуревич, Категории средневековой культуры, М., 1972.
17. Словарь Библейского Богословия, под редакцией Ксавье Леон-Дюфура, Брюссель, 1974.
18. ქართლის ცხოვრება, I, გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1955.
19. В. Вреде, Павел., М., 1907.
20. Толковая Библия, под редакцией проф. А. П. Лопухина, СПб., 1914.
21. კ. დანელია, ქართული სამწერლობო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1983.
22. С. С. Аверинцев, Поэтика ранневизантийской литературы, М., 1977.
23. ქართლის ცხოვრება, II, გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1959.

Н. Ф. НАКУДАШВИЛИ

К ВОПРОСУ ПОЭТИКИ ВРЕМЕНИ В «ЖИТИИ КАРТЛИ»

Резюме

В работе рассматриваются вопросы поэтики времени, в частности, «Вечность», как объект изображения в сочинениях «Картлис цховреба». По средневековому мышлению, жизнь человека разворачивается сразу в двух временных планах: в плане земного бытия и в плане осуществления «Священной истории». Вечный, непреходящий смысл во всемирно-исторической драме имеют библейские события, поэтому они могут вывиться в целом ряде разновременных исторических фактов. Авторы «Картлис цховреба», рассказывая эмпирическую историю, локализируют вневременное во времени и стараются излагать исторический материал в соответствии с ветхозаветным пророчеством. Для них земная история значительна не сама по себе, а как символическое изображение «Священной истории». В связи с этим можно поставить вопрос: время, как объект изображения — исторично или художественно оно в этих сочинениях?

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ლექსმცოდნეობის ჯგუფი
წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტმა

ნანი წაბაძე

ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან

ბაფი — ჰაფი

ბაფი — ჯაფი პირველად მე-12 საუკუნის ქართულ წერილობითს ძეგლებში დასტურდება („თამარიანი“, „აბდულუმესიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“). ყველაზე ხშირად და სხვადასხვა ფორმით გვხვდება იგი „ვეფხისტყაოსანში“:

ბატონი ჩემი ვაგიწყრა, ჩვენ ხაფად წაგეკიდნით (287,2)¹
 ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა ლაშან სიტყვითა ბაფითა (441,1).
 ესე ჭვანნი უკაცურნი ვპოვენ, დევთა შეგკაფუნეს,
 შემომებნეს, ამოფევიდნენ, ყოლა ვერას ვერ შეხაფუნეს (654,2).
 მან გაახაფოს ხმა ბაფი, კელა უფრო გასახაფაი (1315,3).
 კაცსა უკრავად დაბნედიხ ხმა ტარიელის ბაფისა (1416,1).
 დავითის ქნანი ვითა ვთქვენ სიჩაღზე-სიხაფეთანი (1667,1).
 ტირს სიტყვა — ბაფი უარე. (1591,1).

ბაფი//ჯაფის წარმომავლობის შესახებ გამოთქმულია თვალსაზრისი თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ, რომელსაც იგი ქართულ სიტყვად მიაჩნია. „ჯაფი არაბულად მდუმრიედ გამოითარგმანება, ამისათვის არა ჰგავს ჯაფი, რომელიც ვეფხისტყაოსანში არის შემოტანილი, რომ სხვისი ენის ლექსი იყოს“ [3,41].

„ჯაფი... ქართული არის“. „ჯაფი არაბულად მდუმრიადსა და დაფარულს რასამე ნიშნავს, ამისთვის გულისხმა ვყოთ რო ჯაფი, ბაფი და ბაფიფი სხვადასხვა სიტყვა არის“² [3,55].

ეს თვალსაზრისი, როგორც ჩანს, გაზიარებულ იქნა შემდეგდროინდელ მკვლევართა მიერ, რადგან ამ სიტყვის წარმომავლობის შესახებ სხვა აზრი აღარ გამოთქმულა. საბაძა და ვეფხისტყაოსნის ტექსტის პირველ კომენტატორთა მიერ სიტყვა კონტექსტის მიხედვითაა განმარტებული და, რადგან იგი უმეტეს შემთხვევაში „ხმასთან“ შესიტყვებაში გვხვდება (სიტყვითა ბაფითა, ხმა ბაფი, ხმა ტარიელის ბაფისა), განმარტებაც შესაბამისად ასეთია: ჯაფი — საშინელი ზარის ასაკდელი (ხმა) (საბა). აქედან გამომდინარე, იმ შემთხვევაშიც, როცა იგი „ხმასთან“ შესიტყვებაში არ არის, გულისხმობენ ისეთ მოქმედებას, რომელიც შექანხლის, ყიყინის თანხლებით ხდება.

მაგალითად, თ. ბაგრატიონი 287,2, 654,4, 1667,1 სტრიქონებს ასე განმარ-

¹ სტროფთა ნუმერაციას ვეთითებთ 1957 წლის გამოცემის მიხედვით. სიტყვის ორთოგრაფია განსხვავებულადაა წარმოდგენილი ხელნაწერებში. გამოცემებსა და ლექსიკონებში. წინამდებარე წერილში მოტანილი ილუსტრაციებში დაცულია იმ გამოცემის ორთოგრაფია, საიდანაც ემორწმუნებ მას.

² აქ თ. ბაგრატიონს მხედველობაში აქვს არაბული جاف — დაფარული სიღუმლო, და جاف — მსუბუქი, ნაზი, სთელი.

ტავს: „ჩვენ ხაფად წაგეკიდენით“ (287,2) „ჯაფი ძლიერი, საშინელი, და ზარის საჯღელსა გამსა ნიშნავს... ჯაფი კვალად ჩვენებურად განიმარტების მკვეთრად, მსწრაფლიად სიმჭნითა და ზახილით კუჭთებასა (ნიშნავს).

„შემომებნეს, ამოვწყვიდენ, ყოლა ვერას ვერ მეხაფენს“ (654,4). „ყოვლად ანუ ყოველითურთ ვერ შემრწუნებულ მეჭმენს და ვერ შემაშინეს მათმან ყვირილმან გინა ბრძოლამან“ [3,76].

„დავითის ქნარი ვითა ვსთქვენე სიჩაღხე-სიხაფეთანი“ (1667,2). „სიხაფე საგმიროთა ძლიერთა საქმეთა კმის გამოცემა“ [3,288].

ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლექსიკონების [20] მიხედვით ხაფი||ჯაფი-ს პირველი მნიშვნელობაა: კიენა საშიშარი ხმა (ნ. ჩუბინაშვილი); ძლიერი თავს დასხმა ომის დროს კიენის ხმითა (დ. ჩუბინაშვილი). აქედან: ხმა ხაფი — сильный голос; ვეხაფები — დავეკიდები, დავეცემი თავზედ. ყოლა ვერას ვერ მეხაფენს — они не могли на меня напасть (დ. ჩუბინაშვილი); შებმა, წინააღმდეგობა (ნ. ჩუბინაშვილი). ხაფად — ზმნართ. ერთბაშად, მსწრაფლ. быстро, живо напасть на кого-то (დ. ჩუბინაშვილი).

ვეფხისტყაოსნის შემდეგდროინდელ მკვლევართა ერთი ნაწილი საბას განმარტებას მისდევს და აქედან გამოჰყავს კონტექსტისათვის შესაფერისი მნიშვნელობანი:

ხაფი — ზარის დამცემი ხმა, რიხი, ქუხილი (იუსტ. აბულაძე [1]).

ხაფი — (ხმა, სიტყვა) ზარის დამცემი, საშინელი მბრძანებლის ტონით წარმოთქმული. ხაფად — საშინლად, მედგრად (ა. შანიძე [18]).

ხაფი-ი (ხაფისა) — ძლიერი, მკეჭარე, ზარდამცემი (ხმა). ხაფად—ზმნართ. მკეჭარე ხმით, მრისხანედ (ქვლ [17]).

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის კომისიის მიერ 654-ე სტროფის მე-4 სტრიქონის შინაარსი ასეა გადმოცემული: „ყოლა ვერას ვერ მეხაფენს“ — ზარდამცემი ყვირილით სრულებით ვერ შემაშინეს. ე. ი. კომისიის თვალსაზრისით, „ხაფი“ „ხმასთან“ შესიტყვების გარეშეც ნიშნავს „ყვირილს“, „შეძახებას“ [6].

მკვლევართა მეორე ნაწილი „ხმისაგან“ დამოუკიდებელ მნიშვნელობებს იძლევა: ხაფება — გაძალუნება, ხაფი — რიხიანი, მრისხანე, ძლიერი (დ. კარიჭაშვილი [10]).

ხაფი — რიხიანი, მძლავრი; ხაფება — მძლავრება (ს. კაკაბაძე [9]). ხაფი — რიხიანი, ძლიერი (კ. ჭიჭინაძე [23]). ხაფად წაგეკიდენით „ჩვენ მკვახედ, რისხვით წაგეკიდეთ“. „ყოლა ვერას ვერ მეხაფენს“ — სრულიად ვერ შემაშინეს, ვერ წინააღმდეგენ. ხაფება — ხაფვა — შეშინება (გ. ბერიძე [5]).

ხაფად — უხეშად, მკვახედ, დაურიდებლად, რიხიანად, მძლავრად: „მან გაახაფოს ხმა ხაფი, კვლა უფრო გასახაფავი“ — ფრიდონი რიხიანად იყოს, ჩვენს საერთო საქმის წარმატებით გახარებული, ახლო მომავალში მას კიდევ უფრო მეტი რიხი დასჭირდება; „ვერ მეხაფენს“ — რიხით, მამაცურად ვერ მაჩვენეს თავი (ნ. ნათაძე [13]); მრისხანედ, სასტიკად (გ. ნოზაძე [15]). ნეიმანის მიხედვით, „ხაფი“ შეტყვის, თავდასხმის, მიხტომის, თავდაცემის, თარეშის და ყიენით თავდასხმის სინონიმაა; ხოლო „ხაფად“ — სწრაფად, ანაზღად, წინდაუხედავად, უმაღ სიტყვებისა [14].

„აბღულმესიანსა“ და „თამარიანში“ ხაფი||ჯაფი გვხვდება ზმნისართის ფორმით: „იკმარნის მკლავნი, ჯაფად მომკლავნი, აღმტაცებელნი, გრიგალ — 3. მ. ა. ე. ე. ენისა და ლიტერატურის სერია, 1986, № 4

ქარული“ (12a, 29,4). „კაფად დაგეხსენ, ქრმად რომე გეხსენ“ (12b, VII — 30).

ტექსტების გამომცემელთა მიერ განმარტებულია: კაფად — სწრაფად, მო-
ულოდნელად (ლექსიკონები [12]).

აღორძინების ხანის წერილობითს ძეგლებში ხაფი//ვაფი იხმარება მხო-
ლოდ „ხმასთან“, „ხმობასთან“, „ძახილთან“ დაკავშირებით: „კაფად იხახდა:
გამოდი, ვინ ხარ ომისა მძებნელი“ (1976,1 [2]). „ჩამოყარა ვმითა ვაფით მან
ცხენისა ზურგზედ მსხდომი“ (1063,2 [11]). „ეგრე ფიცხლად რისთვის მოხ-
ვალ? — ამარ ჰკითხავს სიტყვა ხაფით“ (465,2 [24]). „ჰკადრეს: გახლავთ სიტ-
ყვა-ხაფით“ (805,3 [24]). „იგი იღვა დაბნედილი, სიტყვას ამბობს ველარ ხა-
ფად“ (1689,3 [24]). „იგი არს... მეომარი უებრო, კვლავ ხაფად შემომძახე-
ლი“ (572,4 [4]). „ცა ძოწუელად, წარბის ჰეჭით, ხაფის ხმით ჯანის, ჰყრის
ორბებს“ (94,4 [8]). „წერეთელს გული ვამონე, წეტად მთქვის ხმითა ხა-
ფითა“ (120,22 [7]). „კრინკიანობს, კრინწიანობს, კელსა ვმარობს ჯრდალის
კაფით“ (9,11[7]).

ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლებზე დართულ ლექსიკონებში სიტყვა ასეა გან-
მარტებული: „კაფი — ბრძოლის დროს ომბახიანის რაინდის ხმის ჰეჭა, მოპირ-
დაპირის დანახვაზე ფალავანთა მქუხარე ხმა, მოპირდაპირე გმირის თავზარ-
დამცემი ხმა“ [2]. „ძლიერი, საშინელი, მაღალი და ბოხი ხმა“ [11]. „ძლიერ-
ი და საშინელი ხმა“ [7].

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩანს, რომ ქართულ ლექსიკო-
ლოგიაში ხაფი//ვაფის სემანტიკის შესახებ რამდენიმე თვალსაზრისი არსე-
ბობს. ლექსიკოლოგთა ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ მისი პირველადი მნიშვნე-
ლობა „ხმასთან“ არის დაკავშირებული: 1. ძლიერი, მჭექარი, რიხიანი, საშიში
ხმა. 2. მოულოდნელად, ყუიჩით თავდასხმა, შეტევა, შებმა. და აქედან გაფარ-
თოებულები მნიშვნელობები: 1. რიხიანი, ძლიერი, საშიში; 2. ა) ძლიერ, მედ-
გრად, სასტიკად, ბ) უცბად, სწრაფად, მოულოდნელად.

მეკვლევართა მეორე ნაწილის თვალსაზრისით ხაფი//ვაფი ნიშნავს უპირვე-
ლესად: ძლიერს, ძალისმიერს, მედგარს, მძლავრს. აქედან: „ხმასთან“ შესი-
ტყვებაში: ყვირილი, მაღალი ხმა, ყუიჩა; „თავდასხმასთან, შეტევასთან (კა-
ფად თავდასხმა): ა) ძლიერ, მედგრად, სასტიკად; ბ) უცბად, მოულოდნელად.

ფონეტიკურად და სემანტიკურად იდენტური ლექსიკური ერთეული დას-
ტურდება სემიტურ ენებში. იუდ.-არამ. *hāfā*; სირიული *hāfā*; არამ.*hāif* || *hāfāt*.
სირიულსა და არაბულში მას ასეთი მნიშვნელობები აქვს: 1.
ძალა, ძლიერება, უკანონობა, ტირანია, სიმკაცრე, სისასტიკე, ენერგია, შე-
მართება, თავშეუყავებლობა, მგზნებარება, დაუოკებლობა, მისწრაფება. 2.
ძლიერი, მძლავრი, ენერგიული, მისწრაფებუი, მოძალადე, ტირანი, უშიშარი
მებრძოლი, ამპარტავანი [25, 26, 27, 28, 29]. სიტყვის სემანტიკა, როგორც
ზემოთქმულიდანაც ჩანს, ფართოა. იგი ვლინდება შესიტყვებებში და ზოგა-
დად გამოხატავს ძალისმიერ, გამძაფრებულ, გაძლიერებულ მოქმედებას:
hāfā d-mya — წყლის მძლავრი დინება (რღუნა წყლისა); *hāfā d-zuhā* სულის
მისწრაფება, მგზნებარება; *hāfā d saḥnota* ძლიერი მღვლეარება, აღშფოთება;
hāfā d rugza — თავშეუყავებელი მრისხანება; *hāfā d-talpitā* ახალგაზრდული
ენებები; *bi* ნაწილაკით; *bi hāfā*—ძლიერ, ენერგიულად; ფიცხლად, სწრაფად, სას-
ტიკად; [29]. არაბულში *‘āfā* ნაწილაკით; 1. განადგურება, გაუდაბურება (ქვეყ-

ნისა). 2. წინააღმდეგობა [26]. nasaba (წავიდა) ზმნასთან: ისწრაფვოდა; ზაკალა (აიღო, აამაღლა) ზმნასთან: ფიცხლად თავს დაესხა.

ეს სიტყვა შესულია არაბულიდან სპარსულში და გარკვეულ შესიტყვებებში მას ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც არაბულში. [30].

ქართულ წერილობითს ძეგლებში დადასტურებული ხაფი//ვაფი სწორედ ეს სემიოტიური სიტყვა უნდა იყოს. მისი სემანტიკური ნიუანსები, სემიოტიურის ანალოგიურად, ქართულშიც შესიტყვეებშია გამოვლენილი: „ხაფი ხმა“ — მაღალი ხმა, ყიყინის ხმა; „ხაფი სიტყვა“ — მკაცრად თქმა, ბრძანება; „ხაფად თავდასხმა“ — ფიცხლად, მოულოდნელად თავდასხმა; „ხაფად წაკიდება“ — სასტიკად, დაუნდობლად შებმა. აქედან გამომდინარე, ვეფხისტყაოსნის ის სტრიქონები, სადაც „ხაფი“ „ხმასთან“ შესიტყვეების გარეშე გვხვდება, ასე უნდა განიმარტოს: „ყოლა ვერას ვერ მეხაფენს“ — „ვერაფრით ვერ გამოძლიანდნენ, წინააღმდეგობა ვერ გამოიწიეს“; „ხმა ტარიელის ხაფისა“ — „ვაფიცხებული ტარიელის ხმა“; „დავითის ქნანი ვითა ვთქვენე, სიჩაღხე—სიხაფეთანი“ — „როგორ ვთქვა დავითის საქმეები, მისი სიმარღე და სიძლიერე“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „ხაფი“ „ხმასთან“, „ხმობა-ძახილთან“ შესიტყვევაში („ხაფი ხმა“, „ხაფი სიტყვა“, „ხაფად იზახდა“ და ა. შ.) აღნიშნავს: ძლიერს, მაღალს (ხმას); მბრძანებლის ტონით ნათქვამს (სიტყვას), „საბრძოლო ყიყინას“. მაგრამ მთლიანად ეს შესიტყვევა: „ხაფი ხმა“ ზოგჯერ შეიძლება—გადატანით ნიშნავდეს „სიძლიერეს“, „მზნობას“, „რიხიანობას“: მაგ.: „მან გაახაფოს ხმა ხაფი, კვლა უფრო გასახაფავი“ — „ფრიდონი რიხიანად იყოს, ჩვენი საერთო საქმის წარმატებით გახარებული, ახლო მომავალში მას კიდევ უფრო მეტი რიხი დასჭირდება [13]. ან: „ნახა მეფემ, უთხრა „მოდით“, ჰკადრეს: გახლავთ სიტყვა ხაფით“ — ე. ი. „მეფემ დაინახა და უთხრა, მოდითო, მათ ჰკადრეს: მოგეახლეთ თამამად, მზნედ“ [24].

რა გზით უნდა იყოს ეს სემიოტიური ლექსიკური ერთეული შემოსული ქართულში?

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხაფი//ვაფი ქართულში XII საუკუნიდან დასტურდება და ისიც მხოლოდ საერო მწერლობის ძეგლებში. ამ დროს უშუალოდ სირიულიდან სიტყვის სესხება, წერილობითი თუ ზეპირი გზით, მოულოდნელია, რადგან სირიული უკვე შეზღუდულია არაბული ენის მიერ სასულიერო მწერლობის ენაშიც კი [22].

შეიძლება დაგვეშვა სომხურის მეშვეობა, მაგრამ სომხურ წერილობითს ძეგლებში ფონეტიკურად და სემანტიკით მსგავს სიტყვას ვერ მივაკვლიეთ. XI—XII საუკუნეების ქართული ენა ხასიათდება არაბული და სპარსული ენებიდან ნასესხები ლექსიკის სიჭარბით, რასაც განაპირობებდა წინარე საუკუნეებიდან მოყოლებული ინტენსიური ისტორიული და კულტურული ურთიერთობები აღმოსავლეთის ქვეყნებთან [21].

ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხაფი//ვაფი შემოსულია არაბულიდან უშუალოდ, ან სპარსულის მეშვეობით³.

³ ეს ლექსიკური ერთეული არაბულიდან თურქულშიც არის ნასესხები, მაგრამ თურქული მეშვეობა ამ ეპოქისთვის ნაკლებ შესაძლებლად გვეჩვენება, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ ხანებში გამოთქმულია თვალსაზრისი თურქულ ნასესხობათა შესახებ ვეფხისტყაოსანში [19].

ჩვეულებრივ, არაბულიდან სპარსული გზით შესულ სიტყვებში არაბული ფარინგალური ხ ქართულში იძლევა ჰ-ს, ან იკარგება, ე. ი. ქართულში „აქი-მის“ პარალელურად გვაქვს „ჰაქიმი“, შესაბამისად „არამი“ — „ჰარამი“, „არა-ქათი“ — „ჰარაქათი“ და ა. შ. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჰ-ს დაკარგვა ქარ-თულ ნიადაგზეც შეიძლება ვივარაუდოთ.

მაგრამ ქართულში გვაქვს არაბულ ნასესხობათა ერთი ნაწილი, სადაც არაბული ფარინგალური ხ-ს შესატყვისად არის ველარი ხ: **حاشا** — *haša, hšai* — ხაში; **حکبة** [*hakibat*], მრ. **حکبات** *hakajb* — ხაბაჯი, **حرق** ხრაჯი; **احمك** — *ahmak* — ახმახი და ა. შ.

ჩვენი აზრით, ხაფი//ვაფი შეიძლება ზემოხსენებულ სიტყვათა რიცხვს მი-ვაკუთვნოთ. ადვილი შესაძლებელია, რომ აქ ჰ-ს ხ-ში გადასვლა ქართულ ნი-ადაგზე იყოს მომხდარი (შდრ. ჰაერი — დიალ. ხაერი; შაპნამე — შახნამე და ა. შ.).

იმის გადაჭრით თქმა, ეს სიტყვები არაბულიდან რა გზითაა ქართულში შემოსული, არ შეგვიძლია. ამისთვის, ალბათ, საჭიროა ყველა იმ ენათა ფონეტიკური სისტემის ერთმანეთთან მიმართებაში, გამოწველილით შესწავლა, რომელთაგანაც ივარაუდება სიტყვათა შესხება ქართულში.

აქვე შეიძლება შევეხოთ ხაფი//ვაფი სიტყვის ორთოგრაფიასაც. ხელნა-წერებსა და გამოცემებში იგი ჰრელადაა წარმოდგენილი. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმ ძეგლთაგან, რომელშიც დასტურდება „ხაფი“, ყველაზე ადრე შექმნილთა (ვეფხისტყაოსანი, თამარიანი, აბდულმესიანი) ნუსხებიც კი მე-17 საუკუნეებზე ადრინდელი არ მოგვეპოვება. ფონემატური ოპოზიციის მოშლა კი, როგორც გამოჩვენდება, უკვე X—XIII საუკუნეში იწყება [16]. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, პირველადი უნდა იყოს სწორედ ხანიანი ფორმა, ე. ი. ხაფი და არა ვაფი.

ლიტერატურა

1. ა ბ უ ლ ა ძ ე იუსტ., რუსთველოლოგიური ნაშრომები, თბილისი, 1967.
2. ა ბ უ ლ ა ძ ე იუსტ., შაპნამე, I, ლექსიკონი, თბილისი, 1916.
3. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი თ. განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, თბილისი, 1960.
4. ბარამგულიანიანი, წიგნში: დ. ბ რ ე ვ ე ა ძ ე, ქართველი მწერლები რუსეთში, თბილისი, 1958, გვ. 65—208.
5. ბ ე რ ი ძ ე ვ., ვეფხისტყაოსნის კომენტარი, თბილისი, 1974.
6. „ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში“, მაცნე, ენისა და ლი-ტერატურის სერია, 1978, № 1, გვ. 188.
7. ბ ე ს ი კ ი, თხზულებანი. ტექსტი, შენიშვნები, ლექსიკონი ალ. ბარამიძის, ვ. თოფუ-რიასი, თბილისი, 1962.
8. თ უ შ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი დ., ლექსები, „ლიტერატურული ძიებანი“. XIV, თბილისი, 1963, გვ. 180—186.
9. კ ა კ ა ბ ა ძ ე ს., ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი, წიგნში: შ. რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი, ვეფხისტყაო-სანი, თბილისი, 1926.
10. კ ა რ ი ჰ ა შ ვ ი ლ ი დ., ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი, — წიგნში: შ. რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1920.
11. კ ე კ ე ლ ი ძ ე კ. — ნოდარ ციციშვილი, შეიდი მთები, ბარამგური, პროფ. კ. კე-კელიძის რედაქციით, გამოკლევითა და შენიშვნებით, ლექსიკონი, თბილისი, 1930.

12. ი. ლოლაშვილი, თამარიანის ლექსიკონი, წიგნში: ძველი ქართველი მეზობენი, წ. I. ჩახრუხაძე, ქება მეფისა თამარისა, თბილისი, 1951, მისივე, აბდულმესიანის ლექსიკონი: ძველი ქართველი მეზობენი, წ. II, იოანე შათელი — აბდულმესიანი, თბილისი, 1964.
13. ნათაძე ნ. — განმარტებები, წიგნში: შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი (სასკოლო გამოცემა), თბილისი, 1974.
14. ა. ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბილისი, 1974.
15. ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებათმეტყველება, გვ. 29.
16. სარჯველაძე ზ., კდახგრაფმათა და კდახფონემათა ურთიერთმიმართებისათვის, „ორიონი“, თბილისი, 1967.
17. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბილისი, 1964.
18. შანიძე ა., ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი, წიგნში: შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1957.
19. შერვაშიძე ი., შენიშვნა სიტყვა ტაივის შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1979, № 2, გვ. 103—109.
20. ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, თბილისი, 1961; ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 1964.
21. წერეთელი გ., სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიისათვის, ოსუ მოხსენებათა კრებული, I, თბილისი, 1947.
22. წერეთელი კ., არამეული ენა, თბილისი, 1982, გვ. 20.
23. ჭიჭინაძე კ., ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი, წიგნში: შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1934.
24. გ. ჯაკობია, ამირანდარეჯანიანის ლექსიკონი, წიგნში: ს. თანიაშვილი, ამირანდარეჯანიანი, თბილისი, 1964.
25. Brockelmann C., Lexicon Syriacus, Gottingae, 1928.
26. Dozy R., Supplément aux dictionnaires arabes, I, Leide, 1927.
27. Tb. Kazimirski, Dictionnaire Arabe-Francaie, Paris, 1860.
28. Lane F. B., Arabic-Englisch Lexicon. London, 1865.
29. Payne Smith R., Thesaurus Syriacus, T. I. Typographeo clarendojano, 1879.
30. V u e r s I. A., Lexicon Persico-Latinum, Bonnae ad Rhenum, 1855.

Н. П. ЦАКАДЗЕ

ИЗ ЛЕКСИКИ «ВИТЯЗЯ В БАРСОВОЙ ШКУРЕ»

ბაფ-ი (ჰარ-ი)/ყარ-ი

Резюме

Слово **ბაფი** (ჰარ-ი) употребляется в грузинском литературном языке с XII в. Оно встречается лишь в памятниках светской литературы.

Комментаторы и издатели соответствующих грузинских памятников значение этого слова определяют согласно контекстам. Аналогичным способом дают ему толкование и лексикографы.

Теймураз Багратиони считает **ბაფ-ი** (ჰარ-ი) словом грузинского происхождения.

Относительно семантики **ბაფ-ი** (ჰარ-ი) среди грузинских лексикографов существует два мнения.

1. Одни считают, что первичное значение **ბაფ-ი** (ჰარ-ი) связано с «голосом»: а) сильный, громовой, могучий, устрашающий голос; б) внезапное нападение с криком, атака, нападение, а отсюда — расширен-

ნაშ-значения: бесстрашный, могучий, страшный; наречия а) сильно, жестоко, неустрашимо; б) внезапно, быстро, неожиданно.

2. Другая группа специалистов считает первичным значением для ხაფ-ი (ḥar-i) «сильный, силовой, неустрашимый, резкий» и лишь после этого — значения, связанные с «голосом» и «нападением» „ხაფი ხმა“ (ḥar-i ḥma) «громкий крик, громкий голос»; „ჭაფად თავდასხმა“ „qarad tavdashma“, а) бесстрашное нападение, б) неожиданное, стремительное нападение.

Идентичные в фонетическом и семантическом отношении лексические единицы засвидетельствованы в ряде семитских языков: иудейск.-арамейском ḥāfā, сирийском—ḥāfa, араб.—ḥāfa, ḥāfat.

В различных словосочетаниях указанное слово выражает силовое, усиленное и обостренное действие:

Сир.	ḥāfa d-mija	«сильное течение воды»,
	ḥāfa d-rūḥa	«пламенность души»,
	ḥāfa d-rugza	«сезудержный гнев»,
	bihāfa	«сильно, энергично, быстро».

С глаголами	Saḳala	«напал на к.-л.»,
	nasaba	«стремился к ч.-л.».

Араб. ḥāfa alā «уничтожить».

Засвидетельствованное в грузинских письменных памятниках ხაფ-ი//ჭაფ-ი (ḥar-i qar-i) должно быть заимствованием из арабского языка. Орфографическое различие ხ—ჭ (ḥ — q) должно быть вызвано опущением соответствующей фонологической оппозиции, что проявляется в памятниках X—XII вв.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სემიტოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

მ ა ი ა რ ა ზ ა ვ ა

თეოფილე ხუცესმონაზონის ერთი თარგმანის შესახებ
(მკიფანე კვიციანი თუ იოანე დამასკელი?)

ძველ ქართულ მწერლობაში ცნობილია ერთი თხზულება შემდეგი სათაურით: „წმიდისა ეპიფანე კვირელ მთავარეპისკოპოსისაჲ პასუხი ეპისტოლისაჲ, რომელი მიუწერეს მღვდელთაჲე მისთა აკაკიოს და პავლე თეოთავოანებისათჳს ოთხმოცთა მათ წვალებათაჲსა“. მთარგმნელი ამ ნაწარმოებისა არის თეოფილე ხუცესმონაზონი, რაც აღნიშნულია იმ ხელნაწერებში, რომლებშიც დაცულია ტექსტი. ხელნაწერებში სათაურის შემდეგ წერია: „თჳ თარგმანი“, ანუ თეოფილეს თარგმანი. ტექსტი შემონახული გვაქვს მხოლოდ 3 ხელნაწერით. სამივე არის არსენ იყალთოელის მიერ შედგენილი კრებული „დოგმატიკონი“¹.

„დოგმატიკონის“ ნუსხათა უმრავლესობაში, მათ შორის უძველეს ნუსხებში, პირველ ადგილზე, ჩვეულებრივ, არის ანასტასი სინელის „წინამძღვარი“. მეორე ადგილზე — იოანე დამასკელის „წყაროჲ ცოდნისაჲ“, შემდეგ მოდის ისევე იოანე დამასკელის და სხვათა დოგმატიკური და პოლემიკური თხზულებები. ამათგან განსხვავებით, სამ ნუსხაში, კერძოდ A 205(XIII ს.), A 64(1751 წ.) და H 601(1746 წ.), დასტურდება თეოფილე ხუცესმონაზონის მიერ თარგმნილი „პასუხი ეპისტოლისაჲ“ (A 205,145r—150v; A 64,95r—102v; H 601,149—164) და ორი თხზულება მესალიანურ წვალებათზე: ა) „ესეცა თავნი მისევე წიგნისაგან მასსალიანელთა უმჯულოებითთა უჯულთა ვითარებისა წარმომაჩინებელნი“ (A 205,151r—152v; A 64, 103r—104v; H 601,164—168), ბ) „მერმეცა მასევე მასსალიანელთა წვალებისათჳს, რომელი უფროსდა მონასტერთა შინა საპოვნელ არს, თხრობისაგან თეოდორიტისისა“ (A 205,152r-v; A 64,10v—105r; H 601,168—169).

როგორც ცნობილია, „დოგმატიკონი“ არსენ იყალთოელის თარგმანებს შეიცავს. მისი შედგენილობა, კ. კეკელიძის სიტყვებით, „არსენის შემდეგ თანდათან იესებოდა სხვა პირთა მიერ ნათარგმნი თხზულებების შეტანით“².

მე-13 ს-ის ხელნაწერში, A 205-ში, თეოფილეს მიერ თარგმნილი ტექსტი, რასაკვირველია, გადამწერის მიერ არის შეტანილი³. იოანე დამასკელის „წყაროჲ ცოდნისაჲ“ ნაცვლად ეპიფანე კვირელის ნაწარმოების არსებობას

¹ საფიქრებელია, რომ A 205 ნუსხა და გვიანდელი ხელნაწერები A 64 და H 601 ერთი და იმავე დედნიდან მომდინარეობენ, ან A 64 და H 601-ის დედანი A 205 ხელნაწერია. ამ ნუსხათა ურთიერთმიმართების შესახებ თავისი აზრი აქვს გამოთქმული ი. ლოლაშვილს (იხ. ი. ლოლაშვილი, არსენ იყალთოელი, თბ., 1978, გვ. 148).

² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 277.

³ A 205 ხელნაწერი ეტრატია. იგი დაწერილია ორი (შესაძლოა, სამი) სხვადასხვა ხელით. პირველად, შედარებით მსხვილი ნუსხურით დაწერილია ანასტასი სინელის „წინამძღვარი“, შემდეგ მოდის განსხვავებული ხელთ ნაწერი ეპიფანეს ტექსტი, რომელსაც ეტრატის ერთი რვეული უკავია; შემდეგ დანარჩენი თხზულებანია, რომლებიც დაწერილია სხვა მელნით, ასევე სხვა სინგური მელანით.

აღნიშნულ ხელნაწერებში, როგორც შემდგომ ვნახავთ, შემთხვევითი ხასიათი არ აქვს. ქართული გადამწერის მხრივ გაუცნობიერებელ ფაქტთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ ამ თხზულებებს შორის არსებული მიმართების კანონზომიერ გამოხატულებასთან.

კ. კეკელიძის მიერ გამოთქმულია აზრი, რომ თეოფილე ხუცესმონაზონის თარგმანის სახით „ჩვენ გვაქვს ეპიფანეს მიერ სამ წიგნად დაწერილი „წვალებათა წინააღმდეგ“ თხზულების შემოკლება ბერძნულად 'Ανακειφαλισσις-ის სახელით ცნობილი“⁴. იგივე აზრი კ. კეკელიძის მიერ გამოთქმულია ეფრემ მცირის მიერ დამასკელის „წყაროა ცოდნისაჲს“ თარგმნასთან დაკავშირებით. როგორც ცნობილია, ეფრემ მცირემ, შემდეგ კი არსენ იყალთოელმა, თარგმნეს „წყაროა ცოდნისაჲს“ მხოლოდ პირველი ნაწილი („დიალექტიკა“) და მესამე ნაწილი („გარდამოცემა“). კ. კეკელიძის სიტყვებით, „მეორე ნაწილი ამ თხზულებისა, რომელსაც ბერძნულად ეწოდება „წვალებათა შესახებ“, ეფრემს არ გადმოუთარგმნია, ალბათ, იმისათვის, რომ მისმა თანამედროვემ, თეოფილე ხუცესმონაზონმა გადმოთარგმნა წყარო დამასკელისა ამ ნაწილში, ეპიფანე კვიპრელის ე. წ. პანარიონის შემოკლება — 'Ανακειφαλισσις“⁵.

კ. კეკელიძის თვალსაზრისი 3 პუნქტს შეიცავს: 1. თეოფილემ თარგმნა ეპიფანე კვიპრელის 'Ανακειφαλισσις, 2. ეს უკანასკნელი წყაროა დამასკელის თხზულებისა „წვალებათა შესახებ“, 3. ეფრემი იცნობდა თეოფილეს თარგმანებს და ამ მიზეზით არ თარგმნა დამასკელის „წვალებათა შესახებ“. საერთოდ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია აზრი, იოანე დამასკელის ტრილოგიის („წყაროა ცოდნისაჲს“) მე-2 ნაწილი „წვალებათა შესახებ“ არ არის თარგმნილი ქართულად⁶.

თეოფილე ხუცესმონაზონის ქართული თარგმანის შესწავლამ კი ნათელიყო, რომ მათი სახით სწორედ იოანე დამასკელის „წვალებათა შესახებ“ თარგმანთან გვაქვს საქმე და არა ეპიფანე კვიპრელის 'Ανακειφαλισσις-სთან.

საკითხი რომ ნათელი გახდეს, მოკლედ შევეხებით ეპიფანე კვიპრელისა და იოანე დამასკელის აღნიშნულ ნაწარმოებთა ურთიერთმიმართების საკითხს.

ეპიფანე კვიპრელს, IV ს. ცნობილ საეკლესიო მწერალს, ეკუთვნის პოპულარული ნაწარმოები ერესების შესახებ სათაურით Πανάριον⁷.

Πανάριον-ში განხილულია 80 ერესი. იგი შედგება 3 წიგნისაგან, თითოეული წიგნი დაყოფილია 2—2 ტომად. თითოეულ ტომს წინ უძღვის ამ ტომში განხილულ ერესთა საძიებელი. ასე რომ, პანარიონში სულ არის 6 საძიებელი. ყოველი საძიებელი იწყება ერთი და იმავე წინადადებით, თუ რომელი წიგნის რომელ ტომზე იქნება საუბარი და რა და რა ერესებია აქ განხილული.

⁴ კ. კეკელიძე, დასახ. შრ., გვ. 246. იმავეს იმეორებენ: რ. მიმინოშვილი, „გარდამოცემის“ ქართული თარგმანები, თბ., 1966, გვ. 23; და ს. შახარაშვილი, ეპიფანე კვიპრელი ძველ ქართულ მწერლობაში, ახალგაზრდა მეცნიერ-ფილოლოგთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბ., 1984.

⁵ კ. კეკელიძე, დასახ. შრ., გვ. 258.

⁶ რ. მიმინოშვილი, „გარდამოცემის“ ქართული თარგმანები, თბ., 1966, გვ. 11. იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, მ. რაფაეას გამოცემა, თბ., 1976, გვ. 15.

⁷ გამოქვეყნებულია PG-ში, ტ. 41, col. 174 — ტ. 42, col. 832.

პანარიონის ბოლო ნაწილში, 80 ერესის შემდეგ, არის Expositio Fidei-რწმენის არსი.

რას წარმოადგენს 'Ανακეφαλαίωσις?

„ანაკეფალაოსისი“, როგორც ცნობილია, არის შემოკლებული გადმოცემა პანარიონისა; კერძოდ, პანარიონიდან ამოკრეფილია საძიებლები და ერთ-მანეთის გვერდით არის დალაგებული. აქაც განხილულია 80 ერესი, მაგრამ 1—20 ერესი თვით პანარიონიდან კი არ არის აღებული, არამედ იმავე ეპიფანეს სხვა თხზულებიდან, რომლის სათაურია 'Η ἀντιγραφήσια πρὸς τοὺς περὶ Ἀκάθαιον καὶ Παῖλον πρῶστέρους ἢ πρὸς αὐτοὺς Ἐπιφανίσιον πρὸς τὰς ἑπτὰ ἀντὶν γραφόντα περὶ τοῦ κατὰ αἰρέσεων γράψαι; αὐτῶν—საპასუხო ეპისტოლე აკაკი და პავლე მღვდელმონაზვნებს⁸.

ეპისტოლე ხელახლა მეორდება პანარიონში, მაგრამ პანარიონის შესაბამისი ტექსტი ბევრად ვრცელია და საკმაოდ განსხვავებულიც „ეპისტოლის“ ტექსტიდან. „ანაკეფალაოსისში“ გვაქვს ის ტექსტი, რაც „ეპისტოლეშია“.

„ანაკეფალაოსისის“ ბოლო ნაწილი არის შემოკლებული გადმოცემა პანარიონის Fide-სი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ „ანაკეფალაოსისი“ არ ეკუთვნის ეპიფანე კვიპრელს. იგი სხვის მიერ პანარიონის საფუძველზე შედგენილი კომპილაციური შრომაა და V ს. დასაწყისიდან მიეწერება ეპიფანეს სახელს⁹.

ახლა ვნახოთ, რას წარმოადგენს იოანე დამასკელის „წვალებათა შესახებ“. „წვალებათა შესახებ“ არის იოანე დამასკელის ტრილოგიის „წყაროა ცოდნისაჲს“ მე-2 ნაწილი. როგორც ცნობილია, აღნიშნული ტრილოგიის პირველი ნაწილია „დიალექტიკა“, ხოლო მე-3 — „გარდამოცემა უცილობელი მართლმადიდებელთა სარწმუნოებისაჲს“.

იოანე დამასკელის „წვალებათა შესახებ“ ისევე, როგორც „ანაკეფალაოსისი“, კომპილაციური შრომაა. დამასკელის მიერ განხილულია 100 ერესი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთი შეხედულებანი არსებობს „წვალებათა შესახებ“:

3. ბეკის აზრით, საპიროა დამასკელის ორიგინალობის რკვევა¹⁰. კ. კრუმბაჩერი და ბ. ალტანერი ასახელებენ დამასკელის ამ თხზულების წყაროებს. მათ მიაჩნიათ, რომ აქ განხილული ერესებიდან მხოლოდ ბოლო სამი ერესის (ისლამის, ხატმებრძოლობის, აპოშიტების) განხილვა ეკუთვნის თვით დამასკელს¹¹.

ი. გუიარ-ის ცნობით, იოანე დამასკელმა ამ ნაწარმოებში შემოკლებით მოგვცა ეპიფანე (განიხილა მესალიანობა და რამდენიმე ქრისტოლოგიური შეცდომა) და შენიშვნების სახით მოგვცა ის, რაც შემდგომ გახდა ერესიოლოგიის ბიბლია¹².

⁸ ეპისტოლის ტექსტი გამოქვეყნებულია PG 41, col. 156—172.

⁹ M. Richard, Les chapitres a Epiphane sur les heresies de Georges Hieromine (VII siecl), Opera Minora, III, Louven, 1977, გვ. 339.

¹⁰ H. Beck, Geschichte der byzantinischen volksliteratur, 1, f. III—V, München, 1971.

¹¹ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, გვ. 69. B. Altaner, Patrologie, Freiburg, Basel, Wien, 1978, გვ. 526.

¹² I. Guillard, L'Herésie dans l'empire Byzantin des origenes au XIIe siecle, Travaux et Memoires, 1, 1965, გვ. 299—324.

მ. რიშარი იოანე დამასკელის „წვალებათა შესახებ“, კერძოდ §§ 1—80 ერესების წიგნს, უწოდებს ეპიფანეს „ანაკეფალაოსისის“ რედაქციას. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ დამასკელის რედაქციის რამდენიმე პარაგრაფი მნიშვნელოვან სხვაობას შეიცავს წმ. ეპიფანეს სახელით ცნობილი წიგნის შესაბამისი თავებიდან¹³. ბ. კოტერის სიტყვებით, დიკამპმა გამოთქვა აზრი, რომ „წვალებათა შესახებ“ უცნობი კომპილატორის უნდა იყოს. ასე შევიდა იგი „დოქტრინაში“. აქედან გადაიღო იგი იოანე დამასკელმა თავის „წყაროვ ცოდნისადში“, ან ვილაცამ მოგვიანებით დამასკელს მიაწერა იგი.

ბ. კოტერმა 1983 წ. იოანე დამასკელის შრომათა სერიის მეოთხე ტომად გამოაქვეყნა „წვალებათა შესახებ“. კოტერის სიტყვებით, „იოანე დამასკელი ძირითად მასალად იღებს „ანაკეფალაოსისის“ (ამოკლებს მას მწვალებლობის აღწერამდე), უმატებს უკანასკნელ (მე-80) თავს მესალიანელთა შესახებ, რასაც იგი იმავე წყაროდან თხზავს, საიდანაც გიორგი პრესბიტერი, კერძოდ თეოდორიტე კვირელისაგან, და ურთავს დამატებით 20 თავს, როგორც ჩანს, საკუთარი ცოდნით“¹⁴.

ამრიგად, მკვლევრები თითქმის ერთნაირი აზრის არიან „ანაკეფალაოსისისა“ და „წვალებათა შესახების“ მიმართების შესახებ. დამასკელის წიგნი არის „ანაკეფალაოსისის“ რედაქცია, იგი ძირითადად იმეორებს „ანაკეფალაოსისის“, დამასკელი ამოკლებს „ანაკეფალაოსისის“. ტექსტების შედარების შედეგად ჩვენთვის უფრო ზუსტად წარმოჩნდა, რომ საერთო ნაწილში (§§ 1—80) „წვალებათა შესახებ“ მიჰყვება „ანაკეფალაოსისის“, მაგრამ ამავე დროს აშკარად სხვაობს მისგან. საილუსტრაციოდ რამდენიმე ნიმუშს დავასახელებთ:

A:

ყεγνηγται... Ἰωανν ἐνος τινος ἀνδρὸς

ὁ τε αἰ γλῶσσαις διηρημένησιν τῶν πάντων δι' ἣν αἰτίαν καὶ Μέροπος πάντες κελήγεται

არ დასტურდება

Καὶ τὸ καλῶσιν φασεσθαι τοῖς δι' αὐτὸν φεσις Πυθιὰ γόραξ ἐδογμάτισεν ἐμπύχων

„სიმონიანელთა“ ერესი სათაურითაა.

„მენანდრელთა“ ერესი

D:

ყეγ:იყუται... Ἰωανος ὁν:ὶν ἀνδρὸς ἐνός

ხაზვასმული სიტყვებო არაა.

საკმაოდ მოზრდილი ფრაზაა.

საკ. სახელი Πυθιὰ γόραξ არ არის.

სათაური არ არის. ტექსტიც განსხვავებულია.

განსხვავებულია.

აშკარად ჩანს, რომ იოანე დამასკელი „ანაკეფალაოსისის“ საფუძველზე თვითონ ახდენს ახალ კომპილაციას.

ახლა ვნახოთ, რას წარმოადგენს თეოფილე ხუცესმონაზონის ქართული თარგმანი. თეოფილეს ტექსტი სიტყვასიტყვით მისდევს დამასკელის თხზულებას „წვალებათა შესახებ“.

¹³ M. Richard, Les chapitres a Epiphane sur les hérésies de Georges Hieromone (VIIe siecle), Opera Minora, III, Looven, 1977, 61 (339).

¹⁴ B. Kotter, Die Schriften des Iohannes von Damaskos, IV, Berlin, New Iork, 1981.

აგებულებით, ე. ი. ერესების საძიებლების განლაგებით, თარგმანი ზუსტად მისდევს „წვალენტათა შესახებ“ წიგნს და არა „ანაკეფალაოსისს“.

გარდა სტრუქტურული მსგავსებისა, არსებობს მთელი რიგი მონაცემები, რომლებიც ავლენენ ქართული თარგმანის იოანე დამასკელის ტექსტიდან მომდინარეობას:

1. უპირველეს ყოვლისა, ეს არის ტექსტობრივი სიახლოვე. თეოფილეს თარგმანი ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში იმეორებს დამასკელის ტექსტს და არა „ანაკეფალაოსისს“. აი, რამდენიმე ნიმუში:

ა) დასაწყისში, ვიდრე პირველი ერესი, ბარბარისმოს, დაიწყებოდეს, „ეპისტოლეში“ (col. 158—166) და „ანაკეფალაოსისში“ (col. 833—880) არის ვრცელი შესავალი, რაც არ დასტურდება დამასკელის ტექსტში, არ არის იგი არც ქართულ თარგმანში.

ბ) ვრცელი ტექსტი დასტურდება „პანარიონსა“ (273—280) და „ანაკეფალაოსისში“ (848—853) 21-ე ერესის შემდეგ, ვიდრე 22-ე ერესი (სიმონიანელი) დაიწყებოდეს. ამ ადგილას ლაპარაკია ქრისტეს განხორციელებაზე. ეს ფრაგმენტი არაა დამასკელის ტექსტში, არ არის არც ქართულ თარგმანში.

გ) სიმონიანელთა ერესის შემცველი ტექსტი განსხვავებულია „პანარიონსა“ და „ანაკეფალაოსისში“ (col. 853). დამასკელი მიჰყვება „პანარიონს“, ქართული იმეორებს დამასკელის ტექსტს.

დ) ზუსტად ანალოგიური სურათია მე-2 ერესის, მენანდრელთა შესახებ, არსებულ ფრაგმენტში.

ტექსტობრივი წყაიხვევებითაც თეოფილეს თარგმანი ყოველთვის მიჰყვება დამასკელის ტექსტს და შორდება „ანაკეფალაოსისს“. მაგ.:

„რომელთაგან მიიცვალა პირველობა ელენთა ზედა კეკროპის ჰასაკითგან და შემდგომად“.

D — ἀφ' ὧν τὰ πρῶτα εἰς Ἑλληνας μετηγέχθη ἀπὸ τῆς κέκροπος ἡλικίας καὶ καθαρῆς.

A — ἀφ' ὧν τὰ πλεῖστα εἰς Ἑλληνας... ἡλικία τε καὶ χρόνον καὶ καθαρῆς.

„ხატება მიიღო წინადაცუთითთაჲ“.

D — τὸν χαρακτῆρα διὰ περιτομῆς εἰληφῶς,

A — τὸν χαρακτῆρα ... εἰληφῶς.

95v-ზე არის სიტყვა „არაბნი“, რაც არის დამასკელის ტექსტში და არ არის ეპიფანეს თხზულებაში.

„სრულება იგი იუდაელთა სახელისაჲ დაცულ იქმნა“.

D — τὸ τέλος τῶν Ἰουδαίων ὀνόματος κεκληρωμένους,

A — τὸ τέλος — κεκληρωμένους.

„დღითი დღე ნათელ იღებდეს“.

D — καθ' ἑκάστην ἡμέραν βλαπίζατο.

A — καθ' ἑκάστη ... βλαπίζατο.

არე

D — ῥέαν] Ῥρα (სქოლიოში).

A — ῥέαν.

„იქმნეს ... იონაჲ ვისგანმე კაცისა“.

D — γεγένηται... Ἰωάν ἕως τίνος ἀνδρῶς.

A — — Ἰωανὸς υἱὸς ἀνδρῶς ἑνὸς.

„სამართელთა ნათესავი არს ოთხ“ (სინგურით სათაურია).

D — ცალკე სათაურია.

A — ცალკე სათაურად არაა.

გარეშე იეზოსელთა წესისა.

D — *παρὰ τὴν Ἱεβραϊστίαν*.

A — . . . Ἑβραϊστίαν.

„რომელსა შინა ახსენებს ათცამეტთა მათ წვალებათა, რომელნი-იგი ჰპოენე ქრისტიანეთა შორის“.

D — *...περὶ αἰρέσεων δεκατριῶν ὅν παρὰ χριστιανοῖς αἰρέσεις.*

A — --- εἰς αἰρέσεις δεκατριῶν ὄντων.

„სახელი არს სამას სამოცდახუთი და ამას იტყვან, ვითარმედ ესე არს წმიდაჲ სახელი“.

D — *Ὁνομα εἶναι: τξξ καὶ τσντ φησιν ἄγιοι θνομα.*

A — *Ὁνομα θνατάμωσ δ φέρει: ψήφον τξξ' καὶ εἶναι φησι: τσντο ἄγιοι*

Πνευμα.

„რომელი-იგი იხინა მოციქულთა მიერ მსახურებად საკმარსა მას“.

D — --- ἐπὶ ταῖς χρείαις.

A — --- ἐπὶ ταῖς χήραις.

„სხუანი ბარბაროზებრნი სახელნი შემოიხუნა სოფლად“.

D — *ἄλλων βαρβαρικῶν ὀνομάτων εἰσπαγῶν τφ κόσμου,*

A — *ἄλλων βαρβαρικῶν ὀνομάτων ἃ τφ κόσμου μασαρχῶ εἰσηγησαιο.*

გარდა ტექსტობრივი მსგავსებისა, არსებობს კიდევ ორი გარემოება, რომელიც სრული უეშველობით ცხადყოფს იმას, რომ თეოფილეს უთარგმნია დამასკელის „წვალებათა შესახებ“. საქმე შემდეგშია:

ქართულ თარგმანში 80 ერესის განხილვას მოსდევს ორი სტატია მესალიანურ წვალებათზე. ქართული თარგმანი ზუსტად იმეორებს იმას, რაც დამასკელის „წვალებათა შესახებ“ წიგნში დასტურდება. სწორედ აქ გვაქვს 2 სტატია მესალიანელებზე. არც „ანაკეფალაფოსისში“, არც „პანარიონში“ არ გვაქვს ეს სტატიები. მართალია, „პანარიონში“ დასტურდება ცალკე თავი მესალიანელებზე, მაგრამ იგი სულ სხვა შინაარსისაა. ამრიგად, ფაქტია, რომ ქართულ თარგმანში მესალიანელებზე 2 სტატია სწორედ იქიდან გაჩნდა, რომ თეოფილეს ზელთ ჰქონდა დამასკელის „წვალებათა შესახებ“, რომელშიც ეპიფანეს 80 ერესს მოსდევდა სტატიები მესალიანელებზე.

ამას ადასტურებს ქართული სათაურიც პირველი სტატიისა.

„ესეცა თავნი მისვე წიგნისაგან მესალიანელთა უშჯულოებითთა შჯულთა ე-თარებისა წარმომაჩინებელნი“. შევადაროთ მას ბერძნული სათაური:

Κεφάλαια τῶν τῶν Μασσαλιανῶν θησασειῶν θήγματος ἀναληφθῆντα ἐκ τῶν βίβλιου ἀντῶν. ბერძნული სათაურის მიხედვით ცნაურდება, რომ ავტორს, იოანე დამასკელს, მესალიანელებზე თავები ამოუკრეფია ამ ერესის მიმდევართა წიგნებიდან — *ἐκ τῶν βίβλιου ἀντῶν* (გამომცემელი ბ. კოტერი კრიტიკულ აპარატში უთითებს ამ წიგნებს. სხვათა შორის, ინტერესს მოკლებული არ იქნება იმის აღნიშვნა, რომ ყველაზე ხშირად ციტირებულია მაკარი ღეგეპიტელის შრომები). რა სურათია ქართულ თარგმანში? ქართულში წერია: „ესეცა თავნი მისვე წიგნისაგან“ და არა „მათივე წიგნიდან“, როგორც არის ბერძნულ დედანში. „ესეცა თავნი მისვე წიგნისაგან“ კი მიგვანიშნებს

იმაზე, რომ თეოფილეს ეს სტატიებიც უთარგმნია იმავე წიგნიდან, საიდანაც წინა 80 ერესის შემცველი ტექსტი. 80 ერესი და მესალთანელები კი ერთად არის დამასკელის წიგნში „წვალებათა შესახებ“.

2. კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ავლენს ქართული თარგმანის დამასკელის წიგნიდან მომდინარეობას, არის შემდეგი: არც იოანე დამასკელის ნაწარმოებში, არც ქართულ თარგმანში არ გვაქვს ის ვრცელი ტექსტი *Expositio Fidei*, რაც დასტურდება „ანაექვალაოსისა“ და „პანარიონში“ 80 ერესის ჩამოთვლის შემდეგ. აქაც ქართული თარგმანი მიჰყვება იოანე დამასკელის ტექსტს.

მონობილი მასალა სრული უეჭველობით ამტკიცებს, რომ თეოფილე ხუცესმონაზონის თარგმანი წარმოადგენს დამასკელის „წვალებათა შესახებ“ თარგმანს.

ახლა პირველსავე სიტყვასა აღვიდეთ, ანუ მივუბრუნდეთ იმ საკითხს, რითაც დავიწყეთ: დამასკელის „წვალებათა შესახებ“ არის შემადგენელი ნაწილი „წყაროა ცოდნისაჲსა“ „დიალექტიკასა“ და „გარდამოცემასთან“ ერთად. ეფრემ მცირემ და არსენ იყალთოელმა ცალ-ცალკე თარგმნეს „დიალექტიკა“ და „გარდამოცემა“. იხადება კითხვა, რატომ არ თარგმნეს მათ მე-2 ნაწილი ტრილოგიისა „წვალებათა შესახებ“?

კ. კეკელიძის მოსაზრებით, ეფრემ მცირემ იმიტომ არ თარგმნა იგი, რომ მისმა თანამედროვემ, თეოფილემ, თარგმნა წყარო დამასკელისა ამ ნაწილში ებიფანეს „ანაექვალაოსისი“.

მაგრამ ეფრემის მთარგმნელობითი მოღვაწეობიდან ცნობილია, რომ ეფრემი ზოგჯერ გარკვეული მოსაზრებებით ხელახლა თარგმნის იმას, რაც მისი წინამორბედის ან თანამედროვის მიერ უკვე თარგმნილია. იგივე „წყაროა ცოდნისაჲსა“. მისი პირველი და მესამე ნაწილები ცალ-ცალკე თარგმნეს ეფრემმა და არსენ იყალთოელმა და, რაც მთავარია, მათ ერთმანეთის თარგმანის არსებობა იციან. უფრო ზუსტად: არსენ იყალთოელი რაღაც მონაწილეობას იღებს ეფრემის თარგმანში. რაღა მეორე ნაწილის მიმართ გაჩნდა შემადგერხებელი მიზეზი: რახან თეოფილემ თარგმნა, ამიტომ ეფრემმა ხელი არ მოჰკიდა მას.

შემდეგ, ცნობილი ფაქტია, რომ ეფრემს ხელმეორედ უთარგმნია გრიგოლ ღვთისმეტყველის სიტყვები, მიუხედავად იმისა, რომ მათგან საკმაოდ დიდი ნაწილის ადრეული თარგმანებიც არსებობდა, დავით ტბელისა და ეფთვიმე მთაწმიდლის მიერ შესრულებული. მართალია, თვით ეფრემ მცირე ამას გარკვეულ ახსნას უძებნის, უფრო სწორედ, იბოდიშებს, რომ გარკვეული მოსაზრებებით ხელმეორედ თარგმნის გრიგოლ ღვთისმეტყველის სიტყვებს, მაგრამ ფაქტია, რომ იგი ადრე ნათარგმნს ხელმეორედ თარგმნის.

უფრო ბუნებრივია ვიფიქროთ:

1. ეფრემ მცირემ და არსენ იყალთოელმა ან არ იციან, რომ „წვალებათა შესახებ“ „წყაროა ცოდნისაჲსა“ ნაწილია, ე. ი. ეკუთვნის იოანე დამასკელს.

2. ან მათ ხელთ ისეთი დედანი ჰქონდათ, სადაც მხოლოდ „დიალექტიკა“ და „გარდამოცემა“ იყო წარმოდგენილი და ამდენად „წვალებათა შესახებ“ თარგმნის საკითხი მათ წინაშე საერთოდ არც დამდგარა.

ეფრემ მცირე „წყაროა ცოდნისაჲსა“ თარგმანს ურთავს საკუთარ, ორიგინალურ წინასიტყვაობას, რომელშიც ორჯერ, სხვადასხვა ადგილას, აღნიშნავს, რომ დამასკელის წიგნი (რომელსაც თარგმნის) შედგება 50 საფილოსოფოსო

თავისაგან (ე. ი. „დიალექტიკისაგან“) და 100 საეკლესიო თავისაგან (ე. ი. „გარდამოცემისაგან“): „აჰა, ესერა გქონან ასნი თავნი საეკლესიონი ორმოცდაათთა თავთა მიერ საფილოსოფოსოთა გარეშეზღუდვილნი, და არცა ესენი სრულ არიან უმათოდ, არცა ივინი უამათოდ“¹⁵.

საფილოსოფოსო და საეკლესიო თავების ერთად არსებობა მნიშვნელოვანი ფაქტია ეფრემ მცირისათვის იმდენად, რომ საგანგებოდ აფრთხილებს მკითხველს: თუ ვინმეს „ახალი ესე სწადდეს გარდაწერად, მას ამას თანა ნუ გაჰრევს, ნუცა ამას მას თანა, არამედ უკუეთუ ამას დაიწერდეს, ესე იღუაწენ, რაჲთა არარაჲ დააკლოს, არა ხოლო ასორმოცდაათთა ამათ თავთაგანი პირველით ებისტოლითურთ, არამედ არცაღა ჩუენი ესე კადრებული და მოზრახული“¹⁶.

აქაც ეფრემი გარკვევით ლაპარაკობს მხოლოდ 150 თავზე (ე. ი. „დიალექტიკასა“ და „გარდამოცემაზე“). ისიც იცის, რომ მათ წინ უძღვის თვით დამასკელის ეპისტოლე კოზმა მიაუმის ეპისკოპოსისადმი. დამასკელის შრომას იგი საკუთარ „მოზრახულს“ ურთავს.

საყურადღებოა ეფრემის პოზიცია ასეთი ხასიათის ნაწარმოებების თარგმნის საკითხებში. ეს გარკვევით ჩანს ამავე წინასიტყვაობიდან. წმინდა და გამოჩენილი ადამიანების ნაწერთა შეცვლა დაუშვებელია: „ვერვინ იკადრებს შეხებას... არათუ ვინმე იყოს სულელ, უფროსლა მწვალებელ და განვრდომილ ეკლესიისაგან“. წმინდა მამათა ტექსტებისადმი, ამ შემთხვევაში იოანე დამასკელის ტექსტისადმი, თავის დამოკიდებულებას ეფრემ მცირე იმაშიც ამჟღავნებს, რომ მისი სიტყვებით, „დიალექტიკა“, მართალია, გარეშეთა წიგნთა და „საფილოსოფოსოთა სწავლულებისაგანია“, მაგრამ „მე დაჰრასა და განბძარვასა წიგნისასა მცირედი პირი ვირჩიე და თქუენცა ამასვე გვევდრები, მკითხველთა და გარდაწერელთა, რაჲთა არა დაუტეოთ ამათი დაწერაჲ რეცა სიღრმისათჳს უკმარ საგონებელობისათჳს“¹⁷.

როგორც ჩანს, ეფრემის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის მთავარ პრინციპს წარმოადგენდა ის, რომ იგი სასტიკი წინააღმდეგაა წიგნის „დაჰრისა და განბძარვისა“, ე. ი. წიგნის ერთი ნაწილის თარგმნისა, ხოლო მეორე ნაწილის უთარგმნელად დატოვებისა. სრულიად გამორიცხულია, რომ ამ პრინციპის მატარებელ ეფრემ მცირეს სცოდნოდა, რომ დამასკელის „წყაროჲ ცოდნისაჲში“ შედის „წვალებათა შესახებ“ და არ ეთარგმნა იგი, გაეკეთებინა ის, რასაც სხვას უშლიდა: დაეჰრა და განებძარა წიგნი.

ეფრემ მცირის მსგავსად, არსენ იყალთოელის მთარგმნელობითი საქმიანობის ხასიათიც გამოირჩეოდა სათარგმნი ტექსტისადმი პედანტური ერთგულებით, რაც გამოიხატება მისსავე სიტყვებში: „არცა რაჲ დამიგდია და არცა რაჲ ზეპირითა დამირთავს“. არსენის ასეთი პოზიცია გამორიცხავს იმას, რომ მას შეეძლო „ელაღატა“ ბერძნული დედნისათვის. „წყაროჲ ცოდნისაჲს“ მისთვის ცნობილ ნუსხებში „წვალებათა შესახებ“ რომ ყოფილიყო, ან რომ სცოდნოდა, რომ იგი იოანე დამასკელის შრომაა, უეჭველად თარგმნიდა მას. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი: ა) არსენის დროსაც არსებობდა მყარი ბიზანტიური ტრადიცია: ერთ ნაწარმოებში ეჩვენებინათ საეკლესიო მოძღვრების ქუშმარტი არსი და მწვალებლობების ცდომილებანი.

15 იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გვ. 67.

16 იქვე, გვ. 68.

17 იქვე, გვ. 66.

ასეთი იყო ეპიფანე კვიპრელის „პანარიონი“; თეოდორიტე კვირელის „წვალბლური შინაარსის კომპენდიუმი“, ექვთიმე ზილაბენის Panoplia dogmatika, ნიკიტა ხონიატის Thesaurus¹⁸. ბ) მეორეც იმიტომ, რომ არსენ იყალთოელმა შეადგინა ერესების საწინააღმდეგო სპეციალური დანიშნულების კრებული „დოგმატიკონი“, თავი მოუყარა სხვადასხვა ავტორთა ანტი-ერესულ თხზულებებს. წარმოდგენელია, ასეთ კრებულში მას არ შეეტანა სპეციალურად ერესებზე დაწერილი ნაწარმოები.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ არსენ იყალთოელმა „წვალბათა შესახებ“ არ თარგმნა იმ მიზეზის გამო, რომ ამ ნაწარმოებში განხილული ერესები — დასაბამიდან ბოლომდე — აქტუალური არ იყო მის დროს. მართლაც, წიგნში „წვალბათა შესახებ“ განხილული ერესები, რომლებიც 4 ძირითად ჯგუფში (ბარბაროზობა, სკვითობა, წარმართობა, იუდეველნი) ერთიანდებიან, მაინცდამაინც ახალს არაფერს სძენდა „დოგმატიკონის“ არსებით მიზანდასახულებას: სამება ერთარსებისა და ძე ღმერთის ბუნებისა და ჰიპოსტასის მიმართების შესახებ ქრისტოლოგიური დოქტრინის დაცვას.

და მიუხედავად ამისა, არსენ იყალთოელი, ვიმეორებთ, იოანე დამასკელის „წყაროჲ ცოდნისაჲს“ მე-2 ნაწილს არ დატოვებდა უთარგმნელად, რომ არ ყოფილიყო გარკვეული მომენტები, რომელთა გამო მან არ თარგმნა „წვალბათა შესახებ“.

„წვალბათა შესახებ“ ტექსტისადმი ქართველი მოღვაწეების დამოკიდებულების გასარკვევად საყურადღებოა ბერძნული ხელნაწერების ტრადიციის გათვალისწინება. ბერძნული ტექსტის გამომცემელ ბ. კოტერს ტექსტის დასადგენად გამოუყენებია 10 ხელნაწერი: № 220—C, № 594—T, № 323—B, № 754—W (X ს-ისა), № 724—P, № 506—S, № 484—U, № 367—R, № 166—(XI ს-ისა), № 495—D (XII ს-ისა).

ამათგან 6 ხელნაწერში „წვალბათა შესახებ“ დასტურდება „დიალექტიკისა“ და „გარდამოცემასთან“ ერთად, თანაც სამივე ნაწარმოები სხვადასხვა თანმიმდევრობით არის წარმოდგენილი: № 220, 323—EHD, № 495—DEH, № 166—EDH, № 594—HDE, № 724—DHE¹⁹.

ამათგან ერთადერთ (№ 724) ხელნაწერში შესრულებულია ის პროგრამა, რასაც ისახავს მიზნად იოანე დამასკელი „წყაროჲ ცოდნისაჲსადმი“ წამძღვრებულ შესავალში, კერძოდ: „პირველად უკუე განვაწესნე წიგნსა ამას შინა ჩუენსა წარმართთა მათ ბრძენთა სიტყუებისაგან უმჯობესნი და უკეთესნი [ეს არის „დიალექტიკა“], ამისსა შემდგომად შეუღდინნე ღმრთისმობაგებულთა მათ წვალბათა ზრახვანი [„წვალბათა შესახებ“], ამისსა შემდგომად... განვაწესო სიტყუჲჲ ჰუმარიტებისაჲ“ [„გარდამოცემა“]²⁰, ე. ი. მისი მიზანია ფილოსოფიურ თავებსა და გარდამოცემას შორის ასახოს მწვალბელობის ისტორია.

4 ბერძნულ ნუსხაში (№№ 484, 506, 754 — კანონიკური კრებულებია; № 367 — თეოლოგიური ხასიათის კრებული) „წვალბათა შესახებ“ ცალკე, დამოუკიდებლად გვხვდება, „დიალექტიკისა“ და „გარდამოცემის“ გარეშე.

¹⁸ I. Guillard, L'Herésie dans..., გვ. 293—324.

¹⁹ E—Expositio fidei, H—Heresis-Liber de haeresibus, D—Dialectika.

²⁰ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გვ. 72—73.

ავტორადაც ბერძნული ნუსხები სხვადასხვა პირს ასახელებენ. 3 ხელნაწერში (№№ 506, 594, 754) ავტორი ეპიფანე კვიპრელია, 2 ნუსხაში (№№ 323, 724) ავტორად იოანეა დასახელებული, ერთ ხელნაწერს (№ 220) დასაწყისი აკლია, ხოლო 4 ნუსხაში (№№ 166, 367, 484, 495) ავტორი უცნობია.

ის გარემოება, რომ ბერძნულ ნუსხებში ავტორად ხან ეპიფანეა დასახელებული, ხან იოანე, ხან ანონიმი პიროვნება, თანაც ტექსტი სხვადასხვა მოცულობით არის დაცული, ხან ტრილოგიაშია წარმოდგენილი, ხან დამოუკიდებელი სახით, ჩვენი აზრით, იყო ერთ-ერთი მიზეზი, რომელმაც განაპირობა ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის მხრივ „წვალებათა შესახებ“ ტექსტისადმი დამოკიდებულება.

შესაძლოა, ეფრემსა და არსენს ისეთი ბერძნული დედნები ჰქონდათ ხელთ, რომლებშიც „წყაროა ცოდნისაჲ“ წარმოდგენილი იყო მხოლოდ „ღიალექტიკითა“ და „გარდამოცემით“ და ამდენად, მათ წინაშე არც დამდგარა „წვალებათა შესახებ“ თარგმნის საკითხი.

თუმცა ძნელი დასაჯერებელია, რომ როგორც ეფრემ მცირეს, ისე არსენ იყალთოელს, ორივეს მაინცადამაინც ერთნაირი შედგენილობის ბერძნული დედანი ჰქონდათ. რამდენადაც ცნობილია, ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი მათ მიერ „წყაროა ცოდნისაჲ“, განსაკუთრებით „ღიალექტიკის“, ხელმეორედ თარგმნისა ის იყო, რომ მათ სხვადასხვა რედაქციის შემცველი ტექსტები, სხვადასხვა ნუსხა ჰქონდათ ხელთ²¹.

თანაც, როგორც ჩანს, ბერძნულ ნუსხათა უმრავლესობაში „წვალებათა შესახებ“ „ღიალექტიკისა“ და „გარდამოცემისთან“ ერთად არის. ნუთუ ამ უმრავლესობიდან არც ერთის არსებობა არ იცოდნენ ეფრემმა და არსენმა?!

ამდენად, უფრო საფიქრებელია, რომ შრომის კომპილაციურმა ხასიათმა (რომელზეც შემდგომ ვილაპარაკებთ), აგრეთვე იმან, რომ ზოგიერთ ბერძნულ ნუსხაში ეპიფანეა მოხსენებული, ბუნებრივად შექმნა აზრი, რომ იგი არ ეკუთვნოდა იოანე დამასკელს.

აშკარაა, რომ ეს ტექსტი თეოფილეს დამასკელის შრომად არ მიაჩნია. ეს ჩანს სათაურიდანაც:

ქართული დასათარება — „წმიდისა ეპიფანე კვიპრელ მთავარეპისკოპოსისაჲ პასუხი ეპისტოლისაჲ, რომელი მიუწერეს მღვდელთავე მისთა აკაკიოს და პავლე თავთავოანებისათჳს ოთხმეოცთა მათ წვალებათაჲსა“ — სრულიად არ შეესატყვისება იმ დასათარებებს, რომლებიც დამასკელის ტექსტში დადასტურებული აქვს ბ. კოტერს. შდრ.: Περὶ αἰρέσεων ἐν συντομίᾳ ἐκ τῶν βίβλων ἠρξάντων καὶ πῶθεν γέγοναν (სქოლიოში სხვა დასათარებებია: τῶν ἀγίων Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου πύλων Κοσταντίας ST; τῶν μακαρίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου βίβλων; σύντομος τῶν ἐκτεθεισῶν αἰρέσεων W; ποία(!) καὶ πῶθεν καὶ πόσαι αἰρέσεις Q pr.; κερφάλαιον δὲ τῆς πανθῆκτου πόνηγια Ἰωαννου μοναχοῦ BP, om DR.

ქართული დასათარება არ მიჰყვება არც დამასკელის ტექსტს, არც „ანაკეფალაოსისს“, არც „პანარიონს“. იგი რამდენადმე ჰგავს იმას, რაც აქვს ეპიფანეს „პასუხი ეპისტოლისაჲს“. შდრ. Ἡ ἀναίρησις πρὸς τοὺς περὶ Ἀκάκιον καὶ Παύλον πρῶτον ἐπιφανίου πρὸς τὰ ἑπτὰ ἀντὶ ἀντὶ ἠρξάντων περὶ τοῦ κατὰ αἰρέσεων κερφάλου ἀντὶν (col. 157).

²¹ რ. შიშინიშვილი, „გარდამოცემის“..., გვ. 115. იოანე დამასკელი, ღიალექტიკა, გვ. 18, 47.

სათაურის მიხედვით სრულიად აშკარაა თეოფილე მთარგმნელის პოზიცია: მისი ღრმა რწმენით, იგი თარგმნის ეპიფანეს „პასუსს ეპისტოლისას“, სინამდვილეში კი, როგორც გაირკვა, მას ხელთ აქვს იოანე დამასკელისეული კომპილაცია ეპიფანესი და სხვათა შრომებისა.

ამრიგად, ქართული მასალის ანალიზით გაირკვა: XI ს-ის მიწურულის ქართულ მწერლობაში „წვალებათა შესახებ“ არ მიაჩნდათ იოანე დამასკელის ნაწარმოებად. შესაძლოა, მხოლოდ მოგვიანებით, XIII ს-ში, იქნა გაცნობიერებული, რომ „წვალებათა შესახებ“ გარკვეულ კავშირშია „წყაროა ცოდნისაჲსთან“, რასაც მიაჩნებენ ის ფაქტი, რომ A 205 ხელნაწერში იგი „დიალექტიკისა“ და „გარდამოცემის“ ადგილას არის მოთავსებული.

ქართული სამწერლობო ტრადიცია, თქმა არ უნდა, იმ ვითარებას ავლენს, რაც ერთგვარი სკეფსისის სახით არსებობდა იმდროინდელ ბიზანტიურ მწერლობაში და რაც დღესაც არსებობს სამეცნიერო ლიტერატურაში იოანე დამასკელის „წვალებათა შესახებ“.

ამ სკეფსისის უშუალოდ გამომწვევი მიზეზები უნდა ვეძიოთ იმდროინდელი ბიზანტიური მწერლობისთვის ტიპოლოგიურ სხვადასხვა ფაქტორში, მათ შორის გამოყოფთ შუასაუკუნეობრივ ნაწარმოებთათვის დამახასიათებელ კომპილაციურობასა და ანონიმურობას.

შუასაუკუნეობრივი გაგებით, კომპილაცია შემოქმედებით ფაქტორს უტოლდებოდა. წინა პერიოდის დიდ ავტორიტეტთა ნათქვამის რაც შეიძლება უცვლელად და ზუსტად გამეორება და ერთიან სისტემაში კონსტრუირება — წარმოადგენდა შუასაუკუნეობრივი კომპილატორული საქმიანობის არსს. ამის გამო შუასაუკუნეობრივი გაგებით, არ არსებობდა პლაგიატის ცნება²². ანავე დროს, ამ ტენდენციებით გამსჭვალული მწერლობა ხშირ შემთხვევაში ანონიმურიც იყო. შუასაუკუნეობრივი მოღვაწე თავის საკუთარ „მე“-ს ანონიმად ტოვებდა და დიდი ავტორიტეტების სახელს ეფარებოდა. ასეთი თხზულებები ხშირად ნამდვილი ავტორის გარეშე რჩებოდა, მით უმეტეს გარკვეული პერიოდის გავლის შემდეგ, და თუ რაიმე კონკრეტული შემთხვევა, ან გარკვეული ისტორიული ბედისწყალობა არ ამოატეხტივებდა, ავტორის სახელი სამუდამოდ უცნობი რჩებოდა მწერლობის ისტორიაში.

იოანე დამასკელის ნაწარმოებები საუკეთესო ნიმუშია შუასაუკუნეობრივი გაგებით შესრულებული კომპილაციისა. კომპილაცია მის მიერ თითქმის ვირტუოზობამდეა აყვანილი. სხვათა შორის, გამოთქმულია აზრი: ორიგინალობითა და შემოქმედებითი თავისთავადობით გამოირჩევა მისი პოეტური რემეკიდრობა-სავალბლები, ხოლო თეოლოგიურ-დოგმატიკური თხზულებები ერთიანი მიზანდასახულობით აგებული კომპილაციის ნიმუშია.

იოანე დამასკელის მიერ „წყაროა ცოდნისაჲს“ შესავალში გაცხადებულია შემდეგი: „ხოლო ვთქუა ჩემი არარაჲ... არამედ უწარჩინებულესთა მოძღუართა ნამუშავეისა ერთად შემკრებელმან შემოკლებულ ცყო სიტყუაჲ, რაოდენ მეძლოს“.

ეს აზრი შუა საუკუნეთა მოღვაწის ტიპური კრედაა. შემოქმედის ასეთი პოზიციიდან გამომდინარე ახდენდა იოანე დამასკელი ციტირებას სხვათა შრომებიდან, მთელი რიგი ადგილების გამოკრებას, ზოგჯერ მთელი ნაწარმოების გამოყენებასაც კი. ამ პრინციპებით არის შედგენილი მისი „დიალექტიკისა“.

²² Г. Г. Майоров, Формирование средневековой философии, М., 1979, с. 10.

ტიკა“, რომლის წყაროდ გამოყენებულია არისტოტელეს, ამონიოსის და პორფირის შრომები. ასევეა შედგენილი „გარდამოცემა“ და მისი ცნობილი *‘Ierx̄ Παράλληλ.* ამ უკანასკნელში (არსენის თარგმანი დადასტურებულია „დოკმატიკონში“), როგორც შედარების შედეგად ნათელი გახდა ჩვენთვის, სრულიად უცვლელად, თითქმის სიტყვისიტყვით შესულია საკმაოდ დიდი პასაჟები გრიგოლ ღვთისმეტყველის სიტყვებიდან ქრისტეს შობაზე, ნათელთათვის, პირველი თეოლოგიური სიტყვიდან, ასევე ბასილი დიდის, გრიგოლ ნოსელის, კირილე ალექსანდრიელისა და სხვათა შრომებიდან²³. თითოეულ მათგანთან დამასკელის მიერ მითითებულია ავტორი და წყარო. თუ ამა თუ იმ ავტორის რომელიმე შრომიდან რაღაც ნაწყვეტებია გამოკრებილი, მაშინ აღნიშნულია: ამისგან და ამისგანო. მაგ., „გრიგოლი ღვთისმეტყველისაჲ ქრისტეს შობისათჳს სათქუმელისაგან“, „მისივე სულისათჳს თქმულისაგან“, „ბასილისი ამფილოქესმიმართთა ოცდაათთა თეოთავანი“, „ნოსელისაჲ მამათ ჩუენოსა თარგმანისაგან“ და ა. შ.

მაგრამ თუ რომელიმე ავტორის ნაწარმოები მთლიანად აქვს მოყვანილი, მაშინ მითითება ასეთია: „ამბროსი მედიოლანელ ეპისკოპოსისაჲ...“, „ლმრთისმეტყველისაჲ... კლიდონის მიმართ, რომელი შემოღებულ იქნა...“²⁴.

სარგებლობის ზუსტად ასეთი პრინციპებით არის შედგენილი „წვალებათა შესახებ“, როგორც ამას მისი შემადგენელი ნაწილების სათაურები მიგვანიშნებს.

დავიწყებთ ბოლო, მე-3 ნაწილიდან. ეს უკანასკნელი, როგორც ფიქრობენ, თავით დამასკელის მიერ არის შეთხზული. ალბათ ამით აიხსნება, რომ ამ ნაწილს არავითარი დასათაურება არა აქვს.

მე-2 ნაწილი, როგორც ითქვა, არის სტატიები მესალიანელებზე. პირველი სტატიის სახელწოდებაში მითითებულია წყარო *ἐκ τῶν βίβλων ἀντῶν* (მათვე წიგნისაგან). ასევე აღნიშნულია წყარო მე-2 სტატიის სახელწოდებაშიც: „თხრობისაგან თეოდორიტისისა“. „თხრობისაგან“ გვაქვს, რადგან თეოდორიტე კვირელის შრომა მთლიანად კი არა აქვს გამოყენებული დამასკელს, არამედ ერთი თავი მისი შრომიდან, რომელშიც მესალიანელებია დაგმობილი.

რაც შეეხება პირველ ნაწილს (§§ 1—80), მისი სათაური ბერძნულ ხელნაწერებში ასეთია: *τὸν ἀγίου Ἐπιφάνιου ἐπιστολῶν Κόνσταντῖναι;* ან: *τὸν μακαρίου Ἐπιφάνιου ἐπιστολῶν Κόνσταντῖναι δι' ἡγήτου σὺντομοῦ τῶν ἐκτεθεισῶν ἀρτίστων;* ან *κατάλοιον λβ' τῆς παρθένου πονηρίας Ἰωάννου μονάχου BP*, ან ავტორის მითითების გარეშეა. ვინაიდან ეპიფანეს შრომა მთლიანად გამოყენებულია დამასკელს, ამდენად არც იყო მოსალოდნელი ეთქვა: ამისგან და ამისგან თქმულიო, როგორც ეს გვაქვს თეოდორიტე კვირელის შრომასთან. სესხებისა და კომპილაციის ასეთი მეთოდებით არის შედგენილი „წვალებათა შესახებ“. მაგრამ იგი მაინც გამორჩეულად სპეციფიკურია. საქმე იმაშია, რომ „დიალექტიკასა“ და „გარდამოცემაში“ კომპილაცია ისეთი მეთოდებით არის შესრულებული, რომ გამოყენებული წყაროებიდან აღებულია ფრაგმენტები, რაღაც მონაკვეთები, რომელთაც ავტორი საკუთარ აზროვნებით ქურაში ატარებს, სისტემაში აქცევს. რაც შეეხება „წვალებათა შესახებ“ ნაწარმოებს,

²³ S 1463, 138v.

²⁴ წყაროთი სარგებლობის მსგავსი მეთოდი ბევრ შუასაუკუნეობრივ ძეგლში შეინიშნება.

აქ ფრაგმენტებთან და წყაროთი სარგებლობასთან კი არ ვვაქვს საქმე, არამედ ამ წყაროს მთლიანად გამოყენებასთან. ჯერ აღებულია ეპიტანეს შრომა სრული სახით, მერე სხვა ავტორის შრომა ასევე სრულად და ა. შ.

ჩვენი აზრით, სრულიად უეჭველია, რომ კომპილაციის ასეთმა ხასიათმა, ასევე იმან, რომ კომპილატორის ვინაობა ანონიმური იყო, შექმნა საფუძველი იმისათვის, რომ ძველმა ქართველმა მოღვაწეებმა „წვალებათა შესახებ“ არ მიიჩნიეს იოანე დამასკელის თხზულებად.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ეჭვია გამოთქმული: შეიძლება თუ არა ამ ნაწარმოების მიმართ ვამტკიცოთ იოანე დამასკელის ორიგინალობა? მკვლევრები ეყრდნობიან ბერძნულ ზელნაწერთა მონაცემებს. ასეთ ვითარებაში, სრულიად აშკარაა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია და აუცილებელი ქართული მასალის გათვალისწინება. XI—XII სს-ის ქართველი მწერლების მიერ „წვალებათა შესახებ“ არ არის იოანე დამასკელის ნაწარმოებად მიჩნეული.

М. А. РАПАВА

ОБ ОДНОМ ПЕРЕВОДЕ ТЕОФИЛА ПРЕСВИТЕРА (ЕПИФАНИЙ КИПРСКИЙ ИЛИ ИОАНН ДАМАСКИН?)

Резюме

Известная трилогия Иоанна Дамаскина «Источник знания» была дважды переведена на грузинский язык. Один перевод принадлежит Ефрему Мцире (XII в.), другой — Арсению Икалтоели (XII в.). Ими были переведены I часть трилогии — «Диалектика» и III часть — «Изложение православной веры». Считалось, что II часть трилогии — «Об ересьях» ими не была переведена.

Изучение трех грузинских рукописей (А 205 — XIII в., А 64 — 1751 г., Н601 — 1746 г., содержащих текст сочинения Епифания Кипрского «Ответ на письмо» в переводе Теофила пресвитера) и сличение с греческими оригиналами сочинений Епифания Кипрского и Иоанна Дамаскина выявило, что в виде грузинского перевода мы имеем дело не с переводом текста Епифания Кипрского, а сочинения Иоанна Дамаскина «Об ересьях».

Выясняется, что грузинские писатели XII в., переводившие сочинения Иоанна Дамаскина, не считали последнего автором сочинения «Об ересьях».

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ზელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა კ. კეკელიძის სახელობის ზელნაწერთა ინსტიტუტმა

მ. მაისურაძე, მ. მამულაშვილი, ა. ლამაზიძე

ათონის მრავალთავის ერთი საკითხავის წყარო

ათონურ მრავალთავში 25-ე ნომრით წარმოდგენილია „დიდსა ორშაბათსა თქუმული იოვანე მთავარეპისკოპოსისაჲ საკითხავი“, გვ. 70r—73v. ეს ჰომილია გვაქვს აგრეთვე სინისა¹ და უდაბნოს მრავალთავებში, გვ. 78v—82v. ამათვან, სინურ მრავალთავში ტექსტი დასაწყისშივე წყდება, ლელვის ხის ივანის გადმოცემის შემდეგ, ხოლო უდაბნოს მრავალთავში მოთავსებული ნუსხა ბოლომდე მიჰყვება ათონურს, მცირე ვარიანტული სახესხვაობებით. ეს ჰომილია შედის XVI ს-ის მეტაფრასულ კრებულში — S 1246 (76r—80v), თითქმის უცვლელად².

A 25-ს პარალელები გააჩნია ბერძნულ, სომხურ, არაბულ, სირიულ, სლავურ და კობტურ ენებზე. ამათვან ბერძნული, სირიული და არაბული წყაროები ავტორად იოვანე ოქროპირს ასახელებენ, ხოლო სომხური — სევერიანე ეპისკოპოსს (ვახალოვანს).

სომხური ტექსტი გამოცემული აქვს ი. ბ. ოშეს³, სლავური — ს. სევერიანოვს⁴.

სირიული ტექსტი დაცულია ვატიკანის ბიბლიოთეკის სირიულ ხელნაწერთა შორის 368-ე ნომრით. ეს ხელნაწერი VIII საუკუნისაა⁵.

კობტური ტექსტი შემონახულია ვატიკანის ბიბლიოთეკის კობტურ ხელნაწერთა ფონდში — Vat. Copt. 57, გვ. 90—97⁶.

არაბული ტექსტი დაცულია მილანის ამბროსიანის ბიბლიოთეკის X—XII სს. არაბულ ჰომილეტიკურ კრებულში⁷, ასევე — პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის XIV ს-ის არაბულ ხელნაწერში⁸.

ბერძნული ტექსტი გამოცემულია P.G.-ში სათაურით: „ჰომილია ლელვის ხის ივანის შესახებ“⁹. ყველა უცხოენოვანი წყარო ამ სათაურს იმეორებს.

¹ სინური მრავალთავი 864 წლისა, თბილისი, 1959, გვ. 151.

² კართულ ხელნაწერთა აღწერილობა S, ტ. II, თბილისი, 1961.

³ I. B. Aucher, Severiani sive Seberiani Gabalorum episcopi Emesensis Romiliae tunc primum et antiqua versione armeha et latinum sermonem translatae, Venetus, 1827, გვ. 414—27.

⁴ S. Severjanov, Codex suprasiensis, Petropoli, 1904, Graz, 1956², გვ. 343—54.

⁵ I. M. Sauge, Deux Homiliaires Syriaque de la Bibliotheque Vaticane, OCP, 27, 1961, გვ. 393; მისივე, La version syriaque de l'homélie sur l'ascension de Notre-Seigneur d'Eusebe d'Alexandrie, Augustinianum, Roma, 1980, გვ. 300.

⁶ Clavis patrum graecorum, cura et studio, Mauriti Geerard, ტ. 2, Brepols—Turnhout, 1974, გვ. 568.

⁷ I. M. Sauge, L'Homiliaire arabe de la Bibliotheque Ambrosienne (x 198 Sup) et ses memra disiecta, Bruxelles, 1970, გვ. 406, 451.

⁸ G. Troupeau, Catalogue des manuscrits arabes, Iere partie, manuscrits chretiens, Bibliotheque Nationale, Paris, 1972, გვ. 104.

⁹ P. G., ტ. 59, გვ. 585—590.

მ. ვან ესბროკი ქართული მრავალთავების შესახებ თავის ცნობილ გამოკვლევაში მიუთითებს 16 ბერძნულ ხელნაწერს, რომლებშიც ეს ტექსტია დაცული: ესენია: 1. Ier. Sab. 1, გვ. 71—74; 2. Mosq. 284, გვ. 251—255; 3. Vat. 1633, გვ. 200—203; 4. Paris 1173, გვ. 174—176.

გარდა ამისა, მ. თბინომ 10 ნიმუში მოიძია დიდ ბრიტანეთში და მ. კარტრმა ორი გერმანიაში¹⁰ (ვერსიების ურთიერთმიმართებათა კვლევისას ბერძნული ტექსტის ჩვენებას ვიძლევიტ P. G-ის ტექსტის მიხედვით, არაბულისას კი — პარიზული ხელნაწერის მიხედვით).

თავის ნაშრომში მ. ვან ესბროკი ამ საკითხავს ნაკლებად იხილავს და აღნიშნავს, რომ იგი მიეკუთვნება ბერძნული მოდელისაგან ძალზე დაშორებულ თარგმანთა რიცხვს. მრავალრიცხოვან სხვაობებს ქართულ და ბერძნულ ტექსტებს შორის იგი ხსნის სხვა შუამავლის არსებობით¹¹.

ქართული ტექსტის შედარებამ ბერძნულ, სომხურ, სირიულ და არაბულ ბარალელებთან შემდეგი სურათი მოგვცა¹²:

1. ჰომილიის ქართულ თარგმანს წინ უძღვის ლეღვის ხის შესახებ იგავის მოკლე შინაარსი, რაც არ დასტურდება არც ერთ უცხოენოვან წყაროში.

2. ჰომილიის ძირითადი ნაწილი მეტ-ნაკლებად შეესატყვისება უცხოენოვან ვერსიებს. ქართულში მეტობის სულ რამდენიმე მაგალითი გვაქვს და ისიც უმნიშვნელო ხასიათისა:

ა) A — ხოლო პავლე იტყუს, ვითარმედ (72v). ეს წინადადება არა გვაქვს არც ერთ უცხოენოვან ტექსტში.

ბ) A — და ფილიპე და პრისკილა და აკვლა (71v). „ფილიპე“ არ დასტურდება სხვა ვერსიებში.

3. თუ მატება ქართულში უმნიშვნელო ხასიათს ატარებს, სამაგიეროდ იშვიათად გვხვდება ისეთი მონაკვეთი, სადაც კვების მაგალითების დამებნა არ შეიძლებოდა. კლება სხვადასხვა სახისაა, დაწყებული ერთი სიტყვის გამოტოვებიდან მთელი ფრაზების კლებაამდე.

ა) ნათარგმნი არაა ფრაზა:

ბერძ. εἰς τὴν σαχὴν ἀναρῶν ἄς ἀναρῶν (59, 587) — ნახა ლეღვი უნაყოფო, ვითარცა კაკი;

სომხ. *სახა ჯერე ვაწარე ვანაყოფ ქესსინ* (416);

სირ. *hz' ltt' dl' p' r' 'yk br ns'* (190^v).

ამ შემთხვევაში არაბული ვერსია ქართულის ჩვენებას იმეორებს.

ბ) ხშირად ქართულს არ გადმოაქვს საკმაოდ ვრცელი პასაჟები:

ბერძ. *ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σαχὴν τὸν Ναθαναὴλ ἔντα εἰς τὸν Κῦριον Περὶ τοῦ γὰρ οὗ Φίλιππον φωνήσας ἔντα ἀπὸ τῆς σαχὴς* (59, 588). — ამავე ლეღვის ქვეშ მყოფმა ნათანაელმა იხილა უფალი, ლეღვის ქვეშ მყოფმა ფილიპემ ხმა-ყო შენდა მობართ;

სირ. *kd tht d'yk hd' tt' 'ytvhy hv' ntny'yl hzyhy mšyh kdm lm gyr dnkryk pylypvs* 192^v,

¹⁰ M. Van Esbroeck, *Les plus anciens homéliaires géorgiens*, Louvain, 1975, გვ. 79—80.

¹¹ M. Van Esbroeck, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 238, 252.

¹² ათონურ ტექსტს აღვნიშნავთ A ლიტერით, უდაბნოსას V-თი, კლარჯულს K-თი.

არაბ. قبل ان يدعوك فيلبس (211) و لما كان فانسانايل تحت التينة ابصره الرب لانه زعمر
 ბერძ.

ამჯერად სომხურია ქართულის იდენტური.

გ) ზოგ შემთხვევაში კლება-მატება ერთადაა წარმოდგენილი:

A — ანუ არს-მე რააა კაცთათჳს ესე საიდუმლოა რომელ-ესე იქმნების, იბოების ერთითა სახითა რეცა გულის-საკლებელ საქმე ესე და საქმებელ, რამეთუ სიტყუთა განაჯმო? გულის-საკლებელ ამითა, რამეთუ ცუდად დასწყევა (71r).

ბერძ. και ει μη τι εστι ματηριον υπερ ανθρωπων εν αυτη τελισμενον, ερρεθησεται: ο Κυριος κατα μεν ενα πρῶτον εβαιναετο, κατα δε δευτερον μαμα-τεος, εβαιναετο μεν γαρ. ου: λῆγη αυτην ελῆρανε, μαματεος δε, ου: 'αδινιασ αυτην καταρα. σατο (59₁₅₆₇).

არის თუ არა მასში აღსრულებული საიდუმლო კაცსა ზედა, იბოვების უფალი ერთითა სახითა საქმებელ, სხვა სახით კი გულის-საკლებელ. საქმებელი, რამეთუ ის სიტყვით განახმო, გულის-საკლებელი კი, რადგან უსამართლოდ დაწყევლა ის.

სომხ. (418) = სირ. (190v) = ბერძ.

არაბულში ეს მონაკვეთი საერთოდ არ გვაქვს.

დ) არცთუ ისე ხშირად, მაგრამ მაინც გვხვდება მაგალითები, როცა ქართული ზედმიწევნით მისდევს ბერძნულს. მაგრამ არა სიტყვისიტყვით:

ბერძ. Επεινασεν η τῶν ἁνῶν μορφη (59, 587) — A — გარნა შეეშია მონისა ხატითა? (71').

სომხ. *քաղցես. ժարսոն կերպարան* (416) =

სირ. 'l' kpyt dmtv' d'bd' (190)-ბერძ. არაბულში ეს წინადადება არ არის.

ე) ხშირია შემთხვევები, როცა ქართული თარგმანი არ შეესაბამება უცხოენოვან პარალელებს. ეს შეუსაბამობანი რამდენიმე ტიპისაა:

1. მცირე განსხვავებები:

I. A — მივიდა ხილვად ლეღვისა მის, ვითარცა კაცი (71r)

ბერძ. ἦλθεν ἐπι: τῆς σακῆς ἡ ζῆρῶμενος ἀνθρωπος (59₁₅₆₇).

მივიდა ლეღვთან ხილული კაცი.

სომხ. *სին ի թղենին տեսանելի դմարդն* (416) =

სირ. 't' lvt tt' br ns' mthzyn' (190v) = ბერძ.

არაბული ვერსია ამ წინადადებას ტოვებს.

II. A — ზომელმან თიჯითა ბრმასა თუალნი აღუხილნა (70v)

ბერძ. Ο εκ πηλῶν ζῶντας ὀφθαλμοὺς ἐργασάμενος (59₁₅₆₈₋₆₇).

რომელმან თიხისაგან თუალნი ცოცხალი გახადა.

სომხ. *որ ի կաւոյ կենդանի աչս գործածց* (416) =

სირ. hv dmn tyn' 8yn' hyt' 'bd (190) = ბერძ.

არაბ. من اصاغ من طين عينن انتين (207v) — ვინც უკეთეთი გახადა თიხით ორთავე თვალი.

2. შინაარსობრივი ხასიათის განსხვავებები:

I. A — და ზაქეცა აღვდა ლელუსა მას, რომელსაცა უფალმან ჰრქუა (72v).
ბერძ. Ἐπὶ τοιαύτην σακὺν ἀνέβη ὁ Ζακχαίος ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν (59, 588) —
იმევე ლელვზე აღხდა ზაქეცა ნახვად იესუსა.

სომხ. *Յայս թղնի եւ և գահքեսո եւ տեսանել գաէրն* (422) = ბერძ.

სირ. tt' d'yk hd' slk hv' zky hzyvhy (192^v) — ამავე ლელვზე აღხდა
ზაქეცა ნახვად უფლისა

არაბ. *الى التينة اذنى مثل اذنى مع زكى ليبر* (211) *پ زى* = სირ.

II. A — მიზეზი იგი განგუამორა და აღილო ჩუენგან და მოგუცა ჩუენ
სიმდიდრე (71v).

ბერძ. ἦρξεν σοι τὴν πενίαν, καὶ δὲνῶαί σοι τὸν πλοῦτον (59, 588) — აილო
შენი სიღარიბე და მოგუცა შენ სიმდიდრე. ეს ეპიზოდი არ დასტურდება არაბულ-
სირიულ-სომხურ ვერსიებში.

III. A — დაღათუ ვინმე თქუას, ვითარმედ ზამთარი იყოო (71r) ბერძ.
Μάρκου τοῦ ἐναγγελιστοῦ λέγειντος: Χειμῶνα εἶναι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν
(59, 587) — მარკოზ ევანგელისტმა თქვა, რომ ზამთარი იყო იმ დროს.

სომხ. *მარკოս თხთხარანჩენ ასე ჰამირნ ჳ ჩ ძამანასიქ რაქამჩა* (418) =
ბერძ.

არაბულ და სირიულ ტექსტებში ეს ადგილი არ არის.

3. უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ზოგჯერ, როდესაც ათონური
ტექსტი ბერძნულ მოდელთან შედარებისას სხვაობას გვიჩვენებს, უდაბნო
შეესატყვისება ბერძნულს. სომხურ-სირიულ-არაბული წყაროები, ამ შემთხვე-
ვაში, ბერძნულ ტექსტს თანხვედნიან.

1. A — ანუ წყალსა მდინარესა (70v).

V — ანუ წყაროსა მდინარესა.

ბერძ. ἢ πηγῆν ἢ ποταμῶν (59, 588).

სომხ. *կամ աղբիւր ջրաբուի* (414).

სირ. v m'yūn' m'v'ldh my' (189^v).

არაბ. *او عنيا منحة ما* (206).

II. A — და უხრწნელებად ბრწყინვალე სამოსელი (72^r).

v — უხრწნელებისად იგი სამოსელი ი.

ბერძ. τῆν τῆς ἀψιδαρίας στολήν (59, 588).

სომხ. *գծինափայլ գպատմունան* (420).

სირ. 'stl' dl' mthblnt' (191^v).

არაბ. *وصلة عاصر ابللى كن* (209^v).

II. საინტერესოა ის შემთხვევები, როცა თარგმანის მიხედვით უდაბნო
ისევე არ შეესაბამება უცხოენოვან წყაროებს, როგორც ათონი, მაგრამ ერთ
სიტყვას მაინც აზუსტებს:

A — თქუა მახარებელმან, ვითარმედ: აღხდა იგი ლელუსა მას ამი-
სათეს (72v).

V — თქუა მახარებელმან, ვითარმედ: აღხდა იგი ლელუსულელსა
მას ამისათეს.

ბერძ. *ἐναγγέλιος ἔστι συναγοράς ἐπὶ τοῖς Ζαχαρίαια* (59¹⁵⁸) =

სომხ. *ասաց լիմար լիզնի գգակքէին* (424) =

სირ. 'mr dyn vnglst dtt' kpyht' syd zky (192^v) = v.

არაბ. *قال الا نحيلى فى معنى زكى انها خميرة* (211^v) = A.

რაც შეეხება სხვა შემთხვევებს, გარდა ზემოთ მოხმობილი და კიდევ რამდენიმე მაგალითისა, უდაბნოს მრავალთავის ტექსტი ისეთისავე მიმართუ-
ბაშია უცხოენოვან წყაროებთან, როგორც ათონურისა, მაგრამ მაინც უნდა
ითქვას, რომ უდაბნოს ტექსტი ბერძნულ წყაროსთან ხელახალი შეჯერების
კვლას ატარებს.

როგორც განხილულმა მასალამ გვიჩვენა, ათონური ტექსტი არც ერთ
უცხოენოვან წყაროსთან ზედმიწევნით სიახლოვეს არ ამჟღავნებს. მიუხედა-
ვად ამისა მაინც დაიძებნა მაგალითი, რომელიც ქართულ თარგმანზე ბერძნუ-
ლის უშუალო გავლენაზე მიუთითებს.

ქართულ ვერსიაში ვკითხულობთ: რამეთუ ქალაქებამ ჩუენი ზეცას არს
(72r) A.

ბერძ. *Καὶ ὅρα το πολίτευμα ἦσαν ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει* (59¹⁵⁸). სიტყვა
πολίτευμα ბერძნულში ნიშნავს მართვას, განმგებლობას, სახელმწიფოებრივ წყობი-
ლებას. ამავე ნიშნელობით დასტურდება ეს სიტყვა სომხურ, სირიულ, არაბულ
თარგმანებში. სომხ. *քաղաքականություն* (422), სირ. *dvbrn* (192), არაბ. *نظام*
(210^v).

ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვექონდეს ბერძნული მოდელის ტექსტობრივ
გავლენასთან. როგორც ჩანს, ქართველმა მთარგმნელმა *μῆτις* ძირისა და *μα*
სუფიქსის ცალ-ცალკე თარგმნით შექმნა ხელოვნური ტერმინი „ქალაქებამ“,
რაც ჩვენთვის ცნობილ ნათარგმნ თუ ორიგინალურ ძეგლებში არ გვხვდება.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გვაქვს ერთი შემთხვევა, როდესაც ქართულ-
სომხური ვერსიები ბერძნულ-სირიულ-არაბულისაგან განსხვავებით ერთნაირ
ჩვენებას იძლევიან. ქართულ თარგმანში გვაქვს: კეთილ, რამეთუ მოვიდა
მუნ (72^r) — A. სომხ. *գիգեցիկ՝ չոգաւ առ նա* (422). ბერძნულ-სირიულ-არაბულ
ვერსიებში ეს ადგილი არ დასტურდება.

აღნიშნული მონაკვეთი, როგორც ვხედავთ, ძალიან პატარაა. სხვაობა
ადვილად აიხსნება სხვა ბერძნული ხელნაწერის არსებობით, რომელიც,
სავარაუდოა, ხელთ ჰქონდა როგორც ქართველ, ასევე სომეხ მთარგმნელს.

ამგვარად, ქართული ტექსტის უცხოენოვან წყაროებთან შეჯერებამ შემ-
დეგი დასკვნების გამოტანის საშუალება მოგვცა:

1. ქართული ტექსტი არ მომდინარეობს ჩვენს ხელთ არსებული არც
ერთი უცხოენოვანი წყაროდან. რაც შეეხება სომხურ-სირიულ-არაბულ თარგმა-
ნებს, მიუხედავად დიდი სიახლოვისა P.G-ს ტექსტთან, ისინი ამ ტექსტისა-
გან განსხვავებულ ჩვენებებსაც იძლევიან. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს,
რომ აღნიშნული ვერსიები თარგმნილი არიან P.G-ში გამოქვეყნებულ ტექს-
ტთან ძალზე ახლო მდგომი სხვა ბერძნული დედნიდან.

2. ქართულ თარგმანებში დადასტურებული ბერძნულში გვაეზარადებინებს
მათ ბერძნულიდან მომდინარეობას.

3. აშკარაა, რომ ქართველი მთარგმნელი არ სარგებლობდა P.G-ში მო-
თავსებული ბერძნული ტექსტით. მას ხელთ ჰქონია ამ ფსევდოოქრობირისეუ-
ლი ჰომილიის სხვა რედაქცია.

ცალკე გვიჩვენა შევეხოთ, „ლელვის ხის იგავის“ საკითხის ისტორიას¹³. ლელვის წყევლის ეპიზოდს გადმოგვცემენ მათე და მარკოზ მახარებლები (მათე XXI, 19—20; მარკ. XI, 13—14).

ეკლესიის მამებს შორის სახარების ამ იგავის თარგმანების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა ყოფილა. ამის დამადასტურებელია თუნდაც ქართულ მრავალთავებში არსებული მასალა. კერძოდ, ჩვენ მიერ ზემოვანხილული ათონისა და უდაბნოს მრავალთავების ტექსტები, რომლებიც პოლემიკურ ხასიათს ატარებენ, ჰომილიები: A 42, K 26 — ამალღების საკითხავები, სადაც ჩართულია „ლელვის ხის დაწყევლის“ ეპიზოდები. ამალღების საკითხავი ბერძნულ ენაზე IX—X სს-ის 14 ხელნაწერმა შემოგვიჩვენა¹⁴. მრავალადა იგი დადასტურებული XII—XIV სს-ის სომხურ ხელნაწერებში¹⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია ასევე იოვანე ოქროპირის „ლელვის ხის იგავის“ კიდევ ერთი ჰომილია, რომელიც P.G.-ს 28-ე ტომშია გამოქვეყნებული¹⁶.

როგორც ცნობილია, ლელვის ხის დაწყევლა ისრაელის დაწყევლის, მისი უნაყოფობის სიმბოლოდ იყო მიჩნეული¹⁷.

ამ საკითხთან დაკავშირებული პოლემიკა ასახული ზემოთ დასახელებულ ტექსტებში. ყველა ეს ჰომილია ფსევდოოქროპირისეულია. საერთო აზრი ამ საკითხის შესახებ არ არსებობს. ლელვის ხე ერთგან ცოდვის სიმბოლოდა წარმოდგენილი (A 42, K 26), სხვა შემთხვევაში — სიკვდილისად (A 25, V 22).

სულ სხვა აზრისაა ამ ეპიზოდთან დაკავშირებით თვით იოვანე ოქროპირი. სახარების თარგმანებაში იგი ლელვის ხის გახმობას ქრისტეს მიერ ჩადენილ სასწაულთა რიგს აკუთვნებს, რომლითაც მაცხოვარმა ხალხს აჩვენა, რომ მას არა მარტო სიკეთის ქმნა შეუძლია, არამედ დასჯაც. განუზომელი სახიერების გამო მან სასჯელი განახორციელა არა ადამიანებზე, არამედ მცენარეებსა და პირუტყვებზე (მოჰყავს ღორების კოლტის ზღვაში ჩაგდების მაგალითი)¹⁸.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია შეხედულება, რომ ქრისტიანი მხატვრები VI ს-დან მოყოლებული თავს არიდებდნენ ლელვის ხის ეპიზოდის გადმოცემას. მე-6 ს-ით დათარიღებული სინოპის ბერძნული სახარების სახელით ცნობილ ხელნაწერში ამ ეპიზოდთან დაკავშირებული მინიატურის არსებობა გამოჩაღისად არის მიჩნეული¹⁹.

¹³ ამ საკითხის შესახებ თავისი მოსაზრება აქვს გამოთქმული თ. მგალობლიშვილს. იხ. მისი სტატია: „ერთი ფსევდოოქროპირისეული ჰომილიის წყაროს საკითხი“ (ხელნაწერი).

¹⁴ G. Lafontaine, La version arménienne du sermon sur l'ascension d'Eusebe d'Alexandrie, Handes Amsorya, ტ. 90, Wien, 1976, გვ. 524.

¹⁵ G. Lafontaine, დს.ხ. ნ.შ., ტ. 526—28. E. M. Buytaert, L'heritage litteraire d'Eusebe d'Emèse, etude critique et historique, Textes Bibliolheque du Museon, 24, Louvain, 1949, გვ. 133—34.

¹⁶ Clavis patrum..., ტ. 538.

¹⁷ F. Cabrol et R. P. dom Henri Leclercq, Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie, Paris, 1923, ტ. V, II, გვ. 1593. Gerchard Friedrich, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, B. 7, გვ. 756—57. Wycliffe, Bible Encyclopedia, Chicago, v. 2, 1358. В. Гецце, Библиейский словарь, Варшава, 1938(1978), ტ. 442, თ. მგალობლიშვილი, დს.ხ. ნ.შ.

¹⁸ ხელნ. A—136, გვ. 219^v—220^v.

¹⁹ F. Cabrol et R. P. dom Henri Leclercq, დს.ხ. ნ.შ., ტ. V, III, გვ. 1593, თ. მგალობლიშვილი, დს.ხ. ნ.შ.

ქრისტიანულ მწერლობაში კი ამ საკითხს დიდი რეზონანსი ჰქონდა. ზეც მეტყველებს როგორც ქართულ, ისევე უცხოენოვან წყაროებში ჰომილიის შემცველ ძველ და შედარებით გვიანდელ ხელნაწერთა სიმრავლე და, რაც მთავარია, ის ცხოველი პოლემიკური სული, რომლითაც განმსჭვალულია ეს ნაწარმოები.

М. Д. МАПСУРАДЗЕ, М. Р. МАМУЛАШВИЛИ, А. Г. ГАМБАШИДЗЕ

ИСТОЧНИК ОДНОЙ ГОМИЛИИ «АФОНСКОГО МНОГОГЛАВА»

Резюме

Гомилия о притче смоковницы включена в состав трех древнейших грузинских многоглавов — Афонского (XI в.), Синайского (IX в.) и Удабнойского (IX — X вв.). Она входит и в состав Метафрасского сборника XVI в. — S 1246.

Указанное сочинение сохранилось также на греческом, армянском, сирийском и арабском языках.

По мнению бельгийского ученого М. Ван Эсброка, многочисленные разночтения, существующие между греческой и грузинскими версиями, могут быть объяснены существованием промежуточного текста.

Сличение грузинских текстов с вышеуказанными версиями показало, что все они переведены с греческого. В основе же грузинского перевода лежит текст, отличный от того греческого, к которому восходят все остальные версии.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

მან ჩანაქალი

„ათონის მრავალთავის“ ერთი ჰაგიოგრაფიული თხზულება

88-ე ნომრით ათონის მრავალთავში მოთავსებულია საკითხავი „წამებაჲ წმიდისა მოციქულისა* ფილიპესი“, რომელსაც ხელნაწერში 253r—258v გვერდები უჭირავს. თხზულება ეკლესიაში იკითხებოდა 14 ნომებერს, წმინდა ფილიპეს ხსენების დღეს. ჟანრობრივად აღნიშნული საკითხავი ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებს წარმოადგენს. ეს არის აპოკრიფი, რომელშიაც გადმოცემულია ფილიპე მოციქულის XV საქმე (7, გვ. 117) და მისი წამება.

კომპოზიციურად თხზულება შემდეგნაირად არის აგებული: შესავალში ავტორი ათარიღებს მოთხრობილ ამბებს („მათ ჟამთა შინა მეფობასა ტრაიანოსსა მიეღო ჰრომთა მთავრობაჲ“ (Ath. 11,253r). შემდეგ აღწერილია მოციქულების — ფილიპეს და ბართლომეს და მათი დის, მარიამნეს მისვლა ქალაქ „ოფიორიმედ“, ქრისტიანობის ქადაგება და მათი წამება. თხრობაში ჩართულია სხვადასხვა პერსონაჟის მიმართვის სიტყვები: ფილიპესი — ერისადმი (253v, 257r), ბართლომესადმი (258r), მაცხოვრისადმი (255v, 256v), ნიკანორასი — მსაჯულისადმი (254r), მარიამნესი — ნიკანორასადმი (254r), იოვანე ნათლისმცემლის — ხალხისადმი (255v), მაცხოვრის — ფილიპესადმი (256r). ეს მიმართვის სიტყვები მოცულობით საქმალდ დიდია (ზოგჯერ მთელი გვერდი და უფრო მეტიც უჭირავს) და თავისი შინაარსით ქადაგებებს წარმოადგენენ. განსაკუთრებით გამოირჩევა ამ მხრივ ფილიპეს მიმართვები ერისადმი (253v—254r, 257r—258r) და ბართლომესადმი (258r—258v), რომელთაც დასრულებული ქადაგების სახე აქვთ. საინტერესოა, რომ ეს ადგილები თვით ნაწარმოების ტექსტშიც ქადაგებად, სწავლად არის მიჩნეული: „დაასრულა სწავლაჲ ესე“ (258r); „ასწავლიდა მათ ესრეთ“ (253v). პირველ შემთხვევაში ზერძნული რედაქციების პარალელურ კონტექსტებში გვაქვს არა ქართული „ქადაგების“, „სწავლის“ შესატყვისი „λεγει, διδασκαλία, παιδεία“, არამედ $\xi\pi\alpha\upsilon\chi\epsilon\lambda\iota\alpha$ (I და Δ რედაქციებში) $\pi\alpha\rho\alpha\upsilon\chi\epsilon\lambda\iota\alpha$ (Θ), რაც განცხადებას, ბრძანებას, დაპირებას ნიშნავს, მეორე ადგილას კი ქართული „სწავლების“ ფარდი ბერძნული სიტყვა „ $\delta\iota\delta\alpha\chi\alpha\omega$ “.

ცხადია, ასეთი რაოდენობით და მოცულობით სიტყვა-მიმართვების არსებობას, რაც, ჩვეულებრივ, არაა დამახასიათებელი ჰაგიოგრაფიული ჟანრის ნაწარმოებისათვის, ჩვენს თხზულებაში შეაქვს ჰომილეტიკის ელემენტები. ეს გასაგებიცაა, „მრავალთავი“ ხომ იმ საკითხავთა კრებულია, რომლებიც „ამა თუ იმ დღის სამღვდელთ-მსახურო მოქმედების დროს იკითხებოდა ეკლესიაში შეკრებილთა საყურადღებოდ“ (1, გვ. 32) და „რომელიმე მოღვაწის წამების, ანდა ცხოვრების თხრობას ქრისტიანობის მიმდევართა სარწმუნოე-

* ხელნაწერში: მოციქული.

ზაზე განმტკიცება ჰქონდა მიზნად“ (1, გვ. 32). ამდენად, ასეთი ტიპის კრებულში შესულ ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებში, ცხადია, წინ უნდა ყოფილიყო წამოწეული ჰომილეტიკის ელემენტები, სიტყვა-ქადაგებები. ამა თუ იმ წმინდანის მარტივობა-ცხოვრების ამბავი გამოყენებულია სიუჟეტურ ქარგად და ძირითადი აქცენტი გაცენტრებულია სწორედ ცალკეულ პერსონაჟთა მიმართვის სიტყვებზე, რომლებიც თავისთავად დამოუკიდებელ ქადაგებებს წარმოადგენენ და მიზნად ისახევენ ეკლესიაში შეკრებილი მრევლის დამოძღვრას. როგორც ჩანს, ამ თვალსაზრისითაც არის გამართლებული ათონის „მრავალთავში“ „ფილიპეს წამების“ შეტანა და, ამ ნიშნის მიხედვით, შესაძლოა, იგი ერთ-ერთი პირველი ჰაგიოგრაფიული თხზულება იყოს, რომელიც ჰომილეტიკურ კრებულში შეიტანეს.

„ფილიპეს წამება“ ქართულ ენაზე სხვა ნუსხებითაც დასტურდება. ამ თხზულებას შეიცავენ ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდის № 341 და A ფონდის № 188 ხელნაწერები. H 341-ში დაცული „ფილიპეს წამების“ ტექსტი გამოქვეყნებული აქვს ც. ჭურციკიძეს წიგნში „ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ“ (5). რაც შეეხება თვით ხელნაწერებს, H 341 (3, გვ. 247—248), მე-11 ს-ის ძეგლია და შინაარსით წარმოადგენს გარკვეულ ტიპის მრავალთავს, ე. წ. „მარტიროლოგის“, რომელიც კალენდარულ რიგზე გაწყობილ წამება-ცხოვრებათა წიგნებს შეიცავს (1, გვ. 34); A—188 (4, გვ. 321, 324) ხელნაწერი კი XIII საუკუნეში გადაწერილი ჰაგიოგრაფიულ-ჰომილეტიკური კრებულია.

ბერძნულ ენაზე „ფილიპეს წამება“ მრავალი ხელნაწერით არის ცნობილი და რამდენიმეჯერაა გამოცემული. პირველად ამ ძეგლის ორი რედაქცია გამოაქვეყნა კ. ტიშენდორფმა (13, გვ. 141—156), თითო ხელნაწერის მიხედვით. ესენია: პარიზის 1468 (40) და Barocianus 180. გარდა ამისა, კ. ტიშენდორფს 1851 წ. გამოუქვეყნებია „ფილიპეს წამების“ კიდევ ერთი რედაქცია სხვა პარიზული და ვენეციური ხელნაწერების მიხედვით.

„ფილიპეს წამების“ სამი რედაქცია რ. ლიფსიუსმა და მ. ბონემ განმეორებით გამოსცეს (9, გვ. 41—83) კ. ტიშენდორფის შემდეგ, როგორც წიგნის თავფურცელზეც არის აღნიშნული. გამოცემა კრიტიკულია, ვარიანტებში გათვალისწინებულია სხვადასხვა ხელნაწერის მონაცემები.

ჩვენ ხელთ გვქონდა როგორც ტიშენდორფის, ასევე ლიფსიუს-ბონეს მიერ გამოქვეყნებული „ფილიპეს წამების“ ბერძნული ტექსტები. შედარებისას მაგალითებს ლიპსიუს-ბონეს გამოცემის მიხედვით მოვიყვანთ, რამდენადაც ეს უქანასკნელი კრიტიკულად დადგენილ ტექსტებს გვაწვდის.

„ფილიპეს წამებას“ სირიულ ენაზე პარალელი არ ეძებნება, ხოლო, რაც შეეხება სომხურს*, აქ 3 აპოკრიფი არის ცნობილი, რომლებიც მოთავსებულია კრებულში: *Թանգարան հայկական հին և նոր դպրոցի* სანგ, Գ. Անკანის *գիրք սուրբ փիլիპოსի, Վեսեսի*, 1904.

როგორც ც. ჭურციკიძე აღნიშნავს (5, გვ. 039), ამ სამი აპოკრიფიდან ორი (6, გვ. 300—320)—1. *Վկաբարանոժիւն սուրբ սուրբ փիլիպոսի, որ վկայիսց Յնպիქիւմէս քաղաքի*, 2. *Վկաբարանոժիւն սրբոյն փիլիպոսի սուրբ փიլიპოსი և աշակերտին Բարթիლომէոսի և փիլիպոսի զորն մարիამին* გარკვეულ სიახლოვეს იქნეს „ფილიპეს წამების“ ძველ ქართულ თარგმანთან

* „ფილიპეს წამების“ ქართული ნუსხები სომხურ წყაროებს შეუდარა მ. მამულაშვილმა.

(H 341), ხოლო, რაც შეეხება მესამეს — *ქსავთქიან სერგი თაბაქციონ შიტყაყაისი ირ ზ მქ ცხიხთააანხენს და კხინ ხირიყ ძარქამნის ზ ზარქიდიქიისი ირ ზეციქანაანხიყ ანთი* (6, გვ. 321—323) — ათონურ ნუსხასთან მისი შედარებისას აღმოჩნდა, რომ, მიუხედავად მსგავსებისა დასაწყისში, ამ საკითხავებს შორის არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავებების გამო მათ ერთი რედაქციის ტექსტებად ვერ მივიჩნევთ. ეს სომხური აპოკრიფა წარმოადგენს მოკლე ვერსიას, აკლია რიგი ეპიზოდები, მეორე მხრივ, შეიცავს ქართულისთვის უცნობ თარიღდ პასაჟს. ამრიგად, ეს ვარიანტი ქართულისაგან განსხვავებული და შედარებით მოკლე რედაქციისაა.

მ. ვან ესბროკი თავის გამოკვლევაში ქართული მრავალთავების შესახებ (7) ჩვენი საკითხავის გამო შენიშნავს, რომ ეს არის ფილიპე მოციქულის XV საქმე, ასახელებს ც. ქურციკიძის მიერ გამოქვეყნებულ „ფილიპეს წამების“ უძველეს ქართულ თარგმანსა და ბერძნული რედაქციების გამოცემებს და აღნიშნავს, რომ ათონური ნუსხა სავსებით ეყრდნობა მხოლოდ სამ ბერძნულ ხელნაწერს: პარიზის 1468 (40), რომის Vallicellanus B—35 და ვატიკანის 797 (ყველა XI ს-ისაა). მ. ვან ესბროკის აზრით, ეს ამტკიცებს თხზულების იშვიათობას. მისივე ვარაუდით, ათონური წამება გვიანდელ თარგმანს წარმოადგენს, რასაც ტექსტში არსებული ბერძნულმეტყველების სიმრავლე ადასტურებს (7, გვ. 117).

ამა თუ იმ ძეგლის რამდენიმე თარგმანისა და ნუსხის არსებობა სხვადასხვა ენაზე სევამ საკითხს მათი ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს თვით ბერძნულ ტექსტებს შორის არსებული მიმართება. „ფილიპეს წამების“ ბერძნული ხელნაწერები 3 რედაქციას იძლევიან: ლიფსიუს-ბონეს გამოცემაში პირველია Γ ლიტერით აღნიშნული ტექსტი, მეორე — Θ, მესამე — Δ. ამათგან მეორე Θ რედაქციის ტექსტი, რომელიც ლიფსიუსსა და ბონეს აქვთ გამოცემული სამი ბერძნული ხელნაწერის (TUY — პარიზის 1468, რომის Vallicellanus B 35 და ვატიკანის 797) მიხედვით და რომელსაც ათონური ვერსია ემყარება, მოკლე, ცალკე მდგომ რედაქციას წარმოადგენს; გამოირჩევა დანარჩენი ორისაგან თხრობის სისადავით, სიმარტივით. Γ და Δ რედაქციების ტექსტები, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი (Δ) თავნაკლულია (იგი იწყება § 123-დან), უფრო გავრცობილია. ამ რედაქციებში უფრო ვრცელადაა წარმოდგენილი ესა თუ ის ადგილი (მაგ.: ფილიპეს სიტყვა ერის მიმართ, მარიაშენისა — ნიკანორას მიმართ, ნიკანორას სიტყვა დატყვევებისას, ქურუმებისა და ერის თხოვნა მსაჯულისადმი). ყველა ამ შემთხვევაში ათონური ვერსია Θ რედაქციის ტექსტს უჭერს მხარს. Δ ერთგვარ შუალედურ ადგილს იკავებს Γ და Θ რედაქციებს შორის და რიგ შემთხვევებში Θ რედაქციის ტექსტს მისდევს, რასაც ადასტურებს ორივე ვერსიაში (Δ, Θ) ადამიანის ენით მოლაპარაკე ლეოპარდისა და ციკნის ეპიზოდების არსებობა, რაც Γ რედაქციაში უკვე ამოღებულია.

ქართულ ენაზე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ფილიპეს წამება“ სამი ნუსხით დასტურდება. ჩვენი ძეგლის უძველეს თარგმანს ც. ქურციკიძის მიერ H 341 ხელნაწერის მიხედვით გამოცემული ტექსტი წარმოადგენს. როგორც გამოცემული ასკენის ტექსტობრივი და ენობრივი ანალიზის საფუძველზე, ეს ტექსტი, მის მიერ გამოქვეყნებულ მოციქულთა სხვა აპოკრიფულ ვერსიებთან ერთად, ქართულად გადმოთარგმნილი უნდა იყოს თუ მე-6 საუკუნეში არა, მის ახლო პერიოდში მაინც, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს მე-8 საუ-

კუნისა (5, გვ. 039). „ფილიპეს წამების“ ტექსტს შეიცავენ ასევე ხელნაწერი A 188 და ათონის მრავალთავი. იმავე კითხვა: როგორია ქართული ტექსტების ურთიერთდაპოკიდებულება და მათი მიმართება ბერძნულ რედაქციებთან? თვალის ერთი გადავლებითაც ნათელია, რომ ათონური ტექსტი დანარჩენი ორისაგან (H 341, A 188) განსხვავებულ რედაქციას წარმოადგენს და ეყრდნობა, როგორც ამას მ. ვან ესბროკიც აღნიშნავს, სამი ბერძნული ხელნაწერის (პარიზის 1468, რომის Vallicellanus B 35 და ვატიკანის 797) მიხედვით ლიუს-ბონეს მიერ გამოცემულ მოკლე ბერძნულ რედაქციას.

რაც შეეხება H 341 და A 188 ხელნაწერებს, ისინი ძალზე ახლოს მდგომ ტექსტებს გვაწვდიან. მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელნი დასაწყისში არ იცნობენ რიგ პასაჟებსა და მიმართვის სიტყვებს, რომლებიც ათონურ ნუსხაში გვაქვს, ისინი მაინც ათონურთან შედარებით ვრცელ რედაქციას წარმოადგენენ. რადგან სხვა შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, უფრო ვრცელად გადმოსცემენ ამა თუ იმ ადგილს, თუ მიმართვის სიტყვას (მაგალითად: ნიკანორას სიტყვა 5,3; A 188, 266v, ერის თხოვნა მსაჯულისადმი მოციქულთა დატყვევებისას 5,4; A 188, 267v, ასევე იოვანეს სიტყვა ერისადმი 5,6; A 188, 268v) და ამ დროს შესატყვისს პოულობენ ვრცელ ბერძნულ რედაქციებში (Γ და Δ, განსაკუთრებით Γ-ში). თუმცა მსგავსებას ვრცელ ბერძნულ და ქართულ (H 341, A 188) ტექსტებს შორის სისტემატური ხასიათი არა აქვს, მნიშვნელოვანი რედაქციული სახის განსხვავებანიც ვლინდება, ბერძნულში გვაქვს რიგი ქართულისათვის უცნობი ეპიზოდი და, ამდენად, მათ (Γ, Δ და H 341, A 188) ერთი რედაქციის ტექსტებად ვერ მივიჩნევთ. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბერძნულ ენაზე დასტურდება „ფილიპეს წამების“ მოკლე და ვრცელი რედაქციები და ათონური ნუსხა მოკლე ბერძნული რედაქციის თარგმანს წარმოადგენს, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ამასთანავე H 341 და A 188 გარკვეულ სიახლოვეს იჩენენ ვრცელ ბერძნულ ტექსტებთან, მაშინ დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ ეს უკანასკნელნი (H 341, A 188) რაღაც სხვა ჩვენთვის უცნობი ვრცელი რედაქციიდან მომდინარეობენ.

H 341 და A 188 ნუსხების ურთიერთმიმართების გარკვევისას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ „ფილიპეს წამების“ ძველი ვერსიის გამოცემული ც. ქურციკივე A 188 ნუსხაში დაცულ ტექსტს გვიანი დროის თარგმანად მიიჩნევენ და, ამდენად, არ ითვალისწინებენ თავის შრომაში (5, გვ. 017). ჩვენ მიერ ჩატარებულმა შედარებამ დაადასტურა ც. ქურციკიძის მოსაზრება.

H 341 და A 188 ნუსხების შედარებისას ფრაზეოლოგიურ და ლექსიკურ სხვაობებთან ერთად გამოვლინდა ისეთი რედაქციული სახის განსხვავებანიც, როგორცაა ტექსტის გაგრძობა (A 188 უფრო ვრცელად გადმოსცემს, მაგალითად, მაცხოვრის მიმართვის სიტყვას ფილიპესადმი A 188, 270r; ფილიპეს მიმართვის სიტყვას ბართლომესადმი A 188, 271r). გარდა ამისა, A 188 ხშირ შემთხვევაში მიმართავს ამა თუ იმ სიტყვის პერიფრაზს, პირდაპირი ნათქვამი ირიბში გადაჰყავს. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს გაგრძობა აზრობრივი შინაარსის შემცველი არ არის და შესატყვისს ვერ პოულობს ვერც ერთ ჩვენს ხელთ არსებულ ბერძნულ და სომხურ ტექსტში, პერიფრაზი კი შეიძლება მივაწეროთ მთარგმნელსაც და გადაწერსაც, მაშინ ორივე ქართული ნუსხის დედნად შეგვიძლია ერთი ტექსტი ვივარაუდოთ. ამავე ვარაუდს უჭერს მხარს შედარებისას გამოვლენილი ის მასალა, რომლის არსებობა ერთ-

ნანეთისაგან დამოუკიდებელ ორ რედაქციაში ყოველად შეუძლებელია. უწინარეს ყოვლისა, უნდა შევჩერდეთ ტექსტის დასაწყისზე. ორივე ნუსხაში (H 341, A 188) თხრობა იწყება მოციქულების შემოსვლით ქალაქში და მათთან ნიკანორას მისვლით. ნიკანორა მიმართავს მოციქულებს: „მეცა ებრაელ ვარ და ნაშობი ებრაელთაა ვარ. მეტყოდეთ მე ენითა მამათა ჩემთათა...“ (5,3; A 188, 266v). ნიკანორას სიტყვები გაუგებარია, თუ არ გავითვალისწინებთ იმ ეპიზოდებს, რაც ათონურ ნუსხაში წინ უძღვის მათ და H 341 და A 188-ში ამოღებულია. საქმე ისაა, რომ მოციქულებთან მისულ ნიკანორას მარიამნე მიმართავს „ასურებლთა“ ენითა“ (ათონურ ტექსტში მოყვანილია კიდევ გაურკვეველი წარმომავლობის უცხოენოვანი ფრაზა). ამით არის გამოწვეული ნიკანორას სიტყვები: „მეცა ებრაელ ვარ...“ ცხადია, აქ ერთი რედაქციის ტექსტებთან უნდა გვექონდეს საქმე. მთარგმნელი, თუ რედაქტორი რაღაც მიზნით ამოკლებს ტექსტს ისე, რომ ეს გაუგებრობას იწვევს. გაურკვეველს ხდის ნიკანორას სიტყვებს. აღსანიშნავია, რომ არც ერთ ჩვენს ხელთ არსებულ ბერძნულ რედაქციაში მსგავს შემოკლებას აღგვიჩინა არა აქვს; მეორე მხრივ, იგი შესატყვისს პოულობს ორ სომხურ ტექსტში (6, გვ. 300—320).

H 341 და A 188 ნუსხების ახლო ნათესაობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, ჩვენი აზრით, 1. ერთნაირი სათაურებიც: H 341: „წამებაა წმიდისა ფილიპე მოციქულისა იოფრიმე* ქალაქსა“;

A 188: „წამებაა წმიდისა მოციქულისა ფილიპესი იოფრიმე ქალაქსა შინა“;

ათონური: „წამებაა წმიდისა მოციქულისა ფილიპესი“.

2. საკუთარი სახელების ფორმები:

H 341, A 188: მარიამ, ათონური: მარიამნე,

H 341, A 188: იოფრიმე, ათონური: იოფორიმე.

3. ზოგ შემთხვევაში საერთო ლექსიკა:

H 341, A 188: ურაკპარაკი, ათონური: —

H 341, A 188: ბაგინი, ათონური: ტაძარი.

4. ერთნაირი შეცდომები:

H 341: „რამეთუ ეგე ხოლო მცნებაა ჩემი დაუტევე, დაეყნო საუკუნეთა მათ კეთილთა ორმოც წელ“ (5, გვ. 8).

A 188: „არა დამარხსათჳს ამის ერთისა მცნებისა იყო შენ დაყენებულ არა შესლვად აღგილსა მას შენთჳს განმზადებულსა ვიდრე აღსრულებამდე ორმოცისა წლისა“ (A 188, 270r).

ათონური: „დაპრჩე კართა ზედა ორმოც დღე“ (Ath. 11, 256v).

ეს საერთო შეცდომა ორივე (H 341, A 188) ნუსხაში ბერძნული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს. ბერძნული Θ რედაქციის ვარიანტებად გატანილ TY ტექსტებში ასევე გვაქვს „ἡτοι, ἡ“ (წელი) (9, გვ. 69, § 137, 23). ყველა დანარჩენ ჩვენს ხელთ არსებულ ბერძნულ და სომხურ ნუსხებში „დღე“ დასტურდება.

რაც შეეხება საკითხს, თუ რამდენად იცნობენ გვიანდელი ნუსხები (A 188 და ათონური) აღრინდელს, აშკარაა, რომ A 188 იცნობს და იყენებს კიდევ ხშირ შემთხვევაში „ფილიპეს წამების“ ძველ თარგმანს (H 341), რასაც აღსატურებს ამ ტექსტებში იდენტური ადგილების არსებობა. ამასვე მოწმობს

* გამოცემაში გასწორებულია: იოფრიმე.

ორივე ამ ნუსხაში ერთ ადგილას დაშვებული შეცდომა: ფილიპე მოციქული მიმართავს მაცხოვარს: „რომლისა იგი სახელი ძალ არს ერისა“ (5, გვ. 7; A 188, 269r). ბერძნული მოკლე და ათონური რედაქციების პარალელურ კონტექსტებში გვაქვს ებრაული ფრაზის ნაწყვეტები: „მამაო ჩემო უთაელ... რომლისა სახელი ძლიერებასა შინა არს. ელია. კურთხეულ ხარ უკუნისამდე“ (Ath. 11, 255v). ხოლო ვრცელ (Γ და Δ) ბერძნულ რედაქციებში მთელი წინადადებაა ებრაულად (9, გვ. 63). არც კონტექსტით და არც ბერძნული რედაქციების მიხედვით ამ ადგილას „ერისა“ არ არის მოსალოდნელი. თანაც ეს სიტყვა ზუსტად იმ ადგილასაა, სადაც ათონურ და ყველა ბერძნულ რედაქციაში გვაქვს ებრაული *עֵלִיָּא, ელია, ელოა*. ხომ არ არის H 341-სა და A 188 ნუსხებში „ერისას“ გაჩენა ებრაული სიტყვის „ელიას“, ან „ელოს“ (ქართული დაწერილობით) არასწორი წაკითხვით გამოწვეული? ეს შეცდომა, ცხადია, ქართული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს. თუ დასაშვებად მივიჩნევთ, რომ დედანი ამ ადგილას დაზიანებული იყო. ცუდად იკითხებოდა, გადაწერს შეეძლო „ელოს“ ნაცვლად ამოეკითხა „ერისა“, ყოველ შემთხვევაში, A 188-ის „ერისა“ ნამდვილად H 341-დან უნდა მომდინარეობდეს, მით უმეტეს, რომ აქ საქმე გვაქვს ისეთ იდენტურ ადგილთან, სადაც ეს ორი ტექსტი (H 341, A 188) განსაკუთრებულ სიახლოვეს იჩენს ერთმანეთთან და რომელიც, როგორც ჩანს, გვიანდელ მთარგმნელს, თუ რედაქტორს პირდაპირ გადმოუტანია ძველი (H 341) თარგმანიდან.

ათონური ტექსტის შედარებისას ძველ თარგმანთან (H 341) იდენტური ადგილები არ დაიძებნა, მთარგმნელი არ იყენებს ძველ ტექსტს. იგი უშუალოდ ბერძნულიდან თარგმნის. მიუხედავად ამისა, ათონურ ტექსტშიც და ძველ თარგმანშიც ერთ ადგილას დაშვებულია ერთნაირი შეცდომა. ფილიპე მიმართავს მაცხოვარს:

ათონური: „რომელი მარადის მღღელთ-მოძღუარ ხარ ყოველთა“ (256r).

H 341: „რომელი-ეგე მღღელთ-მოძღუარ ხარ ყოველთა მღღელთა“ (7, 23).

A 188: „რომელი-ეგე მღღელთ-მოძღუარი ხარ ყოველთა მღღელთა“ (269r).

ბერძნ. Θ: ὁ παντεπιστοπος πάντων (9, გვ. 63, 17).

Γ: ὁ ἐπιστοπος πάντων (9, გვ. 64, 3).

Δ: ὁ στοιπός και πάντων ἐπιστοπος (9, გვ. 64, 22).

ეს ადგილი ბერძნული დედნის გავლენაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. შეცდომა ქართულ ნუსხაში გამოწვეულია ბერძნული სიტყვის „ἐπιστοπος“-ის ორი მნიშვნელობის — „მხილველის“ და „მღღელთ-მოძღურის“ — აღრევით და იმ ბერძნული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს, რომელშიც შესაბამის ადგილას იქნებოდა სწორედ „ἐπιστοπος“. თვით ბერძნულ ტექსტში რომ „მხილველი“ იგულისხმება აღნიშნულ კონტექსტში და არა „მღღელთმოძღური“, ამას მოწმობს ორი ბერძნული რედაქცია: მოკლე (Θ) რედაქციაში გვაქვს „παντεπιστοπος“, (ყოველმხილველი), რომელსაც ვერაფერითარ შემთხვევაში ვერ ვთარგმნით „მღღელთ-მოძღურად“. ერთ-ერთ ვრცელ ბერძნულ (Δ) რედაქციაში კი შესაბამის ადგილას ვკითხულობთ: „ὁ στοιπός και πάντων ἐπι-“

αχοιοζ“ (რომელიც მხილველი და ყოველთა ზედამხედველი ხარ). ამ შემთხვევაში ორი თითქმის ერთი და იმავე მნიშვნელობის სიტყვა აზრის გასაძლიერებლად არის ნახმარი ერთ წინადადებაში და იმას მიგვანიშნებს, რომ აქ სწორედ „მხილველზე“ ლაბარაკი და არა „მღვდელთ-მოძღუარზე“. ამასვე მოწმობს სამივე ბერძნული რედაქციის კონტექსტებიც. აზრის ნათელსაყოფად მოვიყვანთ კონტექსტს სრულად: „ὁ βλεπων ημας παρ τω ημας χαλκωσι. ὁ ψιδσχαω ηγυ βισληγ ημασ... ὁ παντελεσχοιοιοζ παντωσ. ὁ παρβελσωσ ჭφ' ოასთσ τσζσ οσχωρσσζσ τასζ ἀναρσμῆτσσζ“ (9, გვ. 63, 16), (რომელიც გვხვდავ ჩვენ უწინარეს წოდებისა ჩვენისა, რომელმაც უწყი ჩვენი განზრახვა, რომელიც ყოველთა მხილველი ხარ, რომელიც ვარდამოავლინებ ურიცხვ მოწყალებას).

აღსანიშნავია, რომ სომხურ ენაზე არსებული სამი აპოკრიფიდან, რომლებიც ფილიპე მოციქულს ეხება, არც ერთი შესაბამის კონტექსტში „მღვდელთ-მოძღუარს“ არ იძლევა. ერთში გვაქვს: *խնամել* (6, გვ. 310) თვალყურის დევნება, გაფრთხილება, მფარველობა, დანარჩენ ორში კი საერთოდ არაა ეს წინადადება.

ჩვენი აზრით, ეს შეცდომა საერთოა სამივე ქართული ტექსტისთვის და ბერძნული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს. „ფილიპეს წამების“ ძველი ვერსიის მთარგმნელს, როგორც ჩანს, აღრევია ერთმანეთში ბერძნული სიტყვის „ἐπισχοιοιοζ“-ის ორი მნიშვნელობა: „მღვდელთ-მოძღუარი“ და „მხილველი“ და შეცდომით უთარგმნია „მღვდელთ-მოძღუარად“. ეს შეცდომა ძველი ტექსტიდან ახალ თარგმანებშიც გადასულა. თუმცა არც ისაა გამორიცხული, რომ სამივე ქართულ ნუსხაში ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ერთნაირ შეცდომასთან გვეკონდეს საქმე. სიტყვა „ἐπισχοιοιοζ“ იმდენად გავრცელებული და ცნობილია ქრისტიანულ სამყაროში სწორედ მღვდელ-მოძღვრის, ეპისკოპოსის ვაგებით, რომ, შესაძლოა, სამივე მთარგმნელს ერთნაირად უგულუბელეყო მისი მეორე მნიშვნელობა (თუმცა ამ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა სწორედ „მხილველია“) და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შეცდომა მოსვლოდა. მაგრამ ამ ვარაუდს ეწინააღმდეგება მოკლე (Q) ბერძნულ რედაქციაში დადასტურებული „παντελεσχοιοιοζ“ (ყოველისმხილველი), რომელსაც მთარგმნელი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გადმოიტანდა „მღვდელთ-მოძღუარად“. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს ბერძნული რედაქცია სწორედ იმ ტექსტს წარმოადგენს, რომელსაც ეყრდნობა ათონური წამება, მაშინ, თუ არა ძველი ქართული თარგმანის ზეგავლენით, სხვაგვარად ვერ ავხსნით ათონურ ნუსხაში „მღვდელთ-მოძღურის“ გაჩენას.

ჩვენს ვარაუდს, რომ ათონური რედაქციის მთარგმნელი უნდა იცნობდეს „ფილიპეს წამების“ ძველ ვერსიას, მხარს უჭერს მ. ვან ესბროკის მოსაზრებაც იმის შესახებ, რომ ათონის მრავალთავში „ფილიპეს წამების“ ახალ თარგმანთან ერთად უნდა ყოფილიყო შესული 89-ე ნომრით უძველესი ვერსიაც. ეს ძველი თარგმანი ზუსტად შეაგებდა იმ 6 ფურცელს, რომელიც ათონის მრავალთავს აკლია 35-ე რვეულიდან. ამ მოსაზრებას მ. ვან ესბროკი ასაბუთებს ათონის მრავალთავის ტრადიციით, რომელიც სხვა შემთხვევაში არ კარგავს ამა თუ იმ თხზულების ძველ თარგმანს და ახალთან ერთად ათავსებს მას (მაგ.: კოზმასა და დამიანეს ძველი და ახალი თარგმანები, № 86 და № 87) (7, გვ. 117).

რაც შეეხება A 188-ის „მღვდელთ-მოძღუარს“, იგიც, ჩვენი აზრით, H 341-დან უნდა მომდინარეობდეს, მით უმეტეს, რომ ტექსტის ეს მონაკვეთი ორივე ამ ნუსხაში ერთმანეთის იდენტურია და, როგორც ჩანს, პირდაპირ გადმოტანილია ძველი თარგმანიდან ახალში.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ადგილთან დაკავშირებით შესაძლებელია ახლებურად გადაწყდეს „ფილიპეს წამების“ ძველი ქართული ვერსიის (H 341) წარმომავლობის საკითხი. პ. პეტერსი მას სომხურიდან მომდინარედ ვარაუდობდა (12, გვ. 70). თუ ჩვენი მსჯელობა სწორია, „ფილიპეს წამების“ ძველ ქართულ ვერსიაში დადასტურებული „მღვდელთ-მოძღუარი“ იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ მის მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა ბერძნული და არა სომხური დედანი. ჩვენ ამ მხრივ საგანგებო კვლევა არ გვიწარმოებია, მაგრამ ეს ერთი მაგალითიც კი, რომელიც უდავო ბერძნულს წარმოადგენს, „ფილიპეს წამების“ ძველი ქართული ვერსიის სომხურიდან წარმომავლობის საკითხს ეჭვის ქვეშ აყენებს. ამ ტექსტის გამომცემელი ც. ქურციკიძე აღნიშნავს: „ფილიპეს წამების“ ტექსტის სომხურთან სიახლოვე მართლაც აშკარაა, მაგრამ შედარებისას ისეთი ხელშესახები მასალა ქართული ტექსტის სომხურიდან თარგმნილობას რომ ამტკიცებდეს, ვერ ვნახეთ“ (5, გვ. 339).

ამრიგად, „ფილიპეს წამების“ ქართული ნუსხების შედარების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ: ა) ქართულ ენაზე ბერძნულის მსგავსად დასტურდება „ფილიპეს წამების“ მოკლე და ვრცელი რედაქციები; ბ) ათონური ნუსხა მოკლე რედაქციის ტექსტს წარმოადგენს, H 341 და A 188 ნუსხები კი ვრცელისას; გ) H 341 და A 188 ხელნაწერებში დაცული ტექსტების ამოსავლად საერთო დედანი შეგვიძლია ვიგულისხმოთ.

რაც შეეხება ათონურ „წამებას“ და მის მიმართებას ბერძნულ რედაქციებთან, ვფიქრობთ, სწორია მ. ვან ესბროკის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ იგი სავსებით ეყრდნობა მხოლოდ 3 ბერძნულ ხელნაწერს (პარიზის 1468, რომის Vallicellanus B 35, ვატიკანის 797, ლიფსიუს-ბონეს გამოცემაში Θ ლიტერით აღნიშნული რედაქცია, ხელნაწერები — TUY). ბერძნულ Θ რედაქციასთან ახლო ნათესაობა, ესბროკის აზრით (7, გვ. 249), კარგად ჩანს არამეულ (9, გვ. 45; Ath. 11,254r) და ებრაულ (9, გვ. 62; Ath. 11,255v) ფრაზებში, რომლებიც ერთნაირადაა წარმოდგენილი როგორც ამ ბერძნულ მოდელში, ასევე ათონური წამების ტექსტში. გარდა ამისა, შედარებისას გამოვლენილი მასალა საშუალებას გვაძლევს ამოვიცნოთ ამ სამი ბერძნული ნუსხიდან ქართველი მთარგმნელის მიერ გამოყენებული ხელნაწერის ტიპი. ათონური წამება ყველაზე ახლოს დგას ო ბერძნულ ნუსხასთან (რომის Vallicellanus B 35). მ. ვან ესბროკის მიერ (7, გვ. 248) ათონურ ტექსტში აღნიშნულ ბერძნულს „მსაჯული ღნოფოს“, რომელიც წარმოადგენს ბერძნული „*τραπεζοῦσιδος*“-ის (ბნელეთის მსაჯული) არასწორ თარგმანს, ო ნუსხის პარალელურ კონტექსტებში ყველა შემთხვევაში შეესაბამება სწორედ „*τραπεζοῦσιδος*“, რასაც ვერ ვიტყვი TY ხელნაწერებზე, სადაც „*τραπεζοῦσιδος*“-ის პარალელურად ხშირად ნახმარია მსგავსი სინონიმური მნიშვნელობის სხვა სიტყვები: *τράπεζος*, *ἀνύμματος*.

ათონური: „დაადგრა... მსაჯული ღნოფოს ოდენ“ (257r).

U: ἔμεινεν ... μόνον ὁ τυραννογόνος (9, გვ. 70; § 138, 18).

TY: ἔμεινεν ... μόνον ὁ τυραννος (9, გვ. 70; § 138, 18).

ათონური: „შეირყია ყოველი იგი ადგილი მსაჯულისათ ღნო-
ფოასით განვიდრე მღღელთამღე (256r).

U: ἐξετινάχθη βλος ὁ τοπος ἔκεινος ἀπὸ τοῦ τυραννογόνου (9, გვ. 64,
§ 133, 19).

TY: ἐξετινάχθη βλος ὁ τόπος ἔκεινος ἀπὸ τοῦ ἀνθυπάτου (9, გვ. 64,
§ 133, 19).

ათონური და ბერძნული U ნუსხების სიახლოვეზე უნდა მიგვანიშნებდეს,
ჩვენი აზრით, ისეთი ადგილებიც, სადაც თვით ბერძნული ხელნაწერები გან-
სხვავებს გვიჩვენებენ. ამ შემთხვევაშიც ათონური წამება ბერძნულ U ნუსხას
უპირის მხარს.

1. ათონური: „ნაყოფი მათი იყოს ცალიერ“ (Sic.) (258v).

U: ὁ καρπὸς αὐτῶν ἔστιν κενός (9, გვ. 82, § 142, 6).

T: ὁ καρπὸς αὐτῶν ἔσται κοινός (9, გვ. 82, § 142, 6).

κοινός — არაწმიდა კενός — ცარიელი-

Y-ში ეს ადგილი საერთოდ არაა, რამდენიმე წინადადება აკლია.

2. ათონური: „ამისთვის დაპირე კართა ზედა ორმეოც დღე“ (256v).

U: διὰ τοῦτο κατασχθήσῃ ἐν τοῖς αἰῶσιν ἐπὶ τεσσαρακόντα ἡμέρας
(9, გვ. 69, § 137, 23).

TY: διὰ τοῦτο κατασχθήσῃ ἐν τοῖς αἰῶσιν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη
(9, გვ. 69, § 137, 23).

3. ათონური: „ანუ რომელი იხარებნ სიხარულსა ზედა მოძელისა თუსი-
სა? ანუ ვინ მკედარი წარვიდის ბრძოლად აღჭურვილი კეთილად და არა მი-
ოლის სამოსელი იგი ძლევისაჲ?“ (256v).

U: ἢ τίς ἐχθρὸς χαίρει ἐν τῇ χαρᾷ τοῦ μισοῦντος αὐτὸν ἢ τίς στρατιώτης
πορεύεται εἰς πόλεμον ὠπλισμένος καλῶς καὶ οὐ λαμβάνει τὸ ἔνδυμα τῆς νίκης
(9, გვ. 66, § 135, 16).

TY: —

4. ათონური: „გონებაჲ უფრომსად ამაღლებული დიდებასა შინა თუსსა“
(256r).

U: ὁ νόος ὁ υπερέψωτος ἐν τῇ αὐτοῦ δόξῃ (9, გვ. 63, § 132, 17)

TY: —

ქართული ათონური და ბერძნული ტექსტების შედარებამ ამგვარი სუ-
რათი მოგვცა: უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ათონური „წამე-
ბა“ ნაკლებია, აკლია ბოლო, §§ 143 (ნაწილობრივ) — 146. როგორც მ. ვან
ესბროკიც შენიშნავს (7, გვ. 117), კლება მექანიკურია, ხელნაწერიდან ამოღე-
ბულია რამდენიმე ფურცელი (35-ე რვეულის 6 ფურცელი).

ათონური ტექსტი თითქმის სიტყვასიტყვით მისდევს ბერძნულს. ძალზე
იშვიათია კლება-მატების შემთხვევები და ისიც უმნიშვნელო. მთელი წინა-
დადების თუ პასაჟის გამოტოვების სულ ორიოდ მაგალითი გვაქვს. კლება:

1. τὸ κατωικητήριον αὐτὸν ἔστιν ἢ ἄβυσσος, καὶ βαθεῖζαι ἐν τῷ σκότει.
φασύτα οὖν ἀπ' αὐτοῦ, ἔνα μῆ ὁ ἰδὲ αὐτὸν ἐκαχμῆ φ' ἡμέρας. ἐὰν ἐκαχμῆ ἐπὶ
τῆ σῶμα ἡμῶν ὁ ἰδὲ αὐτὸν, πορεύεσθε ἐν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ. γίνεσθε δὲ μάλλον

ἐν τῇ ἀληθειᾷ θεοσεβείᾳ. ὄντες πιστοί, σεμνοὶ τε καὶ ἀγαθοί, μὴ ἔχοντες ὄνλον (9, გვ. 43, § 110, 20 — § 111, 25).

ათონური —

2. ἔτι δὲ καὶ σκάνδαλον εἶχεν διὰ τὴν ἰδίαν θυγατέρα, καὶ ἠῆξαιτι πρὸς κήρυον, καὶ ἐγένετο ἐν παραίσει τῆς πλευρᾶς αὐτῆς διὰ τὸ μὴ ἀπατηθῆναι αὐτῆν. (9, გვ. 81, § 142, 5).

ათონური —

ამ შემთხვევის კლებს მაგალითად ვერც ჩავთვლით, რადგან ათონურში რთხი ხაზია გადაშლილი და ამდენად, შესაძლებელია, ამ ადგილას გამოტოვებული ბერძნული ტექსტი ვიგულისხმოთ.

მთელი წინადადების თუ პასაჟის კლების სხვა შემთხვევები არცა გვაქვს, თუ არ ჩავთვლით მ. ვან ესბროკის მიერ (7, გვ. 249) აღნიშნულ ადგილებს ადამიანის ენით მოლაპარაკე ლეობარდისა და ციკნის შესახებ, რომლებიც გვაქვს ბერძნულ ტექსტში (Θ, Δ) და რომელთაც ქართული ჩვენებებიც გამოტოვებს. აღსანიშნავია, რომ ამ მხრივ ათონური „წამება“ ახლოს დგას Γ რედაქციის ტექსტთან ლიფსიუს-ბონეს გამოცემაში, სადაც ასევე, როგორც წესი, ამოღებულია ეს პასაჟები. ამ გამოტოვებას შესაძლოა რაღაც თეოლოგიური საფუძველიც ჰქონდეს; ყოველ შემთხვევაში მ. ვან ესბროკი მიიჩნევს, რომ მათი არსებობა ტექსტში მისი სიძველის მაჩვენებელია, გვიანდელ ნუსხებში კი ეს ადგილები უკვე ამოღებულია, ისევე როგორც ქართველი მთარგმნელის მიერ გამოყენებულ ბერძნულ დედანში (7, გვ. 249).

მატება:

1. „ხოლო ბართლომე შეერეს კელით და ფერკით და მოიხუნეს სამშუალ-ხო და შემშუალეს შიშუელი კედელსა ტაძრისასა“ (Ath. 11, 255r).

τὸν Βαρθολομαῖον θῆσαντας ἰπιδὸν καὶ χειρὸν ἐξέτεινον γυμνὸν εἰς τὸν τοίχον (9, გვ. 55, § 125, 15).

2. „უცხოთა ვისმე ქადაგებენ დ მ რ თ ა დ, სახელით ქრისტეს“ (Ath. 11, 255r).

ξένων κατὰ γυμῆλλοντες ὄνομα Χριστὸν (9, გვ. 57, § 128, 16).

3. „და ამისა შემდგომად მოვავლინო შენდა მთავარანგელოზი მიქაელი და შეგიყვანო დიდებასა ჩემსა“ (Ath. 11, 256v).

ბერძ. U: —

ამ შემთხვევაშიც ქართული დაახლოებით მისდევს ლიპსიუს-ბონეს გამოცემაში Γ ლიტერით აღნიშნული ვრცელი რედაქციის ტექსტს, თუმცა ამ უკანასკნელში სიტყვა ვრცლად და მთელი რიგი ცვლილებებით არის გადმოცემული, გარდა ამისა, ეს წინადადება ათონურ ნუსხაში ჩამატებულია განსხვავებულ, წვრილი ხელით და, შესაძლებელია, გვიანდელ ჩანართს წარმოადგენდეს.

ჩვენებებიც, შედარებისას უფრო ყურადსაღები და მნიშვნელოვანია აზრობრივად განსხვავებული ადგილები. ჩვენს ტექსტებში ასეთი შემთხვევებიც იშვიათია. მაგ.:

1. „ხოლო იყვენეს ფილიპეს თანა ბართლომე ერთი ა თ თ რ მ ე ტ თ ა გ ა ნ ი მოწაფეთა უფლისათაჲ“ (Ath. 11, 253v).

სυνην δὲ αὐτῶ καὶ Βαρθολομαῖος εἰς τὴν ἐπιβομήκοντα μαθητῶν τῶν κηρύου (9, გვ. 41, § 108, 13). ἐπιβομήκοντα — სამოცდაათი.

აღსანიშნავია, რომ ვრცელი ბერძნული Γ რედაქციის ვარიანტებად გატანილ ორ ნუსხაში ათონურის მსგავსად გვაქვს „*მონεα*“ (თორმეტი). შესაძლებელია, აქ მთარგმნელის კონიექტურასთანაც გვეკონდეს საქმე, იგი შეგნებულად ასწორებს ტექსტს, რადგან ბართლომე არის სწორედ „ერთი ათორმეტთავანი მოწაფეთა უფლისათაჲ“ და არა სამოცდაათთავანი.

2. „უფროსლა განგაზნინა თქუენ ვეშაპმან მან ბოროტმან“ (Ath. 11, 255v).

πνέων *ἐπευσεν* *εἰς* *ἄμαξ* *ἢ* *θράκων* *ἢ* *πανηρῶν* (9, გვ. 60, § 130, 12). (მოპბერა თქვენ ზედა ვეშაპმა ბოროტმა).

3. „განკურვებულ არს ყოველი ესე სოფელი“ (Ath. 11, 257v).

ἐνηλλαγμένους *γὰρ* *ἔστιν* *ἄλλος* *ἢ* *κόσμος* (9, გვ. 75, § 140, 11) (ცვალებული მთელი სამყარო).

„სიძვიამან თუალთა მათთამან დააბნელნეს ივინი“ (Ath. 11, 258v).

καὶ *ἡ* *παραεία* *τῶν* *θφθαλμῶν* *ἀντῶν* *πληθυσμῶσεται* *ὧς* *ἢ* *κατακλυσμῶς* (9, გვ. 80, § 142, 3). (სიძვა თვალთა მათთაჲ გამრავლდა, როგორც ნიაღვარი).

მ. ვან ესბროკი (7, გვ. 248—249) თავის ნაშრომში ქართული მრავალთავების შესახებ „ფილიპეს წამების“ ათონურ ნუსხას განიხილავს იმ თარგმანთა ჯგუფში, რომელთათვის დამახასიათებელია ბერძნობის ელემენტები და ქართულ ტექსტზე ბერძნული დედნის ზეგავლენის დასამტკიცებლად მოჰყავს მაგალითები:

1. მიიწია იგი ქალაქად ოფიორიმედ, რომელსა ეწოდების იერაკოლი ასიაჲსი, რომელი ითარგმანების სამღდელოდ ქალაქად (Ath. 11, 253v).

Φιθάσας *δὲ* *ἐν* *πίλε* *Ἰφιορῆμη*, *ἣτις* *καλεῖται* *Ἰεράκωλις* *τῆς* *Ἀσίας* (9, გვ. 41, § 108, 11).

მ. ვან ესბროკი ამ ადგილის გამო თავის გამოკვლევაში შენიშნავს: „რა ეტყვათ იმ შეცდომებზე, რომელთა მიზეზია ბერძნული მოდელის უკიდურესი პატივისცემა? აღსანიშნავია A 88-ის სიზუსტე: „*Ἰφιορῆμη*“ გადმოტანილია სიტყვასიტყვით „ოფიორიმედ“, „*Ἰεράκωλις*“ — „იერაკოლი“ (7, გვ. 248). როგორც მოყვანილი ნაწყვეტიდან ჩანს, მ. ვან ესბროკი „*Ἰεράκωλις*“-ის და „*Ἰφιορῆμη*“-ს უთარგმნელად გადმოტანას ათონურ ნუსხაში ბერძნობად მიიჩნევს. ამ შემთხვევაში ვერ დავეთანხმებით პატივცემულ მეცნიერს, რადგან, ჩვენი აზრით, აქ „*Ἰεράκωλις*“-იც და „*Ἰφιορῆμη*“-ც საკუთარი, გეოგრაფიული სახელებია და ასეც უნდა გადმოსულიყო თარგმანში.

უწინარეს ყოვლისა, გასარკვევია, რომელ ქალაქზეა ლაპარაკი „ფილიპეს წამებაში“ და დასტურდება თუ არა იგი ამ სახელწოდებებით იმ ტერიტორიაზე, სადაც მოღვაწეობდა ფილიპე მოციქული. ნაწარმოების მიხედვით, „ფილიპე მოციქული მოვპლიდა (Sic!) ლუკიასა (ბერძნული რედაქციების მიხედვით, ლიდია) და ასიაჲსა ქალაქთა და სოფლებთა...“ და „მიიწია იგი ქალაქად ოფიორიმედ, რომელსა ეწოდების იერაკოლი ასიაჲსაჲ“ (Ath. 11, 253v). ფილიპეს აღსრულების შემდეგ ბართლომე, უფლის განგებით, მიდის ლუკაონიაში, რათა „ჯუარს-ეცუას მუნ“ (Ath. 11, 256v). როგორც ვხედავთ, ფილიპე და ბართლომე მოციქულების მოღვაწეობის სფერო მცირე აზიაა. არც ანტიკურობის (12) და საეკლესიო ისტორიის (8) ატლასებში, არც პაპის

ბერძნულ საკუთარ სახელთა ლექსიკონში (10) ქ. ოფიორიმე მართლაც არ იქნებნება, თუმცა გვაქვს იმავე ძირიდან ნაწარმოები სხვა ტომონიმები (*Ὀφεισθα* — კუნძული სამხრ. ესპანეთში, *Ὀφεισθ* — ქალაქი პონტოში). რაც შეეხება იერაპოლისს, ამ სახელწოდებით რამდენიმე ქალაქია ცნობილი ქრისტიანულ სამყაროში და აღნიშნულია კიდევ საეკლესიო ისტორიის ატლასის რუკებზე, მათ შორის — ქ. იერაპოლისი ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიაზეც. საეკლესიო ისტორიის ატლასის № 2 AD/E3 რუკაზე, რომელიც I—II საუკუნეების მცირე აზიის ქრისტიანულ გაერთიანებებს ასახავს, მართლაც დასტურდება ქ. იერაპოლისი ფრიგიის ტერიტორიაზე. ეს ქალაქი ტერიტორიულად თანხვედება ჩვენს ტექსტში მოხსენიებულ იერაპოლისს. ფრიგია, ლიდია, ლიკია, ლუკანია ერთმანეთის მოსაზღვრე სახელმწიფოებია იმ პერიოდის მცირე აზიაში და სწორედ იმ რეგიონს წარმოადგენენ, სადაც მოღვაწეობენ ფილიპე და ბართლომე მოციქულები. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს რუკა ქრისტიანული პერიოდისაა და I—II საუკუნეების ვითარებას ასახავს, მაშინ, ცხადია, ეს ქალაქი მასზე სწორედ ქრისტიანული სახელწოდებით უნდა აღნიშნულიყო და არა წარმართულით. შესაძლოა, წარმართული სახელწოდება დაიკარგა კიდევც. არც ისაა გამორიცხული, რომ „*Ὀφεισθα*“ იყოს არა „*Ἰεραპολις*“-ის ძველი წარმართული სახელწოდება, არამედ თვით ნაწარმოების ავტორის მიერ ამ ქალაქისთვის დარქმეული სახელი. ავტორი უწოდებს მას ამ სახელს, რათა უკეთ გამოაჩინოს მისი მცხოვრებლების წარმართული ბუნება. ეს ის ქალაქია, რომლის ბინადარნი, ნაწარმოების მიხედვით, გველებს თაყვანს სცემენ (ზფი, ბ — ველი; *ρμμθ*. η — ქუჩა). მაგრამ, მიუხედავად იმისა, არის „*Ὀφεισθα*“ „*Ἰεραპολις*“-ის ძველი სახელწოდება, თუ თვით ავტორის მიერ ამ წარმართული ქალაქისათვის დარქმეული სახელი, ნაწარმოების მიხედვით, იგი ტომონიმს წარმოადგენს. ამას მოწმობენ თვით ნაწარმოების კონტექსტები. ყველგან, სადაც კი ნახსენებია „*Ὀφεισθα*“, მას ახლავს განმარტება „ქალაქი“. („მიიწია იგი ქალაქად ოფიორიმედ“ (Ath. 11, 253v). „ოფიორიმე“ ისევე, როგორც „იერაპოლი“, ტომონიმად არის მიჩნეული „ფილიპეს წამების“ ბერძნული რედაქციების გამოცემაში (9), სადაც ეს სახელები მთავრული ასოებითაა დაწერილი.

ჩვენი ვარაუდის სისწორეს ადასტურებს ის განმარტებაც, რომელსაც ქართველი მთარგმნელი იძლევა „*Ἰεραპολις*“-თან დაკავშირებით: „რომელი ითარგმანების სამღდელოდ ქალაქად“ (Ath. 11, 253v). მან იცის, რომ „*Ἰεραპολις*“ გეოგრაფიული სახელია და უთარგმნელად უნდა გადმოიტანოს, ამავე დროს განმარტავს მას, რათა ქართველი მკითხველისათვის ნათელი იყოს ამ სიტყვის მნიშვნელობა, მაგრამ განმარტებისას შეცდომას უშვებს. მას ერთმანეთში ერევა ორი ბერძნული სიტყვა — *ιερα* (წმინდა) და *ιερεις* (მღვდელი) — მათი ფონემური მსგავსების გამო. უნდა იყოს წმ ი და ქალაქი და არა სამღდელო ქალაქი. ამ შემთხვევაში კი უკვე აშკარაა ბერძნული დედნის გავლენა.

როგორც ცნობილია, დედნის გავლენა თავს იჩენს ხოლმე მთარგმნელის შეცდომებში. ხშირად ესა თუ ის სიტყვა უთარგმნელად გადმოიდის დედნიდან თარგმანში. „ხდება ისიც, რომ ერთი სიტყვა არეულია მეორეში, რომელსაც,

შესაძლოა, ფონემური რაიმე მსგავსება ჰქონდეს პირველთან“ (2, გვ. 232).
ჩვენს ტექსტში მსგავს შემთხვევებთან უნდა გვექონდეს საქმე:

2. „იქმნა კიდობან მთოვარებითა ნათლითა სავსით“ (Ath. 11, 255r).

ἐγένετο κίψατος ἕλκινι φωτὸς γέμισσα (9, გვ. 56, § 126, 11).

ἕλκινι-ს (ἕλκινος — გამჭვირვალე) მაგივრად მთარგმნელს, როგორც ჩანს, ამოუკითხავს *σελήνη* (მთვარე) და უთარგმნია „მთოვარებითა ნათლითა სავსით“. შესაძლებელია, ამ ადგილის ბერძნული დედანი დაზიანებული იყო, კარგად არ იკითხებოდა.

3. დაუტევე ამის ჟამისა ცხორებაჲ (Ath. 11, 254r).

ἐγκατέλιπε τὸν βίον τὸν προσημαρον τοῦτον (9, გვ. 48, § 119, 19).

როგორც ჩანს, ათონური „წამების“ ბერძნულ დედანში ზედსართავი სახელის „*πρόσημαρον*“-ის შემადგენელი ნაწილები — *πρός* და *μαρον* განცალკევებულად ეწერა და ქართულ მთარგმნელს შესაბამისად უთარგმნია „ამის ჟამისა“ *μαρον* — დრო, ჟამი). უნდა იყოს წუთიერი, წამიერი ცხოვრება (*πρόσημαρον*, 2. — წუთიერი, წამიერი, დროებითი), რაც დასტურდება კიდევ „ფილიპეს წამების“ სხვა ორ ქართულ ნუსხაში (H 341, A 188):

H 341: „განიშორე საწუთროდ ესე სიხარული“ (5, გვ. 3).

A 188: „განიშორე საწუთროდ ეგე სიხარული“ (267r).

4. „ამიერითგან არლარა გელოდი თქუნ“ (Ath. 11,255v).

ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων ἀνέχομαι: ἄμην (9, გვ. 61, § 131, 18). — *ἀν*—*έχομαι*— გადამაქვს, ვითმენ.

თუ ვივარაუდებთ, რომ ჩვენი ტექსტის ბერძნულ დედანში ამ ადგილას „*ἀν*—*έχομαι*“-ს ნაცვლად იყო მისი სინონიმური მნიშვნელობის მქონე სიტყვა „*ἀναδέχομαι*“ (ვიტვირთავ, თავს-ვიღებ, ვითმენ, ვიცდი, ველოდები), მაშინ ვასაგებია ათონურ ნუსხაში „არლარა გელოდი“ გაჩენა. მთარგმნელს, როგორც ჩანს, ერთმანეთში აღრევია ამ სიტყვის ორი მნიშვნელობა (ვიტვირთავ და ველოდები), რასაც შეცდომამი შეუყვანია იგი.

საინტერესოა, რომ „ფილიპეს წამების“ სხვა ქართულ ნუსხებში (H 341, A 188) ეს ადგილი სწორედია გადმოცემული.

H 341: „არლარა თავს-ვიღევა მაგათი“ (5, გვ. 7).

A 188: „არლარა თავს-ვიღევა მაგათი“ (269r).

ამრიგად, „ფილიპეს წამების“ ქართულ-ბერძნული ტექსტების შედარება ადასტურებს მ. ვან ესბროკის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ათონური ვერსია უდავოდ ბერძნული დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს. ათონური „ფილიპეს წამება“ განსაკუთრებით ახლოს დგას ბერძნულ რომის Vallicellanus B 35 (U) ხელნაწერთან.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ „ფილიპეს წამების“ ათონური რედაქციის ტექსტოლოგიური შესწავლა, მასში დადასტურებული ბერძნოზმების აიმრავლე, რაც ადრეული თარგმანებისათვის არაა დამახასიათებელი, საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ეს თხზულება „ათონის მრავალთავის“ სხვა საკითხავებთან შედარებით უფრო გვიანდელ თარგმანს წარმოადგენს: იგი შესრულებულია უშუალოდ ამ ჰომილეტიკურ კრებულში შესატანად. ამავე ეპოქის ადასტურებს უკანასკნელ ხანებში დაამკვიდრებული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მრავალთავები დასაწყისში შეიცავდნენ მხოლოდ ჰომილეტიკურ თხზულებებს, ჰაგიოგრაფიული მასალა კი გვიანდელ დანამატს წარმოადგენს.

ლიტერატურა

1. ილ. აბულაძე, «მრავალთავი», შრომები, ტ. III, თბილისი, 1982.
2. ილ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები, შრომები, ტ. I, თბილისი, 1975.
3. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), ტ. I, თბილისი, 1946.
4. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, I², თბილისი, 1976.
5. ც. ქურციკიძე, ქართული ევრსიები აპოკრიფებისა ზოციქულთა შესახებ (IX—XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით), თბილისი, 1959.
6. **Թանգարան ნախկանն ինն և նոր դպրութեանց, Գ. Անկանն գիրք առաքելականք, Վևնսոխկ, 1904.**
7. M. van Esbroeck, Les plus anciens homéliaires géorgiens (Etude descriptive et historique), Louvain, 1975.
8. H. Jedin, K. S.† Latourette, J. Martin, Atlas zur Kirchengeschichte; Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart, Basel—Wien—Barcelona—New York—Rom, 1970.
9. K. A. Lipsius, M. Bonnet, Acta apostolorum apocrypha, II, 2, Lipsiae, 1903.
10. W. Pape's, Wörterbuch der grichischen Eigennamen, Braunschweig, 1884.
11. P. Peeters, La passion géorgienne des SS. Théodore, Julien, Eubulus, Malcamon, Mocimus et Salamares, Analecta Bollardiana, t. XLIV, f. sc. 1 et 2, Bruxelles, 1926.
12. I. Perthes', Atlas antiquus, Gotha, 1893.
13. C. Tischendorf, Apocalypses Apocryphae, Lipsiae, 1866.

М. В. ЧХЕНКЕЛИ

ОДНО АГИОГРАФИЧЕСКОЕ СОЧИНЕНИЕ «АФОНСКОГО
МНОГОГЛАВА»

Резюме

В грузинской рукописи X века, именуемой «Афонским многоглавом», помещено агиографическое сочинение анонимного автора «Мученичеством святого апостола Филиппа», которое не имеет параллельных текстов в других грузинских многоглавах. Между тем, вторая редакция «Мученичества Филиппа» сохранилась также в двух других древнегрузинских рукописях — Н 341 (XI в.), А 188 (XIII в.).

Сличение афонской версии с греческими текстами показывает, что она является переводом краткой греческой редакции, которая издана в 1903 году Р. Липсиусом и М. Бонне по рукописям XI века (Pag. 1468, Vallic. B—35, Vat. 797). Наибольшую близость афонская версия обнаруживает с греческим списком Vallicellanus B—35.

Текстуальное изучение афонской редакции «Мученичества Филиппа», множество обнаруженных в ней гречизмов, которые не характерны в таком количестве для ранних переводов, дает основание предполагать, что сочинение это по сравнению с другими чтениями «Афонского многоглава» является более поздним переводом, сделанным непосредственно для включения его в этот гомилетический сборник. Это же предположение подтверждает утвердившееся в последнее время мнение, что многоглавы вначале включали лишь гомилетические произведения, агиографический же материал является более поздним добавлением.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

ნ ა ნ ა კ ი ზ ი რ ი ა

ქართული კომეტური ტექსტების ინტონაციური გაფორმების შესახებ

ტექსტი წაკითხვის დროს ფორმდება ინტონაციით. წამკითხველი შეძლებისდაგვარად ითვლისწინებს ტექსტის გარეგნულ ფორმას, შინაარსს, გრძობას, რომელიც ტექსტშია გამოხატული. ყველაფერი ეს აისახება ინტონაციაში.

ინტონაციის როლის გასარკვევად ქართული პოეტური ტექსტების წაკითხვის დროს ჩატარდა ექსპერიმენტი, რისთვისაც შერჩეულ იქნა სამი სხვადასხვა ხასიათის პოეტური ტექსტი: პირველი — იუმორისტული, მეორე — აღფრთოვანების გამომხატველი, მესამე — სევდის გამომხატველი. ეს ტექსტებია:

1. იუმორისტული ტექსტი

«უკვე ჩათვდა სოფლად რთველი და ყურძნის კრეფა,
 აზვავებული შემოდგომა ბელღებს ჩაბარდა.
 სტუმრებისათვის ლავაშებით დახურეს სეფა
 და ჰაეჰაეჰე გულბათი დასვეს თამბაქად.
 და როცა სუფრას აღარ შერჩა ერთი კაციცა,
 როცა ლავაშით დახურული სეფაც დაიქცა,
 როცა დაიმსხვრა სასმურები და დაილია,
 მაშინ გულბათ ჰაეჰაეჰე გადაირია.
 გაღიარია, როგორც ერთ დროს შედან ჰილაქ
 და იერიში მიიტანა წვრილ ჰინჯილანზე.
 შეტორტმანებულს ნახევარიც არ დაეცალა,
 წყენით წამოცდა: «ეს ოხერი რომ არ ვათვდა»
 სანთელს გახელდა, მოეჩვენა ერთი ათადა,
 თვალთ დაუბნელდა, დაეკარგა მუხლებში ძალა,
 წაიბორძიკა, წაიფორჩილა-წაიბანცალა
 და ნაცობნარით გაბერილი, როგორც კამეჩი,
 აზრდაკარგული გაიმხვართა შუღლამეში.
 ჰერი შეინძრა, იატაკმა გაიჭრიჭინა,
 თაიგულივით ხელში შერჩა ჰრელი ჰინჯილა».

(ლ. ა ს ა თ ი ა ნ ი, ნაწყვეტები ლექსიდან «გულბათი ჰაეჰაეჰე»,
 «რჩეული», გვ. 72—73, თბ., 1971).

2. აღფრთოვანების გამომხატველი ტექსტი

«და რა ქალი? ხელისგულით სატარები...
 რა თვლები?! ეღვის ცეცხლის დამჭერი...
 ბოშა ქალი, ვარსკვლავების სადარები...
 შეხედეს და... შეუყუროთხეს გამჩენი...
 მებლავურებს გამომწევედ გვერდს აუვლის,
 ეტყვიან და... ისიც ეტყვის ურიგოს...
 ხელგამილილი გადუღგება მებლავური:
 — მხოლოდ ერთხელ მაკოცეო, სულივო!...
 ეს პაწია, სიყვარულის დოსტაქარი,
 განა დარღობს, თვალებს ცრემლით იოსებს?
 მხიარული, ფეხშიშველი ბოშა ქალი
 სტენით მიდის პორტის სანაბიროზე...».

(ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, «ბოშა ქალი», ლექსები, გვ. 20, თბ., 1973).

3. სევდის გამომხატველი ტექსტი

«რა უიმედო საღამო დგება,
ისევ საოცარ იღბალს შივეყვარ.
სად არის მამა, სად არის დედა,
რომ ჩემი გული ასე ირღვევა.
სულს ნისლიანი ქაოსი ფარავს,
დგება სიჩუმე, როგორც კარავი.
ვიღაც კითხულობს შორეულ ბარათს,
ვიღაცა კვდება, ვიღაც არ არის».

(ტ. გრანელი, «თეთრი ფიქრებიდან», ლირიკა, გვ. 57, თბ., 1972).

ტექსტებს წინასწარ გაცნო ოთხი დიქტორი, რის შემდეგაც გაკეთდა მათი მაგნიტოფონური ჩანაწერი. მაგნიტოფონზე ჩაწერილი ტექსტები გადაღებულ იქნა ოსცილოგრაფზე. მიღებულ ოსცილოგრამებზე გაიზომა ხმოვანთა სიმაღლე, სიგრძე და ინტენსივობა, პაუზათა სიგრძე. შედეგები გადატანილ იქნა სანოტო სისტემაზე და შესწავლილ იქნა ინტონაციის კომპონენტები — მელოდიკა, გრძლივობა, ინტენსივობა, პაუზა. შევეხებით თითოეულ მათგანს.

1. მელოდიკა. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ დიქტორების მიერ სალექსო სტრიქონის — ტაეპის — წაკითხვა იწყება მაღალ რეგისტრში, სტრიქონის ბოლოს ტონი უფრო დადაბლებულია. ამის შედეგად ზერხდება ტაეპების გამოყოფა ერთმანეთისგან. ეს ფაქტი ლექსის რიტმიკასთან არის დაკავშირებული. მაგალითად:

«მეზღვაურებს ვაპოვწვევად გვირდს აუღლის,

ეტყვიან და ისიც ეტყვის ურიგლს».

ლექსის რიტმიკული მხარიდან გამომდინარეობს აგრეთვე ტაეპში მუხლების გაფორმება ერთი ინტონაციური კონტურით — ერთ ინტონემად გაერთიანება. მაგალითად:

«სად არის მამა, სად არის დედა,

რომ ჩემი გული ასე ირღვევა».

მელოდიკით ტერფებიც გამოიყოფა ხოლმე. მაგალითად:

აწიბობიძეა, წიფორხილ-წაიზანცაღა

და ნაუხნარით გაბერილი, როგორც კამერიკა

ამგვარად, დასახელებულ მაგალითებში მელოდია დაკავშირებულია პოეტური ტექსტების ფორმასთან.

ტექსტების შინაარსთან არის დაკავშირებული სტრიქონებში ამა თუ იმ სიტყვის გამოყოფა ტონის აწევით. ეს აღინიშნება მაშინ, როცა დიქტორის სურს სალექსო სტრიქონში გახაზვა რომელიმე სიტყვისა, როგორც ლოგიკური აზრის მატარებლისა. მაგალითად:

აუკვე ჩაიავდა სოფლად რიველი და ყურძნის კრეფათ.

მელოდიკის საშუალებით ხდება გრძნობის გამოხატვაც ტექსტში. მაგალითად, სიტყვათა გასახაზვად ტონი სხვადასხვა გრძნობის გამოხატველ ტექსტში სხვადასხვა სიდიდის ინტერვალით აიწევს: დიდი ინტერვალით ტონის აწევა დადასტურდა იუმორისტულ ტექსტში, მცირე ინტერვალით — სევდის გამოხატველ ტექსტში, ხოლო საშუალო სიდიდის ინტერვალით — აღფრთოვანების გამოხატველ ტექსტში.

სხვადასხვა გრძნობის გამოხატველ ტექსტებში განსხვავებულია სიტყვათა შიგნით ხმოვანთა სიმაღლეებს შორის ინტერვალის სიდიდეც. მაგალითები:

ასტუმრებებისათვის ღვაწეშით დახურეს სწება.

(ამ მაგალითში სიტყვაში ს ე ფ ა ერთ-ერთი დიქტორის წარმოთქმაში ხმოვანთა სიმაღლეებს შორის ინტერვალი 6 ტონია, ტონი დამავალია).

ასანთებს გახედა, მიეჩვენა ერთი ათადაა.

(აქ კი სიტყვაში ერთი ხმოვანთა სიმალლებებს შორის ერთ-ერთი დიქტორის წარმოთქმაში ინტერვალი მტონია, ტონი აღმავალია).

«ისევ საოყარ იღბად მივყევარო».

(ამ მაგალითში ერთ-ერთი დიქტორის წარმოთქმაში სიტყვაში ისევ ერთი ტონით აიწვეს მეორე ხმოვნის სიმალლე, დანარჩენ სიტყვებში კი ხმოვანთა მონოტონურად წარმოთქმასთან გვაქვს საქმე).

წარმოდგენილი ტექსტების ანალიზის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ინტერვალი სიტყვებს შიგნით ხმოვანთა სიმალლებებს შორის ყველაზე დიდია იუმორისტულ ტექსტში, ყველაზე მცირე — სევდის გამომხატველ ტექსტში, ხოლო აღფრთოვანების გამომხატველ ტექსტში საშუალოა. უნდა აღინიშნოს, რომ იუმორისტულ და აღფრთოვანების გამომხატველ ტექსტებში დიდია აგრეთვე იმ სიტყვათა პროცენტული რაოდენობაც, სადაც სიტყვათა შიგნით ხმოვანთა სიმალლებებს შორის დიდი ინტერვალი დადასტურდა.

სხვადასხვა გრძნობის გამომხატველი ტექსტები ერთმანეთს უპირისპირდებიან წაკითხვის დიაპაზონითა და რეგისტრით. ფართო დიაპაზონსა და მაღალ რეგისტრში წაკითხულია იუმორისტული და აღფრთოვანების გამომხატველი ტექსტები, ხოლო ვიწრო დიაპაზონსა და დაბალ რეგისტრში — სევდის გამომხატველი ტექსტი.

ამგვარად, მელოდიკის საშუალებით მიიღება ინფორმაცია ტექსტის ფორმაზე, შინაარსზე და იმ გრძნობაზე, რითაც ესა თუ ის ტექსტია წაკითხული.

2. გრძლივობა. გრძლივობაში, როგორც ინტონაციის კომპონენტში, იგულისხმება ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლე.

აღსანიშნავია, რომ დიქტორები რიგ შემთხვევებში ტაების ბოლო მარცვლის ან ზოგჯერ ტაებში მუხლის ბოლო მარცვლის ხმოვანს გაგრძელებულად წარმოთქვამენ. ეს დაკავშირებულია ლექსის რიტმიკასთან. მაგალითები:

ასად არის შამა, სად არის დედა,

რომ ჩემი გული ასე ირღვევია.

«და რა ქაღლი?! ხელის გულით სატარებნი...»

რა ივადლებნი?! ეფის ცეცხლის დამჭვარი...»

სხვათა შორის, ხმოვანთა დაგრძელება ტაების ან მუხლის ბოლო მარცვალში საერთოდ არის მიღებული ქართული ლექსის წაკითხვის დროს. გავიხსენოთ, თუნდაც, ი. გრიშაშვილის მიერ წაკითხული საკუთარი ლექსები. ცნობილია, რომ იგი ხმოვნებს განსაკუთრებით შესამჩნევად აგრძელებდა, მაგალი-

თად გამოდგება მის მიერ წაკითხული «ბედნიერებო, გამოდით გარეთ». ტაეპის ან ტაეპში მუხლის ბოლო ხმოვნის გაგრძელებულად წაკითხვა ლექსს აახლოებს სიმღერასთან (აქ იგულისხმება ქართული ლექსი და ქართული სიმღერა). მაგალითად, ქართულ სიმღერებში «ეუუუნა წვიმა», «სულიკო», «ციცინათელა» და სხვ. გრძელდება სწორედ ტაეპის ან მუხლის ბოლო ხმოვნები. შეიძლება დავასახელოთ ქართული კლასიკური ვოკალური მუსიკის ნიმუშებიც, მაგალითად, ეთერის არია ზ. ფალიაშვილის «აბესალომ და ეთერიდან» — «დედინაცვალე, თვალში ნაცარე...» შესანიშნავი მაგალითი მუხლის ბოლო ხმოვნის დაგრძელებისა გვაქვს დ. არაყიშვილის რომანსში «ვარსკვლავიანსა ღამეს» («ვარსკვლავიანსა ღამეს, მთვარე ანათებს წყნარად, ტბილია ბაგე ქალს, მოწებებული თავად...» და ა. შ.). რუსულში, მაგალითად, სხვა ვითარებაა, იქ სიმღერაშიც და ლექსშიც გრძელდება მახვილიანი ხმოვანი.

ტაეპის ან მუხლის ბოლო მარცვლის ხმოვნის დაგრძელება ლექსის ფორმასთან არის დაკავშირებული. ტექსტის შინაარსს კი უკავშირდება სიტყვების ხაზგასმით წარმოთქმა ხმოვნის დაგრძელებით. მაგალითად:

«მაშინ გულებათ ჭავჭავაძე გაღარიბაა.»

«ტყვიან და ისიც ეტყვის ფრიგთაა.»

ხმოვანთა გრძლივობით ხერხდება სხვადასხვა გრძნობის გამომხატველი ტექსტების დაპირისპირება ერთმანეთთან. მაგალითად, ზემოთ ნახსენები ხმოვნის დაგრძელება ტაეპის ან მუხლის ბოლო მარცვალში შეიმჩნევა მეტნაკლებად ყველგან, მაგრამ უფრო დიდი როდენობითაა სევდის გამომხატველ ტექსტებში. გრძლივობის ხარისხი ყველაზე მეტი ჩანს აღფრთოვანების გამომხატველ ტექსტში.

ხმოვანთა გრძლივობა ქმნის ტექსტების წაკითხვის ტემპსაც. აღმოჩნდა, რომ სევდის გამომხატველი ტექსტი დანარჩენ ორ ტექსტთან შედარებით ნელი ტემპით არის წაკითხული.

როგორც ვხედავთ, ხმოვანთა გრძლივობა უკავშირდება ლექსის ფორმას, შინაარსს და გრძნობას, რითაც ტექსტია წაკითხული.

3. ინტენსივობა. ტექსტების წაკითხვის დროს თითოეული ტაეპი იწყება დიდი ინტენსივობით, ტაეპის ბოლოს ინტენსივობა მცირდება. ეს ფაქტი დაკავშირებულია ლექსის რიტმიკასთან. მაგალითად:

«რა უიმედო საღაზო დგება,

ისევ საოჯარ იღბალს მივუვებარა.»

ტექსტების წინაარსს უკავშირდება ინტენსივობის საშუალებით გამოყოფა სიტყვებისა როგორც ძირითადი ლოგიკური აზრის მატარებლებისა. მაგალითად:

«სტუმრებისათვის ლავაშებით დახურეს სეფა»

ინტენსივობის ხარისხით ერთმანეთს უპირისპირდებიან სხვადასხვა ხასიათის ტექსტები. ინტენსივობის ხარისხი ყველაზე მცირეა სევდის გამომხატველ ტექსტში, ყველაზე დიდი — იუმორისტულ ტექსტში.

როგორც ვხედავთ, წარმოდგენილ ტექსტებში ინტენსივობა დაკავშირებულია ლექსის ფორმასთან, წინაარსთან და იმ გრძნობის გამომხატვასთან, რითაც ტექსტებია წაკითხული.

4. პაუზა. პაუზის არსებობა მთელ რიგ შემთხვევებში ინტონაციის სხვა კომპონენტების მსგავსად ლექსის რიტმიკიდან გამომდინარეობს. როგორც წესი, პაუზა გამოყოფს ტაქტებს ერთმანეთისაგან. მაგალითად:

«სტუმრებისათვის ლავაშებით დახურეს სეფა (პაუზა)
 და პაუზაზე გულბათი დასვეს თამადა».

პაუზა ხშირად ემთხვევა ტაქტში მუხლის დასასრულსაც. მაგალითად:

«რა უიმედო (პაუზა) საღამო დგება (პაუზა),
 ისევ საოცარ (პაუზა) იღბალს მივყვარ».

პაუზის საშუალებით ტექსტებში გამოიყოფა სიტყვები როგორც ლოგიკური აზრის მატარებლები. მაგალითად:

«სანთელს გახედა, მოეჩვენა ერთი (პაუზა) ათადა».

ანდა:

«გადიარია, როგორც ერთ დროს შედან ჭილაქე (პაუზა)
 და (პაუზა) იერიში მიიტანა წვრილ კინკილაზე».

დასახელებულ მაგალითებში პაუზა არის სასვენი ნიშნის არაშესაბამისი.

პაუზათა საშუალებით ხერხდება სხვადასხვა გრძნობის გამომხატველი ტექსტების დაპირისპირება ერთმანეთთან. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით იმყრობს ყურადღებას პაუზათა (როგორც სასვენი ნიშნის შესაბამისი, ასევე არა-შესაბამისი) სიგრძე. გაანალიზებულ ლექსებში პაუზები გრძელია სევდის გამომხატველ ტექსტში, მოკლეა ადფრთოვანების გამომხატველ ტექსტში, ხოლო საშუალო სიგრძისაა იუმორისტულ ტექსტში.

ლექსების წაკითხვის დროს საინტერესო ჩანს ერთი ფაქტი: დიქტორებს ხშირად ტექსტის ბოლო ტაქტში სიტყვები პაუზებით აქვთ დაყოფილი, რაც ქმნის ტექსტის შენელების ეფექტს, ემსგავსება *ritenuto*-ს, როგორც მუსიკაში არსებულ შენელებას უწოდებენ ხოლმე. ტექსტის შენელება პაუზების საშუალებით განსაკუთრებით აღსანიშნავია სევდის გამომხატველ ტექსტში, ცალკეული დიქტორები კი შენელებას მიმართავენ სხვა ტექსტებშიც. მაგალითად:

«სულს ნისლიანი ქაოსი ფარავს (პაუზა),
 დგება სიჩუმე, როგორც კარავი (პაუზა).
 ვიღაც (პაუზა) კითხულობს შორეულ ბარათს (პაუზა),
 ვიღაცა (პაუზა) კვდება (პაუზა), ვიღაც (პაუზა) არ არის».

როგორც ვხედავთ, პაუზა უკავშირდება ლექსის ფორმას, შინაარსს და გრძნობას, რითაც ლექსია წაკითხული.

ამგვარად, წარმოდგენილი პოეტური ტექსტების წაკითხვის დროს დასტურდება სამი სახის ინტონაციური ცვლა:

1. ინტონაციური ცვლა, რომელიც ტექსტის ფორმითაა განპირობებული. აქ იგულისხმება ტაქტებისა და ტაქტებში მუხლის გამოყოფა ტონის დაწვეით, ინტენსივობის შემცირებით, ბოლო მარცვალში ხმოვნის დაგრძელებითა და სასვენი ნიშნის არაშესაბამისი პაუზით.

2. ინტონაციური ცვლა, რომელიც ტექსტის შინაარსითაა განპირობებული. ესაა ტექსტებში სიტყვათა გახაზვა ტონის აწვეით, ხმოვნის დაგრძელებით, ინტენსივობის მომატებით ან სასვენი ნიშნის არაშესაბამისი პაუზით.

3. ინტონაციური ცვლა, რომელიც განპირობებულია იმ გრძნობით, რითაც ტექსტია წაკითხული. აქ იგულისხმება დიაპაზონის სიფართოვე, რეგისტრის სიმაღლე, სიტყვებს შიგნით ხმოვანთა ტონურ სიმაღლეებს შორის ინტერვალის სიდიდე, ტექსტებში სიტყვების გასახაზავად ტონის აწვევის ხარისხი (მელოდიკა); ტექსტების წაკითხვის ტემპი, ტექსტებში სიტყვების გასახაზავად ხმოვნის დაგრძელების ხარისხი (გრძლივობა); ტექსტებში სიტყვების გასახაზავად ინტენსივობის ხარისხი (ინტენსივობა); პაუზის დაგრძელების სხვადასხვა ხარისხი (პაუზა). სხვადასხვა გრძნობით ტექსტების წაკითხვის დროს ყველაზე მნიშვნელოვან როლს უნდა ასრულებდეს მელოდიკა, რადგანაც მას ინტონაციის სხვა კომპონენტებთან შედარებით მეტი საშუალება მოეპოვება ამა თუ იმ ტექსტის ემოციურად გასაფორმებლად.

Н. А. КИЗИРИА

ОБ ИНТОНАЦИОННОМ ОФОРМЛЕНИИ ГРУЗИНСКИХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Резюме

В статье сделана попытка выявить роль интонации при чтении грузинских поэтических текстов. Рассмотрены тексты, выражающие восторг, печаль, и текст юмористического характера. Посредством осциллографического метода проанализированы магнитофонные записи текстов в произнесении четырех дикторов. Из компонентов интонации анализировались мелодика, длительность, интенсивность и пауза.

При чтении поэтических текстов наблюдается интонационное изменение трех видов:

1. изменение тона, обусловленное формальной стороной текста (понижение тона, уменьшение интенсивности, удлинение гласного и появление паузы в конце каждой строки);

2. изменение, обусловленное содержанием текста (подчеркивание слов в текстах повышением тона, увеличением интенсивности, удлинением гласного, появлением паузы);

3. изменение, обусловленное эмоциональной окраской прочитанного текста (в ширине диапазона, высоте регистра, величине интервала между высотами гласных внутри слов; в разной степени повышении тона, удлинении гласных и пауз, увеличения интенсивности в подчеркнуто произнесенных словах).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ექსპერიმენტული ფონეტიკის ლაბორატორია

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

ჟორა სორდია

ფრაზეოლოგიზმთა სინტაქსური კვალიფიკაციის საკითხები

ქართულში (ასევე სხვა ენებშიც) ფრაზეოლოგიზმებით შეიძლება გამოხატულ იქნეს წინადადების წევრები (ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემულ წევრთა შესახებ იხ.: 21, 183—184; 4, 96; 6, 60; 16, 81—86; 17, 23—24; 18, 26—29), სინტაქსური ერთეულები (resp. სინტაგმები, ანუ წყვილები), მარტივი თუ შერწყმული წინადადებები, აგრეთვე რთული წინადადებების ნაწილები და რთული წინადადებები. ასე, მაგ. (წერილის მოცულობა ყველა სინტაქსური ერთეულის ყველა საილუსტრაციო ნიმუშის წარმოდგენის საშუალებას არ გვაძლევს):

I. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული წინადადების წევრები:

1. შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი :

1) მაიმუნივით გატლინკებ, **ბაწარს შეგაბამ ყელზედა** (პ. უმიკ.).

ბაწარს შეგაბამ ყელზედა სემანტიკურად იგივეა, რაც „დაგიმორჩილებ, დაგიმონებ“ (ე. ი. „ბაწარს შეგაბამ ყელზედა“ მნიშვნელობით სინონიმურია ზმნის პირიანი ფორმისა), რის გამოც ჩვენთვის საინტერესო ფორმა მარტივი შემასმენელია.

2) — არ გაბედოთ მიცემა, თორემ **ბეჭებზე მტვერს აგადენთ** (ა. ერისთავ-ხოშტარია).

ბეჭებზე მტვერს აგადენთ = გცემთ, მიგბეგავთ, დაგსჯით (მარტივი შემასმენელი).

3) „მახარე! ეს შენი სადღეგრძელო იყოს!“ — „ღირსი არა ვარ!“ — „ეე, შენ კიდევ **კულს იქნევ!**“ — უკმაყოფილოდ წამოიძახა ეთერმა (შ. არაგვისპ.).

კულს იქნევ = ეშმაკობ, ცბიერობ, გაიძვერობ (მარტივი შემასმენელი).

4) როცა ავუსხენი, რომ ეს ყველაფერი ტყუილია... მაშინ კი მიხვდნენ და **შემოიკრეს თავში ხელი** (ა. წერ.).

შემოიკრეს თავში ხელი = იღარდეს, ინანეს, გაოცდნენ (მარტივი შემასმენელი).

5) — შენ, ერთი ეს მითხარ, მაღლიანი სახე აქვს? ფერზედ როგორ არის? — მაგას ნულარ მკითხავ, **კალმით ნახატია** (ი. ჭავჭავ.).

კალმით ნახატია = ლამაზია (ძალიან ლამაზია) — შედგენილი შემასმენელი.

6) მაშ თქვენ გეგონათ, მე თავში **ბზე მიყრია**? (ვაჟა-ფშაველა).

თავში ბზე მიყრია = უჭკუო ვარ (შედგენილი შემასმენელი).

2. ქ ე ე მ დ ე ბ ა რ ე :

— არა, ზედმეტჯერ **თვალში შეჩხირება** მაინც არ ვარგა (ნ. ლორთქ.).

თვალში შეჩხირება სემანტიკურად იგივეა, რაც „შეხვედრა“.

3. დამატება:

1) იქიდან საცაა ხიშტების ტყე უნდა შემოსულიყო და თან ყრუ ძალა-ლობა, მძიმე ქუსლი და ბრმა თავხედობა უნდა შემოეტანა (მ. ჯავახ.).

მძიმე ქუსლი = სისასტიკე (პირდაპირი დამატება).

2) (კიკოლიკი) პოლონელ სტუდენტებთან შედარებით ტყიდან გამოსულს ჰკავდა (გ. წერ.).

ტყიდან გამოსულს = ველურს (ირიბი დამატება).

3) „წინას უთხრა: მე წავალ და ძიძას ეუშოვინო“. ამ სიტყვით კარში გამოვიდა და ისევე ეშმაკის გზას შეუღდა (რ. ერისთ.).

ეშმაკის გზას = უკუღმართობას, აკვაცობას, ბოროტებას, ბიწიერებას (ირიბი დამატება).

4) თვალის მოტყუებაზე არავინ არ ფიქრობდა.

თვალის მოტყუებაზე სემანტიკურად იგუევა, რაც „წაძინებაზე“ (დაძინებაზე), და უბრალო დამატებაა.

4. გარემოება:

ცნობილი ფაქტია, რომ წინადადების მეორეხარისხოვან წევრთა შორის ლინგვისტიკურ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ სადავოა განსაზღვრების ადგილი, რამდენადაც ზოგ გრამატიკაში (2; 8, 12; 12, 27—28; 14, 2—4; 18, 25, 26; 13; 8, 75, 84; 7, 72, 80; 3, 293; 10, 215; 5; 9, 12) განსაზღვრება გარემოების წინაა მოთავსებული, ზოგში კი (19; 19, 33; 6, 125, 156; 11, 198, 207; 20, 33) — გარემოების შემდეგ, მაგრამ „რამდენადაც გარემოება ახლავს შემასმენელს და მას (გარემოებას) კი (და თვით შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილსაც) — განსაზღვრება. ფიქრობთ, გარემოება განსაზღვრების წინ უნდა მოთავსდეს“ (17, 22; 15, 28).

თუკი ზემოაღნიშნულს ანგარიშს გავუწევთ, მაშინ ლინგვისტიკურ ლიტერატურაში მეორეხარისხოვან წინადადების წევრთა რიგის მიხედვით განხილვისას განსაზღვრება მოთავსდება გარემოების შემდეგ და, ამდენად, წინადადების წევრები ქართულში ასეთი თანამიმდევრობით იქნება წარმოდგენილი: შემასმენელი, ქვემდებარე, დამატებანი (პირდაპირი, ირიბი, უბრალო), გარემოებანი (ადგილისა, დროისა, ვითარებისა (ზომა-ოდენობისა და ჯერობისა), ნიშვნისა, მიზნისა, პირობისა, დათმობისა) და განსაზღვრება (17, 22—23; 15, 28).

ფიქრობთ, ამ ზოგადი ექსკლუსის შემდეგ სასურველია, წარმოვადგინოთ გარემოების შემცველი ასეთი წინადადებები:

1) ვის შერჩენია ბოროტკაცობა, რომ მე შემრჩენოდა: ერთხელ დავიძვრი-ნე თავი, ორჯერ, სამჯერ და მეოთხეჯერ ვირის აბანოში ამომაყოფინეს თავი (ს. მგალობლ.).

ვირის აბანოში = საპყრობილეში, სატუსალოში (ადგილის გარემოება).

2) — შე კაცო, არც ისე ქვეყნის კიდევია დადიანის ტყე! (ნ. ლორთქ.).

ქვეყნის კიდევ = შორს (ადგილის გარემოება).

3) მე მსურს... უმწიკვლოდ მოვიტანო ჩემი ქალობა კუბოს კარამდინ (ე. ბარნ.).

კუბოს კარამდინ = სიკვდილამდე, სიკვდილის პირამდე (ადგილის გარემოება).

4) „რატომ ბეგრისა ხუთმეტი (ურემი) არ არის?“ — „ხუთმეტი... თავის გაჩენაში არ შებმულა, შენი ჰირიმე!“ (ი. ჭავჭავ.).

თავის გაჩენაში = არასოდეს, თავის დღეში (დროის გარემოება).

5) პიროვნებამ თავის უკანასკნელი სულის ამოხდამდის მოვალეობას არ უნდა გადაუხვიოს და წინ მიდიოდეს შეუდრეკელად (შ. არაგვის.).

უკანასკნელი სულის ამოხდამდის = სიკვდილამდის (დროის გარემოება).

6) ქმარი ფულს შოულობდეს, ცოლი კი ჰფლანგავდეს... დილით დილამდე ჩაგვირქვებდეს: „ფული მოიტა, ფული!“ (მ. ჭავჭავ.).

დილით დილამდე = განუწყვეტლივ, მუდამ (ვითარების გარემოება).

7) ნადავლი საქონელი ბზის ფასად გადიოდა (ვ. ბარნ.).

ბზის ფასად = იაფად (ვითარების გარემოება).

8) ნაკბენივით წამოხტა აბღულა, უცებ მოისაზრა, რაშიც იყო საქმე, ხელი დაავლო ჩაქუნს და გარეთ გავარდა (ი. ევდ.).

ნაკბენივით = მძაფრად, მკვეთრად (ვითარების გარემოება).

5. განსაზღვრება:

1) შენისთანა მამლის ბოლო კაცს სახლის კარებამდე ვერ ენდობა ადამიანი (თ. სახოკია, ხატ. სიტყვა-თქმანი, II, 6).

მამლის ბოლო სემანტიკურად იგივეა, რაც „ორპირი, დაუდევარი, გაიძვერა, მოღალატე, ცუხი“ (ატრიბუტული განსაზღვრება).

2) ჩვენში ახალი რაზმი გამოდის სასაპარეზოდ და ნელა მატულობს, — ეს ყველა თვალხილულისათვის მწესავით ნათელი ფაქტია (ი. ჭავჭავ.).

მწესავით ნათელი = აშკარა (მეტად აშკარა), გასაგები (ატრიბუტული განსაზღვრება).

3) მუდამ მოტიტინესა და ენად გაკრეფილს ლიდიას დღეს ხმის ამოსაღებად სიტყვა ვერ ეპოვა (ა. ყაზბ.).

ენად გაკრეფილი = მოლაყებ (გაუთავებლად მოლაპარაკე) (ატრიბუტული განსაზღვრება).

4) ...ქალმა ჯერ გულიანად ჩაიციხა, შემდეგ ენადგაკრეფილი კავალერი „სტოლთან“ მიიწვია (ნ. ლომ.).

ენადგაკრეფილი = მოლაყებ (ატრიბუტული განსაზღვრება).

5) სიკვდილის წინ მან (ბეკინამ) მოიხმო „თავისი პლატონი“... და „შავ დღეზე გაჩენილი“ ძმის, უდანაშაულო ჩვილის შებრალებას ევედრებოდა (დ. კლდ.).

შავ დღეზე გაჩენილი = უბედური (ატრიბუტული განსაზღვრება).

6) მას შორიდან მოესმა პეტრეს სულის დაღვევის ამბავი.

სულის დაღვევის სემანტიკურად იგივეა, რაც „სიკვდილის“ და წინადადებაში მართული განსაზღვრება.

დაბოლოს, გვინდა დავასკვნათ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ზემოგანხილულ ნიმუშებს, რომლებიც არსებითად განსხვავდებიან ჩვეულებრივი წინადადების წევრებისაგან, უნდა ეწოდოს ფ რ ა ზ ე ო ლ ო გ ი უ რ ი წ ი ნ ა დ ა

დებებს წევრები, რის გამოც თანამედროვე ლინგვისტიკურ ლიტერატურაში უნდა დამკვიდრდეს ისეთი სინტაქსური ერთეულები, როგორცაა: „ფრაზეოლოგიური შემასმენელი“, „ფრაზეოლოგიური ქვემდებარე“, „ფრაზეოლოგიური დამატება“, „ფრაზეოლოგიური გარემოება“, „ფრაზეოლოგიური განსაზღვრება“ (16, 81—86; 17, 23—24; 15, 29). აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ ახალი სინტაქსური ერთეულების შექმნას, რომლებიც ენობრივ მასალათა შინაარსს ადეკვატურად ასახავენ, გარდა თეორიულია, პრაქტიკული საფუძველიც აქვს, რამდენადაც „ფრაზეოლოგიური წინადადების წევრის სახით წარმოდგენილ ფრაზეოლოგიზმთა შემადგენლობაში შემავალი კომპონენტების ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობა რამდენადმე იჩრდილება, ისინი (კომპონენტები) ერთიმეორეში აზრობრივად ღრმად იჭრებიან, ხდება მათი განზოგადება და, რაც მთავარია, სემანტიკურად ერთ მთლიან ცნებად აღიქმებიან. ამდენად, ფრაზეოლოგიზმის დანაწევრებული გაგება თითქოსდა თვალწინ გვეკარგება (სუსტდება), რის გამოც ცნობიერებაში შემოიჭრება მისი (ფრაზეოლოგიზმის) სემანტიკური ტოლფარდი“ (15, 29).

II. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული ცალკეული სიტყვები (წინადადების წევრები):

1. მუზაფხულები დედაბუდიანად გარეთ გამოფენილყვენ სასიეროდ (ა. წერ.).

დედაბუდიანად სემანტიკურად იგივეა, რაც „მთლიანად“.

2. ქონება არ გააჩნიათ და მამული; დედაწულიანად აყრილი მოვლენ, დედაწულიანადვე აიყრიბიან და წავლენო (კ. გამსახ.).

დედაწულიანად შინაარსობრივად იგივეა, რაც „მთლიანად“.

როგორც ვხედავთ, ფრაზეოლოგიზმები და მათი სემანტიკურად ფარდი ფორმები გადმოცემულია ერთი სიტყვით.

III. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული სინტაქსური ერთეულები (resp. სინტაგმები, ანუ წყვილები):

1. — წავიწყმიდე სული, შენ რომ კლასს მოგაშორე (ე. ნინ.).

წავიწყმიდე სული მნიშვნელობით იგივეა, რაც „ბოროტება ჩავედინე“, ე. ი. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული სინტაქსური ერთეულის („წავიწყმიდე სული“) სემანტიკური ეკვივალენტია ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობით ნახშირი სიტყვებით გადმოცემული სინტაქსური ერთეული („ბოროტება ჩავედინე“).

2. — სიტყვამ მოიტანა და გითხარით, თორემ მეც ვიცი, ყელს გამოგჭირიან (მ. ჭავჭავ.).

სიტყვამ მოიტანა = საუბარმა (მსჯელობამ) მოიტანა (ფრაზეოლოგიური სინტაქსური ერთეულს შეეფარდა ჩვეულებრივი სინტაქსური ერთეული).

3. — ახლა კაი კაცი ხარ, ოტია ჩემო, სიტყვა გცოდნია! (დ. კლდ.).

სიტყვა გცოდნია = დანაპირებს ასრულებ.

4. სიტყვა ვიჭრის და გამოიყენე... პირობას მაძლევ თუ არა? (მ. ჭავჭავ.).

სიტყვა ვიჭრის = ლაპარაკი გეხერხება (გუადვილება).

ჩვენთვის საინტერესო ზემოგანხილულ (და მათს მსგავს) ნიმუშებს, რომლებიც გადმოცემული არიან ფრაზეოლოგიზმებით, უნდა ეწოდოს ფრაზეოლოგიური სინტაქსური ერთეულები (resp. ფრაზეოლოგიური სინტაგმები, ანუ ფრაზეოლოგიური წყვილები).

როგორც ზემოგანხილული ჩვენთვის საინტერესო ფორმებიდან ჩანს, ფრაზეოლოგიურ სინტაქსურ ერთეულებს (resp. ფრაზეოლოგიურ სინტაგმებს, ანუ ფრაზეოლოგიურ წყვილებს) ეფარდება ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობით ნახშიარი სიტყვებით გადმოცემული სინტაქსური ერთეულები, მაგრამ, გარდა ამისა, შეინიშნება ისეთი შემთხვევებიც, როცა მათ (ფრაზეოლოგიურ სინტაქსურ ერთეულებს) ესატყვისება ესა თუ ის ჩვეულებრივი წინადადების წევრი:

1. ამისათვის კი, როგორც ამბობ, ბრძოლაა საჭირო, და მეც მინდა გვერდში ამოგიდგე (ი. ევლ.).

გვერდში ამოგიდგე სემანტიკურად იგივეა, რაც „დაგეხმარო“ და მარტივი შემასმენელია.

2. ან ეგ დაგვლუბავს, ან... კიდევ ჩვენვე უნდა მოვიშოროთ გზიდან (მ. ჯავახ.).

უნდა მოვიშოროთ გზიდან = „მოვსპოთ“, „გავენადგუროთ“, „დავამარცხოთ“.

3. მიტო გონებაში ჩავარდა, მიხვდა, რომ სწავლის დასასრულებლად საჭირო იყო შრომა... და ხელი მიპყო მუშაობას (ეკ. ვახ.).

გონებაში ჩავარდა = „დაჰკვიანდა“.

4. (პეტრეს) კრებაზე ხმა არ ამოუღია და მეც გონებიდან გადამივარდა (ი. ეკალაძე).

გონებიდან გადამივარდა = „გადამივიწყდა“.

IV. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული მარტივი წინადადება:

1. აქ ჩვენ რწყილსაც ვატყავენ (ა. წერ.).

ეს წინადადება სემანტიკურად იგივეა, რაც „აქ ვცდილობთ ყველაფერში გამოჩენა ვნახოთ“.

2. ჩვენ (მას) დათვურ სამსახურს ვუწევთ (ჰ. ლომთ.).

დათვურ სამსახურს ვუწევთ = „სარგებლობის ნაცვლად ზიანს ვაყენებთ“.

3. შე კაცო, ღორის კულზე ნუკი გადატეხ დანას! (ა. ბელ.)

ღორის კულზე ნუკი გადატეხ დანას = „საქმეს დასრულებისას („ბოლოში“, „გათავებისას“) ნუ გააფუჭებ“.

ასეთ და მათს მსგავს ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემულ მარტივ წინადადებებს უნდა ეწოდოს ფრაზეოლოგიური მარტივი წინადადება.

როგორც ზემოგანხილული ნიმუშებიდან ჩანს, ფრაზეოლოგიურ მარტივ წინადადებებს ეფარდება ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობით ნახშიარი სიტყვებით გადმოცემული მარტივი წინადადებები, მაგრამ ზოგჯერ ფრაზეოლოგიურ მარტივ წინადადებებს ესატყვისება ჩვეულებრივი წინადადების წევრი. ასე, მაგ.:

1. ვაუტრჯელ კაცს წყალი წაიღებს, მამ რა მოუვა! ამას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა! (ი. ჭავჭავაძე).

დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა სემანტიკურად იგივეა, რაც „ცხადია“, „ნათელია“, „აშკარაა“.

V. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული რთული წინადადების ნაწილები:

1. კაცი, რომელიც თავის დღეში ფარდა ჩამოფარებული დადის..., გულსდღილად მოქმედება აღარ შეუძლიან (გ. წერ.).

თავის დღეში ფარდა ჩამოფარებული დადის სემანტიკურად იგივეა, რაც „ყოველთვის მალავს თავის ნამდვილ სახეს“ და დამოკიდებული წინადადებაა.

2. — რაში გეკითხების, რაი მომსვლია, — უთხრა ქალმა და სიტყვა გადააბრუნა (ა. ყაზბ.).

სიტყვა გადააბრუნა = ლაპარაკი სხვა რამეზე გადაიტანა (რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილია).

3. — სულ მაგას ემუდარებინა: ერთ სწორ გზაზე დაგვაყენეო (შ. დად.).
ერთ სწორ გზაზე დაგვაყენეო = სწორი მიმართულება მოგვეცი ცხოვრებაში (დამოკიდებული წინადადება).

4. დამწვარზე მდულარე გადაესხაო, რომ იტყვიან, სწორედ ისე დაემართა ჯერანს (ე. ნინ.).

დამწვარზე მდულარე გადაესხაო სემანტიკურად იგივეა, რაც „ერთ უბედურებაზე მეორე დაემატაო“, რომელიც მარტივი წინადადებაა და რთული წინადადების შემადგენელი ნაწილია.

VI. ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემული რთული წინადადება:

თუ პილბილი არ გიჭამია, პირი რად გეწვისო (ანდაზა).

ეს წინადადება სემანტიკურად იგივეა, რაც „თუ არაფერი არ დაგიშაგებია, რატომ გეშინიაო“ და რთული ქვეწყობილი წინადადებაა.

ასეთ და მის მსგავს ფრაზეოლოგიზმებით გადმოცემულ რთულ წინადადებებს უნდა ეწოდოს ფრაზეოლოგიური რთული წინადადებები.

დაბოლოს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ არც ლინგვისტიკურსა და არც მეთოდოლოგიურ საფუძვლებს მოკლებული არ არის, რომ ფრაზეოლოგიური წინადადების წევრები, ფრაზეოლოგიური სინტაქსური ერთეულები (resp. ფრაზეოლოგიური სინტაგმები, ანუ ფრაზეოლოგიური წყვილები), ფრაზეოლოგიური მარტივი წინადადება, ფრაზეოლოგიური რთული წინადადების ნაწილები და ფრაზეოლოგიური რთული წინადადებები ამ სახით გავაცნოთ სტრუქტურ-ფილოლოგებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ნ. ნ. გამრეკელი, ე. ა. მგალობლიშვილი, ქართულ-რუსული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1966.
2. ი. გოგებაშვილი, თხზ., 9, თბ., 1962, „მოკლე გრამატიკა ქართული ენისა“, I განყოფილება, „განხილვა მარტივის წინადადებისა“.
3. მ. თალაქვაძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდოლოგია, თბ., 1959.
4. არლი თაყაიშვილი, ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები, თბ., 1961.
5. შ. კეკელია, ა. დავითიანი, ქართული ენა, თბ., 1973.
6. ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966.
7. ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1956.
8. ლ. კვაჭაძე, წინადადების წევრები ქართულში, თბ., 1954.
9. პ. კვიციანიძე, ქართული სწორმეტყველება, ტფ., 1883.
10. ანტონ კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963.
11. ანტონ კიზირია, ქართული ენა, თბ., 1974.
12. მოკლე ქართული გრამატიკა, შედგენილი და გამოცემული ანდრია სიმ. ბენაშვილის მიერ, ტფ., 1894.
13. ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1929.
14. პირველ-დაწყებითი ქართული გრამატიკა, შედგენილი არ. ქუთათელაძისაგან, ტფ., 1907.
15. ე. სორდია, ლინგვომეთოდოლოგიური ნარკვევები, I ნაკვეთი, ცხინვალი, 1983.

16. ე. სორდია, სიტყვათა მყარი შენაერთის სტრუქტურის ძირითადი საკითხები, ჟურ. „კობიზი“, 1974, № 2.
17. ე. სორდია, წინადადების ზოგიერთი მეორეხარისხოვანი წევრის სწავლების საკითხები VII კლასში, თბ., 1981.
18. ქართული გრამატიკა, სრული კურსი, ს. ალ. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, მეოთხე გამოცემა, ქუთაისი, 1915.
19. ქართული გრამატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, ტფ., 1885.
20. ალ. დლონტი, ქართული წინადადება, თბ., 1961.
21. А. В. Калинин, Лексика русского языка, М., 1966.

Ж. А. СОРДИА

ВОПРОСЫ СИНТАКСИЧЕСКОЙ КВАЛИФИКАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Резюме

1. В грузинском (как и в других языках) фразеологизмами могут выражаться члены предложения, синтаксические единицы (resp. синтагмы, т. е. словосочетания), простые предложения и однородные члены предложения, а также части сложных предложений и сложные предложения.

2. Члены предложения, синтаксические единицы (resp. синтагмы, т. е. словосочетания), простые предложения и однородные члены предложения, а также части сложных предложений и сложные предложения, выраженные фразеологизмами, следует называть фразеологическими членами предложения, фразеологическими синтаксическими единицами (resp. фразеологическими синтагмами, т. е. фразеологическими словосочетаниями), фразеологическими простыми предложениями, фразеологическими однородными членами предложения.

3. В современной лингвистической литературе должны утвердиться такие новые синтаксические единицы, как фразеологические члены предложения — фразеологическое сказуемое, фразеологическое подлежащее, фразеологическое дополнение, фразеологическое обстоятельство, фразеологическое определение; фразеологические синтаксические единицы (resp. фразеологические синтагмы, т. е. фразеологические словосочетания)...

სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის
ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჩიქიაშვილმა

კორნელი დანელია

გრამატიკული სქემის გამომხატვის ცდა ქართულში

ქართული ენა, როგორც ცნობილია, არ განარჩევს გრამატიკული სქემის ფორმებს. მას შეუძლია მხოლოდ ლექსიკურად განასხვავოს ზოგი სულიერი საგნის ორი ბუნებრივი სქესი — მამრობითი და მდედრობითი, რაც მეტწილად ერთნაირი სემანტიკური ჯგუფის თავისებური ანტონიმური წყვილებით გადმოიკემა: დედა/მამა, და/ძმა, ფური/ზარი, ძუ/ხეადი, დედალი/მამალი, ასული/ძე, ქალი/ვაჟი, მკვეალი/მონა, სძალი/სიძე, სიდღერი/სიმაზრი და სხვ.

სულხან-საბა ორბელიანი ქათმის განმარტებისას მახვილგონივრულად შენიშნავს, რომ: მამალ-დედლობა ყო(ვ)ელთა სულიერთა ზედა ითქმის, არამედ [=მამარამ] ფრინველთათვის უფროსად საკუთარ [=უფრო შესაფერი] არს-ო. ამიტომ გასაგებია, რომ საბათი, ვარია არის „მოდიდო დედალი“, ყვინჩილი კ — „მოდიდო მამალი“, ასევე: ეში „მამალი ღორი“, ქუბი „დედალი ღორი“, ნერბი „დედალი ცხვარი“, ვერძი „მამალი ცხვარი“, ნეზვი „დედალი თხა“, ვაცი „მამალი თხა“ და სხვ. შესაძლოა ბუნებრივი სქემის გამოხატვისას ანტონიმური წყვილები არც გვექონდეს და ზოგადი (ნეიტრალური) შინაარსის სიტყვისაგან გამოიჩნდეს იქნეს მხოლოდ ერთი, მეორე კი გაუჩინარებელი, ან გამოუვლენელ-გამოუხატველი იყოს: ვირი, ცხენი, აქლემი სქემის თვალსაზრისით ზოგადი (ნეიტრალური) შინაარსის სიტყვებია, მამარამ კდალი და ჰაკა მხოლოდ მათი მდედრი სახეობის გამოხატველია.

რა ჯგუფის სულიერ საგანთა ბუნებრივი სქემის გასარჩევად ნებისმიერი ცხოველის, ფრინველის თუ მწერის აღმნიშვნელ სიტყვებს შეიძლება მსაზღვრელად დაემატოს დედალი ან მამალი, რაც ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა. ეს კარგად ჰქონდა შეგნებული საბას, როცა თავის ლექსიკონში ამ სიტყვების განმარტებისას წერდა: „დედალი ყო(ვ)ელთა ცხოველთა ზედა ითქმის და უფროსად ფრინველთა ზედა“. „მამალი ყოველი მფრინველი და პირუტყვი მამალ-დედლად ითქმის“, ხოლო ვინ ჯგუფის სახელები ამ ტიპის მსაზღვრელებთან ხშირი ხმარების შედეგად მყარ კომპოზიტებად მოგვევლინენ: კაცი — დედაკაცი/მამაკაცი, ბერი — დედაბერი/ბერიკაცი, შვილი — ქალიშვილი/ვაჟიშვილი, უფალი („ბატონი“) — *დედაუფალი — დედოფალი/მამაუფალი (— მამფალი). ნაცვალი — დედინაცვალი/მამინაცვალი, მძუძე — დედამძუძე/მამამძუძე.

ასე რომ, საჭირო შემთხვევაში ქართული ახერხებს ბუნებრივი სქემის გამოხატვას ლექსიკური საშუალებით მხოლოდ სულიერი საგნის სახელებისათვის. მამარამ ეს საშუალება უძლურია გადმოსცეს უცხოენოვანი გრამატიკული სქემის შინაარსი. ეს გარემოება გარკვეულ სიძნელებებს უქმნიდა ძველი ქართული თარგმანების გადმომდებთ, რომლებიც მეტწილად დამოკიდებული იყვნენ ბიბლიურ თუ სხვა სახის თხზულებათა ბერძნულ წყაროებზე. ბერძნულში კი გრამატიკული სქესი მკვეთრად გამოხატული როგორც სახელთა

ბოლოკიდური დაბოლოებით, ასევე, რაც მთავარია, არტიკლით. ეს უკანასკნელი ზუსტად განსაზღვრავს გრამატიკულ სქესს სახელის დაბოლოების მიუხედავად, არტიკლით გაიჩვენა არა მარტო ერთნაირი დაბოლოების სახელები, (ვთქვათ, ἡ ἔλθοις „ირევი“ მდღერ. სქესისაა, ἡ ἔλθοις „კანონი“ კი მამრ. სქესისა), არამედ ფუძე-დაბოლოებითურთ ერთნაირ ე. წ. საერთო სქესს (communis generis) სახელებიც: ἡ ἔλθοις „სარი“, ἡ ἔλθοις „ვაეი“, ἡ ἔλθοις „ამაკაცი“... ამ სახელებში ἡ არტიკლი მამრ. სქესს მიანიშნებს, ხოლო იმავე ფუძეებთან ἡ არტიკლი—მდღერ. სქესს: ἡ ἔλθοις „ფური“, ἡ ἔλθοις „გოგო“, ἡ ἔλθοις „დედაკაცი“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბიბლიურ წიგნთა ქართულ ენაზე პირველმთარგმნელთ, ალბათ, გაცნობიერებული ჰქონდათ ის ჭეშმარიტება, რომ დედნისეული ენის სპეციფიკური გრამატიკული კატეგორიები თარგმნის პროცესში საერთოდ გადმოუღებელი რჩება, ან გადმოდის არარელევანტური კონკრეტური ლირებულებით. ამიტომ, რომ ბიბლიურ (და სხვა) წიგნთა ძველ ქართულ რედაქციებში არა გვაქვს არც ერთი შემთხვევა, რომ ჩანდეს მთარგმნელის ცდა, გადმოსცეს, ვთქვათ, ბერძნული ორობითი რიცხვი ან გრამატიკული სქესი ქართულისთვის უჩვეულო ფორმებით. რადგან ქართულს საერთოდ არ შეეძლო ასეთი კატეგორიების გამოხატვა, ძველ ქართულ თარგმანშიც თავიდანვე არ იგრძნობოდა ის, რაც მას აკლდა დედანთან მიმართებით თუნდაც გრამატიკული სქესის გამოუხატაობის თვალსაზრისით. ამიტომ V—X საუკუნეების ქართველ მთარგმნელთათვის ბერძნული გრამატიკული სქესის გადმოღება თავსატეხ, მწვავე პრობლემას სრულებით არ წარმოადგენდა. მაგრამ ასე არ იდგა და უფრო გართულებული იყო საკითხი იმ მთარგმნელთა წინაშე, რომლებსაც ბერძნული ტექსტი გადაჰქონდათ თვით ამ კატეგორიის მქონე ენებზე, ვთქვათ, სლავურზე. გრამატიკული სქესის სხვა ენაზე გადაღების სირთულე დაკავშირებული იყო თვით ამ კატეგორიის საგრძნობად ფორმალურ ხასიათთან: ბუნებრივი და გრამატიკული სქესი ხშირად არ არის თანაფარდობაში, რეალური შინაარსი და გრამატიკული ფორმა შეუსაბამობაშია. ამის გამო უსულო საგნის სახელები ნაწილდებიან ან ამ ორ, ან ე. წ. საშუალო სქესის ქვეკატეგორიებს შორის. სახელთა მიკუთვნება თვით საშუალო სქესისადმი ყოველთვის არაა მოტივირებული საგანთა პერსონიფიკაციით ან მეტაფორიზაციით. ამიტომ სრულებით ბუნებრივი და გასაგებია IX საუკუნის მოლვანის კონსტანტინე ფილოსოფოსის ჩივილი იმის თაობაზე, რომ ახალი აღთქმის სლავურ თარგმანში ბერძნული გრამატიკული სქესი ვერ გადმოდის ადეკვატურად, ვთქვათ, რომელიმე ერთი საგნის სახელი ბერძნულში სხვა სქესისაა და სლავურში კიდევ — სხვა სქესისა. კონსტანტინე ოთხთავის უძველესი სლავური თარგმანის წინასიტყვაობაში, რომელიც მიჩნეულია ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ ორიგინალურ სლავურ ძეგლად, წერდა: „ბერძნული სხვა ენაზე თარგმნისას ყოველთვის არ შეიძლება გადმოიცეს იდენტური საშუალებებით და სხვადასხვა ენაზე ის სხვადასხვანაირად გადადის. მაშრობითი სქესის ბერძნულ სახელებს, როგორცაა πειραμα („მდინარე“), ἄραξ („ვარსკვლავი“), რომელიმე სხვა ენაზე შეიძლება ჰქონდეთ მდღერობითი სქესი, მაგალითად, „река“, „звезда“ სლავურში“. ამის თაობაზე რომან იაკობსონს მოჰყავს კონსტანტინეს „წინასიტყვაობის“ აღმდგენლის და კომენტატორის ა. ვაიანის სიტყვები და აღნიშნავს:

Из-за этого расхождения в славянском переводе Евангелия от Матфея в двух стихах (7,25; 2,9) стирается символика отождествления рек с демонами, а звезд с ангелами... Но этому поэтическому препятствию Св. Константин решительно противопоставляет учение Дионисия Ареопагита, который призывал главное внимание уделять когнитивным ценностям (силе разума), а не словам самим по себе»¹.

მართლაც, ბერძნული მამრ. სქესის სახელების ფარდად მდებარე სქესის სახელების ხმარებამ, ანუ გრამატიკული სქესის გამოცვლამ, სლავურ თარგმანში რეკა და звезда სიტყვებს მეტაფორული შინაარსი გაუბუნდოვნა, რადგან მდებარე სქესის სახელებში ძნელი მოსაპარებელი ვახდა მითოლოგიით საგულევებელი მამრ. სქესის დემონისა და ანგელოზის მნიშვნელობანი; თარგმანი, ინფორმაციულობის მხრივ, ასე ვთქვათ, დაზარალდა, მაგრამ ამას ვერ ვიტყვი ქართულ თარგმანზე, სადაც სახარების შემოდასახელებულ მუხლებში ნახმარე მდინარე და ვარსკულავ სიტყვებში მეტაფორული შინაარსის ამოცნობა ასე გაძნელებული არ არის, რადგან მათში, როგორც გრამატიკული სქესის თვალსაზრისით ნეიტრალურ სიტყვებში, შეიძლება ამოცნობილ იქნეს მხოლოდ იმ სქესის სახელები, რომლებიც უთუოდ მიღებული მითოლოგიური წარმოდგენებით ივარაუდება. ამიტომ ფიქრობენ ქრისტოლოგები, რომ ყრმა იესუს ამ ქვეყნად მოვლინება მოგვეს ეუწყა არა მართლა ვარსკულავის, როგორც ეს სახარების ტექსტშია, არამედ ანგელოზის მიერ: „და აჰა ვარსკულავი იგი, რომელი იხილეს აღმოსავალით, წინაუძლოდა მათ, ედრემდე მოვიდა და დაადგრა ადგილსა მას, რომელსა იყო ყრმა იგი“ (მ. 2,9). ასევე მ. 7,25-ში ლაპარაკია არა იმაზე, რომ მდინარე და ქარი ვერ დაანგრევენ კლდეზე მყარად ნაგებ სახლს, არამედ — ქრისტეს რწმენის შეუვალობა-გაუზზარაობაზე, რომლის მქონეს ვერას დააკლებენ ბოროტი ძალები — დემონები, ეშმაკები; ქრისტეს მოძღვრების მიმდევარი ჰვავს იმ კაცს, რომელმაც სახლი მყარად ააშენა კლდეზე: „და გარდამოვდა წუჟამ, მოვიდეს მდინარენი, ქროდეს ქარნი და ეკუთუნეს სახლსა მას, და არა დაეცა, რამეთუ დაფუძნებულ იყო კლდესაზედა“.

როგორც ჩანს, თვით გრამატიკული სქესის კატეგორიის მქონე სლავურ ენაზე მთარგმნელთ უქირდათ ბერძნულ სახელთა სქესის ეკვივალენტური ერთეულების შერჩევა.

ბერძნული ტექსტების სომხურ და ქართულ ენებზე მთარგმნელთა წინაშე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გრამატიკული სქესის ასეთი ეკვივალენტური ფარდაების შერჩევის საკითხი მწვავედ არ იდგა, ისინი შეგუებული იყვნენ ამ კატეგორიის გადმოუღებლობას. მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ბიბლიურ თუ სხვა წიგნთა ძველ სომხურ და ქართულ თარგმანებში სახელთა სქესი შეზღუდულად მაინც გამოიხატებოდა, იგი გაირჩეოდა ლექსიკური საშუალებით მხოლოდ ბუნებრივი (მამრი და მდებარე) სქესის მქონე სულიერ საგანთა, განსაკუთრებით, აღამიანის ჯგუფის აღმნიშვნელ სახელებში. ასე იყო თავიდან, V საუკუნეში. შემდგომ კი, როცა ძველ თარგმანთა ბერძნულ წყაროსთან მაქსიმალური დაახლოების ე. წ. ელინოფილურმა მიმართულებამ იმძლავრა, სახელთა

¹ P. Яковсон, О лингвистических аспектах перевода: Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике, М., 1978, გვ. 23.

სქესის გამოხატვის ლექსიკურ საშუალებას გრამატიკულიც დაემატა, სამწერლო ენაში გამოგონილ-შექმნილ იქნა გარკვეული ფორმობრივი მაწარმოებლებიც.

ძველ თარგმანებში სახელთა სქესის, ასე ვთქვათ, გრამატიზაციის პროცესი სომხურში ადრე დაიწყო, ქართულში — უფრო გვიან (XI საუკუნის ბოლოდან). სომხურმა ელინოფილურმა მიმართულებამ ბერძნულის გავლენით შექმნა ორობითი რიცხვის, გრამატიკული სქესის და ზმნიზედურ-თანდებულური ზმნისწინების სისტემაც კი. ცნობილია, რომ დიონისე თრაკიელის „ტექნე გრამატიკეს“ სომხურ თარგმანში (VII—VIII სს.) უკვე იყო ცდა, ბერძნული არტიკლის სამივე სქესის სამივე (მხოლ., მრავ., ორობითი) რიცხვის ფორმისთვის მიესადაგებინათ სომხური ფარდები.

ცხადია, განსხვავებული სქესის აღმნიშვნელ არტიკლურ ბერძნულ ბ, ო, ას ერთეულებს სომხური იძულებითად უფარდებდა **ა, ე, ნ** ნაწევრებზე დაყრდნობილ **აჟ** (ესე), **აჟე** (ეგე), **აჟს** (იგი) ნაცვალსახელებს, რომლებიც რეალურად საგნებს განასხვავებდნენ არა გრამატიკული სქესის მიხედვით, არამედ გრამატიკულ პირებთან მიმართებით საგანთა განსაზღვრულობას მიანიშნებდნენ², მსგავსად ქართული **ესე, ეგე, იგი-სა**. ამიტომ ელინოფილები უფრო შორს წავიდნენ და **ა** (ა) დაბოლოებიან სომხურ ნაწევრებს (**აჟ, ეჟ, ნჟ**) გვერდით ამოუყენეს მდებრობითი სქესის შინაარსის ხელოვნური **ან, ენ, ნენ** ნაწევრები, რომლებიც ნაწილობრივ შეეზარდნენ და ხშირი მოსახმარი გახდნენ ელინოფილურ ძეგლებში³, ნ. მარის სიტყვებით, მონურ თარგმანებში („в рабских переводах“)⁴. ამ „მდებრი“ ნაწევრული ფორმების **ან** დაბოლოება, უნდა ვიფიქროთ, ნაწარმოებია **ა** (ა) დაბოლოებიან ფუძეებზე **ან** (-ს) დართვით, იმ **ან**-სა, რომელიც უძველესი სომხური მდებრობითი სქესის მაწარმოებლად და V საუკუნისთვის უკვე რელიქტის სახით შემორჩენილად ივარაუდება. ამ ხშირე საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ პრ. აჟარიანის ცნობით, V საუკუნის გრაბარში 330-მდე სახელს ფუძის ბოლოკიდურად **ან** (ი) აქვს, რომელთა უმეტესობა რეალურად მდებრობითი სქესის შინაარსს გამოხატავენ⁵.

სომხურს სქესის გარჩევის სხვა ორი შეზღუდული საშუალებაც აქვს: ა) ლექსიკური (მდებრი და მამრის განსახსვავებლად): **კინ** „დედაკაცი“ — **ამრ** „მამაკაცი“, **ადჯი** „გოგო“, **მანუე** „ბიჭი“, **არუ** „მამალი“, „მამრი“ — **მატაე** „დედალი“, „მდებრი“... ბ) უცხოური წარმოშობის დაბოლოებები, როგორცაა „ქალიშვილის“ მნიშვნელობის სპარსული **დუხტ/დუხტარ**, რომელიც მამაკაცთა სახელთაგან ქალის საკუთარ სახელებს აწარმოებს (ხოსროვდუხტ; შდრ. ამ ტიპის ქართული სახელები: საჰაკდუხტ, გურანდუხტ...), ან კიდევ ირანული წარმოშობის **უმი/ურმი**. ა. შანიძემ შესაძლებლად ჩათვალა ნ. მარის

² Э. Г. Туманян, Артикли в современном армянском языке, Москва—Ереван, 1963, გვ. 42.

³ Н. Адонц, Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Bibliotheca Armeno-Georgica, Петроград, 1915, გვ. CLXXVI.

⁴ Н. Марр, Грамматика древнеармянского языка, Спб., 1903, გვ. 53.

⁵ Э. Г. Туманян, Древнеармянский язык, М., 1971, გვ. 176.

გარდაუდის გაზიარება, რომ უპი/ურპი უნდა მოდიოდეს აჭრპი-სგან, რომელიც დაცული უნდა იყოს „ქალიშვილის“ მნიშვნელობის აჭრიორდ კომპოზიტში. მანვე აღნიშნა მისი იგივეობა ძველ ქართულში ნახმარი ქალის სახელების — ავრი დაბოლოებასთან: პეროჟავრი, შდრ. პეროჟ/პეროჟ, ლატავრი (←*რატავრი, შდრ. რატი), გუარამავრი, შდრ. გუარამ⁶. ეს უპი (ურპი) არა მარტო ქალის საკუთარ სახელებს დაერთვის (სგმბატუპი, ხოსროვუპი...), არამედ ზოგჯერ საზოგადო სახელებსაც: პრ. აჭარიანის მიხედვით, მხოლოდ შვიდი ფუძისგან⁷ აწარმოებს მდებრობითი სქესის სახელებს: ქურმ „ქურუმი“, ქერმუში, „ქურუმი ქალი“, თაგავორ „მეფე“, თაგუმი „დედოფალი“...⁸

სომხურს მდებრ. სქესის სირიული -ითაჲ სუფიქსიც აქვს თარგმანებში გამოყენებული: მანგატარაქ „წარმართნი იუდეველნი“ (მამრ. სქ.), მანგატარარიითაჲქ „წარმართნი იუდეველნი დედაკაცნი“⁹.

სომხურის მსგავსად ქართულ სამწერლო ენაში მდებრობითი სქესის ნორფოლოგიურად გამოხატვის სერიოზული ცდა უკავშირდება ელნოფილთა მოღვაწეობას. არსებითად, სასულიერო ძეგლების ქართულ თარგმანთა შესაბამის ბერძნულ წყაროებთან ზედმეტი სიზუსტით დაახლოების ტენდენციამ თავი იჩინა მე-11 საუკუნის მეორე ნახევრიდან და მე-13 საუკუნის დასაწყისამდე გაგრძელდა.

გრამატიკული სქესის გამოხატვის ცდა პეტრიწამდეც რომ ყოფილა, ამას ცხადყოფს ეფრემ მცირის მიერ ძლიდარა („მდიდარი ქალი“) სიტყვის ხმარება. „მდიდარაჲ მოიღებნ ჳიჳნაურსა, ხოლო ქურთვი მატყულსა შეღებულსა“, რაზეც ეფრემი ასეთ შენიშვნას აკეთებს: „შეისწავე, მდიდარაჲ ახალმოპოვებულად დედალად სიტყუად, რამეთუ დედაკაცია არს, მომღებელი ჳიჳნაურისაჲ, ხოლო ჳიჳნაური მამასა ეფთვმეს აბრეშუმისა სახელად მოუპოვებია“ (A—1115,153 V)¹⁰.

გრამატიკული ბერძნოზმები განსაკუთრებით მოხშირდა და მომძლავრდა პეტრიწული სტილის თარგმანებში, საიდანაც -ა სუფიქსიანი მდებრ. სქესის სახელები ჭარბად შევიდა სულხან-საბას ქართულ ლექსიკონში. რობერტ ბლეიცი პეტრიწული სტილით შესრულებული ე. წ. „გელათური ბიბლიის“ (A—1108) ტექსტში არსებული მდებრ. სქესის ხელოვნური ფორმების არსებობის ფაქტში ბერძნული წყაროს უშუალო გავლენას ხედავდა¹¹. ასეთი ფორმების სახელები გამოვლენილია ჩვენ მიერ¹², აგრეთვე ბ. გიგინეიშვილისა და

6 ა. შანიძე, ავრი სუფიქსიანი ქალის სახელები ძველ ქართულში: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 11, თბ., 1968, გვ. 12—14.

7 Э. Г. Туманян, Древнеармянский язык..., გვ. 177.

8 იქვე, გვ. 176.

9 ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 231, 245.

10 Р. П. Блэйк, О древнегрузинских версиях Ветхого Завета: Известия Кавказского отделения Московского археологического общества, VI, Тифлис, 1921, გვ. 26.

11 კ. დანელია, იერემიას წინასწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიები: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 9, თბ., 1964, გვ. 171—172.

ც. კიკვიძის შრომაში¹². მდებრობითი სქესის გრამატიკულად გამოხატვის ისტორიას კ. დონდუამ სპეციალური წერილი უძღვნა¹³, რომელშიც სწორად არის აღნიშნული, რომ მდებრ. სქესის ხელოვნური ფორმები დასტურდება არა მარტო XVIII—XIX საუკუნეების ნაწერებში, როცა ქართულზე რუსული ენის გავლენა საგრძნობი ვახდა, არამედ ადრეც, პეტრიწული სტილით ნათარგმნ ძეგლებში. აქვე გამოვლენილია ა და ინა დაბოლოებანი ვინ ჭვუფის მდებრ. სქესის სახელები (მეფა, ღმერთა, თავადინა, მთავრინა, კნენინა, შდრ. княгиня) და ადრეულ ძეგლებში ნახმარი ა მაწარმოებელი მიჩნეულია არა ნასესხებ ინდოევროპულ (უკეთ: ბერძნულ), არამედ ქართულ სუფიქსად. კერძოდ, შრომაში ნათქვამია: არ არის საფუძველი, რომ ვიფიქროთ, სახელთა „მამდებრებელი“ (феминизирующий) ა ხმოვანი ქართულში შეთვისებული იყოს რომელიმე ინდოევროპული (მაგალითად, ბერძნული) ენიდან. „Данные грузино-греческих или грузино-византийских литературных связей вовсе не говорят в пользу заимствования феминизирующего гласного элемента из греческого языка“¹⁴. რატომ? იმიტომ რომ 1. ბერძნული სახელების ფუძის დაბოლოება არ განსაზღვრავს ქართულში მათ ბადლად ნახმარ ა დაბოლოებიანი სახელების არსებობას, ბერძნული მდებრ. სქესის სახელთა ნაირგვარი (ა, ო, ე) დაბოლოებანი ქართულში ვადმოდის მხოლოდ ერთადერთი ა სუფიქსით; 2. ეს ა ისეთივე ქართული სუფიქსი უნდა იყოს, როგორიცაა აშკარად „მდებარი“ საგნების აღმნიშვნელ დედა, და ტიპის სახელების ბოლოკიდური ა. ამ შემთხვევაში ჩვენ არ უნდა შეგვაცდუნოს იმ ფაქტმა, რომ ა დაბოლოებისაა მათი ანტონიმური ერთეულები: მამა, ძმა, რადგან „в грузинском слова феминизируются“, но не маскулизируются“. 3. ამასთანავე მხედველობაში მისაღები ის ფაქტი, რომ ხმოვანფუძიან სახელთაგან ყველაზე კარბია ა-ზე დაბოლოებულები და ამ გარემოებას მნიშვნელოვანდ უნდა შეეწყო ხელი, რათა მდებრ. სქესის ხელოვნური ფორმების წაწარმოებლად უპირატესობა მოეპოვებინა ამ ა სუფიქსს¹⁵.

რა შეიძლება ითქვას აქ მოყვანილ დებულებებზე? ჭერ ერთი, მართალია, ბერძნულში მდებრ. სქესის სახელები შეიძლება ბოლოვდებოდეს ა-ზე (მემერა „დღე“, სტრატია „ჯარი“, გლოსსა „ენა“, მესპერა „სალამო“...), ასევე ე-სა (ნიკე, „გამარჯვენა“, ფსიქე „სული“, ეირენე „მშუდობა“...) და ო-ზე (მოდო-ს „გზა“, ნესო-ს „კუნძული“, სორი-ს აკლდამა, „სორო“...). მაგრამ ა-ს უპირატესობა აშკარაა: მდებრ. სქესის სახელთა დიდი ნაწილი ამ ა-ზე ბოლოვდება და, რაც მთავარია, ა ბოლოკიდურიანი სახელი მეტწილად შეიძლება იყოს მხოლოდ მდებრ. სქესისა, მაშინ როცა, ვთქვათ, ო-ზე დაბოლოებული სახელი არტიკლის კვალობაზე სამივე სქესისა შეიძლება იყოს და ფუნქციუ-

¹² ბ. გიგინეიშვილი, ც. კიკვიძე, რუსთაველს ხანის ქართული ბიბლიის თარგმანი (გელათური ვერსია): შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1966, გვ. 154—155.

¹³ К. Дондуа, Феминизирующий гласный в грузинском: რჩელი ნაშრომები, 1, თბ., 1967, გვ. 167—182.

¹⁴ К. Дондуа, Феминизирующий гласный в грузинском, გვ. 178.

¹⁵ აქვე, გვ. 179.

¹⁶ აქვე, გვ. 181.

რად გამოხატავდეს: სუბსტანტიურობას (*საზა*); ადიექტიურობას (*წესი*); აბსტრაქტულობას (*საზი*) და ე. წ. *Nomina agentis-* (*აქრძა*, *აქრძა*)¹⁷. ასე რომ, მდებარე სქესის სახელებში ა ბოლოკიდურის აშკარა პრიმატობის ფაქტი უთუოდ გაცნობიერებული უნდა ჰქონოდათ ბერძნულ ენაში ღრმად განსწავლულ ქართველ ელინოფილებს, როცა ვინ ჯგუფის სახელთა ხელოვნურ ფორმებს მდებარობითობის ამ ა-ს ურთავდნენ. მათ ეს ა ვინ ჯგუფის სახელთა მდებარობითობის გამოხატველ ვანზოვადებულ სუფიქსად უნდა ჰქონოდათ გააზრებული, ამიტომაც რომ ბერძნული მდებარე სქესის სახელთა ნაირგვარ (ა, ო, ე) დაბოლოებას ქართულში მაინცდამაინც ა სუფიქსი ეფარდება. ცხადია, ეს ა უნდა გაიმიჯნოს რუსული ენის გავლენით ნახმარ ა-საგან, რომელიც ცალკე და ინ-ა სახითაც (მდებ. ღმერთა, მეფე, მთავრინა...) ხშირად იხმარება მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის წერილობით წყაროებში.

მეორეც, მდებარე სქესის ხელოვნურ ფორმებში ა სუფიქსის, ასე ვთქვათ, მონოპოლიისათვის არ შეიძლებოდა ხელი შეეწყო ა-ზე დაბოლოებული ფუძეების სიქარბეს ქართულში; პირიქით, ეს ხელის შემშლელი უნდა ყოფილიყო, რადგან სქესის თვალსაზრისით ნეიტრალურ ა-ზე დაბოლოებულ ფუძეთა სიმრავლის ფონზე მდებარობითობის შინაარსის ხელოვნური ა სუფიქსიანი ფორმები ძნელად გამოსაცალკევებელი და გამოსარჩევი იქნებოდა. რაც შეეხება იმას, რომ თითქოს ოდესღაც ქართულს მდებარე სქესის დაბოლოებად ა (—აღ) უნდა ჰქონოდა, როგორც ამას ნ. მარი ვარაუდობდა ქართულის სემიტურ ენებთან (ყერძოდ, არაბულთან) ნათესაობის მცდარ თეორიაზე დაყრდნობით¹⁸, დღეს ამის უსაფუძვლოებაზე ლაპარაკი ზედმეტია.

აღსანიშნავია, რომ პეტრიწული სკოლის წარმომადგენელთა თარგმანებში მოიპოვება არა მარტო მდებარობითი სქესის ხელოვნური ფორმები, არამედ სწოლო „შეისწავე“-ები, რომლებშიც თეორიულ ასპექტში არის მსჯელობა ბერძნული გრამატიკული სქესის რაობისა და მისი ქართულად გადმოღების შესაძლებლობაზე.

ა) იოანე ქსიფილინოსის მეტაფრასულ „წმიდათა ცხოვრების“ ქართულ თარგმანს არშიაზე აქვს კომენტარი — „შეისწავე“, რომელიც კ. კეკელიძის აზრით, „უთუოდ პეტრიწს უნდა ეკუთვნოდეს“¹⁹. მეტაფრასის ეს ტექსტი ნესულია კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძის XVI საუკუნის კრებულში და იხაზება ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (3). აქ ნათქვამია: „შეისწავე, ვითარმედ ბერძულნი სიტყუანი ყოველნი ანუ დედალნი არიან, ანუ მამალნი, ანუ არარომელნი სახელთა მწოდებულნი. და აქაცა დედათა ენკრატისთა დედლითა სიტყუთა დედალ სახელ-სადებს მონაზონათაო, ხოლო მამათა — მონაზონთა“ (259 r).

ბ) ამავე ხელნაწერში „წმიდა ფებრონიას ცხოვრების“ ტექსტის აშოაზე ასეთი მინაწერი კომენტარია: „შეისწავე, ყოველი სახელი სიტყუაჲ ელლინთაჲ სამეფრ, ესე იგი სამსახე არს: დედალ, მამალ და არარომელ. და სახელი

¹⁷ K. Brugmann, Griechische Grammatik, München, 1900, გვ. 181.

¹⁸ H. Marr, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, Спб., 1908, გვ. 9.

¹⁹ კ. კეკელიძე, კომენი, ტ. I, ტფ., 1918, გვ. XXVII.

მამათა საწოდებელად ესრეთ იქმნების: **ო ანთროპოს** [= ὀ ἀνθρώπου], ეგულე-ზოდის რად წოდებამ მამაკაცისაჲ, და **ი ანთროპოს** [= ἰ ἀνθρώπου] ესე იგი არს **კაცაჲ**, ეგულეზოდის რად წოდებამ დედაკაცისაჲ. ეგრეთვე მამათა რად მრავალთა უწოდდენ, **ტონ პანტონ** [= τὸν πάντων], ესე იგი არს **ყოველნივე**, **კე პასონ** [= καὶ πάντων], ესე იგი არს **ყოელანი** (278 v)²⁰.

გ) თეოფილაქტე ბულარელის „იოანეს სახარების განმარტების“ ი. პეტრეწისეული თარგმანის ერთ-ერთი სქოლიო-შენიშვნა გვაუწყებს: „ცან, ვითარმედ ელადელთა ჳითა დედლად ითქუმის ესე სახელი[მარია] ვითარმედ ღმრთეებაჲ და მარია დედოფლად ითარგმანების, ებრაელისკვან რად ელლნურად გარდამოიღებოდის“ (A—52,91 b). ამავე თხზულებაში ნათქვამია: „არამედ სხუასა ვიდრემე იტყვს იგი [ქრისტე] და სხუასა გულისხმავოფს იგიაჲ [სამარიტელი ქალი] წყლისათუს (A—52,27 r)²⁰“.

ბოლო კომენტარში ლაპარაკია იმაზე, რომ ებრაული, ასევე სირიული **მარია** (māriā|marēa), რომელიც მამრ. სქესისაა და „ღმრთეებას“ აღნიშნავს [ძველ ქართულში **უფალ**, ე. ი. **ბატონ**, **უფროს**, სიტყვით გადმოდიოდა, მ. 9, 38; ლ. 6, 5; ი. 21, 7], ბერძნულად ითარგმნება არა **κρίστα**, არამედ დედოფლის („ქალბატონის“) მნიშვნელობის **μαρία** სიტყვით (კვირია „ქალბატონსაც“ ნიშნავს და „ძალა-უფლებას“, „ჯელმწიფებასაც“).

კომენტარებში კიდევ ორი რამ იქცევს ყურადღებას: 1. გრამატიკული სქესის აღმნიშვნელი ზოგადი გვარობრივი ცნების **რესი-ის** (შდრ. რუს. род) ფარდი ტერმინი, ვთქვათ, „ნათესავი“, როგორც ამას ანტონ I ხმარობდა, აქ არა ჩანს, ხოლო სახეობრივი (კერძობითი) სამივე ქართული სიტყვა ტერმინად არ არის ჭერ კიდევ ქცეული, მაგრამ შინაარსობრივ მაინც შესაბამისი ბერძნული ერთეულების თარგმანია: **მამალი** ეს არის **მავანი** (masculinum), **დედალი**—**მუსანი** (femininum), **არარომელი**—**სმბაჟი**²¹ (neutrum), გვიან (XVIII საუკუნეში) ანტონ პირველმა მხითარ სებასტიელის სომხური გრამატიკის კვალობაზე იხმარა სქესის მნიშვნელობის ზოგადი ტერმინი **ნათესავი** და მისი ოთხი სახეობის აღმნიშვნელი: **მდედრობითი**, **მამრობითი**, **უმეშუტობითი** (საშუალი) და **ზოგებითი** (ე. ი. მამრ. და მდედრ. სქესის შინაარსი კონტექსტურად გამოიხატება ე. წ. საერთო სქესის ნეიტრალური სახელით: შვილი, ლეკვი, ძალი...)²²

2. სხვადასხვა დაბოლოებანი ბერძნული მდედრ. სქესის სახელთა ფარდად კომენტარებში რეალიზებულია მხოლოდ ხელოვნური ა სუფიქსიანი „დედალი“ ფორმები: **მონაზონა**, **კაცა** (ἰ ἀνθρώπου), **ყო(ვ)ელა** (πάντων), **იგია** (ἀντι).

²⁰ კ. კეკელიძე, კომენი, I, ტფ., 1918, გვ. XXVII—XXVIII.

²¹ ა. შანიძემ 40-იანი წლებიდან დაამკვიდრა გრამატიკული ტერმინი უღებარი (სმბაჟი „არც ერთი ორიდან“, შდრ. „არარომელი“), როგორც აღმნიშვნელი ფორმულციული მეტყველების ნაწილებისა, რომლებიც არც ზმნასა და არც სახელეს არ ეკუთვნის (ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბ., 1973, გვ. 567).

²² ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 109—110.

აღსანიშნავია, რომ მდებრობითობის ა სუფიქსის უძველეს აღ სახეობის რწეით მაგალითად (რელიქტად) არის მიჩნეული „მომღერნი“-ს საპირისპირო ფორმა „მომღერალენნი“ გიორგი მონაზონის „ხრონოგრაფის“ პეტრიწული სტილით შესრულებულ თარგმანში, სადაც მოყვანილია ციტატა „ეკლესიასტედან“ (2,78): „მოვიგენ მონანი და მკევალნი, და სახლისწულნი იქმნნეს ჩემდა მრავალ უფროას ყოველთა ყოფილთასა უწინარეს ჩემსა იერუსალმს. და შეგვრიბე ვეცხლიცა და ოქროს და სიმდიდრე მეფეთაჲ და ყანათაჲ და განვაწყვენ მომღერნი და მომღერალენნი და საშუებელნი ძისა კაცისანი, მწდენი და მწდენანი“²³. კ. დონდუას მიაჩნია, რომ „მომღერალენნი“-ის აღ სუფიქსი რსეთივე ღირებულებებისაა, როგორც ა „მწდენ“ სიტყვაში²⁴. (მათი ბერძნული ფარდები გზსაჲ და ოსოგზაჲ მდებრ. სქესის მრ. რიცხვის ბრალობითი ბრუნვის ფორმებია). თუ გავითვალისწინებთ, რომ „ხრონოგრაფის“ თარგმანს შემცველ უძველეს (XIII ს.) ხელნაწერში (A—174), რომელიც გამოცემას დაედო საფუძვლად, ბევრი შეცდომაა (ასომეტობა, ასონაკლობა...) ²⁵, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველ ტექსტში იქნებოდა „მომღერაენნი“ და ე გადაწერს უნდა მიემატებინა კანონიერ „მომღერალ“ ფორმის ვავლენით, ე. ი. უნდა ყოფილიყო: მომღერ-ი (მამრ. სქესი) და მომღერა-ი (მდებრ. სქესი).

საინტერესოა, რომ ბიბლიის „მცხეთურ ხელნაწერში“ (A—51) „ეკლესიასტეს“ ამ მუხლებში ლექსიკურადაა გარჩეული გრამატიკული სქესი: „მომღერნი და მომღერაენნი“-ს ნაცვლად იკითხება „შემასხმელნი მამანი და დედანი“, ხოლო „მწდენი და მწდენანი“-ს ადგილზე — „მწდენი მამანი და დედანი“.

როგორც აღვნიშნეთ, ე. წ. „გელათური ბიბლიის“ პეტრიწული სტილით შესრულებულ ტექსტში მდებრობითი სქესის ხელოვნური ფორმები არცთუ იშვიათია, მეტწილად ა, ზოგჯერ -იდ დაბოლოებით. რადგან პეტრიწონული სკოლის მოღვაწეობა თავისი ხასიათითა და მოწოდებით უფრო მეცნიერული იყო, ვიდრე ლიტერატურული, ამიტომაც ასეთ სამეცნიერო ენასა და სტილს ჰპართებდა ტერმინოლოგიური სიცხადე და სიზუსტე. ამის შეგნება ასაზრდოვნება ამ სკოლის ძლიერ სწრაფვას, ბერძნული ფილოსოფიური თუ საღვთისმეტყველო ძეგლთა ქართული თარგმანი დედანთან მიმართებით ყოფილიყო მაქსიმალურად ეკვივალენტური არა მარტო შინაარსის, არამედ ფორმის, გამოხატველობითი ენობრივი საშუალებების მხრივაც. როგორც ბევრი სხვა გრამატიკული ბერძნისში, ქართულ თარგმანში სქესის მორფოლოგიურად გამოხატვაც ამ პრინციპს ემყარებოდა. თუ დედანში მდებრობითობა გამოიხატება სპეციფიკური ბოლოსართიანი ერთი სიტყვით (ეთჳკათ, ἢ ἄჳოჳჳჳ), თარგმანშიც ის ერთი სიტყვითვე („წინასწარმეტყუელა“) უნდა იყოს გადმოღებული და არა ორით („დედაკაცი წინასწარმეტყუელი“). და თუ თარგმანის ენას არ მოეპოვება დედნისეული სპეციფიკური გრამატიკული შინაარსის გამოხატვის შესაძლებლობა, ასეთ შემთხვევაში ის უნდა დაესესხოს დედნის ენას. და კიდევაც იქნა ნასესხები მდებრობითობის ა და -იდ ბოლოსართები. მაგრამ

23 ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ, გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილი მა, ტფ., 1920, გვ. 93.
24 К. Дондуа, Феминизирующий гласный в грузинском... გვ. 175, 179.
25 ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ..., გვ. XIX—XXI.

„უფრო ზუსტი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ეს სუფიქსები სამწერლო ქართულის ერთიან ფონზე ნასესხობად კი არ მოგვევლინენ, არამედ გრამატიკულ ბარბაროზმებად. ვასახელებთ ამ სუფიქსებით ნაწარმოებ რამდენიმე მაგალითს არსებითად „გელათური ბიბლიიდან“.

მეფეა („დედოფალი“): „შემდგომად გამოსლვისა იეჰონია მეფისა და მეფიასა“, იერ. 29,2 (...*זენ* *ვაძისთა* *აז* *აუ*; *ვაძისთაჲს*); „რამეთუ მყოფელთა ვყოთ ყოველი სიტყუაჲ, რომელი გამოვიდეს პირისაგან ჩუენისა კუმევედ **მეფიას** ცისასა“, იერ. 44,17; „რამეთუ უკუმევეთ ჩუენ **მეფიას** ცისასა და უზორავთ მას საზორველთა“, იერ. 44,19.

ცხადია, **მეფეა** ნათ. ბრუნვაში უნდა ყოფილიყო **მეფიასა**, მაგრამ თუ გვაქვს მცდარი **მეფიასა**, ალბათ, **მეფე** ფუძის ორდინალური კვეცილი (მეფის) ფორმის ასოციაციით. ამ მცდარი **მეფიასას** მსგავსად ეს ფუძე კიდევ უფრო დამახინჯებულია მიც. ბრუნვაში, როცა ზემოდასახელებული სწორი **მეფიას** გვერდით **მეფიას** ფორმაც იხმარება: „ვითარცა მოვაკლეთ მკუმეველთა **მეფიას** ცისასა... ნაკულღევან ვიქმენით ყოველნი ჩუენ“, იერ. 44,18.

ყრმაა: „რაათა განავლინოს კაცმან ყრმაჲ თუსი და კაცადმან ყრმაჲ თუსი“, იერ. 34,9 (...*აბ* *ააბა*... *აა* *აჲ* *ააბა*; *ააჲ* *ააჲ*). ძველ რედაქციებში ლექსიკურადაა გარჩეული სქესი, დაპირისპირებულია **მონა** და **მკვეალი**. **ყრმაა** სხვაგანაცაა: „მოიქცეს ყოველნი დიდებულნი... განვლინებად კაცი ყრმისა თუსისა და კაცი **ყრმაასა** თუსისა“, იერ. 34,10; „შეაბილწეთ სახელი ჩემი უკუნქცევით კაცადისაგან ყრმისა თუსისა და კაცადისაგან **ყრმაასა** და თუსისა, რომელნი... დაიმორჩილენით ყოფად თქუენდა ყრმებად და **ყრმაებად**“, იერ. 34,16; „უკუნქცენეს ყრმანი და **ყრმაანი**, რომელნი განვევლინენ თავისუფლად და დაუტევებდეს მათ ყრმებად და **ყრმაებად**“, იერ. 24,11.

ებრაელა: „რაათა განავლინოს კაცმან... **ებრაელნი** და **ებრაელაჲ**“, იერ. 34,9 (...*აბ* *ეჲრაელ* *აა* *აჲ* *ეჲრაელ*). სხვაგან ამ ხელოვნურ ფორმას ამავე ძეგლში ცვლის ბუნებრივი: „კაცი **ებრაელი** და დედაკაცი **ებრაელი**“, (იერ. 34,10).

უფალა: „იყოს ვერი ვითარცა მღვდელი, და ყრმა ვითარცა უფალ, და მკვეალი ვითარცა **უფალი**“, ეს. 24,2. აქ „უფალი“ გადმოსცემს ბერძნულ *αρχιε*-ს, ხოლო „უფალა“ — *αρχα*-ს. ა. შანიძის თქმით, სულხან-საბა, როცა ასეთი სიტყვები შეჰქონდა ლექსიკონში, იყენებდა ბიბლიის ელინოფილთა ნარედაქციევ ტექსტს. „და რა ექნა სულხანს? არ ამოეწერა? არა. მან ამოწერა და სათანადოდ ახსნა. იგი აღარ შევიდა იმის განკითხვაში, შეეფერება ეს ქართულ ენას თუ არა“²⁶.

წინასწარმეტყუელა: „დებორა იყო დედაკაცი **წინასწარმეტყუელა**“, მსაჯ. 4,4 მ. „მისლვა-ვეყვ **წინასწარმეტყუელა**ს მიმართ“, ეს. 8,3. აქ „წინასწარმეტყუელა“ გადმოსცემს ბერძნულ მღვდრ. სქესის *προφη*-ს.

მოხუცებულა: „მერმე სხდეს მოხუცებულნი და მოხუცებულანი უბანთა შორის“, ზაქ. 8,4. აქაც „მოხუცებულა“ გადმოსცემს *προσβη*-ს.

კაბუჯა: „ვინ არს **კაბუჯა** ესე? მიუგო მონამან მან: ... დედაკაცი ეგე არს ნობელი“, რთ. 2,5—6. აქ „კაბუჯა“ გადმოსცემს ბერძნულ *καβου*-ს.

²⁶ ა. შანიძე, სულხან-საბა ორბელიანი, როგორც ლექსიკოგრაფი: „მნათობი“, 1959, № 10.

მოაბელა: „ღამე წარწყმდეს მოაბელა“, ეს. 15,1; „გული მოაბელაის კობს თავსა შორის თუსსა“, ეს. 15,5; „რამეთუ მოაბელას თანა ყოველნი ეალაბენ“. **მოაბელა** აქ რეალურად წარმომავლობის სახელი კი არაა, როგორც ეს შეიძლება ეგონოს კაცს წარმოების მიხედვით, არამედ მდებარეობის გეოგრაფიული სახელი **მოაბი**, რომელიც გადმოსცემს ბერძნულ ἢ Μααβίτης; (—იბი) ერთეულს და არა Μααβί-ს, შდრ. „დაშურა მოაბაი“, ეს. 16,12. მაგრამ იქვე: „ესე სიტყუა... მოაბსა ზედა“, ეს. 16,13; „უპატივო იქმნას დიდება მოაბისა“, ეს. 16,17.

ივა, ივია: „მამაკემან სხუამან მოიყვანოს ივა“, II შჯ. 28,30; **ივია** აღვიღოდა და მკველნი მისნი უძლოდეს“, ნაუმ. 2,7. ორივე შემთხვევაში ივა, ივია-ს ბერძნულში ეფარდება მდებარეობის სქესის აიქ ნაცვალსახელი.

ელსანიშნავია -იდ სუფიქსიანი მდებარეობითი სქესის სახელები:

ჭაბუციდი: „არა იბოოს ქალწულებაა **ჭაბუციდისა**“, II შჯ. 22,20; „და განიყვანონ **ჭაბუციდი**“, II შჯ. 22,21; I შემთხვევაში „ჭაბუციდის“ ნაცვალად მცხეთურ ხელნაწერში „ქალი“ არის ნახმარი, ბაქარისეული ბიბლიის თბილისურ გამოცემაში კი — „ქალწული“, II შემთხვევაში კი ორივე რედაქციაში „ქალია“. **ჭაბუციდი** და **ჭაბუჯა**, რომელიც ზევით მოვიყვანეთ, ერთი ბერძნული სიტყვის გავლენითაა გაფორმებული. კერძოდ, ἢ $\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma\alpha$ -ისა, ოღონდ **ჭაბუჯა** გადმოსცემს სახელობითის ბ (დ) მოკვეცილ ფუძეს ($\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma$ -), ხოლო **ჭაბუციდი**-ი სრულ დ/იდ (—იბ)დაბოლოებიანს (შდრ. ნათ. ბრ. $\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma\text{-}i\delta$): „ქალწულებაა **ჭაბუციდისა**“ = $\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma\text{-}i\delta$; $\tau\eta$ $\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma$; [ბერძნულში მიცემითი ბრუნვის ფორმა].

ყრმიდი: „პრქუა: რომელი არს **ყრმიდი** ესე“, რუთ. 2,5. „ყრმიდის“ ნაცვალად მცხეთურ ხელნაწერში „ჭაბუჯა“ არის ნახმარი და გადმოსცემს ბერძნულ ἢ $\nu\epsilon\lambda\upsilon\tau\epsilon\sigma$ -ს.

თითოეულიდი: „და პრქუა ნოომინმან ორთა სძალთა თუსთა: უკუნიქეცი თითოეულიდი [შდრ. თქუნ M, თუთული pხ] სახიდ მამისა“, რუთ. 1,8. **ელსანიშნავია**, რომ აქ „თითოეულიდი“ გადმოსცემს მდებარეობის სქესის ბერძნულ $\epsilon\lambda\lambda\alpha\sigma\eta$ ნაცვალსახელს, რომელსაც ფუძის ბოლოკიდურად იდ (—იბ) საერთოდ არა აქვს. აქედან, ისე როგორც ზემოდასახელებულ სხვა მავალითიდან, ცნაურდება საგულისხმო ფაქტი: ქართულ თარგმანში არსებული მდებარეობის სქესის სელოვნურ ფორმათა დაბოლოებას კონკრეტულ შემთხვევებში ხშირად უშუალოდ არ განსაზღვრავს სათანადო ბერძნული ფარდი ერთეული. მაგრამ, რადგან —ა და ბ,—ბ-ზე დაბოლოებულ ფუძეთა საგრძნობი ნაწილი ბერძნულში მდებარეობს სქესის გამოხატავდა, ულტრაელინოფილურ წრეს უცდია ამ სუფიქსთა ფუნქციური მოდიფიკაციითა და დისტრიბუციის გაზრდით მცდარად, ოღონდ მწყობრად, სისტემებში აღეპურვა ისინი მდებარეობის სქესის მნიშვნელობით. მცდარად იმიტომ, რომ, ვთქვათ, ბ—, —ბ ისევე არ გამოხატავს მაინცდამაინც მდებარეობის სქესს, როგორც სამივე სქესის III კანკლელობების სახელთა ბოლოკიდური —ა,—ყ,—ჯ,—რ,—ზ,—ფ,—რ,—, —მ... პირიქით, —ბ სუფიქსი პატრონიმური სახელების აქტური მაწარმოებელია, რაზეც ვარკვევით წერს კ. ბრუგმანი: „Eine grosse Rolle spielte-ბ in der Bildung der Patronymika,—iás F,—iades

M., Z. B. in *ახალად, ახალბედა და ახალი*²⁷. მაშასადამე, ელინოფილური წრის მიერ ქართულში ნასესხები ამ ფუნქციურად მოდიფიცირებულ ბერძნულ —ა,—ზ/—ზ სუფიქსთა განზოგადების გამოა, რომ შეიძლება ისინი მხოლოდ ქართულ ფორმას ჰქონდეს და ბერძნულს არა (იქ *αφῆται*, —ზის „წინასწარმეტყუელა“, *ἐξάσθη* „თითოეული“), ანდა ერთსა და იმავე ფუძესთან ორივე დაბოლოება იყოს გამოყენებული: **ჭ ბუჯა/ჭაბუჯიდი, ყრმაა/ყრმიდი**.

პეტრიწონულ წრეში შემოღებული ხელოვნური მდებრობითი სქესის ფორმები სამწერლო ქართულის კუთვნილება, როგორც მოსალოდნელი იყო, არ გამხდარა. მომდევნო საუკუნეებში ასეთი ფორმების ოდინდელი არსებობის ფაქტი საცნაური იყო მხოლოდ მეცნიერ მწიგნობართათვის. ამიტომაც, რომ XVI—XVII საუკუნეების ქართულ ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ძეგლებში „მდებრი“ ფორმები არ გამოიყენება, ისინი არსებითად მხოლოდ სულხან-საბას ლექსიკონშია თავშეფარებული. მაგრამ მე-18 საუკუნის დასაწყისიდან რუსულ სამყაროსთან დაახლოების შედეგად სამწერლო ქართულში კვლავ იჩინა თავი მდებრობითი სქესის ფორმების ხმარების ტენდენციამ, რამაც კიდევ უფრო იმპლავრა მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში. მაგრამ ეს იყო როგორც კულტურის სფეროში რუსოფილური მიმართულების, ასევე რუსიფიკატორული პოლიტიკის უპერსპექტივო გამოძახილი.

ცხადია, საბას ლექსიკონში შესული მდებრობითი ფორმის სახელები უმეტეს შემთხვევაში ელინოფილური სტილის თხზულებებიდან იყო აღებული (ყრმაა, უფალა, ჭაბუჯა, იგია, მოხუცებულა...). მაგრამ საბას, როგორც განათლებულ ლექსიკოგრაფს, გაცნობიერებული უნდა ჰქონოდა ზოგადად გრამატიკული სქესის არსებობის ფაქტი და პეტრიწული სტილის თეოლოგიურ თუ ფილოსოფიურ თხზულებებში გამოვლენილი ხელოვნური მდებრობითი ფორმების საფუძველზე ფიქრობდა, რომ პრინციპულად სამწერლო ქართულსაც შეეძლო გარკვეულ (თეოლოგიურ, ფილოსოფიურ) უბანში გაერჩია ვინ ჯგუფის სახელებში მამრ. და მდებრ. სქესის ფორმები ა. ი და სხვა დაბოლოებით. ამიტომაც რომ საბას ლექსიკონში ჭარბადაა წარმოდგენილი მდებრობითი ფორმის სახელები. მაგალითად, კაც სიტყვის ბუდეში შემავალ, ასე ეთქვათ, „ასაკობრივ“ ქვეჯგუფში ერთმანეთს უპირისპირდება სქესით განსხვავებული ასეთი ფორმები: ჩჩვილი — ჩჩვილა (5 წლამდე), უსუარი — უსუარა (10 წლამდე), ნინველი — ნინველა (15 წლამდე), ყრმა — ყრმაა²⁸ (20 წლამდე), ჭაბუჯი — ჭაბუჯა (30 წლამდე), მოხუცებული — მოხუცებულა²⁹ (50 წლის შემდეგ).

თუ რას ეფუძნება საბას ლინგვისტური კონცეფცია გრამატიკული სქესის თაობაზე, ეს კარგად ჩანს მანა სიტყვის განმარტებაში ჩართული ცნობიდან. ლექსიკონის C რედაქციის ხე ზელწერებში საბა მან ნაცეალსახელზე

²⁷ K. Brugmann, Griechische Grammatik, München, 1900, გვ. 204.

²⁸ საბას თავის ლექსიკონში ცალკე ერთეულად შეუტანია ყრმაა (იერ. 34,9) და ყრმა (იერ. 34,16), მაგრამ უკანასკნელი ფორმა მცდარად უნდა იყოს ამოწერილი, რადგან წყაროშია ყრმაა („ყრმააისა“, „ყრმააებლ“, იერ. 34, 16).

²⁹ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1965, გვ. 363.

სა სიტყვისა თქმითა განუყოფდეთ ჳსენებასა მამაკაცისასა და დედაკაცისასა³¹) ვინ ჳჯუფის სახელეღბში მამრობითი და მდედრობითი ფორმების გარჩევა მხოლოდ სამეცნიერო (ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ) მწიგნობრულ ჳართულში. ამიტომაა, რომ მდედრობითი ფორმები და მასზე საბას მსჯელობა წარმოდგენილია მხოლოდ „ქართულ ლექსიკონში“ და არა მის მხატვრულ თხზულებებში. ანტონ I-ის ქართულ გრამატიკაში, როგორც ჳემოთ აღვნიშნეთ, გრამატიკული სქესის („ნათესავის“) ოთხი სახეა გამოყოფილი (მდედრობითი, მამრობითი, უმეშეობითი და ჳოგებითი). აჳვე წარმოჳმნილ („სხმით გარდასვლით“) სახელთა 17 ჳჯუფიდან მე-11-ში დასახელებულია -ა, -ნა [=ინა, =ння) სუფიჳსებით ნაწარმოები მდედრობითი სახელები (უფალა, თავადინა)³¹.

XVIII—XIX საუკუნეებში რუსული ენის გავლენით მოხშირდა მდედრობითი სქესის ლექსიკური (მონარხინა, იმპერატრიცა, კნინა, შდრ. книжна) და გრამატიკული ბარბარზიმები: -ა სუფიჳსიანი: ჳართველა, ლმერთა, ხელმწიფა, ბრძენა, კეთილგონიერა, მეფა...; -ინა (=ння) სუფიჳსიანი: მთავრინა, თავადინა. ასეთ ფორმებს მეტწილად ხმარობდნენ რუსულ მეცნიერებასა და კულტურასთან ნაზიარები მოღვაწეები (დავით რეჳტორი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, იოანე ბატონიშვილი, მარი ბროსე...), მაგრამ მოდურ ცთუნებას ჳოგჯერ ნიჳიერი მწერლებიც ვერ აღწევდნენ თავს: რადიელ ერისთავი არ თაკილობდა, ეზმარა „სულის მეფა“, „ქართველა“³². თვით გრ. ორბელიანსაც კი წასცდა თამარ მეფეზე დიდებულ „საღლეგრძელოში“ „ეითარცა მეფა მშენიერების“.

ხელოვნური მდედრობითი ფორმები კანტიკუნტად მე-20 საუკუნის 20-იან წლებამდეც იხმარებოდა. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ქართული ორთოგრაფიის თაობაზე 1921 წელს მიღებულ პროეჳტში საჳიროდ იქნა მიჩნეული, აღნიშნულიყო: „სქესობრივი (!) დაბოლოებანი, როგორც შეუფერებელნი ჳართული ენის ბუნებისა, კომისიამ³³ ერთხმად უარყო, ამიტომ უნდა: ჳალღმერთი, თამარ მეფე, მოაბელი ჳალი, მთავრის ჳალი (ასული, მეუღლე) და არა: ლმერთა, მეფა, მოაბელა, მთავრინა“³⁴.

აე აღიკვეთა საბოლოოდ გრამატიკული სქესის სამწერლო ჳართულში შეღწევის არა უწყვეტი, მაგრამ მაინც მრავალსაუკუნოვანი ცდა. მიუხედავად პეტრიწის, სულხან-საბას, ანტონ პირველის თუ სხვა მაღალ ავტორიტეტთა შეგნებული ცდისა სამწერლო ჳართულმა არ მიიღო ის, რაც ცოცხალი, სალაპარაკო ჳართულის ბუნებრივი სტრუჳტურისათვის უცხო და შეუთავსებელი იყო.

31 ნ. ბაბუნაშვილი, ანტონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 115.

32 თხზულებანი თ. რ. ერისთავისა, ტ. I, ტფ., 1893, გვ. 156, 160.

33 კომისიაში შედიოდნენ: ა. შანიძე (თემჯლომარე), კ. კეკელიძე, გ. ახუდლიანი, ე. ბერიძე, ს. გორგაძე (მდივანი), ჳოგჯერ მონაწილეობდა დ. უზნაძეც.

34 სალიტერატურო ჳართულისათვის, პროეჳტი ქართული ორთოგრაფიის საღვო საკითხების მოსაწესრიგებლად, შემუშავებული საორგანიზაციო კომისიისა და მიღებული სასწავლო კომიტეტის მიერ, ტფ., 1921, გვ. 17.

К. Д. ДАНЕЛИА

ПОПЫТКА ВЫРАЖЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО РОДА В ГРУЗИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Грузинскому языку не характерен грамматический род. Но с XII века грекофильская школа, называемая петрищовской, попыталась выразить женский род заимствованными суффиксами -а, -id. Такими естественными формами особенно отличается т. н. «Гелатская Библия», рукопись А-1108 Института рукописей АН СССР, XII века: იგა iḡa „она“ (მზი), უფალა upʼala „госпожа“ (ჯარა), თითოეულიდი tʼiʼoelidi „каждая“ (ჩაბი) и др. И позднее, в XVII—XVIII веках, С.-С. Орбелиани (1658—1725 гг.) и Антоний I (1720—1788) старались использовать искусственные формы женского рода в научном языке с определенным ограничением (только в именах одушевленных предметов). С начала XIX века до 20-х годов XX века под влиянием русского языка в грузинском употреблялись новые феминизированные формы: ქართველა kʼartʼvela „грузинка“, ხელმწიფა helmciʼra „государыня“ თავადინა tʼavadina „княгиня“, ღმერთა ḡmerʼa „богиня“ и т. д. Но, несмотря на все попытки, грузинский литературный язык в конце концов отверг искусственные формы женского рода.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. შანიძემ

მახტან მალრაძე

მსაზღვრელი კომპონენტები რთული შედგენილობის ტოპონიმებში

(კასპის რაიონის მასალის მიხედვით)

სხვადასხვა სტრუქტურის ტოპონიმთა შორის გამოიყოფა რთული შედგენილობის ტოპონიმები. რთული აგებულების ტოპონიმები, ჩვეულებრივ, წარმოადგენს მსაზღვრელ-საზღვრულისაგან შედგენილ სინტაგმებს. სხვადასხვა ქვეყნის ტოპონიმიში რთულ გეოგრაფიულ სახელებს რაოდენობის მხრივ გაბატონებული ადგილი უკავია¹. გამოჩაქისს არც საქართველოს და კერძოდ ქართული ტოპონიმი წარმოადგენს. შედგენილი ტოპონიმები აშკარად სქარბობს მარტივ და ნაწარმოებ ტოპონიმებს ერთად აღებულს.

სტატიაში განხილულია კასპის რაიონის მიკროტოპონიმებში გამოყენებული მსაზღვრელი კომპონენტები, — როგორც ატრიბუტული, ისე მართული მსაზღვრელები.

შედგენილი ტოპონიმების კომპონენტურ ანალიზს დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც თეორიული (სტრუქტურული და ეტიმოლოგიური კვლევისათვის), ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით (კერძოდ მართლწერისათვის — კომპონენტთა ცალკე თუ ერთად წერის წესების გამოთქმებისათვის).

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ზოგადი ტიპები უნივერსალურია. მსაზღვრელებად გვაქვს ატრიბუტული და მართული მსაზღვრელები, ხოლო საზღვრულებად — საზოგადო და საკუთარი სახელები. აქედან საზოგადო სახელები გვხვდება როგორც ბუნებრივი, ისე ხელოვნური ობიექტების აღმნიშვნელად. ვინაიდან განხილვის საგანია მსაზღვრელთა სემანტიკა, ამგვარად ყურადღება არ ექცევა ტოპონიმთა ფორმას: კომპოზიტებიც და შესიტყვებებიც ერთად განიხილება.

I. ატრიბუტული მსაზღვრელები. შედგენილი ტოპონიმები ყველაზე ხშირად წარმოადგენენ სიტყვათშეხამებებს, რომლებშიც პირველი კომპონენტი ზედსართავი, მეორე კი — არსებითი — ადგილობრივი გეოგრაფიული ტერმინი ან მასთან მნიშვნელობით დაახლოებული სიტყვა² (მაგ.: რ ბ ი ლმინდორი, ც ი ვ ი წყარო, ს წ ო რ ი გზა, მ ლ ა შ ე წყალი...). ატრიბუტულ მსაზღვრელებად გამოიყენება როგორც ვითარებითი, ისე მიმართებითი ზედსართავი სახელები.

¹ იხ. მ. გლუხაძე: А. В. Суперанская. Как Вас зовут? Где Вы живете? М., 1968, გვ. 43; Г. Н. Конкошпаев, Словарь казахских географических названий, Алма-Ата, 1963; Б. П. Яценко, Особенности японской топонимики, сб. Топонимики Востока, М., 1964, გვ. 78.

² Г. П. Бондарук, Местные географические термины в топонимии Ярославской области, Вопросы географии, сб. 70, М., 1966, გვ. 42.

ვითარებითი ზედსართავეებით გამოხატული მსაზღვრელი უმეტესწილად ბუნებრივი ობიექტების აღმნიშვნელ საზღვრულებს შეეხამება. ვითარებითი ზედსართავი სემანტიკურად რამდენიმე ქვეჯგუფად იყოფა...

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ტოპონიმთა წარმოქმნაში ფერების აღმნიშვნელ ზედსართავეებს. სხვიდასხვა მხარის ტოპონიმიში ყველაზე გავრცელებულად, და შეიძლება ითქვას უნივერსალურადაც, ითვლება თ ე თ რ ი, შ ა ვ ი და წ ი თ ე ლ ი³ და ამას ადასტურებს როგორც ტოპონიმიური, ისე ფოლკლორული მასალა.

საკვლევ რეგიონში მსაზღვრელის როლში შედარებით ხშირია შ ა ვ ი და თ ე თ რ ი⁴. ეს მსაზღვრელი ზედსართავეები საკმაოდ ფართოდ გამოიყენება ბუნებრივი ობიექტების აღმნიშვნელ აპელატივებთან: შ ა ვ წ ყ ა ლ ა, შ ა ვ ტ ყ ე, შ ა ვ ი წყარო, შ ა ვ ი ტყე, თ ე თ რ ა წყარო, თ ე თ რ ი წყარო, თ ე თ რ ი გორა, თ ე თ რ ი გზა, თ ე თ რ ი მიწები... შედარებით იშვიათად გვხვდება ეს მსაზღვრელები ზელოვნური ობიექტების აღმნიშვნელ საზღვრულებთან: თ ე თ რ ი კოშკები...

კიდევ უფრო იშვიათია სხვა ფერების გამოხატველი ზედსართავეები: წ ი თ ე ლ ი ქალები, წ ი თ ე ლ ტყემლები, ყ ვ ი თ ე ლ ი მიწები, ყ ვ ი თ ე ლ ი საყდარი; მ წ ვ ა ნ ე ქ ე დ ი...

როგორც აღნიშნულია ლიტერატურაში, ფერთა აღმნიშვნელი ზედსართავეები ყოველთვის არ არიან დაკავშირებული წმინდა ფიზიკურ ფერებთან. კერძოდ, შენიშნულია ტრადიცია ქვეყნის მხარეთა სათანადო სიმბოლური ფერებით გამოხატვა⁵: წ ი თ ე ლ ი სამხრეთის სიმბოლური გამოხატველია, თ ე თ რ ი — ჩრდილოეთისა.

საკვლევი რეგიონის მასალის ანალიზისას ამგვარ შემთხვევებს ადგილი არ ჰქონია. აღმნიშვნელი მეტ-ნაკლებად შეესაბამება აღსანიშნს. კერძოდ, ისეთი სახელწოდებები, როგორიცაა წ ი თ ე ლ ი თ ი ხ ნ ა რ ი, თ ე თ რ ი წყარო და სხვ., მინიშნებენ შესაბამისად ნიადაგის, წყლის კალაპოტის ან სხვა თავისებურებებზე.

ზომისა და ფორმის მიხედვით აღწერითი ხასიათი აქვს შემდეგ ტოპონიმებს: გ რ ძ ე ლ ვ ე ლ ა, მ თ კ ლ ე ვ ე ლ ი, დ ი დ ი ზ ვ ა ვ ი, რ გ ვ ა ლ ი მიწა, ს წ ო რ ი გზა..., ხოლო ვ ა რ ც ლ ა მიწა, ნ ა მ გ ა ლ ა ხევი, უ ნ ა გ ი რ ა მთა, მ ო კ ა კ უ ლ ი რუ, კ უ ზ ი ა ნ ი ნაკეთი... მსგავსების საფუძველზე მეტაფორული გააზრების შედეგია.

ვითარებით ზედსართავეებს შორის ქარბობს დ ი დ ი, გ რ ძ ე ლ ი, ა ხ ა ლ ი. მაგრამ მსაზღვრელთაგან ყველას არ მოეპოვება ანტონიმი. მაგ: დ ი დ ვ ე ლ ა, დ ი დ ქაობი, დ ი დ ფერდა, დ ი დ ი ყანები, დ ი დ ი ხევი, დ ი დ ი ორღობე; ა ხ ა ლ უ ბ ა ნ ი, ა ხ ა ლ ს ა ს ა ფ ლ ა ო, ა ხ ა ლ ი ნ ა ტ ე ხ ე ბ ი... ამ ტოპონიმებში საზღვრულებს დაპირისპირებული მსაზღვრელები არ შეესაბამება. უფრო ზუსტი იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, რომ დაპირისპირება ნულოვანმსაზღვრელიანი

³ იქვე, გვ. 70.

⁴ ა. სუპერანსკაიას მიხედვით, თუ გავანალიზებთ მდინარეებისა და მთის ქედების სახელწოდებებს, შეიძლება განსაკუთრებით ხშირად წავაწყდეთ ყველაზე გავრცელებულ შ ა ვ და თ ე თ რ ზედსართავეებს. დასახ. ნაშრ. გვ. 39—40.

⁵ А. В. Суперанская, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51; იხ. აგრეთვე: შ. აფრიდონიძე, რთული ტოპონიმების კომპონენტთა შეხამებათა უნარისათვის, მაკენ, ელს, 1977, № 3, გვ. 86.

დამოუკიდებელი ტოპონიმებით გამოიხატება. შდრ. მაგალითად: ყანები და დიდი ყანები, ხევი და დიდი ხევი, ფერდა და დიდფერდა, ნატეხები და ახალი ნატეხები... და მისთ.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ზედსართავი გრძელი, რომელსაც ხშირად აკლია ანტონიმური მიწყვილე (გვაქვს გრძელი მიწები, გრძელვაყე, გრძელეების ბოლო, გრძელველები, გრძელველების ტყე... ანტონიმური მსაზღვრელების მქონე ტოპონიმთან გვხვდება მხოლოდ მოკლე ველი და აქედან მიღებული მოკლეველის ტყე). ამას გარდა გვაქვს სხვაგვარი შეზღუდვაც გრძელ მსაზღვრელთან საზღვრულის შეხამბადობის თვალსაზრისით: გრძელი არ იხმარება ჰიდრონიმებში, ე. ი. არ შეეხამება ისეთ ობიექტთა აღმნიშვნელ სახელებს, რომელთათვის სიგრძე თავისთავად ნაგულისხმევი თვისებაა, რისი აღნიშვნაც ამიტომ ზედმეტი ხდება. მაგ.: არა გვაქვს არც ერთი ისეთი ტოპონიმი, როგორცაა *გრძელდეღე, *გრძელი წყალი, *გრძელი რუ... მაგრამ არის გრძელი ველი... ასევე მსაზღვრელები ძველი და ახალი არ შეიძლება შეგვხედეს აველატივებთან გორა, მთა, ქედი, მაგრამ კასპის რაიონში ხელოვნური, უფრო ზუსტად, ადამიანთა ჩარევის შედეგად მიღებული ობიექტების აღმნიშვნელ სახელებთან ბუნებრივია: ახალი უბანი, ახალი დასახლება, ახალი ბაღები, ახალი სასაფლაო, ახალი ვაკე.

ხშირია სივრცობრივი მიმართების აღსანიშნავად ზედსართავის ფუნქციით ხმარებული მსაზღვრელებით ტოპონიმთა შედგენის შემთხვევები: ქვეითუბანი, აქეთუბანი, იქითუბანი, წინფერდა, უკანწალა, დაბლაურწყავები, მაღლაურწყავები, გამოღმაუბანი...

ობიექტის თვისებაზე მიუთითებენ მსაზღვრელები შემდეგ ტოპონიმებში: წმინდა წყარო, მდორე წყალი, რბილინდორი, ღრმა ხევი, ხმელი ფერდა, მლაშე წყალი, ქაჩალი გორა, ბედოვლათი მიწები... მათი ანტონიმები ამავე რეგიონის მასალაში არ ჩანს.

როგორც ცნობილია, რთული შედგენილობის ტოპონიმებში საზღვრული აველატივები აღნიშნავენ როგორც ბუნებრივ, ისე ხელოვნურ ობიექტებს. ბუნებრივი ობიექტები ჩანს შემდეგ ტოპონიმებში: დიდი თლა, მრგვალი გორა, გრძელველები, ნაწვიანფერდა, სამგლე ხევი, პატარა მთა, გაცინა ქედი... ხელოვნური ობიექტების აღმნიშვნელი აველატივები ამ ტოპონიმებში: თეთრი კოშკი, ქვემოარხი, ზეითენახები, ბეგაანთეული ახო, დაქცეულსაყდარი...

მიმართებითი ზედსართავები ვითარებითთან შედარებით ნაკლებად პროდუქტიულია. ესენი ძირითადად მქონებლობის აფიქსებითაა ნაწარმოები. აღნიშნავენ თვისებას, ქონებას (თხილიანი ვაკე, ბარდიანი ტყე, თაფლიანი ტყე, რიყიანი ღელე, ნამყენიანი ბაღები, ნაძვიანი ფერდა, გოგირდოვანი წყალი...), რიგ შემთხვევაში ასეთი სახელები მსგავსებაზე მიანიშნებენ (კუხიანი ნაკვეთი, თვალეიანი კლდე, ნამგალახევი...).

როგორც ვხედავთ, მიმართებითი ზედსართავები შესიტყვებაში უკავშირდებიან მხოლოდ და მხოლოდ აველატივებს, უმეტესად ბუნებრივი ობიექტების აღმნიშვნელ სახელებს.

ვითარებითი ზედსართავეები (თუმცა იშვიათად) შეიძლება შეგვხვდეს პოსტოზონიციური წყობით, მიმართებითი ზედსართავეები პოსტოზონიციური წყობით არ დასტურდება.

ზედსართავის შემდეგ პროდუქტიულობით გამოირჩევა მიმღეობა (მაგ.: დამწვარი ველი, დანვრეტილი კლდეები...).

დიდი სიხშირით ხასიათდება ატრიბუტულ მსაზღვრელად გაზედსართავებული ზმნისართი (მაღლაქედი, უკანქალა...).

შედარებით იშვიათია მსაზღვრელად რიცხვითი სახელები (მაგ.: ორთელები, პირველი საქადავიანო...) და კიდევ უფრო ნაკლები — საზოგადო არსებითი სახელები.

ატრიბუტულმსაზღვრელიან სინტაგმაში ზოგჯერ არსებითი სახელი ზედსართავის ფუნქციითაა აღჭურვილი. მაგ.: ვაკე გზა (შდრ.: სწორი გზა), ვაკე მიწა... მაგრამ არ შეინიშნება საპირისპირო შემთხვევა: სინტაგმაში ზედსართავის დატვირთვა არსებითის ფუნქციით. ეს მოვლენა შეინიშნება მხოლოდ სინტაგმის გამარტივების ხარჯზე: გრძელა; ჩრდილა, ოხერა... ესენია გასუბსტანტივებული ზედსართავეები, რომლებიც გეოგრაფიულ სახელწოდებათა მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. რთულ ტოპონიმებში მსაზღვრელთა სუბსტანტივაციას⁶ წინ უსწრებს შეკუმშვის, ელიფსის პროცესი⁷. საზღვრულჩაჯარდნილ მსაზღვრელებს ემატება საკომპენსაციო სუფიქსები (ძირითადად — ა), რის შედეგადაც სუსტდება ზედსართაული სიტყვაწარმოება. როგორც ი. კარპენკო თვლის, მსგავსი სიტყვაწარმოებითი ცვლილება სავარაუდებელია შესიტყვების დაშლამდე, კერძოდ, სუბსტანტივაციამდე⁸.

ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში (ა. შანიძე, ვ. თოფურია) შენიშნულია, რომ ერთსიტყვიანი გეოგრაფიული სახელები წარმოშობით შეიძლება ორსიტყვიანი იყოს. საზღვრულის ჩაჯარდნის პროცესის რეალურობას ამტკიცებს საკვლევი რეგიონის კასპის რაიონის — მიკროტოპონიმური მასალის ჩვენება. ვეხვდება, ერთი მხრივ, დაკიდული ბიდი, თოფსაწმენდი ველი, დაჭრილი ნაკვეთი, გიგოსეული მიწა, გადმოსახედი გორა... და, მეორე მხრივ, საზღვრულჩაჯარდნილი გასუბსტანტივებული ერთეულები: დაკიდულა, დაკიდებულები, თოფსაწმენდები, დაჭრილები, გიგოსეული, გადასახედი...

რთული შედგენილობის ტოპონიმთა გამარტივებისას თითქოს მოსალოდნელი იყო დაკარგულიყო სინტაგმის დამოკიდებული წევრი — ნიშან-თვისების, კუთვნილების ან სხვა სახის ინფორმაციის მატარებელი მსაზღვრელი. სინამდვილეში კი იკარგება სწორედ საზღვრული — გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელი სახელი (ინდიკატორი).

⁶ ტოპონიმების სუბსტანტივაციის შესახებ იხ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, 1953, თბ., გვ. 120—128; ს. ჭანაშია, შრომები, ტ. 3, თბ., 1959, გვ. 218; თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბ., 1961, I, გვ. 42; ა. პაპიძე, ა სუფიქსის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციები, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1974, № 1, გვ. 28; ფ. მაკალათია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმთა, I, თბ., 1976, გვ. 34.

⁷ Г. А. Силина, Микротопонимия бассейна Юлы, Вопросы географии, сб. 70, М., 1966, стр. 156.

⁸ Ю. А. Карпенко, Становление востокославянской топонимии, Вопросы географии, сб. 70, М., 1966, стр. 7.

ძირითადი სემანტიკური დატვირთვა (გეოგრაფიული ობიექტის ტერიტორიული კუთვნილების, ვისობა-მფლობელობის, წარმომავლობის და სხვ. აღნიშვნა) მსაზღვრელს აქვს, რაც კიდევ განაპირობებს მის შენარჩუნებას⁹.

ამრიგად, კომპონენტთა გამარტივებისას (საზღვრულის დაკარგვის გზით) ანგარიში ეწევა მსაზღვრელთა სემანტიკურ მახვილს.

მაგრამ გარდა საზღვრულის ჩავარდნისა, სათანადო ყალიბის შექმნა შესაძლებელია საზღვრულის დაკარგვის გარეშეც — ანალოგიის ძალით. რიგ შემთხვევაში ტოპონიმები — გაპარულა, გადასხვეპილა, დაქცეულები, გეთაანთეული, გაბრაანთეული... ერთადერთ ვარიანტს გვიჩვენებს. მიღების გზა ორივენიური შეიძლება ყოფილიყო — საზღვრულის ჩავარდნითაც და მზა მოდელის სესხებითაც.

საზღვრული უნდა ხლებოდა გენეტიკის ფორმით წარმოდგენილ ტოპონიმებსაც (შინდისი, მოწამეთა...). ამის დასტურია მსგავს ფორმათა გვერდით საზღვრელიანი მოდელის არსებობა (გორისა, შდრ.: გორის უბანი...)¹⁰. ანალოგიურად, სახელების მომენტისათვის დასაშვებია საზღვრულის არსებობა ზოგ მარტივ სახელთან, რომლებიც სახელობითი ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი (გრძელი, შდრ.: გრძელი ველი...).

რთული შედგენილობის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა წარმოქმნა გამოწვეულია რეალური აუცილებლობით — განასხვავოს, დააზუსტოს, ერთგვარი ობიექტების რიგიდან გამოყოს ერთი ან მეორე¹¹. ეს დიფერენციაცია ხდება მსაზღვრელის დამატების საშუალებით. ამასთან, განსაზღვრება მოგვეპოვება არა მარტო ბინარული ოპოზიციების დროს, როგორცაა მაგ.: ზემორენე — ქვემორენე, ზემო ჩოჩეთი — ქვემო ჩოჩეთი, ზემო ხანდაკი — ქვემო ხანდაკი. ამ ტოპონიმებში მსაზღვრელები შეხამებულია ოკონიმიტთან; ზემო უბანი — ქვემო უბანი, ზედა ბილიკი — ქვედა ბილიკი, დიდი მთა — პატარა მთა — აპელატივებთან ანუ საზოგადო სახელებთან.

გეოგრაფიულ ტერმინებთან დიდი, ახალი, ქვემო, ზემო და სხვ. ზედსართავების შეხამება ყველაზე ფართოდ გავრცელებული კომბინაციაა ტოპონიმთა ჩამოყალიბებისათვის¹².

ტოპონიმთა შექმნაში დიდი როლი უთამაშია მნიშვნელობის მიხედვით დაპირისპირებულ წყვილებს, როგორცაა, კერძოდ, დიდი და პატარა, ზემო და ქვემო, მაგრამ მათი განაწილება სინტაგმებში თანაბრად არ ხდება. საკვლევ რეგიონში ანტონიმური წყვილები შემდეგნაირად ნაწილდება: დიდი ყველაზე მეტად გავრცელებულ მსაზღვრელს წარმოადგენს. იგი გვხვდება 126-ჯერ, ხოლო მისი ანტონიმი პატარა — 41-ჯერ; ახალი — 54-ჯერ, ძველი — 18-ჯერ; გრძელი — 23-ჯერ, მოკლე — 2-ჯერ; ზედა — 26-ჯერ, ქვედა — 5-ჯერ.

II. მართული მსაზღვრელები. ქართულ და საერთოდ ქართველურ ტოპონიმიაში სიტყვათშეერთებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში განსაკუთრებული აღ-

⁹ ფ. მაკალათია, ტოპონიმთა აგებულებისა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1974, № 2, გვ. 13.

¹⁰ იქვე, გვ. 14.

¹¹ А. Дж. Цагаева, Топонимика Северной Осетии. Ч. I, Орджоникидзе, 1971, გვ. 105.

¹² Э. М. Мурзаев, Топонимика популярная, М., 1973, გვ. 32.

გილი უჭირავს მართულმსაზღვრელიან სინტაგმებს. მიკროტოპონიმთა ძირითად ფონდსაც სწორედ ამ სახის სინტაგმები შეადგენს.

ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მართული მსაზღვრელი შეიძლება შეგვხედეს როგორც მხოლოდით რიცხვში, ისე მრავლობითში და დაუქავშირდეს ორსავე რიცხვში მდგომ საზღვრულს.

ა) მსაზღვრელიცა და საზღვრულიც მხოლოდითშია: ავაზას ნაქურდალი, დეთიშობლის ნიში, სამეზბის ველი, ალიზის ამოსაღები, ნადარბაზევის დელი, ბაკლიას მორევი, ჭირის წყარო, ამოსაწევის ხევი...

ბ) მსაზღვრელი მხოლოდითშია, საზღვრული მრავლობითში: თელის მიწები, ამკიდეს მიწები, ბურღის მიწები, ფშატიას მიწები, ამილახვრის აბანოები, ალექსას სათიბები, ქათმის ყვერები...

გ) მსაზღვრელი მრავლობითშია, საზღვრული — მხოლოდითში: ეშმაკების ხევი, ერისთავეების შენობა, ებრალიძეების ქედი, გრძელველების ტყე, ბერბიქაშვილების უბანი, ქვაკაცების ხევი, ქვაყრილების კუნელა, გივლაანთელესია, ჭავახაანთუბანი, ჯიქურაანთხევი...

დ) მსაზღვრელიცა და საზღვრულიც მრავლობით რიცხვშია: ჭავახების მიწები, ბეგთათების მიდამოები, ჯანდიერაანთმიწები, ჯანგლარაანთხრამები, დანდურაანთვენახები, ჭავახიანთწილები, ხრიკულიანთველები, წვერაანთმიწები, კარეკაანთბალები...

მართულ მსაზღვრელებად მიკროტოპონიმიაში გამოიყენება როგორც აბელატივები, ისე საკუთარი სახელები, საზღვრულებად კი, ჩვეულებრივ, — აბელატივები, იშვიათად ნაზმნარი სახელები (მიმლეობები).

კასპის რაიონის მიკროტოპონიმიაში მართულ მსაზღვრელთა შორის სიხშირის მიხედვით წამყვანი ადგილი ანთროპონიმულ მსაზღვრელებს უკავია. მართულ მსაზღვრელებად გვხვდება:

ა) პირთა სახელებია: ბაქოს ჰალა, ანიკოს ნიში, ანტონის საყდარი, ალიოშას ჰა, ასანას წყარო, არსენას კლდე, ბათლომეს ხევი, ალექსას სათიბები, არსენას გამოქვაბული...

ბ) მართულ მსაზღვრელებად გამოყენებული გვარები გვხვდება ორსავე რიცხვში. შდრ. აბაზაძის ტყე, აფციაურის სალოცავი, სააკაძის კოშკები, სააკაძის მოედანი, ოქროპირიძის წისქვილი, ალაბიშვილის ნაქონი, გურამიშვილის წყარო, გოგიაშვილის მიწა, ამილახვრის აბანოები, გრუზინსკის წისქვილი... და ებრალიძეების ქედი, ბაზლიძეების ნაკვეთი, ბერბიქაშვილების უბანი, აბუაშვილების საყდარი.

სიტყვაწარმოების შედეგად მიღებული გვარები მხოლოდ თან-იან მრავლობითში დგას (ამილახვიან-თ მიწები).

შეინიშნება, რომ მხოლოდით რიცხვში, იშვიათი გამონაკლისის გარდა ფეოდალური გვარებია (სააკაძე, გურამიშვილი, აბაზაძე, ამილახვარი, გრუზინსკი), რაც ტოპონიმთა სოციალური დანიშნულების ირიბ მაჩვენებლად უნდა შევიჩინოთ.

მრავლობითში დასმულ გვარებს ეს შეზღუდვა არ ახლავს. მაგრამ ძირითადად ისინი დასახლებულ პუნქტებში უბნების გასამიჯნავადაა მოწოდებული. მაგ.: შეშაბერი ან თუბანი, ონოფრი ან თუბანი, ოდიშა ან თუბანი, ოთარ ან თუბანი, პარკაძი ან თუბანი, რაზმაძი ან თუბანი, სიღამონიძი ან თუბანი, კაციაშვილები ან თუბანი, ბერბიჭაშვილები ან თუბანი, ხოკერაშვილები ან თუბანი...

თოქონიმების ან უბნების აღსანიშნავად ამგვარად ნაწარმოებს მართულ გვარსახელებთან საზღვრულად კარგი ან უბანი გამოიყენება, მაგრამ ზოგჯერ საზღვრულის ჩაყარვის შედეგად ვიღებთ - ან სუფიქსით გაფორმებულ ნომინატიურ ფორმებს. მაგ.: ქება-ანი, ტურიკა-ანი, შაველა-ანი, თუთუა-ანი, ნაცვალა-ანი, თამაზა-ანი, თავგია-ანი, ბარდა-ანი, ზავრალა-ანი, ნავროზა-ანი...

ვ) სახელებთან და გვარებთან ერთად აქ პროდუქტიულია მეტსახელებიც. მეტსახელური წარმომავლობისაა მიკროტოპონიმთა მსაზღვრელური კომპონენტების მნიშვნელოვანი ნაწილი. მაგ.: ოქრუა ან თამალები, ნებიერ ან თბალები, პაწია ან თმიწა, პატარაკოლას წყარო, პაჭუა ან თმიწა, პრიწიას წყალი, ლიყიანის მორევი...

ამგვარი ტოპონიმები აღნიშნავენ არა მარტო კუთვნილებას, არამედ მიუთითებენ ამა თუ იმ ობიექტის აგება-მოწყობაში აქტიურ მონაწილეობას და სხვ. მაგ.: ცხის, კოშკის ამშენებელს, წყაროს აღმოჩენს, ყამირის გამტებს...

ადამიანთა სახელებს, გვარებსა და მეტსახელებს უკავშირდება სახნავ-სათვის და საბოსტნე ნაკვეთთა, წყაროების, ტყეების სახელწოდებები. ამიტომ თავიანთი აღწერითი დანიშნულების გამო მსგავსი სტრუქტურის ტოპონიმები სიძველეს ვერ დაიჩემებენ¹³, თუმცა კი მიკროტოპონიმების წარმოების ბუნებრივ ტრადიციას თვალნათლივ ასახავენ.

ცნობილია, რომ გეოგრაფიული ტერმინები, ე. ი. გეოგრაფიული მნიშვნელობის ანელატივები განსაკუთრებულ ადგილს იკავებენ სხვადასხვა ქვეყნის ტოპონიმიაში. ისინი, უწინარეს ყოვლისა, დასახლებულ ობიექტზე მიუთითებენ (და ამით სახელწოდება „მიეჯაჭვება“ სათანადო ადგილს), აძლევენ მას აუცილებელ „მისამართს“, მეორე მხრივ, კი ტოპონიმთა ჩამოყალიბებაში „სამშენებლო მასალის“ როლს ასრულებენ¹⁴.

ამგვარი საზოგადო სახელები არცთუ იშვიათია მართულ მსაზღვრელებად: აბანოს ხევი, ახოების ტყე, ბალის წყარო, ბზის ხევი, ბილიკის წყარო, ბოგირის მიწები, გალავნის მიწები, გამოქვაბულები ან ხევი, გვირგვინის ქედი...

მსაზღვრელთა ერთი ნაწილი ნაწარმოებია ცხოველთა სახელწოდებებიდან¹⁵: მგლის წყარო, დათვთხილიანი, მელეების საბტომლა, კურდღლის ოლე, ბუს ხევი, მტრედების ხევი, კუს თავი, გველთა მიწა.

¹³ როგორც მიუთითებენ, ამგვარ სახელწოდებათა დიდი რაოდენობა წარმოიქმნა ფოლკლორ ეპოქაში. იხ. В. Д. Беленькая, Очерки англоязычной топонимики, М., 1977, გვ. 55.

¹⁴ И. П. Литвин, О словаре топонимии Америки, Топонимика зарубежных стран, М., 1975, გვ. 51.

¹⁵ Г. П. Бондарук, Ландшафтная микротопонимия областей РСФСР, М., 1975, გვ. 51.

მსახურელად ძალზე ხშირად გამოიყენება ტოპონიმი, საზღვრულად გეხვედება ტყე, მთა, წყარო, გზა... და ყველა შემთხვევაში ტოპონიმით მინიშნებულია განკუთვნილება ან მიმართულება. მაგ.: ერთაწმინდის ტყე, გრაკლის სასაფლაო, აღაიანის ზერები, ავეკეთის მინდორი, საკორინთლოს გზა, გარგარის ტყე, იკვის წყარო, ოკმის გზა, ახალშენას აღმართი, მეტეხის რუ...

გენიტიური მსახურელები საკვლევ რეგიონში მხოლოდ პრეპოზიციული წყობით არის წარმოდგენილი, პოსტპოზიციური წყობის ნიმუშები საკვლევ რეგიონში არ დასტურდება.

В. А. МАГРАДЗЕ

ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ КОМПОНЕНТЫ В СЛОЖНОСОСТАВНЫХ ТОПОНИМАХ

(на микротопонимическом материале Каспского района)

Резюме

Сложносоставные топонимы обычно представляют собой синтагмы, состоящие из определяющего и определяемого. В статье рассмотрены определяющие компоненты с грамматической и семантической точек зрения.

Встречаются как управляемые (генитивные), так и согласуемые (атрибутивные) определяющие. В качестве управляемых определяющих в основном употребляются собственные имена: антропонимы (личные имена, прозвища, фамилии), а также топонимы (ойконимы), относительно реже — апеллятивы.

В роли атрибутивных определяющих главным образом выступают прилагательные, а также причастия и наречия в функции прилагательных. В обоих случаях в качестве определяемых в основном употребляются географические термины, реже — топонимы.

Выделяются несколько семантических групп определяющих по величине и форме, цвету и по другим признакам.

В синтагмах в качестве атрибутивных определяющих нередко встречаются существительные в функции прилагательных, напр.: *vaqe gza*, *vaqe miçebi* (*vaqe* — „равнина“). Обратное наблюдается лишь тогда, когда утеря определяемого компенсируется присоединением к определяющему словообразовательного аффикса (ср.: *dapral-a* и *daprali çqeli*, *daqidul-a* и *daqiduli xidi*). Однако образование этой модели не всегда объяснимо утерей определяемого. При создании готовой модели не следует умалять роль аналогии (напр.: *gelaanteuli*).

С одним и тем же определяемым встречаются антонимичные прилагательные (*didi mta* — *paçaga mta*), но такие пары сравнительно редки. Чаще всего из этих пар употребляются прилагательные с большей степенью данного признака, нежели меньшей (так, напр., *didi* «большой» преобладает над *paçaga* «малый», *guceli* «длинный» — над *poçkle* «короткий» и т. д.).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის
ქართული მეტყველების კულტურის განყოფილება
წარმომადგინა ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

მარინე ალექსიძე

საკუთარ სახელთა როლი ანტითეზის შემანაშში

(ჰაფეზის ლირიკის მიხედვით)

თუ გადავხედავთ ყაზალის განვითარების ისტორიას, ადვილად შევნიშნავთ ტექსტის აგების ლოგიკურ მოდელს, რომელიც ხორციელდება ოპოზიციით: მე (ლირიკული გმირი) — ის (სატრფო), ამიტომ, როგორც აღნიშნავდა ი. ვ. სტებლევამ, „ყაზალის ტექსტში, როგორც წესი, ორი სემანტიკური ცენტრია (ოპოზიციის ორი წევრი). ჩვეულებრივ, ყაზალი ამ სემანტიკურ ცენტრებს შორის კონტაქტის შეუძლებლობას გადმოგვცემს, ე. ი. ყაზალის ქანრის ძირითადი ოპოზიცია გადაუჭრელია“ [1,260].

ამასთან დაკავშირებით, გასაგებია ანტითეზის, როგორც პოეტური ხერხის, ფართო გამოყენება ყაზალში, რომლის ბეითებში ურთიერთსაწინააღმდეგო სიტყვები და ცნებები ქმნიან ანტითეზურ გამონათქვამებს ზემოთმოსხენიებული ოპოზიციის შესაბამისად, რაც ნაკარნახევია ყაზალის ტექსტის აგების ტრადიციით. სემანტიკური ცენტრი „ლირიკული გმირი“ იწვევს განსაზღვრული ლექსიკის, სემანტიკური ველის შექმნას, რომელიც უპირისპირდება მეორე სემანტიკური ცენტრის — სატრფოს — მიერ შექმნილ სემანტიკურ ველს.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია, გავარკვიოთ საკუთარ სახელთა როლი ამგვარი ანტითეზური გამონათქვამების აგებაში; ამისათვის უნდა გავიხსენოთ ჰაფეზის ყაზალის ზოგიერთი თავისებურება. თუ სხვა პერიოდის ან სხვა პოეტების ყაზალეებში შეიძლება ერთი სიუჟეტური ხაზის გადევნება, ჰაფეზის ყაზალის ერთ-ერთ თავისებურებას სწორედ პოლითემატურობის პრინციპი წარმოადგენს, როდესაც ბეითებს შორის ასოციაციური კავშირი წამყვანი და ზშირად ერთადერთიც კი არის. რადგან ჰაფეზის ყაზალში თემის გახსნის საზღვრები ერთი ბეითის ფარგლებშია მოქცეული [2,17], ამიტომ ანტითეზური გამონათქვამიც ერთ ბეითში ხორციელდება და გასაგებია, რომ ლაკონიურობას აქ გადაწყვეტი როლი ენიჭება. შესაბამისად „ლირიკული გმირის“ ან „მეს“ და „სატრფოს“ ან „მას“ ნაცვლად ისეთი სახელების ზმარება, როგორიცაა იოსები და ზელიხა, ხოსროვი და შირინი, შირინი და ფარხადი და ა. შ., უკვე ქმნის ანტითეზურ გამონათქვამებს. როდესაც სახელი ასოცირდება არა რომელიმე მორალური თუ ფიზიკური თვისების გაგებასთან (მაგ.: „შირინი“ — ტბილი ან „მაჯნუნი“ — გახელბულა), არამედ მის მატარებელთან, მაშინ საკუთარი სახელი ასრულებს ერთჯერადი ნომინატიური მნიშვნელობის [3,16] მჭონე სახელის ფუნქციას. ეს ანტითეზის ის სახეობაა, როცა ერთმანეთს უპირისპირდებიან კონტრასტული არსის მჭონე სახეები.

ი. ვ. სტებლევას აზრით, ანტითეზის შემცველ ყაზალეებს არაბულ-სპარსული პოეტის ორი ფიგურა უდევს საფუძვლად: მურაათ ან-ნაზირი (სიტყვისიტყვით „სიმეტრია“, ანუ წყვილული სიმეტრია, ბეითში ერთგვარი,

აზრობრივად მიახლოებული საგნებისა თუ ცნებების ხმარება) და „თაზადლი“ (სიტყვასიტყვით „დაპირისპირება“ ანუ ბეითში ანტონიმების ხმარება) [1,262].

განვიხილოთ ჰაფეზის შემდეგი ყაზალი:

„ჩე დანად დამე ბიზარე ჭარიბ მორყე ნვარე“

ჩე დანად ძუსუფე მესრი ყამ ო დარდე ზელიზარა?

რა ენადღებდა საბრალოთა დამატყვევებელ მახეს თავისუფალი ჩიტი?

რას გაიგებს მისრელი იოსები ზელისას დარდასა და ნადველს?“ [4,1].

ბეითში სემანტიკური ცენტრი „ლირიკული გმირი“ (ზელიზა) იწვევს შე-საბამის ლექსიკას, სემანტიკურ ველს: „დარდი“, „ნადველი“, „თავისუფალი ჩიტი“, ხოლო „სატრფო“ (იოსები) თავის სემანტიკურ ველს: „საბრალოთა და-მატყვევებელი მახე“.

მურაათ ან-ნაზირს ქმნიან წყვილები: „საბრალოთა დამატყვევებელი მახე“ და „მისრელი იოსები“.

სიმეტრიის არსის გასაგებად უნდა გაეიხსენოთ ბიბლიური იოსებ მშვე-ნიერის სილამაზე, რომელმაც არა მარტო ფარაონის მცველთა უფროსის ცოლი ზელიზა დაატყვევა, არამედ ნარინჯის თლით გართული ეგვიპტელი ქალებიც, რომლებმაც მის დანახვაზე დანით ხელები დაიჭრეს. მაგრამ ჩვენ ამ შემთხვე-ვაში ზელიზა გვინტერესებს და მისი სინონიმი — „თავისუფალი ჩიტი“, რად-გან ეს წყვილიც მურაათ ან-ნაზირს ქმნის.

რაც შეეხება თაზადლს, ამ ბეითში საწინააღმდეგო მნიშვნელობის მქონე წყვილია: „საბრალოთა დამატყვევებელი მახე“ და „თავისუფალი ჩიტი“.

აქ გაორკეცებულ დაპირისპირებულობასთან გვაქვს საქმე. მარტო „მახე“ და „ჩიტი“ რომ ყოფილიყო, ესეც საკმარისი იქნებოდა თაზადლის შესაქმნე-ლად, მაგრამ ჰაფეზი ამოაფრებს ამ პოეტურ ფიგურას ანტონიმური ეპითე-ტების შემოტანით. როგორი მახე? „საბრალოთა დამატყვევებელი“; როგორი ჩიტი? „თავისუფალი“. სიტყვები „ჭარიბ“ — დამატყვევებელი და „ნვარე“ — თავისუფალი კი თავისთავად ანტონიმებს წარმოადგენენ.

თაზადლის შემქმნელი მეორე წყვილი თვით საკუთარი სახელები იოსე-ბი და ზელიზაა. აღმოსავლურ, კერძოდ სპარსულ, ლირიკაში ზელიზა პოე-ტის სიმბოლოდ არის ქცეული და იოსები — სატრფოსი. ეს კიდევ ერთხელ მოწმობს იმას, რომ ამ საკუთარმა სახელებმა დაკარგეს კონკრეტულობა და საზოგადო სახელების როლს ასრულებენ ხოლმე. ზელიზა — არა ბიბლიური პერსონაჟი, პენტეფერეს ცოლი, არამედ საზოგადოდ უიღბლო მიჯნური, ე. ი. „ლირიკული გმირი“, „მე“ პოეზიაში; იოსები კი — არა ბიბლიური ლამაზი ჭაბუკი, არამედ გულცივი სატრფო, „ის“ ლირიკაში. მაშასადამე, ისინი ორ ერთმანეთთან დაპირისპირებულ სემანტიკურ ცენტრს წარმოადგენენ და ამ-დენად ანტონიმებიც არიან.

ე. ი. ანტონიმურობას თვით საკუთარი სახელების თავისთავადი სემანტი-კა კი არ ქმნის, არამედ მათი მეორადი მნიშვნელობა, ანუ მათი საზოგადო სახელებად გადაქცევა.

ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს ლეილისა და მაჯნუნის, ხოსროვისა და ში-რინის, შირინისა და ფარჰადის შემთხვევაშიც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჰაფეზის ყაზალის ერთ-ერთი თავისებურება პოლითემატურობის პრინციპია: თუ ერთი ბეითი სამიჯნურო ხასიათისაა, მეო-რე შეიძლება დიდაქტიკური იყოს, მესამეში ბუნებაა აღწერილი და ა. შ. რა თქმა უნდა, ამ ხასიათის ბეითებში საკუთარ სახელთა წყვილები „სატრფოსა“

და „ლირიკული გმირის“ სემანტიკურ ცენტრებს კი არა, სხვა განყენებულ ცნებებს გამოხატავენ. ასეთი წყვილია დაჯალი (ანტიმუჰამედი, თვითმარქვია, რომელიც გამოჩნდება სამყაროს აღსასრულის წინ) და მაჰდი (მეთორმეტე იმამი, რომელიც შიიტების რწმენით გაქრა, მაგრამ უხილავად განაგებს ადამიანთა ბედს; სწორედ მაჰდის ხელით კვდება დაჯალი). მაგ.:

„ქოჯანთ, სუფი, დაჯალე ჭე'ლე მოლქედ შაქლ,
 ბეჯუ, ბესუზ, ქე მაძდე დინ დანაჰ რასიდ.
 სად არის, სუფი, უღერო ბუნების დაჯალი,
 უთხარ, იწუხე, რჯულის მცველი მაჰდი მოვიდა“ [1,173].

ზემოთ ჩვენ დავასახელებთ საკუთარ სახელთა ის წყვილები, რომლებიც ანტითეზებს ქმნიან, მაგრამ ანტითეზურ გამონათქვამში შეიძლება ცალკეული საკუთარი სახელიც შედიოდეს, იმ განსხვავებით, რომ ეს სახელი კი არ ქმნის ანტითეზას, არამედ მხოლოდ მონაწილეობს ანტითეზურ გამონათქვამში. მაგ.:

„მუსუქე გომეაშთე ბან ნაიდ ბექანა'ან ყამ მახორ,
 ქოლბეე აშან შავდ რუზი გოლესთან ყამ მახორ.
 დაქარგული იოსები დაბრუნდება ქანანში, ნუ ნაღვლობ,
 დარდის სენაი ერთ დღეს ვარდნარად გადაიქცევა, ნუ ნაღვლობ.“ [4,133].

ამ ბეითში საკუთარი სახელი იოსები თავისთავად თაზადდს არ ქმნის, ე. ი. არ ქმნის ანტითეზასაც. თაზადდს ქმნიან წყვილები:

„დაქარგული“ — „დაბრუნდება“,
 „დარდის სენაი“ — „ვარდნარი“.

იშვიათ შემთხვევაში საკუთარი სახელი მაინც შედის თაზადდის შემქმნელ წყვილებში, ოღონდ ამ შემთხვევაში საკუთარ სახელს მთლიანად დაქარგული აქვს კონკრეტულობა და იგი საზოგადო სახელის მნიშვნელობით იხმარება:

„სალამ ო თოღებ ვო თაყვი ზე მს მაჯოუ ჰაქებ,
 ზე რენდ ო'აშეე ო მაჯუნ ქსი ნაქოსთ სალამ.
 გონიერებას, აღთქმას და ღვთისმოსაობას ჩვენგან ნუ ეძებ, ჰაფებ,
 რინდისგან, მიჯნურისგან და მაჯუნისგან არაეის უპოვია გონიერება“ [4,45].

ამ ბეითში ანტითეზის შექმნაში ისეთივე დიდი როლი ენიჭება მურაათ ან-ნაზირს, როგორც თაზადდს.

მურაათ ან-ნაზირის მაგალითებია: „გონიერება“, „აღთქმა“ და „ღვთისმოსაობა“; „რინდი“, „მიჯნური“ და „მაჯუნნი“;

თაზადდს კი ქმნიან წყვილები: „ღვთისმოსაობა“ — „რინდი“; „გონიერება“ — „მაჯუნნი“; „აღთქმა“ — „მიჯნური“.

როგორც უხედავთ, საკუთარ სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ ანტითეზის შექმნაში, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საკუთარ სახელთა წყვილებთან გვაქვს საქმე. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თვით საკუთარი სახელები ანტონიმებს არ წარმოადგენენ. ანტითეზებს ქმნიან მხოლოდ ის საკუთარი სახელები, რომლებიც იძენენ ცნებობრიობას და, მაშასადამე, გადადიან საზოგადო სახელებში. რაც შეეხება ცალკეულ საკუთარ სახელებს, ისინი მხოლოდ პასიურ მონაწილეობას იღებენ უკვე შექმნილ ანტითეზურ გამონათქვამებში.

ლიტერატურა

1. Стеблева И. В., Мифологическая основа антитезы в газели Бабура, в кн.: «Средневековый восток. История. Культура. Источниковедение», Москва, 1980, с. 261—265.
2. Рейснер М. Л., Основные этапы развития газельной лирики на фарси в X—XIV вв., Москва, 1980.
3. Жданов О. К., Метонимическое словообразование на основе имен собственных, Казань, 1963.
4. ღვიანე ხოჯა ჰაქეზე შირაზი, ბა მოყდამე ვა თასპიქე საიდ აბულყასემ ანჯავეე შირაზი, თეპრან, 1345.
5. ღვიანე ხოჯა შამს ელ-დინ მოჰამმად ჰაქეზე შირაზი, ბე ეპთემამე მოჰამმად ყაზვინი ვა დოქტორ ყასემ ყანი, თეპრან, 1320.

M. M. АЛЕКСИДЗЕ

РОЛЬ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ПОСТРОЕНИИ АНТИТЕЗЫ

Резюме

Если пересмотреть историю развития газели, то можно проследить логическую модель построения текста, которая реализуется оппозицией я (лирический герой) — она (возлюбленная). Поэтому в тексте газели, как правило, имеются два семантических центра — два члена оппозиции, не имеющей разрешения [1, 260].

В связи с этим понятно широкое употребление в газели антитезы как поэтической фигуры. В различных бейтах газели обнаруживаются пары противопоставленных слов и понятий, которые создают антитетичные высказывания «в русле» вышеуказанной оппозиции, диктуемой традицией построения текста в жанре газели. Каждый семантический центр вызывает появление определенной лексики, семантического поля, которые противопоставляются друг другу.

Так как в газели Хафиза почти что каждый бейт имеет свою обособленную сюжетную линию, что и составляет его особенность, то в основном антитетичные высказывания осуществляются в одном единственном бейте, поэтому лаконичности тут уделяется большое внимание. Следовательно, употребление вместо «лирического героя» и «возлюбленной» таких имен, как Иосиф и Зулейха, Хосров и Ширин, Ширин и Фархад, достаточно для создания антитезы.

Эти имена сами по себе не являются антонимами. В построении антитезы большую роль играет не первичная семантика имен собственных, но их вторичное значение или те имена нарицательные, в которые переходят эти собственные имена.

Что касается не пар собственных имен, а употребления одного имени в антитетичном высказывании, то они не создают его, а играют только пассивную роль в таких высказываниях.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ირანული ფილოლოგიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა მ. ანდრონიკაშვილმა

30 ნიშნის ჯანსიმი

 თურქული ლექსიკა იოანე ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო
 განმარტებით ლექსიკონში

ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი XII შვილი იოანე ბაგრატიონი (1768—1830), როგორც ცნობილია, იყო მრავალმხრივ განსწავლული სახელმწიფო მოღვაწე, მწერალი, მეცნიერი და ლექსიკოგრაფი. „კალმასობის“ სახელგანთქმული ავტორის კალამს, სხვა მაღალი ლირებულების თხზულებების გარდა, ეკუთვნის რამდენიმე ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი, მათ შორის საბუნებისმეტყველო ლექსიკონი, რომელიც სათაურით „საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი“ მიმდინარე წელს გამოსცა „მეცნიერებამ“. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და ნ. კიკნაძემ. ამ შრომას თვით იოანემ უწოდა „ბუნებისმეტყველება ანუ შეკრებილება ლექსთა სხუათა და სხუათა ბუნებითთა ისტორიითაგან ანბანსა ზედა ასმითა, რომელნიცა შეადგენენ სამთა სამეფოთა ბუნებისათა, ესე იგი: ცხოველთა, მცენარეთა და ადმონაკუეთათა, ვინა ილექროთასა ქვებითურთ, ცხადითა განმარტებითა თვისებისა, ნიშნებისა და ვიარებისა მათისათა, და წოდებითა სახელთა რუსულს, ლათინურსა და ქართულსა ენასა ზედა. შრომითა და მოღვაწეობითა საქართუელოს მეფის გიორგის ძის იოანესითა, საეკტეტერბურლსა შინა, 1814-სა წელსა“. ლექსიკონის ვრცელი სათაური გვამცნობს, რომ იგი შეიცავს სხვადასხვა საბუნებისმეტყველო ნაშრომებიდან ამოკრებილ ბუნების სამი სამყაროს (ცხოველთა, მცენარეთა და ლითონთა ქვებითურთ) წარმომადგენელთა განმარტებასა და სახელწოდებას რუსულ, ლათინურ და ქართულ ენებზე. როგორც ვხედავთ, სათაურში არ იხსენიება თურქული ენა, რაც მოწმობს იმას, რომ თურქული განმარტებები ავტორს შემდგომში მიუწერია. ეს ნათელი ზღბა დედანზე დაკვირვებითაც: თურქული სიტყვები კალიგრაფიით აშკარად გამოირჩევა და გამოიყურება შემდგომში ჩამატებულად (ჩაწერი ცდილა მის ჩაწერას ქართული განმარტების შემდგომ. როცა ეს ვერ მოხერხებულა, ჩაუწერია იქ, სადაც მოუნახავს თავისუფალი ადგილი). მკვლევართა აზრით, თურქული სიტყვები თვით იოანე ბაგრატიონის ხელით არის ჩაწერილი სხვის მიერ გადაწერილ ლექსიკონში¹. როგორც ჩანს, ისინი იოანემ რედაქტირების დროს ჩაამატა.

ნაშრომში თურქული შესატყვისები საკმაოდ უხვად არის წარმოდგენილი. თითქმის თანმიმდევრულად მიჰყვება რუსული ლექსემის ლათინურ და ქართულ განმარტებას *многа* სიტყვის ჩათვლით, შემდგომ კი თავს იჩენს სპორადულად, აქა-იქ, ოციოდე შემთხვევაში.

¹ ლ. ქუთათელაძე, იოანე ბაგრატიონის ავტოგრაფიული ნუსხების მიმოხილვა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959, გვ. 251; გ. მიქაძე, ლიტერატურულ-ისტორიული ფრაგმენტები, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნ. განყის „მაცნე“, 1968, 5, გვ. 51; იხ. თ. ენუქიძე, ნ. კიკნაძე, შესავალი, წიგნში: იოანე ბაგრატიონი, საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1986, გვ. 7.

საქიროა აღინიშნოს, რომ ჩვენ „თურქულ შესატყვისებში“ ვგულისხმობთ ყველა იმ სიტყვას, რომელიც დამკვიდრებულია თურქულ ძირითად ლექსიკურ ფონდში. ზოგი მათგანი წარმოშობით არაბული (მაგ., ზანჯაფილ, ზეითუნ, ლალ, მადარა, მარჯან...) ან სპარსულია (მაგ., ანარუბა, ბადამ, ბირა, დარჩინ, იენგინარ, ლულუფარ...), მაგრამ დღეს (და იოანეს დროსაც) ისინი თურქული ენის კუთვნილებას წარმოადგენენ და თურქულებად აღიქმებიან.

თავისთავად სიტყვა „თურქულის“ დღევანდელი მნიშვნელობა არ შეესაბამება იოანეს დროინდელი „თურქულის“ სემანტიკურ დატვირთვას. ამ ლექსიკონის შედგენის დროისთვის, ე. ი. მე-19 ს-ის დასაწყისისთვის, სიტყვა „თურქული“ გულისხმობდა როგორც ანატოლიურ თურქულს, ისე აზერბაიჯანულ ენას. ეს უკანასკნელი 1939 წლამდე — საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის მეორე საყოველთაო აღწერამდე — იწოდებოდა თურქულ ენად (türkce, türk dili) და მის მატარებელ ხალხს (დღევანდელ აზერბაიჯანელებს) ეროვნება ეწერათ „თურქი“. საილუსტრაციოდ, გარდა საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის პირველი საყოველთაო აღწერისა, გამოდგება თუნდაც პირველი აზერბაიჯანული დიალექტოლოგიური ლექსიკონი, რომელსაც სატიტულო ფურცელზე აწერია „Словарь тюркских народных говоров Азербайджана“ და რომლის I ტომი ქ. ბაქოში გამოიცა 1930 წ., II კი — 1931 წ., ანდა „Русско-тюркский словарь“ под редакцией Р. Ахундова, Баку, т. I, 1928, II, 1929. ამ უკანასკნელში ვკითხულობთ: „დღეს საბჭოთა აზერბაიჯანში თურქული ენა სახელმწიფო ენად არის გამოცხადებული“ (იხ. I ტომის წინასიტყვაობა როგორც აზერბაიჯანულ, ისე რუსულ ენაზე).

ასევე აზერბაიჯანელთა და თურქთა საერთო სახელწოდებად ჩანს იოანესეულ ლექსიკონში სიტყვა თურქი. ასე, მაგ., Арбуз-ის განმარტებისას წერია: ლექსი ესე მიღებული არს რუსთა მიერ თურქთა ენისაგან; Барсуკ-თან ვკითხულობთ: თურქთა ენისაგან აქუსთ სახელი ესე მიღებული რუსთა, ანდა: Бегемот თურქთა ენა არის.

მთარგმნელს татар — ფუძე, ბუნებრივია, ‘თათარ’-ად აქვს გადმოთარგმნილი, жимолость татарская — ‘თათრის ვაშლა’, ანდა Артыш თათრულია; ასევე, Балрижан თათრულია, Каумбак თათრული სახელია და ა. შ. მაგრამ საყურადღებოა, რომ იოანეს ხელით ჩაწერილ თურქულ თარგმანებში татар. „მუსურმან“-ად არის თარგმნილი, იგივე жимолость татарская, ‘თათრის ვაშლა’ თარგმნილია როგორც ‘მუსურმან აღმასი’ და ქართული ‘თათრის საპონენა’ — ‘მუსულმან საპონისი’ (იხ. Боярская спесь), ე. ი. „თათარი“ გაგებულია როგორც სარწმუნოების აღმნიშვნელი, როგორც სინონიმი მაჰმადიანისა (შდრ. საბა: თათარი-მოჰმადიანი).

ისმის კითხვა, რომელ თურქულ ენას განეკუთვნება ლექსიკონისეული თურქული მასალა, დღეს აზერბაიჯანულად წოდებულ თურქულს, თუ ანატოლიურ თურქულს? ეს ენები მეტად ახლომონათესავენი არიან, თურქმენულთან და გაგაუზურთან ერთად ეკუთვნიან მრავალრიცხოვანი თურქული ოჯახის ერთ ჯგუფს — ოღუზურს. მათი სიახლოვე საუკუნეთა მიღმა კიდევ უფრო ძლიერი იყო, მაგრამ შემდგომ სხვადასხვა ენობრივმა სუბსტრატმა (აზერბაიჯანულის შემთხვევაში ალბანური და იბერიულ-კავკასიური ენები, თურქულთან — ძირითადად ბერძნული), განსხვავებულმა ენობრივმა გარემომ, სხვადასხვა სისტემის ენებთან კონტაქტმა, განსხვავებულმა პოლიტიკურ-სოციალურმა სტატუსმა და სხვა ექსტრალინგვისტურმა ფაქტორებმა გამოიწვნა მათი განვითარების გზა და სხვადასხვა დამოუკიდებელ ენებად ჩამოაყალიბა

ისინი: აზერბაიჯანული — აზერბაიჯანის სსრ სახელმწიფო ენად, ხოლო თურქული — თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად. მათ შორის არსებული ენობრივი სხვაობანი ვლინდება ენის ყოველ დონეზე (როგორც ფონეტიკაში, ისე მორფოლოგია-სინტაქსა და ლექსიკაში). იოანესეულ ლექსიკონში თვალში საცემია ამ ორი ენის ფონეტიკური და ლექსიკური სხვაობანი, რომლებიც გვაფიქრებინებენ, რომ ლექსიკონში მოხმობილი თურქული ლექსიკა წარმოადგენს აზერბაიჯანული ენობრივი სამყაროს ცოცხალი მეტყველების კუთვნილებას. ამის დასტურია თურქულ ლექსემათა ფონეტიკური გარსი და სემანტიკა. ასე, მაგალითად, ფონეტიკურად უფრო აზერბაიჯანულია შემდეგი სიტყვა-ფორმები: ვაზი. თანავ < აზ. tənək ~ თ. tenek, მსხალბანტა. ქიჩიქ არმულ < აზ. kiçik armud ~ თ. kişik armut, ქათმის მამალი. ხორუზ < აზ. xoruz ~ თ. horoz, კურდღელი. ტოვშან < აზ. dovşan ~ თ. tavşan, მტირალა ბალახი. ჩოლანი < აზ. çolan ~ თ. çöven, ტრედი. გოვარჩინ < აზ. g'öj (g') ärçin ~ თ. güve.rçin, ნესვი. ყოუნ < აზ. govun ~ თ. kavun, ტარბი. ალასილიჩინ < აზ. alasıyırçin ~ თ. alasıyırçik, რწყილი. ბირა < აზ. birä ~ თ. pire, ბრონზი. ბირინჯ < აზ. birinç ~ თ. pirinç და სხვა მრავალი. საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონში აზერბაიჯანული თურქულის გამოყენების უპირატესობა უფრო თვალნათლივ ჩანს ლექსიკურ მასალაში, მისი სემანტიკის აზერბაიჯანულთან თანხვედრასა და თურქულისგან განსხვავებაში. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე ნიმუშს: Априкос ჭერამი. არუჯ < აზ. ärük (დიალ. arük) 'ჭერამი' ~ თ. erik 'ქლიავი', Зимородок ზამთარშიეკი. ყიშლოღან ყუში. რუსული და ქართული ლექსემა გულისხმობს ფრინველს, რომელიც ზამთარში ჩეკს, ზამთარში ბადებს. სწორედ ასეთი მნიშვნელობა აქვს თურქულ შესატყვისს ყიშლოღან ყუში, თუ მას ჩავთვლით აზერბაიჯანულ ლექსიკურ ერთეულად, ხოლო, თუ თურქულ სიტყვად მივიჩნევთ, მაშინ მისი სემანტემა იქნება — „ჩიტი, რომელიც ზამთარში იბადება“. Береза არყი. ყინ აღაჯი < gajınayađı, რაც აზერბაიჯანულში — არყია და თურქულში კი წიფელი. Бабки волчьи მელისხორბა. აღზიჯანავარ < ayzişanavar (სიტყვასიტყვით — „პირი მისი მგელი“). ჯანავარ — 'მგელი' აზერბაიჯანულში, თურქულში კი — 'მხეცი', Белка სინჯაფი, მციყვი. მემსინჯაფისი (= ტყის სინჯაფი). მემზა-აზერბ. 'ტყე', თურქ. 'მუხა'. Записка იხ. Золотуха. ოქროსფერა. ყიზილ ყულად ანდა Златница ოქრომწერი. ყიზილჩიბანი. ორივე თურქული კომპოზიტის პირველი კომპონენტი — „ყიზილ“ ოქროს მნიშვნელობით ფუნქციონირებს აზერბაიჯანულში, თურქულში კი 'წითელი'-ა.

ლექსიკონისეული თურქული სიტყვების მნიშვნელოვანი ნაწილი დასტურდება აზერბაიჯანულ ენაში, თურქულს კი ისინი საერთოდ არ გააჩნია. ასეთებია, მაგ., Аспаргам სატაცური. ყულანჩარ (< აზ. gulançar), барбарис კოწახური. დაღ ზირიშკი (< აზ. zirişk), Бархатец ხვევრა. მახმური (< აზ. məxmār), Боярышник კენელი. ემიშან (< აზ. jemšan), Блошки დანდური, ანუ მსუქანა. ფარფინა (< აზ. pərpərang'), Гиена ვიენა. აფთარი. ქავთარ (< აზ. kaftar), Каштан წაბლი. შაბალღუთ (< აზ. şabalid), Княженица მარწყვ-მაყვალა. მურუბ (< აზ. morug), Кот, котик მამალი კატა. ფიშიქ (< აზ. pişik), Ластница მერცხალი. ყარანყუშ (< აზ. qaranguş), Ляща ოსპი. მარჯიმაქ (< აზ. mərçimäk), Морж ლომეფვი. შირმაჰ (< აზ. şirmahi) და სხვ.

ამავე დროს სიტყვათა ერთი, გაცილებით მცირე, ნაწილი, როგორც ფონეტიკურად, ისე ლექსიკურად, წარმოადგენს თურქული ენობრივი წრის კუ-

თენილებას და უცხოა თანამედროვე აზერბაიჯანული სალიტერატურო ენისთვის. ასეთებია: ფონეტიკურად — ტორუა-თელიარყუში, ახალბროწოლი-იენგინარ, მწყერი მარხილი — იელვა, კუ-თოზბაღა. ლექსიკურად — მამლის სავარცხელა — ყადიფა ჩიჩაგი, ბარისპირა — ქესთარიუნ, მინდვრის ოქრო — ყანთარიონ საღირ, ყანჩაკი — ოყარ, ლილა — ჩივთი, ცაცხვი — უღლამურ აღაჯი, მარგიმუში — სიჩანთი და კიდევ რამდენიმე, რომლებიც უცხოა სალიტერატურო აზერბაიჯანული ენისთვის, მაგრამ სავესებით ბუნებრივია მათი მიჩნევა დიალექტიზმებად და გარკვეული აზერბაიჯანული მეტყველების კუთვნილებად.

აღსანიშნავია ისიც, რომ რამდენიმე შემთხვევაში აზერბაიჯანულ შესატყვისს ახლავს თურქული სინონიმი, ანდა პირიქით: Баранчик ცხერის ბალახა, გინა დიდი მეთუნა — ყონთოთი (აზ.), უშხურ (თ), Бредовка კომბოსტო — ლანა (თ), ქალამ (აზ.), Дятел კოსალა — აღაჯყაყან (თ.) აღაჯღალან (აზ.), Гнида წილი — სირქა (აზ), იოვმალ (თ.), Горлица გვრიტი — გოგეჟი (თ.), ყუმბი (აზ.), Заячья капуста კურდღლის კომბოსტო — ტოვშანლანასი (თ.), ტოვშანქალამი (აზ.), Змиевик წყლის მეთუნა — სუ იზუნეი (თ.), სუიყუზღულაღი (აზ.), Икнит ძვრქორი — აღბაბა (აზ.), ანგილი (თ.), Крагуј, кречет სონღული — სონღულ (აზ.), შანყარ (თ.).

როგორც წინააღმდეგობა, ვფიქრობთ, რომ ლექსიკონში ფიქსირებული თურქული ლექსემები განეკუთვნებიან აზერბაიჯანულ ენობრივ სამყაროს. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან კავკასიაში გავრცელებული იყო არა ანატოლიური თურქული, არამედ აზერბაიჯანული თურქული მეტყველება, რომელიც თურქულადვე იწოდებოდა. აღნიშნული აზერბაიჯანული ლექსიკური ელემენტები ლექსიკონში შესულია იმდროინდელი აზერბაიჯანულის ცოცხალი მეტყველებიდან. ისინი გადმოცემულია ქართული ტრანსლიტერაციით და ისტორიული თვალსაზრისით დიდი ღირებულებისაა, განსაკუთრებით აზერბაიჯანული ისტორიული ფონეტიკისთვის. ცხადია, ტრანსკრიფციას მეტი ღირებულება ექნებოდა, მაგრამ ქართულ ტრანსლიტერაციაშიც ბევრად უკეთ არის შემონახული იმდროინდელ აზერბაიჯანულ სიტყვა-ფორმათა ფონეტიკური გარსი, ვიდრე მაშინ გაბატონებულ და თურქული ენების ბუნებისადმი სავესებით შეუსაბამო არაბული დამწერლობით შესრულებულ აზერბაიჯანულში.

აღნიშნული მასალა ყურადღებას იმსახურებს სპეციფიკური აზერბაიჯანული ბგერების ქართული ტრადიციული ტრანსლიტერაციის მხრივაც. წინარეგისმიერი ღია ა ხმოვანი სიტყვის ყველა პოზიციაში გადმოიცემა ქართული უქანარიგისმიერი ღია ა ხმოვნით: äzdaha > აჯდაა, äkik > აყიყ; käläm > ქალამ, tñäk > თანაკ, tikän > თიქან; särčä > სარჩა, g'eğä > გეგა, mešä > მეშა და სხვა მ'ავალი.

უქანარიგისმიერი ვიწრო i ხმოვანი > წინარიგისმიერ ვიწრო ö ხმოვნებში: dar-čün > დარჩინ, findix > ფინდიხ, siyürčün > სილირჩინ, kizgušī > ყიზყუში, si-yürğujruy > სილირყუროღა.

რბილი ბავისმიერი ö, ü ხმოვნები შესაბამის ველარული ო, უ ხმოვნებითაა გადმოცემული: ördäg' > ორდაგ, g'öl > გოლ, g'öbäläg' > გობალაგ, öküž > ოქუჟ, sädg'it > სოგუთ.

ველარული g თანხმოვნის ქართული რეფლექსი ყოველგვარ პოზიციაში არის უმთავრესად ყ ფარინგალური აბრუტყვი; gəplan > ყადლან, g'izil > ყიზილ,

goz > ყოზ, gulānčār > ყულანჩარ, garasaggiz > ყარასაყიზ, agig > აყიყ, ov-šag > ოვშაყ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს თურქულ მკერ-ხშულთა ქართულ ნიადაგზე გამკვეთრების შემთხვევები, ხშირია d > ტ ვლარული ხმოვნის წინა პოზიციაში: danagiran > ტანაყირან, daš > ტაშ, damarčug > ტამარჩულ, dovšan > ტოვშან, duz > ტუზ (მღრ. ქართ. ტალა < თ. dalga, ტოლმა < თ. dolma, ტოლადი < dolag). გვხვდება ხ-სა და გ'-ს გამკვეთრების შემთხვევებიც. ხ > პ სიტყვის თავიკიდურ პოზიციაში: balig > პალუხ, bānč > პანჯ.

ფიშიკ, გარმაშიკ და ზირიშიკ სიტყვები გვაფიქრებინებს, რომ წყარო მეტყველებაში იყო pišig', gārmašig' და zirišg' ფორმები, ე. ი. აუსლაუტის პალატალურმა მკერ-ხშულმა გ' ქართულში მოგვცა კ აბრუბტივი, როგორც ეს იყო მოსალოდნელი.

ახლა რამდენიმე სიტყვა თურქული შესატყვისების და ავკარგიანობის შესახებ. მათი უმრავლესობა ზუსტია, შეესაბამება განსამარტ სიტყვას და დღესაც სალიტერატურო აზერბაიჯანულსა და თურქულში (ან ერთ-ერთ მათგანში, უმთავრესად აზერბაიჯანულში) გვევლინება ტერმინის სტატუსით. ასეთებია: ანრუბა, ალმას, ანდუზ, ანლუთ, არღიშ, არჯიშ, ასარ, ალაყყოღმი, აღლულუფარი, აღსოგუთ, ბაბრ, ბადამ ალაჯი, ბალიარფადი, ბალრიყარა, ბაყლა, ბით, ბითოთი, ბირა, ბირინჯ, ბურა, გილას, გოგარჩინ, დარჩინ, დაფნა, დაღდაღან ალაჯი, დევა, დემურყარა, დენგზილდუზი, დენგისალაღანი, დენგზი-ფიშიკი, დონდუზ, ზანჯაფილ, ზარდავა, ზეითუნ, ზივთ, თამბაქუ, თანაგ, თარლან, თახთაბითი, თერა, თიქან, თოზბაღა, თულა, თულიარყუში, თულქი, იარასა იგნაპალუხი, იელვა, იენგინარ, იემიშან, ით, ილანოთი, ილანპალუხი, იმჯინაგ, ლალ, ლობია, ლულუფარ, მადიან, მარგი მუშკი, მარმარ, მარჯან, მარჯიმაქ, მალარა, მემიშუნ, მურაქაფბალუხი, მურვარიდ, ნანა, ოქუზ, საბრ, სალვა ალაჯი, სარდალ პალუხი, სარისარდალ, სარმუშად, საყაყუში, სიმურდ, სინჯაფ, სიდირყუთი, სოგუთ, სოღან, უთალგუ. ფამბუხ, ფახლან, ფინდინ, ფორსულ, ქაბრა, ქაქლიქითი, ქეჩი, ქირშან, ქიშნი, ქულტუზისი, ქუსთაფაქ, ყაბან, ყადიფა ჩიჩაგი, ყადირდა პალუხი, ყაია, ყათრან, ყარამიზ, ყარანყუშ, ყარასაყიზ, ყარდაშყანი, ყარფუზ, ყარღა, ყარღაგოზი, ყაფლან, ყუღ, ყიზყუ-ში, ყინაღაჯი, ყირ, ყირდაულ, ყოინ, ყუზი, ყუზდუნ, ყუზყულადი, ყულანჩარ, ყუნდუზ, ყურბაღა, ყურდ, ყურუ ინჯი, ყუშბუღდასი, ყუშლილი, შავთალუ, შამშად, შივთ, ჩალაღან, ჩაქირგან, ჩიბინ, ჩივალამ, ჩირიშოთი, ჩობან ჩანთასი, ჩოღანი, ჩოხდომულუ, ხარდალ, ხაშხაშ, ხორუზ, ხუნგ, ჯრენ, ჯივირ, ჯომეშ და ზოგი სხვ.

ესაღია, ზემომოყვანილ სიტყვა-ფორმათა დიდი უმრავლესობა ფონეტიკურად ტრანსფორმირებულია. მათი ბგერითი გარსი არ ემთხვევა აზერბაიჯანულ და თურქულ სალიტერატურო ფორმებს (მცირე გამოწაკლის წარმოადგენენ სიტყვები: ბადამ, ბით, ბირა, ბურა, დაღდაღან, ზეითუნ, თახთაბითი, თულა, ით, ილან, მალარა, სოღან, ქეჩი, ჩალაღან, ჩიბინ, ჩობან ჩანთასი, ხარდალ, ხაშხაშ, ხორუზ და კიდევ რამდენიმე).

2 ადგილის ეკონომიის გამო აქაც და ზოგ სხვა შემთხვევაშიც თურქულ მაგალითებს რუსულ და ქართულ ეკვივალენტებს არ ვუწერთ. ვფიქრობთ, ამ ზარებს რამდენადმე შეაყებებს თურქულ სიტყვათა საძიებელი, რომელიც დაურთეს გამოცემლებმა ი. ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონს. (თბილისი, 1986).

ამავე დროს ხშირია შემთხვევები, როცა თურქული შესატყვისები წარმოადგენენ არა თავისთავად თურქულ ტერმინებს, არამედ ქართული ლექსემების თარგმანს. ამის გამო რუსულთან მიმართებაში უზუსტობის შესაძლებლობა მეტია, რადგან, თურქულად თარგმნისას დაშვებული შეცდომების გარდა, გადმოყოლილია ქართული შესატყვისების შეუსაბამობაც. რუსულის არაეკვივალენტური ქართულის თურქული თარგმანებია, მაგ., *Адамово яблоко* ადამის ვაშლი. იხ. ვაშლატამა (შეცდომაა, უნდა „ხვანჩი“) — თ. აღმავათალუსი („ვაშლის ატამი“) *Аккула* ნათელთევზი (უნდა იყოს „ზვიგენი“) — თ. იზილევრან („სინათლის გამომცემი“), *Булыжник* ველური, გარეული ქვა (უნდა „რიყის ქვა“) — თ. ტაშაბანი („ქვა ველური“), *Белокопытник* ვირისტერფა (უნდა ბუერა) — თ. ეშქადაბანი, *Брюква* ფხალი (უნდა „თალგამურა“) — თ. ლანა („კომბოსტო“), *Вероника* ბერისკონკა (უნდა დედოფლისთითა) — თ. ყარუფალასი, *Воронец* მუნის ბალახი (უნდა იყოს დათვის ყურძენი) — თ. ყოთუროთი, *Волхуна* მგლის სოკო (უნდა ნაბადა სოკო) — თ. ყურდგობალავი, *Гусеница* ხუცის ჭია (უნდა „მუხლუხი“) — თ. ქეშიშყურთი, *Дягилица* ყვავურჩხილა (უნდა „თავანსკვა“) — თ. ყარლა დირნალი, *Жаба* შავი ბაყაყი (უნდა გომბეშო) — თ. ყარაყურბალა, *Жар-птица* ჩიტცეცხლა (უნდა „ფასკუნჯი“) — თ. ათეშყუში, *Живница* იხილე *смолка*. ცოცხალა (უნდა „ფისოვანა“) — თ. დირლუ, *Кандык* ძალის კბილა (უნდა „კაბაჰრელა“) — თ. ითიშისი, *Клоповник* იხილე *багульник* ზღვის ვარდი (უნდა „წყლის იელი“) — თ. დერიაგული, *Клюква* ტბის მოცხარა (უნდა „შტოში“) — თ. გოლყარაღათი, *Кобылка* ბალახკრწყლა (უნდა „ჯუქუმკალა“) — თ. ოთბირასი, *Костянка* დათვის მარწყვა (უნდა ჟოლის დედა) — თ. აჟიგალამი, *Куманыха* სომხის მაცვალა (უნდა „რუსული მაცვალი“) — თ. ერმანინ ბოჯურთავანი, *Кушур* ყუთავურჩხილა (უნდა „ჭილი“) — თ. ყარლა დირღანი, *Линь* კოკობა (უნდა „ლოჰორია“) — თ. ყონჩარ ბალუხი, *Лоскутной цвет* ოქროსცოცხა (უნდა „რუსული დიდილო“) — თ. ყიზილ სუფურგათი, *Золотоволосник* ოქროს ქოჩორა (უნდა „ოქროწყერა“) — თ. ყიზილქანქელი, *Корсак* ყურშა (უნდა „ყარსაყი“) — თ. ყარაყულალ. აქ მოყვანილ და ბევრ სხვა შემთხვევაში თურქული ლექსემა წარმოადგენს განსამარტი რუსულის შეუსაბამო ქართული შესატყვისების უმთავრესად ზუსტ თარგმანს.

როგორც აღვნიშნეთ, ზემომოყვანილი თურქული თარგმანები ტერმინებს არ წარმოადგენენ. ასევე არ ფუნქციონირებენ ტერმინებად რუსული განსამარტი სიტყვის თურქული თარგმანები: *орлиный камень* არწივის თული — ყარაყულტაში („არწივის ქვა“), *Гусь островский* ჭალაის ბატი — ჯაზირეთ ყაზისი („კუნძულის ბატი“), *Денежник* მანყულა — აღჩათი („ფულის ბალახი“), *Золотуха* ოქროსფერა — ყიზილყულახ („ოქროს ყური“), *Пескарь* კლდის თევზი — ყუმპალუხი („ქვიშის თევზი“) და სხვ.

ზემომოყვანილი თურქული შესატყვისები აშკარა თარგმანებია და ფიქრი იმისა, რომ შესაძლოა აზერბაიჯანულ დიალექტიზმებთან გვექონდეს საქმე, უნდა გამოირიცხოს.

გვხვდებით იმგვარ შესატყვისებსაც, რომლებიც არც თარგმანს წარმოადგენენ და არც თურქულ ენებში არსებულ ტერმინებს. ისინი უფრო მეტად ინფორმატორის მიერ შეთხზულ, მომარჯვებულ თანაფარდებად გამოიყურებიან, ე. ი. განეკუთვნებიან მის იდიოლექტს, ანდა ფრიად შეზღუდულ, ლოკალურ კილოკავს. ასე, მაგალითად, *Бурная птица* სასტიკა — გემყუში („გემის

ფრინველი“), Бых ღორჯო — ბაშბუქ პალუხი („დიდთავა თევზი“), Белая рыбка ლიფსიტა — ლიქსიდ (არ გააჩნია თურქულ ენებზე), Головь ფინხული — გრამპალუხი („ხრამის თევზი“. ივულისხმება მდინარე ხრამი), Голец მურწა — ქუჩუქ ჯანარ („პატარა ქანარი“), Горох ბარდა — რუს ნუხული („რუსული ბარდა“), Кошик იხ. Кузнечик კუტი მკალია — სარანჩაჰ-თოფალ (სპარსული იზაფეტის ყიდაზე გავრცობილი ქართული „კუტიმკალია“ს თურქულისთვის უცხო თარგმანი), Кристалл, хрусталь — ბროლი, ჭიქა — ბროლ (ქართული „ბროლი“ გენეზისით არაბულია. იგი bolur||billür ფორმებით გავრცელებულია სპარსულ და თურქულ ენებში, მაგრამ ფორმა „ბროლ“ ქართულია და მოცემულ შემთხვევაში მას ინფორმატორი ხმარობს თვითნებურად), ასევეა Крокодил — თამასა, ნიანგი — ნიანგი. Лихорадочная кора ჭინაჭინა — ჭინაჭინა, Луговой чай მანყულა ბალახი — მანყულოთი და სხვ.

თურქული შესატყვისები და თარგმანები საბუნებისმეტყველო განმარტებით ლექსიკონში შემდგომში არის ჩამატებული. როგორც ეს გამოიკვლია ტექსტოლოგმა თ. ენუქიძემ, თურქული, არაბული და სპარსული სიტყვები ლექსიკონში ჩაწერილია თვით იოანე ბაგრატიონის ხელით. ისმის კითხვა იცოდა თუ არა იოანემ თურქული?

ლექსიკონში ფიქსირებულ თურქულ მასალაში არსებული გრაფიკული, მორფოლოგიური და ლექსიკურ-სემანტიკური შეცდომების ხასიათი და სიუხვე გვაფიქრებინებს, რომ იოანე ბაგრატიონმა თურქული (არც სრულყოფილი და არც საყველბურო) არ იცოდა; მას ჰყავდა ინფორმატორი, რომელიც კარგად ფლობდა თურქულ, სპარსულ და არაბულ ენებს. იოანეს კონტაქტი მასთან Минога სიტყვის შემდეგ შეწყვეტილა, რადგან შემდგომ თურქული შესატყვისები გვხვდება აქა-იქ, ალბათ, სხვების დახმარებით.

ზემოაღნიშნული შეცდომებიდან საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ მხოლოდ არსებითებს.

ხშირია შემთხვევებიც, როცა რუსულის ეკვივალენტურ ქართულს ახლავს არაზუსტი თურქული შესატყვისი: Выдра წავი — სუითი („სელაბი“), Голубичник ტრედის მოცვა — ყარა ყარალათ („შავი მოცხარი“), Найд нარდი — შაბუ („ლევეკონი“), Кочет მამალი ქათამი შ ნაური — თოულ („ქათამი“), Коршун ძერქორი — ბაიყუშ („ბუ“), рож дикая ველური ჭევეი — იაბან თახილი („ველური ხორბალი“) და სხვ.

იქნება შთაბეჭდილება, რომ თურქული შესატყვისების ჩამწერს ჰყავს ინფორმატორი, რომელმაც ქართული არ იცის და ამა თუ იმ ქართული ტერმინის ახსნის დროს ხშირად ადგილი აქვს გაუგებრობას, რის შედეგადაც, მაკალითად, შემდეგი თარგმანები: ყრუ როჭო... სიდიდით არს ფრინველი ესე ბატის ოღენა — ბეულ (=ბეულქ) ყარაყირდაულ („დიდი შავი ხოხობი“), Ивишенье გონჯი.. სოკოს გუარია კომბოსტოს მურკს გამოებმის — აღაჯსაგალი („ხის წვერები“), Крыса ვირთაგვა — ბეულქინან („დიდი თავი“), Курлук ველური რუსული ბრინჯი, რომელიც ვაიზრდების ციბირსა შინა — ციბირ დუგისი („ციბირის ბრინჯი“), Дреза ბარდი. ხეზარდის გუარია — ნუხულ აღაჯი („ბარდას ხე“), Держи дерево ძეძვი — ქუქნარ („ნაძვი“), Терн კვინჩხი — ყარამის („ჭიოტა“), Гуьба на дерево ხის აბედის სოკო — ყორა აღაჯი („აბედის ხე“, უნდა — აღაჯ ყოვასი), Древо жизни ხე ცხოვრებისა — აღაჯ ზინდავანი („ხის ცხოვრება“, უნდა — ზინდავან აღაჯი), Жабрица კლდის კამა — შივით ყარის („კამის

კლდე“, უნდა — ყაია შივიდი), ЖИДОВНИК ურის ბარდა — ნუხუდ ქიუტი („ბარდის ურია“, უნდა — ქიუტ ნუხუდი).

იგი ზუსტად ვერ აღიქვამს თურქულ ბგერებს: რამდენჯერმე აქვს — აუ ‘დათვი’ ნაცვლად აიუ-სა, ასევე იარ ‘დედამიწა’ ნაცვლად იერ-ისა.

კვეცავს სიტყვის უკანასკნელ ხმოვანს: ყირმიზ სოგუთი ნაცვლად ყირმიზი სოგუთ-სა, ყუზ ნაცვლად ყუზუ-სა, ფირუზ ნაცვლად ფირუზასი, თოზბად ნაცვლად თოზბადა-სი, დიშ ბეუქ პალუხ ნაცვლად დიში ბეუქ პალუხ-ისა, ყარუფალას ნაცვლად ყარუფალასი-სა.

გამოტოვებულია ხმოვანი სიტყვის ინლუტშიც: ყინაღი — უნდა ყაინაღი, ბურუნსინდურნი — უნდა ბურუნსინდურან, ჩიეთი — უნდა ჩიეთი, ბაბრ — უნდა ბაბირ.

გვხვდებით საპირისპირო მოვლენასაც — ხმოვანთა უადგილო ჩამატებას: ასარალ — უნდა ასრალ, შირამაი — უნდა შირამა, ყაზა აილი — უნდა ყაზ აილი, ზაგა — უნდა ზაგ, სამყე — უნდა სამყ, შამი ყარანყუში — უნდა შამ ყარანყუში.

თურქული სიტყვები ვადმოაქვს ქართულ ყაიდზე: კუხთევზა — კამბურა პალუხი, უნდა კამბურ პალუხ; გოგირდი — გოგირდ, უნდა ქუქურდ, არჯასპი — ზაღა (შდრ. ქართ. ძაღა), უნდა ზად, ქინაქინა — ქინაქინა, უნდა ქინა.

ზოგ სიტყვათა გრაფიკული შეცდომები თავისი ხასიათით მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ისინი დაშვებულია გადაწერის დროს: ვაშლატამა — აღვაშავთა-ლუსი, კატისვაშლა — ფიშიქ აღვასი. ორივეგან აღვა სიტყვის ნაცვლად უნდა იყოს აღმა (ვაშლი), ოქრომწერი — ყიზილ ჩიბან, უნდა ყიზილჩიბინ, თორემ ჩიბან ძირმავარას ნიშნავს. ასევე ბუზიქამია — ჩიბანალან კი არა — ჩიბინ აღან; ციბირ დუშისი კი არა — ციბირ დუგისი; თაყვისყველი ზუნდუზ ყაირი კი არა, არამედ ზუნდუზ ფაინირი; შავი აბედი — ყაი ყონ, უნდა — ყარა ყონ; სავათი — დუგამაყუზი, უნდა — დუგუმყუზი; სადაფი ბალახი — სადი-ჯოთი, უნდა — სადაფოთი, კურდღლის მქაუნა ტოქშან ყულდი, უნდა — ტოქ-შან ყუზყულადი; მარწყვ-მაყვალა მურუხ, უნდა მურუხ, ირემ-ხარი მუშე სი-ლირი, უნდა მეშა სილინი (თარგმანი არასწორია); — ზღმარტი მუშამალი, უნდა — მუშმულა და სხვ.

შეცდომები — ხიაჩამბარი (უნდა ხიარჩამბარ), აუჩაგალამი (უნდა აუჩი-გალამი) — შეიძლება კალმის ლაფსუსებს მიეკუთვნოთ, მაგრამ ქეშიშ-ხირმანდასი (უნდა ქეშიშ ხირმანი) და ქოფიქ (უნდა ქირფიქ) სიტყვების შეცდომების რაგვარობა გაურკვეველია.

ცხადია, ყველა ზემომოყვანილი მცდარი ფორმა სცილდება დიალექტურ თავისებურებათა ჩარჩოებს და შეუძლებელია მივიჩნიოთ დიალექტიზმებად.

მორფოლოგიური ხასიათის შეცდომები თავს იჩენს თურქული მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსის არასწორ ხმარებასა და თურქულ ფუძეზე ქართული ნომინატივის მორფემის დართვაში.

გვხვდება შემთხვევები, როცა მესამე პირს კუთვნილებითი აფიქსი — ი შეცდომით, საჭიროების გარეშე არის დართული: ანდაკია — აღბალუ-ხი, თეთრი სოკო — აღგობალაგი, თეთრი ზამბახი — აღზამბახი, თეთრი ნი-ნოფი აღლულუფარი, პილპილა სოკო — აღქობალაქი, თეთრი ფისი — აღყი-რი, ყირიმის კალმახი — ყიზილ პალუხი, ოქრომწერი — ყიზილ ჩიბანი, ოქ-როსთავა — ყიზილბაში, მარიამ ქია — ყირმიზი ყურთი, ნიყვა — ყირმიზი

ქობალაქი, წითელი ტირიფი — ყირმიზი სოფუთი, ყარაულა — ყარაბათლადი, დიდი ვარდაკაქაჰა — ბეუქ ქასანირი, მპარსულა — ყირხანაულუხი, შაქარხახვა — შირინ სოლანი, ზამთარ მჩეკი — ყიშ დოღან ყუში და სხვა.

სწორი ფორმის თანახმად ყველა შემომოყვანილი მაგალითი წარმოდგენილი უნდა იყოს მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსის — ჩვენს შემთხვევაში ბოლოკიდურა *o* ხმოვნის — გარეშე.

რამდენიმე ფუძეზე დართულია ორმაგი III პირის კუთვნილებითი აფიქსი: ფუძეთანხმოვნითათვის განკუთვნილ *o* აფიქსს შეცდომით კიდევ დამატებული აქვს ბოლოხმოვნითათვის განკუთვნილი *so* აფიქსი: ციმბირის იხეი — ციბირ ორდაგისი, ნაცარტუტის მარილი — ქულტუზისი, თათრის საპონა — მუსულმან საპონისი, ხაშური — გოლტუზისი, მციყვი — მეშასინჯაფისი, ღვინის ხაშური — ჩახირშორისი, წყლის ჭიანყელა — თუქყურთუსი, ეშმაკის თხილი — შეითან ფინდისისი, ევროპის ველური ბატი — ფრანგ ყაზისი, ჩინეთის ბატი — ჩინ ყაზისი, მაჩვლარაბა — ფორსულქორფიქისი, მიწის მუშკა — იარმუშკისი, ძაღლისკბილა — ითდიშისი, მერცხლის ფახარი — ყარაყუშ ფახარისი, ციმბირის სელი — ციბირ ბეზირისი.

იშვიათად, მაგრამ მაინც ადგილი აქვს აღნიშნული აფიქსის დაურთველობას: სუითი — უნდა სუითი, სუიყოზ — უნდა სუიყოზი, საყაყუშ — უნდა საყაყუში, შირფანჯა — უნდა შირფანჯასი.

თურქული ლექსემები უმთავრესად წარმოდგენილია ისე, როგორც ჭერ არს — ფუძის სახით ან ფუძე+თურქ. აფიქსი. მაგრამ რამდენიმე შემთხვევაში თურქულ ფუძეებს ერთვის ქართული სახელობითი ბრუნვის ნიშანი — *o*. დუთემში, ზირიშკი, იაყუთი, სინჯაფი და კიდევ რამდენიმე.

ყოველივე შემოაღნიშნული გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ დავასკვნათ — იოანე ბაგრატიონმა არ იცოდა თურქული ენა.

წინამდებარე ლექსიკონში ფიქსირებული თურქული მასალა, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოდგენს იოანეს დროინდელ ცოცხალი აზერბაიჯანული თურქული მეტყველების ნიმუშებს. იგი, ცხადია, იმსახურებს დიდ ყურადღებას თავისი დიალექტური თავისებურებებით, რაც ვლინდება ფონეტიკასა და ლექსიკაში და დიდი მნიშვნელობა აქვს აზერბაიჯანული ისტორიული ფონეტიკის შესწავლისათვის.

ფონეტიკური თავისებურებებიდან აღსანიშნავია:

1. მქედრი აუსლაუტი, რომლითაც აზერბაიჯანული უპირისპირდება ანატოლიურ თურქულს, ასე მაგ., არმუდ, ყურდ, შამშად, ბირინჯ, თურინჯ, ნარინჯ, არუჯ, თანაგ, ინაგ, ორდაგ, გობალაგ, ყარალაგლაგ, ხუნგ (ამჟამად აუსლაუტისეული *g* როგორც თურქულში, ისე აზერბაიჯანულში >ქ (K)-ში).
2. ფონეტიკური არქაიზმები: ა) წინარიგის ხმოვნებს შორის და წინარიგის ხმოვნაინი მარცხენი ბოლო პოზიციაში ჭერ კიდევ შერჩენილია პალატალური *g* თანხმოვანი, რომელიც თანამედროვე თურქულსა და აზერბაიჯანულში *j*(*ç*)-შია გადასული: ბოჯურთვან (*bŋg'ür+g'än*) 'მაყვალი', გოჯარჩინ (*g'ŋg'ärçin*) 'მტრედი', სუთლიგან (*südläg'än*) 'რძიანა', სოგუთ (*sŋg'üt*) 'ქეწვა', ყადიფა ჩიჩაგი (*gadife çičeg'i*) 'ხავერდა', იგნა (*ig'nä*) 'ნემსი', ყარალაგლაგ (*garaläg'läg'*) 'ყარყატი'.

ბ) ქართული ტრანსლიტერაციით ფიქსირებული სათანადო სიტყვა-ფორმები ნათელყოფენ, რომ აზერბაიჯანული წყარო მეტყველების ორმარცვლიან სიტყვათა მეორე მარცვალში ისევ ფუნქციონირებენ *n*, *u* ბაგისმიერი ხმოვ-

ნები, მაშინ როცა პირველი მარცვლი შეიცავს არაბაგისმიერ ხმოვანს, ე. ი. ხმოვანთა ლაბიალური ჰარმონია ჯერ არ არის გატარებული: არუგ (ärüg) ქერამი, ქანქელ (käkül) ქოჩორი, ანლუთ (anput) წითელი იხვი, ყარფუზ (garpuz) საზამთრო, მაზუ (mazu) გუნდა.

ხმოვანთა ჰარმონია ხშირად ირღვევა აგრეთვე მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსის ერთვარიანტიანობის გამოც: ათ ყუიურული, ალაჯ ყოუმში, გოლთოული, დენგიზ დონლუში, ყოთუროთი, ყუყუყუში და სხვ.

ბგერათა განვითარებიდან თავს იჩენს რ, ნ და ჰ თანხმოვნების ჩამატების შემთხვევები, რაც (გარდა ჰ თანხმოვნისა) დიდად არის დამახასიათებელი აზერბაიჯანული დიალექტებისათვის. მაგალითად, ვიჩირდგან (< giřitkän) 'ჭინჭარი', ყალანდრაში (< karandař) 'ფანჯარი'. მაყრას ბურნუ (< magasburnu) 'მაკრატელა', გორჩაბალუხი (< g'öjčäk laliğ) 'კიტრანა', ყონჩარ პალუხი (< gonča balig) 'კოკობა'; ქანქელი (< käkül) 'ქოჩორი', ჩაგირგან (< çekirge) 'კალია'; აბივა (< ajva) 'კომში', შაბალუთ (< şabalut) 'წაბლი'.

შენიშნება r, l, k, ř თანხმოვნების რელექციის შემთხვევები ყანთავა (< gantäpar) 'ფოლიო', ხიჩამბარი (< xijarčänbäri) 'კასია', მიჩაგ (< milčäk) 'მუშლი', ქუნარ (< k'knar) 'ძეძვი', ქიშნი (< kiřniř) 'ქინძი'.

ვხვდებით მეტათეზისსაც — თანხმოვანთა კონტრაქტურს: იელმუქ < jemlik 'ფამფარა'; თანხმოვანთა დისტანციურ საურთიერთოს: ქარდაგან < käreğ-ädän 'მარტორქა', ზიგელ < gızil 'შინდი'; ხმოვანთა დისტანციურ საურთიერთოს: სარმუშად < სარმამუღ 'სურო'.

თანამედროვე სალიტერატურო აზერბაიჯანულთან მიმართებაში ლექსიკური დიალექტიზმებია: ტაშყონი 'მთის ცხვარი', ქეჩიბუინლუი 'რქაფიცა', ამეშაჯონ 'სურო', შაიბერ ალაჯი 'ქარაძენდა', ყირმიზიყურთ 'მარიამ ჭია', ქეჩქეჩი 'დიდგულა', აუქობალაქი 'დათვის სოკო', ფაფუნაჩი 'ფურისულა', ყამიშ სარჩასი 'თოხისტარა', ზაქიშირაოთი 'ბანის წიწმბა', ეშაქპალუხი 'ფარვა', ბოშმეჯა 'ხელიკი'. სარგარდან ყუში 'კისერტრიალა', ყრემენტაროლარ 'ღვინის ხაშური', მარქეშიდა 'მადნის ქვის ლახოსტაყი', გუჯან 'ყარყული', ბუინლუშალაჯი 'ხეხარდა', შეხიუმყაბაყ 'ორშიმო', ითლუმბული 'ძაღლის ღიჯა', ჯილბურ 'ქოჩორა ტორუა', ვალაქოთი 'თრიმლანა', უფარიყუნ 'კრახანა', გობაქსარჩა 'ჭინჭრქა', ქოლმადდანოზი 'ცისკარა', დენგიზ ხორუში 'იხვქათამა', ბაში ჩომან 'კარანჩხა', ყარაპალუხ 'ყუდკაპოეტი', ბუხ 'ბურბუშელა', მაყრას-ბურნუ 'მაკრატელა', იელყაყან 'კირკიტა', ზილფაროზი 'ხანზალაქი', თუევანგ-ტაში 'ტალი', დენგიზოყარი 'ზღვის ყანჩა', ოვსუზუმუ 'კუნკრულა', ყარღადირინადი 'ხბოშუბლა', ჯადვარიასკი 'ნეგო პატარა' თუღარი 'წალიყა'.

სპარსული და არაბული სიტყვები. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვგულისხმობთ იმ სპარსულ და არაბულ სიტყვებს, რომლებიც უცხოა აზერბაიჯანული და თურქული ენობრივი სამყაროსათვის, არ არის ფენოციდებული მათ ლექსიკურ ფონდში. ინფორმატორი სპარსულსა და არაბულს მიმართავს მაშინ, როცა ვერ პოულობს განსამარტი სიტყვის თურქულ შესატყვისს, ზოგჯერ კი სპარსული და არაბული სიტყვები მოაქვს დამატებით, თურქულის სინონიმებად.

მხოლოდ სპარსული შესიტყვებებია შემდგომ შემთხვევებში: АЛКОГОЛЬ ალკოლოლი-დუათეში (< სპ. до аташе), Балдырьян კატისბალახა, ანუ ვალერიანა — სუმბული ჯაბალი (< სპ. сонболе джабали), Бельмок ეთიოპური ფისი — ყირაბაში (< სპ. řir-и hñbäře), Дягил ღიმა — სუმბული ხათაი (< სპ. сомболе

хатан), Жабник ხუთთითა—პანჯანგუს (<სპ. пендж аңгошт), Жеровина იხი-
 луг Клюква მოცხარა—ყარაფინი რუსი (<სპ. гярәнфили руси), Зинзивей ბალბა—
 ხაბას (<სპ. ხობნაзи), Зебра აფრიკის ვირი—გურაჯარ (<სპ. гурхър), Кераст
 კერასტ რქიანი გველი—აჭვი ბუზუბ (<სპ. აჭ'ი-ბозорт), Калчадан ურის ქვა
 —სანგვიუტი (<სპ. сәнг-и-джоһуд), Ляхтак ზღვის ხარი—გავბარი (<სპ. гав-
 и-бәһр), Комар კოლა—სორისანგ—ასევე სპარსული ჩანს (შდრ. сәг ძალღი),

Яхонт ლურჯი იავუნდი—იყუთი ქაბუთი (<სპ. йагүт-ә кәбүд), სიტყვას Кокос
 ინდაური კაკალი მიწერილი აქვს ორი სპარსული შესატყვისი: დერიახერგლა
 (<სპ.—Дәрнаннарғил) (და ნარჯილიბარინ) <სპ. ნარგილ-и-ბარ.

მხოლოდ არაბული შესატყვისი თავს იჩენს ორ შემთხვევაში: Бобки დაფნის
 ხილი—ამბულარ (<არაბ. Наббүл—гар), Марын корень იორდასალამი—უღუ-
 სალიბ (<არაბ. уду саһлиб).

სპარსული და არაბული სიტყვები თურქულის სინონიმებად: Аккула ნათელ-
 თევზი — იშიღვერან, ნურმაი (<სპ. Нурмаһи), Белоусь მთის სუმბული — და-
 სუმბული, სუმბულიქუტი (<სპ. сомбул-и Куһ), Вол ვარი-ოქუზ, გავ (<სპ. гав),
 Гранат ბროწყული—ნარ, ანარ (<სპ. анәр), Жабрей ღორისთავა — დონღუზბაში,
 სარისუქ (<სპ. сарихук), Завалец იხ. сабачья голова ძალღისთავა—იბაშით-
 თი, სარისავ (<სპ. сәр-и-сәг), Змейная головка იხ. ужомка გველისთავა—ღვე-
 მუნგული, სარმარ (<სპ. сәр—и—мар), Ишак, меск ჯორი—ყათირ, ასტარ (<სპ.
 әстәр), Конопель კანაფი — ასარლარ, შაადან (<სპ. шаһданә), Лев морской
 ზღვის ლომი—ღენგობ ასლანი, შირიბაპრან (<სპ. шир-и—бәһр), Лиля თეთრი
 ზამზახი—ალზამზახი, ზამზახი სიფიდ (<სპ. зәм-бәг сәғид), Марал ირემი—მარალ,
 გავაზ (<სპ. Гәвәзһи), Пенка морская ზღვისპირული—დერია ტაში, სანგიდერია
 (<სპ. сәнг-и-дерйа), Вологодка ჯარის ენა, ბუსუსიანა ოქუზილილი—ლისან სორ
 (<არაბ. лисан сор), Десятерник იხ. змейной язык გველის ენა—ილანდილი,
 ლისანილაფი (<არაბ. лисан-ил-აფ'и).

ზოგჯერ სპარსულია სიტყვათშეერთების პირველი ან მეორე კომპონენტი, ე. ი.
 სიტყვათშეერთება ნახევრად სპარსულია, ასე, მაგალითად, სპარსულია პირველი
 კომპონენტი: Болиголов შხამიანი მათოთი—სუმბული ზარღუ <სპ. сомбул+აზ.
 зәһәрлу, რაც ნიშნავს „ბალახი შხამიანი“. Коноплянка დინარა—შაადან სარჩასი
 (<სპ. шаһданә კანაფი +აზ. сәрчә ბელერა).

სპარსულია მეორე კომპონენტი: Выхухоль წყლის თხუნელა — სუი მუშყ <
 აზ. су წყალი+სპ. Муш-е кур თხუნელა, Медведь белой თეთრი დათვი—აუსი-
 ფიდი <აზ. аҟи დათვი+სპ. сәғид თეთრი, Медведь муравейник შავი დათვი—
 აუსიაი <აზ. аҟы + სპ. сийаһ შავი; Дикой перец გარეული პილპილი — იაბან
 ფილფილი <აზ. јабан გარეული+სპ. фәлфәл პილპილი.

ინფორმატორი ზოგჯერ თურქულ ლექსემებს აერთებს სპარსული იზაფეტის
 ყიდაზე: Бобр камчацкой თაყვი კამჩატკური — ყუნღუზ ციბირი, Выпь თურხ
 მწვანე—ლაგლავი ფრანგი, Булыжник გარეული ქვა — ტაშაბანი, Ивин ძენძერ-
 უკი—ყაჯირ მისირი, Кирказон ანხლა ბალახი — ზერვანდიბაყლა, Кузнечик კუ-
 ტიმიკალია — სარანჩაფოთფალ.

ამგვარ სურათს იძლევა საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონის თურ-
 ქული და საერთოდ აღმოსავლური ლექსიკის არასრული ენობრივი ანალიზი.

В. Т. ДЖАНГИДЗЕ

ТЮРКСКАЯ ЛЕКСИКА В ЕСТЕСТВЕННОМ ТОЛКОВОМ
СЛОВАРЕ ИОАННА БАГРАТИОНИ

Резюме

Данный труд царевича Иоанна Багратиони является русско-латинско-грузинским естественным толковым словарем, в котором толкуются названия представителей фауны, флоры, металла и драгоценных камней.

Как выясняется, самим И. Багратиони во время редактирования словаря включены тюркские переводы толкуемых слов, которые не всегда являются точными эквивалентами и, видимо, подсказаны информатором, хорошо знающим турецкий, арабский и персидский языки.

Установлено также, что лексика, названная в словаре турецкой, принадлежит азербайджанскому языку, рассматривается ее грузинская транслитерация, выявлены точные тюркские переводы, проанализированы фонетические и лексические особенности тюркской лексики, имеющей большое значение для изучения истории азербайджанского языка.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თურქოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა კ. წერეთელმა

გ ა ი ა წ ი რ ი თ ე ლ ი

ფერტა სიმბოლიკა „არდა ვირაფ ნამაჰში“

შუა საუკუნეების სპარსული პოეზია მეტად მდიდარია სხვადასხვა ფერისა და მათი ნიუანსების გამოყენებით. ფერი იქ ასრულებს ორნამენტულ ფუნქციას. ამ მხრივ სხვა ვითარებაა ევროპული ქვეყნების ლიტერატურაში. ყველაზე მეტად იქ გავრცელებულია თეთრი და შავი ფერები, რომლებიც ძირითადად ემსგავსებიან სიკეთისა და ბოროტების დაპირისპირებას. ანალოგიური სურათი წარმოგვიდგება VI საუკუნის ფალაური ძეგლის „არდა ვირაფ ნამაჰის“ შესწავლის შედეგად. ეს ძეგლი გარკვეული თვალსაზრისით ახლოს დგას დანტეს „ღვთაებრივ კომედიასთან“, ამიტომ შედარებისათვის მივმართავთ მას.

ვირაფი, ვითარცა ჭეშმარიტი მახდენური სჯულის ერთგული მიმდევარი, მოგზაურობს სამოთხესა და ჯოჯოხეთში, რათა დაარწმუნოს ამ რელიგიისადმი ექვეით შეპყრობილი ხალხი მის ჭეშმარიტებაში.

მოგზაურობის დასაწყისში ვირაფი ხვდება წმინდა კაცის სულს, რომელსაც გარდაცვალებიდან მესამე ღამეს წარმოუდგება თავისი რწმენა და თავისი საქმეები, ჩადენილი შიწიერ სამყაროში, მშვენიერი ასულის სახით: „keš karp etön rōšān ოიუონ dīl hudōsaktar nīkirīšī apaiyišniktar“ (A. V. IV, 20), „რომლის სხეული იყო ნათელი და შესახედავად უმშვენიერესი“¹.

„ბრწყინვალე“ ასული განსახიერებაა ადამიანში კეთილი, ნათელი საწყისისა. ეს ადგილი მოგვაგონებს ეპიზოდს დანტეს „ღვთაებრივი კომედიიდან“: „ასული შოვიდა ჩემთან ისეთი დალოცვილი და ისეთი მშვენიერი (ქერა)... მისი თვალები ვარსკვლავებზე მეტად ბრწყინავდა“ (ქ. II, 52—55)².

ზოროასტრული წყაროების მიხედვით, სამოთხის ოთხი საფეხური არსებობს. პირველი *humat* — ვარსკვლავის საფეხური, მეორე *huht* — მთვარის საფეხური, მესამე *huvaršt* — მზის საფეხური და მეოთხე — *garōdman*. სულები, რომელთაც ვირაფი სამოთხის პირველ სამ საფეხურზე შეხვდა, ასხივებდნენ ვარსკვლავების, მთვარისა და მზის შუქს.

პირველ ორ საფეხურს მიეკუთვნებიან ისინი, ვინც არ იყვნენ მართლმორწმუნე ზოროასტრელები, მაგრამ სხვა საქმიანობის გამო აქ ყოფნა შეჰფერით.

პირველი საფეხური: *pas naxōst gām irāē nihātām ō star payēk... u ditam han ahrāvān ruvānān kē šān ოიუონ star rōčānak rōšān i apī-š hamē vaxšid apī-šān gas u nišast azer rōšān u burzak u pur-xvarr but* (A. V. 7_{1, 2}, 3).

„პირველი ხაბიჯით მივალწიე ვარსკვლავის საფეხურს... და დავინახე იმ წმინდასთა სულები, რომელნიც ვარსკვლავის მსგავსი სინათლით ბრწყინავდნენ და მათი ტახტი და სკამი იყო გაბრწყინებული მშვენიერებით და დიდებით სახსე“.

მეორე საფეხური: *ka dītkar gām frāč nihāt mäh payek ō Huht hān gyāk ku huht mahmānih u vēnam hān i vazurg hanjaman i ahraβ (VII; 1, 2) apī-šān rōšānih ō rōšānih i mäh hōmanak (A. V. VIII, 6).* „როდესაც გადავდგი მეორე ნაბიჯი, მივალწი მთვარის საფეხურს Huht-ს ადგილს, სადაც კეთილ სიტყევებს (huht) პატივით ეგებებიან და მათი ნათება მთვარის ბრწყინვალეობის მსგავსია“.

მესამე ხაზი ვირაფმა კეთილი საქმით გადადგა და მივალწია *huvaršt-ის, შის საფეხურს, rōšān i balistan balist xvanēnd u venam han i ahraβ pat gas u vistarg i zarren kartak u martōm butand kē-šān rōšān i ō rōšānih xvaršet hōmanāk but. (A. V. IX 2, 3, 4).*

„იქ არის ბრწყინვალეობა, რომელსაც ისინი უმალღესთაგან უმალღესს უწოდებენ, და მე ვიხილე წმინდანნი ოქროს ტახტებზე და ნივთებზე და იქ იყო ხალხი, რომელთა ნათება შის ბრწყინვალეობის მსგავსი იყო“.

მეოთხე ხაზი ვირაფმა მივალწია *hān i rōšān i gārōdman hamak-xvarrih* „ბრწყინვალე გაროდმანს ყოვლად ნათელს“. აქ იგი იხილავს ზარატუშტრა სპიტამას ძეს, ქაივისშტასპას, ჯამასპას და სხვ., რომლებზედაც უფრო ბრწყინვალე და მშვენიერი მას არასოდეს უნახავს. *kēm ākārāz hač han rōšāntar u nevaktar ne ditam (A. V. XI₄).*

„შემდეგ იგი იხილავს სულეებს: *apī-m gyāk frāč matam u dīt hān davitan ruvān kē raftan u hačapar aparik ruvanan pat rōšānik. (A. V. XII₁).*

„მე მივუახლოვდი ადგილს, სადაც ვნახე გულუხვთა სულეები, რომელნიც დადიოდნენ და სხვა სულეებზე მალა იდგნენ თავიანთი ბრწყინვალეობით“.

ჩვენ ძიერ მოყვანილი მაგალითებიდან ნათელი ხდება, რომ დადებითი მხიშვნელობით ფერისა და შუქის აღმნიშვნელად *A. V.-ში* ძირითადად გვხვდება სიტყვა *rōšān-ის* სხვადასხვა ფორმა: *rōšānak, rōšānih, rōšāntar.*

კიდევ ერთი სიტყვა, რომელიც გამოყენებულია სინათლისა და ნათებისათვის არის *xvarr (xvarrōmand, pur-xvarr):*

u xvarr-ī apan u ataran u atašan u auvaran u zakīč-ī damik xvarr apīš hame vaxšid (A. V. XIV, 12). „და ხვარი წყლის, წმინდა ცეცხლისა, ცეცხლისა და ხეთა და კეთილდღეობა მიწისა განუწყვეტლივ იზრდებოდა“.

apīm dīt hān ī vāstriōšān ruvan hān ī bamik gas u xvarrōmand štaβr vaxšāk patmōčan. (A. V. XIV, 14).

„მე დავინახე მიწის მოქმედთა სულეები, მშვენიერ ადგილას, სევენდნიერი (დიდებულეობითა) და მეფურად მორთული“.

rōšān ī hamak-xvarrih fraxvūih u vās sīparam ī hu-bō-ī harvisp pesih-ī harvisp šikuftan u bamik u pur-xvarr u višp-šatih u višp-ramišn (A. V. XV, 21).

„ყოვლად ბრწყინვალე შუქი სივრცის, ყვავილის სუნით დამშვენებული, ყოვლად ლამაზი, ყოვლად მშვენიერი და შესანიშნავი, სავსე ბრწყინვალეობითა და სიხარულით და ყოველგვარი სიამით“.

სიტყვა *xvarr* საერთოდ აღნიშნავს მეფურ დიდებას, ბრწყინვალეობას, შარავახედეს. აქვს აგრეთვე სპეციფიკური ზოროასტრულ-მისტიკური მნიშვნელობაც (ახალ სპ-ში *farr, xurrah*—შის სინათლე).

მისი შუქთან ასოცირების მაგალითი გვხვდება *datastan i denik*-ში: *han i avešān rōsāni u xvarrah*.

„შათი შუქი და ბრწყინვალეობა აძლევდა ძალას“ (*Dd 36, 44*).

საშოთხეში მყოფთა სამოსიც შესაბამისად ოქრო-ვერცხლითა და თვალმარგალიტით არის მოქარგული:

kām frāč matam pat hān i patmōčān i zarren pesit i asimīn-pesit i barazisaktun hač harvist patmōčān. (*A. V. XII, 9*).

„როდესაც მე შათ მივუახლოვდი, ისინი იყენენ ოქროთი და ვერცხლით მოქარგულ სამოსში, ყველაზე მშვენიერი სამოსთა შორის“.

pat patmōčān i zarren-pesit u gōhar-pesit u asimīn pēsīt (*A. V. XIII, 2*).

„ოქროთი, თვალმარგალიტით და ვერცხლით მოქარგულ ტანისამოსში“.

u han i gurtān zanafrāz i xup-kart i zarrēnn-kart i gōhar afzūt i hu afrank i harvisp-pesit. (*A. V. XIV, 8*).

„იმ გმირთა იარაღი, კარგად გაკეთებული, იყო ოქროსი, მოჭედილი მარგალიტით, კარგად მორთული და მოქარგული“.

ოქროს გამოყენება საკრალური მნიშვნელობით სხვა ძეგლებშიც იპყრობს ყურადღებას. ოქრო წარმოგვიდგენს სინათლეს და ამიტომ იგი მისი სიმბოლოა. ს. ავერინცევის გარკვეული აქვს სინათლის სახე ოქროს ნივთებში. ოქრო არ არის გამჭვირვალე სინათლე; ესაა სინათლე ბრწყინვალეობის ამსახველი და აქედან — დიდებისა. ოქრო მძიმეა, ამიტომ იგი იდეალური ემბლემაა — ძველი აღთქმისეული „დიდების“ ცხებისათვის (ძვ. ებრ. *kabōd* „სიმძიმე“, ლექსიკური გამოყენებით „დიდება“), რომელიც თვალთ აღიქმის, როგორც „ბრწყინვალეობა“³.

ოქროს ამგვარი გაგებისა და გამოყენების ნათელ და დამაჯერებელ მაგალითებს ეპოულობთ „არდა ვირაფ ნამაქში“. დანტესთანაც ვხვდებით ოქროსა და ვერცხლის ალგორიულ გამოყენებას: „ნურვინ აირჩევს მხრებით ტვირთის ზიდვას თეთრი და ყვითელი გასაღების გადატრიალების გარეშე“ (საშოთხე, *V, 57—58*).

თეთრი და ყვითელი იფულისხმება ვერცხლი და ოქრო. ვერცხლის გასაღები აღნიშნავს სამღვდლოების სიბრძნეს, ხოლო ოქროს გასაღები სამღვდლოების ავტორიტეტს⁴.

საშოთხის მეოთხე საფეხურიდან ვირაფი გადადის ჯოჯოხეთში. ამ ადგილის ასეთ აღწერას გვაძლევს იგი: „ეს ადგილი ისეთი ბნელია, რომ საჭიროა ერთმანეთის ხელის მოკიდება“. *pat tarikih etōn tarik-i ke pat dast šayēt griftan* (*A. V. XVIII, 7*).

u an tan hač an pašimanīh andar dušahu be tarikih u gundakih an patiarak ke but. (*A. V. LXVIII, 23*).

„იმ ქალს შონანიების გამო ჯოჯოხეთში სიბნელისა და ცუდი სუნის გარდა სხვა უბედურება არ ჰქონდა“.

ჯოჯოხეთი ფერების თვალსაზრისით უფრო ღარიბია; გვხვდება ფერის აღმნიშვნელი ერთადერთი ფორმა *tarik, tarikih* „ბნელი, სიბნელე“.

აქვე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი საინტერესო მაგალითი. ეს არის უარყოფითი ემპოციის აღსანიშნავად ჭრელისა და კოპლებიანის გამოყენება. ამის მაგალითი დახტესთანაც გვაქვს და „არდა ვირაფ ნამაქშიც“.

„ზურგი, მკერდი და ფერდები მოხატული ჰქონდა კვანძებითა და წრეებით, თათრებსა და თურქებს არასოდეს შეუქმნიათ უფრო ფერადი ქსოვილები“ (ჯოჯობეთი, XVII, 13—18).

apīš andar han-i vad xastand han-i xweš den u kuīšn zan i jih lutak-i pudak-i vasadak-i fraz januk-i avaz-kunī akanarak darīm ku darīm ō darīm padvast istad, čīčōn har i bazak ayintum xrāfstār i zimantum u gōndantum (A. V. XVII, 12).

„და იმ ქარში მან იხილა თავისი რელიგია და საქმენი გარყვნილი ქალის სახით, შიშველი, გაბრწვნილი, პირდაბრეცილი, ფეხმრუდი, მკლე და უსაზღვროდ დაკოპლილი, ისე რომ კოპლები უერთდებოდა ერთმანეთს, როგორც ყველაზე საზოხლარი კუჭყიანი და მყრალი ქვეწარმავალი“.

ქრელის დაკავშირება უარყოფით მნიშვნელობასთან ჩანს ბიზანტიურ ტრადიციაშიც: ქრელი სამოსი, რომელიც ანდრონიკე I-ს ეცვა პატრიარქ თეოდოსესთან შეხვედრის დროს, შეეფერებოდა ამ პიროვნების უარყოფით დახასიათებას, მის ვერაგობასა და ორჭოფულობას⁵.

ამრიგად „არდა ვირაფ ნამაკისათვის“, როგორც აღრინდელი ხანის შუა საუკუნეების ხაწარმოებისათვის, უცხოა ფერთა სიუხვე, მისი ქრომატული პალიტრა საკმაოდ ღარიბია. აქ გამოყენებულ ფერთაგან ძირითადია თეთრი და მისი სინონიმები: კაშკაშა, ნათელი, ელვარე, ბრწყინვალე, განათებული. შავისთვის გამოყენებულია: ბხელი, სიბნელე. ორივე წარმოგვიდგენს ტრადიციულ სიმბოლოს, კეთილისა და ბოროტის შესატყვისს. გვხვდება ქრელი, კოპლებიანი — უარყოფითი მნიშვნელობით, ცოდვისა და ბოროტების აღმნიშვნელი.

ლიტერატურა

1. M. Haug, *The Book of Arda Viraf, the Pahlavi Text*, Bombay—London, 1872.
2. Dante Alighieri, *The Divine Comedy*, London, Oxford—New York, 1971.
3. С. С. Аверинцев, Золото в системе символов ранневизантийской культуры, сб. «Византия, Южные славяне и Древняя Русь, Зап. Европа», М., 1973.
4. Dante, *დასახ. ნ. შრომ.*
5. А. П. Каждан, Цвет в художественной системе Хониата, сб. «Византия, Южные славяне и Древняя Русь, Зап. Европа», М., 1973.

М. Г. ЦЕРЕТЕЛИ

ЦВЕТОВАЯ СИМВОЛИКА В СРЕДНЕПЕРСИДСКОМ ПАМЯТНИКЕ «АРДА ВИРАФ НАМАК»

Резюме

Цвет в средневековой персидской литературе в отличие от более раннего периода носит орнаментальный характер. В среднеперсидском памятнике «Арда Вираф намак» цвето-световые отношения преимущественно черные и белые, относящиеся к положительным и отрицательным контекстам.

Этот памятник по своему сюжету близок к «Божественной Комедии» Данте, поэтому мы привлекли соответствующий материал из этой. შავ ნე, ვნისა და ლიტერატურის სერია, 1986, № 4

го произведения. Нам удалось обнаружить сходство в использовании цветовой гаммы. «Рай» представлен как сияющее пространство.

В положительном контексте встречаются слова *gōšan* — «светлый» (*gōšanak*, *gōšanih*, *gōšantar*) *xvarg* — (*xvargōmand*, *rug-xvarg*) — обозначает величие, сияние, имеет специфическое зороастрийско-мистическое значение.

Привлекает внимание использование драгоценных камней и металлов для изображения света. Золото отображает свет и является его символом.

В отличие от «Божественной Комедии» в цветовом отношении в «Арда Вираф намаке» «ад» представлен бледно. Употребляется слово *tarik* (*tarikih*) — «темный, черный».

Отрицательное значение передает также слово «крапчатый», *darim* (*akaparak darim*), подчеркивающий хаотичность и неопределенность природы вещей в отличие от белого цвета, выражающего гармонию и стройность, покой, присущие положительным явлениям.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის
 აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ინდო-ირანული ენების განყოფილება
 წარმოადგინა აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
 ინსტიტუტმა

ძველი ქართული

 სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინი სპარსულში
 („მამა“, „ვეფიშვილი“, „ძმა“)

ნათესაურ ურთიერთობათა აღმნიშვნელი ტერმინების შესწავლა ეთნოგრაფთა და ლინგვისტთა დიდ ინტერესს იწვევს. ეს ტერმინები და სისტემები ასახავენ რეალურ ურთიერთობებს ადამიანთა შორის საზოგადოებასა და ოჯახში, განსაზღვრავენ ინდივიდუუმის სტატუსს სხვა ადამიანებთან კავშირში, იქნება ეს სისხლით ნათესაობა, დამოყვრება თუ სხვა.

ამ ნაშრომში ჩვენ შევხებით სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელ სამ ტერმინს სპარსულში: „მამა“, „ვეფიშვილი“ და „ძმა“.

„მამა“ სისხლით ნათესაობის გამომხატველ ტერმინებს მიეკუთვნება. სპარსულ ენაში ამ ცნებას რამდენიმე სიტყვა გადმოგვცემს, მაგრამ რაღაც ნიუანსებში ისინი მაინც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

„მამის“ აღმნიშვნელ ტერმინთა შორის გამოირჩევა ძველი ინდოევროპული სიტყვა *patér, რომელიც მრავალ ენაში დასტურდება.

სანსკრიტში pitar, ბერძნულში πατήρ, ლათინურში pater (9,391), ავესტაში pitar, ძვ. სპარსულში pitar, სკიუთურში pita, ფალაურში pišar, pid, სოლდურში fiidä, ავღანურში plar, ბელუჯურში pis (11, 30—31) და სხვ..

ბოპის მიხედვით, patár < pa ნიშნავს დაცვას.

ი. ტრირი უფრო აკონკრეტებს pa-ს მნიშვნელობას — „ზღუდე“. იგი ეყრდნობა ლარინგალური თეორიის ზოგიერთ დებულებას და ხსნის ინდოევროპულ *patér, *potis და *pa-ს, როგორც ფუძისეული ზმონის შერწყმას ლარინგალურთან. მას დასაშვებად მიაჩნია, რომ ზემოჩამოთვლილი სიტყვები აღნიშნავენ დიდ ოჯახს, როგორც ცალკეყოფ. შემოსაზღვრულ ერთეულს. აქედან — *potis, *patér „ბელადი“, „ბატონი“.

ი. ნ. ტრუბაჩოვი მართებულად წერს, რომ „ტრირს თავისი პოზიციის დასაცავად მრავალი მაგალითი მოჰყავს, მაგრამ იგი უკავშირებს „ზღუდეს, შემოზღუდვას“ ინდოევროპულ kei-ს, ლათინურ curia-ს და ინდოევროპულ *bhrāter-საც კი, ყველაფერი ეს კი, ტრირის ეტიმოლოგიებს საეჭვოს ხდის“ (15, 19).

გარკვეულ ენათა მონაცემები გვაძლევს სხვა სახელს: ხეთურში გვაქვს attas, რომელსაც შეესატყვისება ალბანური at — „მამა“, ბერძნული ἀτήρ, ლათინური atta, გოთური atta, ძვ. ზემო გერმანული atto „მამა“, „წინაპარი“, ოსური æda „მამა“, „ბაბუა“, ძვ. ინდური atta „დედა“, „დედის უფროსი და“ (16, 170).

გვხვდება სხვა სისტემის ენებშიც: ხურიტული attai, ელამური atta, თურქული ata; კავკასიურ ენებში: ჩერქეზული atte, ყაზარდოული hade (4, 1, 103) და სხვ. ეს სიტყვა ბავშვის ენისეულია და არ ეკუთვნის ერთ რომელიმე გარკვეულ ენობრივ ჯგუფს.

ინდოევროპული *atta შეიცავს მოკლე ხმოვანს ა-ს და გრძელ თანხმოვანს t-ს. მეიეს აზრით, მოკლე ა გვეხედება მხოლოდ განსაკუთრებულ, ექსპრესიულ წარმონაქმნებში, ხოლო *tt, *ddh არის ძველი მორფოლოგიური მონაცვლეობა თანხმოვნებისა. ამიტომ საკმარისად არ მიაჩნია ამ სიტყვის (atta) მიკუთვნება ბავშვის მეტყველებისადმი, რადგან ბავშვის მეტყველება ვრცელდება მოზრდილების მეშვეობით, რომლებიც კარგად ფლობენ ენას (27, 58).

ე. გერმანი ეთანხმება მეიეს, რომ ინდოევროპული *atta არის ექსპრესიული (ფამილარული) მიმართვა, თუმცა არ მიაჩნია საჭიროდ მისი გამორიცხვა ბავშვების მეტყველებიდან (23, 97).

ფიქრობენ, რომ *patēr აღნიშნავს „უფროსა თაობის წარმომადგენელს“ (შდრ. patria potestas ან πατριος, patrias „ის, ვინც წინაბრებს ეკუთვნის“), *atta კი აღნიშნავს „ღვიძლ მამას“.

ე. ბენვენისტი გამოიწვევს ერთმანეთისაგან *atta-სა და *patēr-ს. „ღვიძლი მამის“ აღმნიშვნელი სიტყვაა *atta, დამოწმებული ხეთურსა, გოთურსა და სლავურში. თუ ამ ენებში ძველი ტერმინი *patēr შენაცვლებული იქნა *atta-თი, ეს იმიტომ, რომ *patēr იყო საკლასიფიკაციო ტერმინი (17, 256—257).

მეცნიერთა ერთი ჯგუფის აზრით, ინდოევროპულში *patēr აღნიშნავდა არა მხოლოდ ღვიძლ (ფიზიკურ) „მამას“, არამედ „მამის მამას“ და ზოგადად „ოჯახის თავს“; აქედან გამომდინარე, ჰქონდა „ძალაუფლების“ მნიშვნელობა (30, 653).

ერნუ-მეიეს „ლათინური ენის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ ვკითხულობთ: ლათინური pater არ აღნიშნავს ფიზიკურ მამას, რომელიც აღინიშნება სიტყვებით parens და genitor. pater-ს აქვს სოციალური მნიშვნელობა. ეს არის ოჯახის უფროსი, dominus, pater familias (18, 8).

მაგრამ მეიე უფრო შორს მიდის და ასკვნის, რომ ინდოევროპული *patēr და თანამედროვე ფრანგული père იმდენად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რომ შეიძლება ახალი სიტყვის წარმოშობაზე ვილაპარაკოთ („უმადლესი ღმერთი“, „ოჯახის უფროსი“ > „ღვიძლი მამა“) (10, 34).

სანსკრიტში pitr „მამა“ არ ნიშნავდა „მშობელს“, რამაც დიდი გაუტკვევლობა გამოიწვია ენათმეცნიერთა შორის. ო. ნ. ტრუბაჩოვი წერს: „უნდა გავიხსენოთ, რომ ძველად, დიდი ხნის განმავლობაში ფიზიკური მამობა გაუტკვეველი იყო. ამით შეიძლება აიხსნას, რომ *patēr „მამასა“ და სპეციალურ სიტყვას „მშობელს“ შორის არ იყო მტკიცე კავშირი. აქედან გამომდინარეობს დაზუსტების აუცილებლობა ისეთი ტიპის სიტყვებისა, როგორცაა სანსკრიტული janita, ლათინური genitor“ (15, 20).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უკვე ჰომეროსთან სიტყვა *patēr („მამა“) ოთხი მნიშვნელობით იხმარება, როგორც: 1. ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი („მამა“). 2. ზევსის ეპითეტი, 3. მიმართვა მოხუცი კაცისადმი და 4. წინაპრის აღმნიშვნელი (21, 6).

ირანულ სამყაროში, ავესტიდან მოყოლებული *patēr-ის მნიშვნელობა ვიწროვდება და იგი გვევლინება უკვე როგორც „მამის“ („ღვიძლი მამის“) აღმნიშვნელი ტერმინი.

Zarathustra natam mešram mā frādaēsayoīš atnyat pišre va pušrai brašre va hamo zatai... (Yašta XIV, 46) — „ზარათუშტრა, ამ ლოცვას (მანთრა) ნუ ასწავლი წურავის, გარდა მამისა, გარდა ძისა, გარდა ძმისა თანაშობილისა“.

hātiy Dārayavauš xšāyahiya manā pitā Vīstaspa (26, 116) — ამბობს დარიოს მეფე: მამაჩემი იყო ვიშტასპა.

Šahpuhr Chrmazd rāb hač pitar pat nihau dāst (2, 77) — შაპური ოპრმაზდს მამას უმალივდა.

شاهان داد مادر مرا از پدر (2, 318) — დედამ მამის ნიშანი მომცა.

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს *patér გვხვდება ძველ, საშუალო და კლასიკურ სპარსულში. დამოწმებულია აგრეთვე თანამედროვე სპარსულსა და მის დიალექტებშიც.

In ši čtye peder-eš geli māder-eš geli, xod-eš gerd o gombeli (14, 48) — რა არის? მამა თიხისაა, დედა თიხისაა, თვითონ კი მრგვალია?

ne be dōduī resāe pūl, ne mōdēr, ne peder (7, II, 45) — მის ძახილზე არ მოვა არც ფული, არც დედა, არც მამა.

ზოგიერთ დიალექტში *patér განსხვავებული ფორმით დასტურდება. მაგ., ქაშანის დიალექტში: pei mulzōzimānes hēvot (7, 1, 11) — მამამ თავის მონებს უთხრა (pei < pat > paš, š > i შდრ. პრეფიქსი pati > paš > pai).

ყურადღებას იქცევს ტერმინი per. per mōlenimejūnē'i idīde kiss kā (7, II, 9) — მამამ მამული გაუყო. per (ან რედუქციით < pedar) შეიძლება დავეუკავშიროთ ირანულ pir-ს („მოხუცი“, „უფროსი“). იშვიათად *patér გამოიყენება მიმართვის დროსაც: گفتم ای پدر که خدایمند به که نادان مند (2, 311) — უთხრა: მამა, დაბალი ბრძენი სობია მაღალ უეცეს.

მეორე გავრცელებული სიტყვაა bābā „მამა“. ეს რედუქციკატი ბავშვის ენას ეკუთვნის. ძველ სპარსულში გვხვდება pāpā. დამოწმებულია საკუთარ სახელებში: Pāpa, Pāpaina „მამისა“ (სუფ. aina). კინობითი სუფიქსით: Pāpaka „მამიკო“ (24, 178), შდრ. ქართული „მამუკა“. საშუალო სპარსულში Pāp, Pāpak, სომხურში Pāp (25, 65). ახალ სპარსულში Bāb, Babak.

ახალ სპარსულში bābā უმეტესად მიმართვის დროს იხმარება, როგორც სალიტერატურო ენაში, ასევე დიალექტებშიც (შდრ. სეისტანური bābā, თურქული baba). گفتن باهه وانه شد باهه (28, 21) — უთხრა, მამა, ფეხით წავიდეთ. bēbō korbō'i gelē'i bī-sahābeī bon, bēbō (7, 1, 50) — მამა, ბატონის გარეშე დარჩენილი შენი ფარის მსხვერპლი ვიყო.

ei. bēbō! in kōjā tu nīj; kōjā bad dušmenā (7, 1, 43) — მამა ეს შენი კი არა მტრის ბოროტი სიტყვებია.

bābā გვხვდება სასაუბრო ენაშიც; იგი უფრო მოფერებით ნიუნსს ატარებს.

kaškul, qāqā buxur, arusi-š-ā bābā mune (14, 46) — შეჭამე ტკბილეული მამაჩვენის ქორწილის აღსანიშნავად.

ზოგიერთ სიტყვით — bābā უცნობ კაცს მიმართავენ. მაგ., bābā tšera mūtālī boro pej (12, 121) — ე, ბიძიკო, რას გაჩერებულხარ, ჩქარა წამოდა.

სპარსულ ხალხურ ლექსებში გვხვდება სხვა მნიშვნელობის სიტყვები, რომლებიც მოცემულ შემთხვევაში „მამას“ აღნიშნავენ.

მაგ., hūla ke āqay miyad, hameru beraš migovam (14, 45) — ბატონი (მამა) რომ მოვა, ყველაფერს ვეტყვი. gunjišge... āqā mana nadīdi? (14, 49) —

ბელურავ. ჩემი ბატონი (მამაჩემი) არ გინახავს? (შდრ. ქართული ბატონი დედა, ბატონი მამა).

ke in beče mard däre do xanjar bar kamar däre (14, 53 — 54) ბიჭუნას კაცი (მამა) ჰყავს, მამას ჭამარში ორი ხანჯალი აქვს.

სპარსულში არაბულიდან არის შემოსული „მამის“ აღმნიშვნელი ორი სიტყვა 1. āb „მამა“ და 2. valed „მშობელი“, „მამა“.

სანი აზობს: هر دو رادر جهان عشق طلب پاری باب و تازی آب (28, 21.) ორივე ძმა ჭვეუნად სიყვარულს დაედებს, სპარსულად bāb-ას უძახიან და არაბულად āb-ს. āb „მამის“ მნიშვნელობით გვხვდება, valed კი „მშობლის“. ეს უკანასკნელი უმეტესად სასულიერო ხასიათის ძეგლებში დასტურდება.

როგორც ვხედავთ, სპარსულში „მამის“ აღმნიშვნელი ტერმინების ნაკლებობა არ იგრძნობა, მაგრამ აქ ჩამოთვლილ სიტყვათაგან უპირატესობა ენიჭება *patér-სა და bābā-ს, პირველი უფრო გავრცელებულია ძველსა და კლასიკურ სპარსულში, მეორე კი დიალექტებსა და სასაუბრო სპარსულში.

საინტერესოა, რომ სიტყვა mard „კაცი“ „მამის“ მნიშვნელობით გვხვდება, ხშირია, რომ mard აღნიშნავს „ჭმარს“, როგორც სპარსულში. ასევე სხვა ენებშიც, „მამის“ მნიშვნელობით კი ცოტა მოულოდნელია. შეიძლება ეს ტახუსთან იყოს დაკავშირებული.

„ვაეიშვილის“ აღსანიშნავად სპარსულ ენაში ათამდე სიტყვა დასტურდება. მათ შორის ყველაზე უფრო გავრცელებულია pesar. მაგრამ პირველად განვიხილავთ „ვაეიშვილის“ აღმნიშვნელ მეორე სიტყვას, რომელიც მრავალ ენაში დასტურდება და შედარებით უფრო ძველია. ესაა: sūnūh. რომელიც სანსკრიტში დასტურდება. შდრ. ძვ. სლავური сынъ, ლიტუარული sūnūs. გოთ. sunus (გერმ. sohn). სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია აზრი, რომ swHnws წარმოქმნილია ზნური ფუძიდან. კერძოდ კი, swH-(sew)sw ნიშნავს „დაბადებას“. „გაჩენას“. სანსკრიტში su: te-მან (ქალმა) გააჩინა, sutāh „ვაეიშვილი“, ხეთურში haš(š) „დაბადება“, „გაჩენა“, მიმღეობა huššant „ღიძილი ვაეი“ (19, 6).

გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ *sūnūs თავდაპირველად აღნიშნავდა „ნას, ვინც დაიბადა“ და ამდენად, გულისხმობდა განსაკუთრებულ ნათესაურ კავშირს დედასა და ბავშვს შორის. ამ სიტყვაში არ გამოიხატებოდა მამისა და ბავშვის კავშირი.

და პირიქით, ინდოევროპული *put ასახავს ბავშვისა და მამის კავშირს. ამით აიხსნება ორი სხვადასხვა ტერმინის არსებობა ინდოევროპულ ენებში.

თავდაპირველად ადამიანს არ ჰქონდა წარმოდგენა, თუ რა კავშირი არსებობდა სქესობრივ ურთიერთობასა და ბავშვებს დაბადებას შორის, მაგრამ ბავშვის დაბადებასა და მშობიარობას შორის კავშირს ყოველთვის აღიქვამდა. ამიტომ *sūnūs, ანუ „ის, ვინც დაიბადა“ (დედამ გააჩინა), უფრო ძველი და გავრცელებული სიტყვაა ყველა ინდოევროპულ ენაში. *put „ჩასახული“ (მამისაგან) შედარებით გვიანდელი სიტყვაა და ნაკლებად გავრცელებულია. ეს საკითხი დაკავშირებულია მატრიარქატთან და მის ასახვასთან ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინოლოგიაში. ინდოევროპული *put-ის წარმოქმნა დაკავშირებულია მამის უფლებების გამარჯვებასთან (15, 20).

3. გალტონი ვარაუდობს, რომ არავითარი დასკვნის გამოტანა არ შეიძ-

ლება იმ ფაქტიდან, რომ *sānūs მიუთითებს ნათესაურ კავშირს დედასა და ბავშვს შორის. ამ განსაზღვრებაში არ ჩანს დედის უფლებები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რიგველაში სანსკრ. sūnūs დაკავშირებულია მამის სახელის გენეტიკის ფორმასთან და თითქმის არ გვხვდება დედასთან დაკავშირებით (20, 126).

ავესტაში puθra-მ საბოლოოდ შეცვალა hunuš. ძვ. სპარსულში გვაქვს pussa (puθra).

Dārayavahauš xšayaθiya hya pussa Haxamanišiya, pārša pāršahya pussa (4, 135) — დარიოსი, მეფის ვაჟი, აქამანელი, სპარსელი, სპარსელის ვაჟი.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ვალდე და პოკორნი ამ სიტყვას ინდოევროპულ ძირებს მიაკუთვნებენ. pu („პატარა“) და putra ერთი ძირის სიტყვებია. ლათინურში putus ან puttilus „ბიჭი“ (22, 25).

ფრიდრიჰის აზრითაც, pesar-ის თავდაპირველი მნიშვნელობა იყო „ბიჭი“ და მოგვიანებით, პროტოინდოევროპულში შეცვალა swHnws (19, 7).

სპარსულ ენასა და მის ზოგიერთ დიალექტში ახლაც გვხვდება pesar „ბიჭის“ მნიშვნელობით. ye hamēi peser-i dar folōn de has (14, 47) — ასეთი ბიჭი არის ამა და ამ სოფელში.

ფალაურში გვხვდება pesar, pur, pus და puhr „ვაჟიშვილის“ მნიშვნელობით. ...akāših ō Arđavan mat kū Papak rāš pus-e hast (1, 010) — არდავანს ცნობა მოუვლდა, რომ პაპაკს ჰყავს ვაჟი.

...amāh etōn ašnūd kū smāk rāš pus-e hast (1, 011) — ჩვენ ასე გვსმენია, რომ თქვენ ვაჟი გყავთ.

ახალ სპარსულშიც გვხვდება ამ სიტყვის სხვადასხვა ფორმები: pesar, pus, pur (<საშ. სპ. puhr). უპირატესობა ენიჭება pesar-სა და pur-ს.

سبک تیغ نیز را میان بر کشید بر پور و پدیدار دل بر دارید.

სწრაფად იძრო ვალესილი მახელი

და მღვიძარ ვაჟს გულში ჩასცა. (2, 77).

. پسر پدش چشم پدر خوار گشت. (2, 78) — ვაჟი მამის თვალწინ მოკვდა.

თანამედროვე სპარსულსა და მის დიალექტებშიც გვხვდება pesar „ვაჟიშვილის“ მნიშვნელობით.

peser-i ye pādšāyi rafte bud šikal (14, 46) — ერთი ფალიშაჰის ვაჟი სანადიროდ გაემგზავრა.

pūrehō ēr ne'inde ber kōr (7, 1, 45) — ვაჟიშვილები ამ საქმეს არ ეწევიან (არ აკეთებენ).

šeš rēnu pūreš bējōnī (7, 1, 3) — ექვსი დღეა რაც ვაჟი შეეძინა.

იგივე ძირი აღნიშნავს „ვაჟიშვილს“ ცოცხალ ინდოირანულ ენებშიც: ოსურში fyr|furt, აქ ამოსავალი უნდა იყოს puθra (მოხდა ჩვეული გადაჯგუფება θr→rt), პამირის ენებში pūr, pōtr, patr და სხვ. (3, 1, 500).

„ვაჟიშვილის“ აღმნიშვნელი მეორე საკუთრივ ირანული სიტყვაა zād ან zāde, რომელიც უმეტესად შედგენილ ტერმინებში გვხვდება, თუმცა იგი ცალკეც იხმარება „ვაჟიშვილის“ მნიშვნელობით.

ავესტაში გვხვდება zāta, ფალაურში zātār (ძირიდან zāy „გაჩენა“). შედეგ-

ნილ ტერმინებში: *عمو زاده* 'برادر زاده' და სხვ. *zāde*-ს სქესის გაგება არა აქვს, მაგრამ ზოგჯერ *zāde*-ს შემცველი სიტყვები სოციალური ტერმინებია და ამ შემთხვევაში იგი ყოველთვის მამრობითი სქესისაა.

سرمنهگ زاده ای بر در سرای اغلشی دیدم (2, 315) — ულულმაშის კარზე მხედართმთავრის ვაჟი ვნახე.

روزی پادشاهی با شاهزاده با شکر رفت (2, 14) — ერთხელ ერთი ფაღიშაბი მეფის წულთან ერთად სანადიროდ წავიდა.

იშვითად „ვაჟიშვილს“ აღნიშნავს სიტყვა *beče* „ბავშვი“ (შღრ. ტაჯ. *bača*, ქაბ. დიალექტ. *bača* „ვაჟიშვილი“). ეს ტერმინი უმეტესად დიალექტებში გვხვდება. *ye beče-ye tuxs-i dašt* (14, 15) — მას ცელქი ვაჟი ჰყავდა.

სპარსულში „ვაჟიშვილის“ აღსანიშნავად გვხვდება *farzand* („შვილი“) ავესტაში დასტურდება *frazainti*, ფალაურში *frazand* „შთამომავალი“, „შვილი“, „ბავშვი“ (29, 143). ფალაურში *frazand* გვხვდება რამდენიმე აღწერით ტერმინშიც, სადაც იგი აუცილებლად მამრობითი სქესისაა.

მაგ. *frazand ī nāmburtar* „მემკვიდრე“, *frazandī patigriftak* „გერი“ (13, 209), *frazandī pātixšāyiha* „ვაჟი თანასწორუფლებიანი ქორწინებიდან“ (13, 510).

Pāpak raδ hēδ frazand ī namburtār nē büt (1, 42) — პაპაკ არ ჰყავდა სახელის გამგრძელებელი (მემკვიდრე, ძე).

აქვე ვაგვისენოთ ის ფაქტი, რომ მხოლოდ „ვაჟიშვილები“ (პოტენციური მებრძოლნი) იწოდებოდნენ შვილებად (პეროდოტე, ჩვეულებრივ, ვაჟიშვილს უწოდებს მხოლოდ *πατρις*); ქალიშვილები შვილებად არ ითვლებოდნენ. მე-19 საუკუნეშიც კი შემონახული იყო ლიტვლებში ეს ჩვევა: სამი ვაჟიშვილისა და ორი ქალიშვილის მამა, შეკითხვაზე პასუხობს, რომ მას სამი შვილი ჰყავს (20, 126).

*bhrāter მიეკუთვნება *er-ზე დაბოლოებულ ტერმინთა რიცხვს. ინდოევროპული **b^hraHti^ser* „ძმა“ „*ego*-ს თაობის მამრ. სქესის სისხლით ნათესავი“, „მამაკაცი—*ego*-ს თაობის დიდი ოჯახის წევრი“, ტოქ. *A prakar, B procer*, ძვ. ინდ. *brātar* „ძმა“ (შღრ. ვედ. *bhrātṛtvā* „ძმობა“, „ერთი თაობის სისხლით ნათესავი მამაკაცების ერთობა“, შღრ. რუს. *братенство*), ავ. ძვ. სპარსული *brātar* „ძმა“, ოსური *aervad* „იმავე გვარის წევრი“, „ნათესავი“, სომხ. *ezbayr* „ძმა“, ბერძნ. იონ. *φράτηρ* „ძმა“, „*ἀδελφός*“, ანტ. *φράτηρ* „ფრატრიის წევრი“, „ძმობის წევრი“, ლათ. *frāter* „ძმა“, ძვ. ირლ. *bráth(a)ir* „ძმა“, „დიდი ოჯახის წევრი“ (6, II, 764). ფალაურში *braδ* ან *brādar*, ზოგჯერ *barād* (3, II, 13), ბელუჯურში *brat*, *brās*, საკურში *bratar*, ქურთულში *bara* (3, II, 438).

ე. ბენვენისტის დაკვირვებით, *bhrāter აღნიშნავდა არა „მკვიდრ ძმას“, არამედ „ფრატრიის წევრს“ (*membre d'une phratrie*) ასე მიმართავდნენ მათ, რომლებიც გაერთიანებულნი იყვნენ მისტიკური ნათესაობით და ითვლებოდნენ ერთი სულიერი მამის შთამომავლებად. ბერძნულმა შემოგვიანაზა ფართო მნიშვნელობა *bhrāter-ისა, რომელიც ცვლავ დასტურდება მსოფლიოს რამდენიმე რელიგიურ ინსტიტუტში. მაგ., *fratres Aruales* — რომში (17, 213).

ჯერ კიდევ ელამში არსებობდა კავშირები, რომელშიც ერთიანდებოდნენ ნათესაურ ურთიერთობაში მყოფი პირები. „ძმობის“ (*aḫḫūtu*) წევრები ერთმანეთს „ძმებს“ უწოდებდნენ. იგივე ძირი აღნიშნავდა „ძმასა“ და „დას“ (*aḫāti*—მდგრ. სქესის სუფიქსის დართვით) როგორც ნათესაობის აღნიშნველ ტერმინებს.

ინდოევროპული *bhrāter რომ კლასიფიკაციური ტერმინი იყო, ამას მრავალი ფაქტი ადასტურებს, პირველ ყოვლისა კი ინდოევროპული ტერმინოლოგიის ვადა-

სვლა კლასიფიკაციურიდან აღწერითში. ინდოევროპული *bhráter უფრო ზოგადი შინაარსის ტერმინი იყო, ვიდრე „ღვიძლი ძმა“, და როცა ინდოევროპულში დამკვიდრდა აღწერითი ტერმინი „ღვიძლი ძმა“, *bhráter იოლად არ შეცვლილა ყველა დიალექტში. შდრ. „ღვიძლი ძმის“ აღსანიშნავად შექმნილი ახალი ტერმინები: ბერძნული *ἀδελφός*, ოსური *æfsymær/ænsuvær*. ორივე ენაში შემონახულია კლასიფიკაციური სისტემის ნიშნები: ბერძნულში *φράτριος* „მამაკაცთა კავშირის, ფრატრიის წევრი“, ოსურში *ærvad* „იმავე გვარის წევრი“ (5, 62).

„მკვიდრი ძმის“ აღსანიშნავად გამოიყენებოდა სხვა სიტყვები. ძვ. სპარსულში დარიოსის წარწერაში გვხვდება *hamapita* (მამით ერთი) და *hamata* (დედით ერთი), შდრ. ბერძნული *homo-patrios* და *homometrios*.

avahya Kambūjyahya brata Bardiya nama aha hamata, hamapita Kam-būjyahya (26, 117)—ამ კამბიზს ჰყავდა მკვიდრი (დედით და მამით ერთი) ძმა, სახელად ბარდია.

აქვე შევნიშნავთ, რომ *baradar* (იშვიათად *barazar*), მართალია, ახალსა და თანამედროვე სპარსულში „მკვიდრ ძმას“ აღნიშნავს, მაგრამ ზოგიერთ გამოყენება მიმართავდ უცნობი კაცისადმი, ისევე როგორც სხვა ენებში.

ფალაურში *brašar* გვხვდება „ძმის“ მნიშვნელობით.

... u hač kurtān šāh apāk pūsarān barāšarān frazantān her u x*astak ō Pars vasie kart (1, 29) — და ქურთთა შაჰს, აგრეთვე, მის ვაჟებს, ძმებსა და შვილებს ნადავლი წაართვა და ფარსში გაგზავნა.

کنون کز مادر و فرخ برادر

جدا ماندم چرا سوزم بر آزر (2, 143).

ახლა როცა დედასა და მშენიერ ძმას

დავშორდი, რატომ დავიწვა ცეცხლში.

برادر بخد و جای خود بدو داد (2, 145) — ძმამ თავისი ტახტი და ადგილი მას მისცა.

*bhráter განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტებით დიალექტებშიც დასტურდება.

in mirdako onī berarje? (7, 1, 5) — ეს კაცი იმის ძმაა?

berō tu umniné étkeru, berāit aská akerā (7, 1, 5) — შენი ძმა ახველებს.

bhráter არ შეიცავს ასაკობრივ მომენტს. ამიტომ თუ აუცილებელია განმარტება, რომელ ძმაზეა საუბარი, იხმარება აღწერითი ტერმინები, როგორცაა: *برادر کلان* „უფროსი ძმა“, *برادر کچتر* „უმცროსი ძმა“.

ბევრი ნათესაური სისტემა იყენებს ძმებისა და ყველა მამრობითი სქესის პირველივე ძმის (first cousin) ერთ ტერმინს და ზოგიერთ სისტემაში კი ერთი ტერმინი აღნიშნავს ძმებსა და მამრობითი სქესის მხოლოდ პარალელურ პირველებს (*parallel cousins* არიან ბავშვები, იმავე სქესის სიბლინგებისა, მაგ., „მამის ძმის ვაჟიშვილი“, „დედის დის ვაჟიშვილი“). პროტო-ინდო-ევროპულში *bhráter, მაგალითად, დიდხანს აღნიშნავდა უმცროს პარალელურ „პირველებს“ და იმავე დროს „ძმას“ (შდრ. ლათ. *frater*). ამგვარი ტერმინები მიეწერება „კლასიფიკაციურ ძმას“ (21, 15).

მანუს IX წიგნის 105-ე მუხლში ნათქვამია, რომ მშობლების სიკვდილის შემდეგ მთელი ქონება გადადის უფროსი ვაჟის ხელში და დანარჩენი ძმები

კი ცხოვრობენ მისი მფარველობის ქვეშ და ემორჩილებიან მას ისევე, როგორც მამას (8, 50):

ირანელებთანაც უფროს ძმას საპატიო ადგილი უჭირავს ოჯახში. ამან გამოიწვია სპეციალური ტერმინის შემოღება მის აღსანიშნავად.

1. *اَداس* (შემოკლ. *اَداس*) დეჰხოდას განმარტებით: „სასაუბრო ენაში *اَداس* აღნიშნავს „ძმას“ (გარეგნული ფორმით თურქული უნდა იყოს). ასე მიმართავენ უცნობ კაცს, რომლის სახელი არ იციან, ზოგჯერ ამ სიტყვას დამამცირებელი ელფერი დაჰკრავს“ (28, 21).

dādā დიალექტებშიც დასტურდება: *dādā tu eskā akerē*—შენი ძმა ახველებს (7, 1, 5). ზოგიერთ დიალექტში ამ სიტყვით „დაც“ აღინიშნება. *dōdō tu axuse* (7, 1, 5)—შენს დას ძინავს. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში *dādā*-ს სქესის გაგება არა აქვს და იგი აღნიშნავს „დედმამიშვილს“.

2. *Kakā* „უფროსი ძმა“, მას უკვე ძველ სპარსულში ჰქონდა „უფროსი ძმის“ მნიშვნელობა. *hukākā* „კეთილი, უფროსი ძმა“, (24, 123). დადასტურებულია პერსეპოლისის საკუთარ სახელთა ფონდში.

ეს მოვლენა უნდა განვიხილოთ, როგორც შედეგი ნათესაური ურთიერთობისა და ანთროპონიმიური სისტემების ურთიერთკავშირისა.

kākā დიალექტებშიც გვხვდება.

nedōrum gaggē zi xum kunē texōstum (7, III, 27) — მე არ მყავს ძმა, რომელიც ჩემს მაჯივრად გადაიხდის (ფულს).

kōkōmei bahd az xūdum her kuh negardī (7, III, 47) — ჩემო ძმაო, ჩემს შემდეგ ნუ იხეტიალებ მთებში.

რაც შეეხება „უმცროს ძმას“, სალიტერატურო ენაში არ გვხვდება სპეციალური ტერმინი მის აღსანიშნავად, მხოლოდ ზოგიერთ დიალექტში დასტურდება *pār* „ვაჟიშვილი“ „უმცროსი ძმის“ მნიშვნელობით.

puru tu xurušne ikerū (7, III, 5) — შენი ძმა ახველებს.

როგორც ვხედავთ, „ვაჟიშვილისა“ და „ძმის“ აღსანიშნავად სპარსულ ენაში არა ერთი და ორი სიტყვა დასტურდება, მაგრამ უპირატესობა ენიჭება *barādarsa* და *pesar-s*.

ისევე როგორც ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინთა უმეტესობა, ჩვენ მიერ წარმოდგენილი ტერმინებიც კლასიფიკაციურ ტერმინთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომელთა სემანტიკური ველიც დროთა განმავლობაში დაეიწროვდა და მოკვცა კონკრეტული შინაარსის ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები. უნდა აღინიშნოს, რომ სპარსულში ძლიერ გავრცელებულია რედუბლიკაცია, სიტყვათწარმოქმნის უძველესი საშუალება. მოცემულ შემთხვევაში რედუბლიკაციის მაგალითებია *bābā*, *dādā*, *kākā*. ეს სიტყვები ბავშვის ვინისეულია და გვხვდება სრულიად სხვადასხვა წარმომავლობის ენებში.

ხშირია მნიშვნელობის ცვლილებაც. მაგალითად, *dādā* სპარსული ენის ერთ დიალექტში აღნიშნავს „ძმას“, მეორეში კი „დას“. ეს მოვლენა ტერმინთა თავდაპირველი ასექსუალობით უნდა აიხსნას.

ლიტერატურა

1. არდაშირ ჰაპაქის ძის საქმეთა წიგნი, ფალაურდიან თარგმნა, გამოცემა და ლექსიკონი დაურთო თ. ჩხეიძემ, თბილისი, 1975.
2. კობიძე დ., სპარსული ქრესტომათია, I, თბილისი, 1963.
3. Абаев В. И., Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. I, 1958; т. II, 1973, М.—Л.
4. Абаев В. И., Надпись Дария I О сооружении дворца в Сузе, Иранские языки, I, труды Ин-та языка и мышления, им. Н. Я. Марра, М.—Л., 1945.
5. Абаев В. И., Осетинский язык и фольклор, I, М.—Л., 1949.
6. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., Индоевропейский язык и индоевропейцы, реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, II, Тбилиси, 1984.
7. Жуковский В. А., Материалы для изучения персидских наречий, т. I, СПб., 1888; т. II, СПб., 1922, т. III, СПб., 1922.
8. Ковалевский М., Родовой быт, СПб., 1911.
9. Мейе А., Введение в сравнительное изучение индо-европейских языков, М.—Л., 1938.
10. Мейе А., Сравнительный метод в историческом языкознании, М., 1954.
11. Оранский И. М., Введение в иранскую филологию, М., 1960.
12. Пейсигов Л. С., Тегеранский диалект, М., 1960.
13. Периханьян А. Т., Сасанидский судебник, «Книга тысяча судебных решений», Ереван, 1973.
14. Смирнова Л. П., Исфаханский говор, М., 1978.
15. Трубачев О. Н., История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, М., 1959.
16. Фасмер М., Этимологический словарь русского языка, т. III, М., 1971.
17. Benveniste E., Le vocabulaire des institutions indo-europeenes, Paris, 1969.
18. Ernout-Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine, t. I—II, Paris, 1951.
19. Friedrich P., Proto-Indo-European kinship, Ethnology, 1966, vol. V, n. 1.
20. Galton H., The Indo-European kinship terminology, „Zeitschrift für Ethnologie“, 1957, 82.
21. Gates H. Ph., The kinship terminology of Homeric Greek (Part II. Supplement „International Journal of American Linguistics“, v 37, № 4, October, 1971).
22. Ghurye G. S., Family and kin in Indo-European culture, Oxf. Univ. Press, 1962.
23. Hermann H., Einige Beobachtungen an den idg. Verwandtschaftsnamen—Indogermanische Forschungen, Bd. 53, 1935.
24. Hinz N., Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen, Wiesbaden, 1975.
25. Hübschmann H., Armenische Grammatik, erster Teil, Armenische Etymologie, Hildesheim, 1969.
26. Kent R., Old Persian, New Haven, Connecticut, 1950.
27. Meillet A. Les dialectes indoeuropeens, Paris, 1922.
28. ۲۸. دلفت نامه، عالی اکبر دهخدا، تهران ۱۳۲۶.
29. Pahlavi-Pāzend-English-Glossary and English-Pahlavi-Pāzend-Glossary Compiled by Ervad Šneriarji Dadabhai Bharucha Hon. Fellow of the Univ. of Bombay, 1912.
30. Risch Er., Kleine Schriften, Berlin, Nea-York, 1981.

კ. ც. კიკვიძე

ТЕРМИНЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ КРОВНОЕ РОДСТВО В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ («ОТЕЦ», «СЫН», «БРАТ»)

Резюме

Первоначально термин *patēr означал „представителя старшего поколения“, „главу семьи“, а *atta „кровного отца“. В дальнейшем *patēr уже— „кровный отец“. В разговорной речи и диалектах персидского языка чаще употребляется термин *bāba*, который относится к детской речи.

В *sūpūs „рожденный (матерью)“ мы имеем древний реликт материнского счета родства. *put „зачатый (отцом)“ — отражает только мужское, отцовское начало. Последний термин употребляется в персидском языке. Кроме того, понятие „сын“ передается словами *frazainti* и *beše* (в диалектах).

*bhrāter имел более общий характер— „член фратрии“, „член того же рода, родич“. Как и в других случаях, семантическое поле этого термина сузилось до конкретного термина родства — „брат“.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ინდო-ირანული ენების განყოფილება

წარმოადგინა აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

О. В. ГРЯЗНОВА

ИНФОРМАЦИЯ И ИНФОРМАТИВНОСТЬ ТЕКСТА

В наши дни понятие «информация» является общенаучным и вызывает неослабевающий интерес ученых. Различные аспекты информации изучаются в теории связи, математике, физике, кибернетике, биологии, психологии, философии, логике, семiotике и лингвистике. Целью настоящей статьи является рассмотрение информативности текста как его ведущей содержательной категории, что определило ряд задач: 1. проследить становление понятия информации в современной науке; 2. определить онтологическую сущность информации и информативности текста; 3. выявить и классифицировать средства реализации категории информативности в одном из типов текстов английской научной прозы.

Становление понятия информации связано с передачей телеграфных сигналов. Первым наброском теории связи явилась работа Р. Хартли [1], в которой в общей форме был сформулирован закон скорости передачи заданного количества информации по различным каналам связи — радио, телеграфу, телефону. Р. Хартли определил информацию как последовательность выборок знаков или слов из заданного списка безотносительно к их смыслу и предложил ставшее широко известным логарифмическое определение количества информации. В фундаментальных работах К. Шеннона [2; 3; 4; 5], А. Н. Колмогорова [6] и Н. Винера [7] количество информации получило статистическое определение и описание. Статистическая мера количества информации является мерой статистической редкости последовательности знаков в сообщении наблюдаемого источника; сам статистический подход применим только к самим передаваемым знакам, их количеству и абстрагирован от их значения как от субъективного фактора. Теория информации как теория связи получила дальнейшую разработку в современной математике и кибернетике, физике и химии, технике связи и теории управления, были разработаны вероятностный [8] и алгоритмический [9; 10] подходы к информации, а также ряд нестатистических подходов.

Остается только сожалеть, что введенное Р. Хартли и развитое К. Шенноном, А. Н. Колмогоровым и Н. Винером сугубо математическое понятие было названо информацией, что из двух синонимичных терминов — *theory of communication* (теория связи) и *theory of information* (теория информации) — за теорией канала связи закрепился последний. В рамках этой теории термин «информация» приобрел вполне конкретное, ныне общепризнанное значение. В этом значении он неприложим к общественным наукам, в которых используется омонимичный ему термин со специфическим значением. О том, что теория связи является узкоспециальной и в силу этого ограниченной, писал сам ее основоположник К. Шеннон: «...Представителям различных наук следует ясно понимать, что...основу теории информации составляет одна из ветвей математики... Поэтому глубокое понимание математической стороны теории информации и ее математических приложений к

вопросам общей теории связи является обязательным условием использования теории информации в других науках» [11, 668]. Теоретические разработки К. Шеннона оказали значительное влияние на становление других концепций и теорий информации, заложив категориальный и терминологический аппарат [12], открыв перспективы новых направлений исследований.

Во многих современных работах, посвященных проблемам информации, встречаются сечения на узость шенноновской трактовки информации. Безусловно, К. Шеннон не рассматривал всех аспектов информации, но это и не входило в его задачи, поэтому «информация» как центральное понятие теории связи (коммуникации) не нуждается в ревизии. Более того, предвидя, что многие аспекты теории информации могут оказаться полезными в различных областях других наук, К. Шеннон предостерегал от механического переноса ее терминов и положений в эти науки.

Содержательность, ценность, истинность/ложность информации, ее гносеологический, онтологический и методологический аспекты являются объектом рассмотрения таких метанаук¹, как философия, аксеология, логика и семиотика. Информация как метанаучный термин является омонимом собственно-научного термина математики, кибернетики, теории связи и термодинамики.

Объектом метатеоретических исследований логиков-математиков являются искусственные формализованные языки науки: способы образования и преобразования в них понятий, методы доказательств, изучение их непротиворечивости и полноты, правила их создания и использования. Поэтому в рамках подобного подхода рассматриваются три аспекта информации: синтаксический, семантический и прагматический, которые изучаются, соответственно, в логической синтактике, семантике и прагматике. На базе этих исследований были созданы теории семантической информации [13; 14; 15] и прагматической информации [16]. Данные логико-семантические теории информации символических языков науки возникли в рамках субъективно-идеалистической философии прагматизма, родоначальником которой был Ч. Пирс, и философии неопозитивизма, сторонниками которой были его последователи Ч. Моррис и Р. Карнап. К трудам этих ученых восходит трехаспектное рассмотрение информации в семиотике. Хотя в процессе становления и развития логико-семантические и логико-прагматические теории и приобрели определенную антипозитивистскую направленность, обнаружили материалистические тенденции, «...они несовершенны: это, скорее, «проборазы» будущих теорий и вряд ли могут служить инструментом анализа не только естественных языков человеческой коммуникации, но даже и искусственных языков» [17, 219]. Эти концепции абстрагированы от реальной языковой коммуникации, связанной с обменом информацией, поэтому их «...истинное место находится в сфере логики» [18, 259]; они не могут служить адекватной методологической базой лингвистического анализа.

Приобретение информацией статуса общенаучного понятия, разноаспектное ее рассмотрение придало всей проблеме философское звучание. В ходе философского анализа метанаучного понятия информации было подчеркнуто, что только в рамках диалектико-материалистического подхода возможно научное толкование природы этого понятия, его места среди других понятий; были подвергнуты критике попытки идеалистических и метафизических трактовок информации. Диалектико-ма-

¹ Термин И. И. Гришкина. Метанаука понимается как «наука о науке» [17, 209].

териалистическая концепция информации находится в процессе становления и вносит заметный вклад в выявление гносеологических характеристик информации (см., например, [19; 20; 21]).

С точки зрения приложения к лингвистическим исследованиям наиболее плодотворной представляется трактовка понятия информации в материалистической семиотике, междисциплинарной науке, ставящей задачи решения проблем приема, фиксации, хранения, поиска, переработки и распространения информации [22, 141]. В рамках этой дисциплины информация получает интересное и, по нашему мнению, научно-строгое определение: «**Информация** — это научная и философская абстракция, которой в действительности соответствуют сообщения в конкретной материальной (знаковой — О. Г.) форме» [22, 141]². Это определение раскрывает информацию, с одной стороны, как материальный феномен с динамическими пространственно-временными характеристиками, а с другой стороны, как знаковые системы, являющиеся компонентами биологических, социальных и технических систем; оно также позволяет дифференцировать информацию и знание [22, 141—142]. В то же время приведенное определение не исключает «интуитивного», обычного понимания информации, а рассматривает его как частный случай.

Информацию текста обычно отождествляют с его содержанием. Более терминологичное использование термина «информация» по отношению к тексту предполагает получение адресатом **новых** сведений о предметах и явлениях объективной действительности, их отношениях [23, 2—8; 24, 102—113], поэтому «... в научно-теоретическом плане не всякое сообщение несет в себе информацию» [25, 27]. Каждая отдельно взятая языковая единица — морфема, слово, предложение — **потенциально** несет в себе информацию; они становятся **информативными** и образуют информационное единство только в процессе совокупной реализации и взаимодействия их смыслов в тексте, по мере снятия неопределенности относительно предмета речи — темы текста в широком смысле [23, 13—15]. Применительно к тексту И. Р. Гальперин определяет информацию как «соотношение смыслов и сообщений, дающее новый аспект явления, факта, события» [25, 38], «содержание текста как некоего законченного целого» [25, 40] и выделяет три вида заложенной в тексте информации: содержательно-фактуальную (СФИ), содержательно-концептуальную (СКИ) и содержательно-подтекстовую (СПИ). СКИ извлекается из всего текста в результате творческого переосмысления фактов, явлений, событий и процессов, вербально оформленных средствами СФИ, а также их причинно-следственных связей, поэтому **информативность** текста определяется соотношением и взаимодействием этих двух видов текстовой информации — СФИ и СКИ, представляющих поверхностную и глубинную структуры текста [25, 40]. Взаимосвязь эксплицитной по своей природе СФИ и выявляемой по мере ее переосмысления СКИ может быть проиллюстрирована высказыванием В. А. Звегинцева: «... интеллектуальное восприятие объекта (т. е. осознанное его восприятие, выходящее за пределы собственно чувственного) приобретает специфическую двуслойность, когда к непосредственно воспринимаемой СКИ может быть проиллюстрирована высказыванием В. А. Звегинцева: «... интеллектуальное восприятие объекта (т. е. осознанное его восприятие, выходящее за пределы собственно чувственного) приобретает специфическую двуслойность, когда к непосредственно воспринимаемой информации, заключенной в «поверхностной» структуре текста, приплюсовывается и иная, скрытая, исходящая из модели данного объекта, информация» [26, 298].

Информация научных текстов, по нашему мнению, специфична по своему характеру и представляет собой отображение в знаковой форме результатов процесса научного познания объективного мира и творче-

² Определение А. Г. Волкова цитируется по книге И. А. Хабарова.

ского преобразования окружающей действительности, обобщения общечеловеческого опыта. Описание того или иного объекта науки всегда содержит конечное число его характеристик. Но поскольку невозможно классифицировать предметы и явления перечислением всех характеристик, всегда приходится ограничиваться «некоторыми условными пределами практической необходимости» — квантовать передаваемую информацию [18, 117]. С точки зрения лингвистики квант информации представляет собой минимальную единицу языковой информации, по функции совпадающую с дифференциальным признаком [27, 44],³ минимальный информативно значимый отрезок текста. Набор квантов информации, необходимых и достаточных для описания и идентификации конкретного объекта науки, составляет требуемое и усвояемое количество текстовой информации, поэтому квантование информации логически необходимо для построения подлинно научного описания. Количество информации текста зависит непосредственно от объекта описания: объем передаваемой информации тем больше, чем сложнее описываемый объект и чем большая точность требуется для отделения его от смежных.

Информативность научных текстов, как и художественных, определяется соотношением СФИ и СКИ, но, в отличие от текстов художественных, концептуальная информация научного текста синтезируется сравнительно легко, и вариативность ее толкования исключена [25, 27—28]. Виды текстовой информации анализировались преимущественно на материале художественной прозы [23; 25; 28; 29] и публицистики [30], поэтому термины «СКИ» и «СФИ» приобрели однозначную прикреплённость для обозначения соответственно имплицитной и эксплицитной эстетико-художественной информации. В этих значениях термины «СКИ» и «СФИ» неприменимы к научному тексту, поэтому во избежание нежелательной омонимии для обозначения двух видов информации научных текстов будем пользоваться терминами «концептуальная информация» и «фактуальная информация». В научных текстах эксплицитное выражение наряду с квантами фактуальной информации получают также и отдельные кванты концептуальной информации, например, выводы частного и обобщенного характера. Информационный концепт научного текста синтезируется читателем в результате упорядочивания и переосмысления эксплицитно выраженных квантов фактуальной и концептуальной информации всего текста, их синтагматических и парадигматических связей и структурной организации. Информативность научного текста можно определить как выявляемое по мере развертывания текста динамическое соотношение различных информативно значимых отрезков текста, дающее новый аспект описываемого явления, факта, процесса. Вершиной этого динамического процесса является формирование информационного концепта текста.

Рассмотрим специфику реализации категории информативности в одном из типов научных текстов — словарных статьях межотраслевого одноязычного терминологического словаря Чемберса³. В соответствии с определением инвариантной модели текста [25, 19] и с учетом критериев целостности и связности из корпуса всех словарных статей нами целенаправленно отбирались те, которые представляют собой тексты. Словарные статьи, содержащие определения полисемичных и/или омо-

³ Chambers Dictionary of Science and Technology, 2 Volumes, Edinburgh; W R Chambers Ltd, 1978. Словник данного издания содержит пятьдесят тысяч терминов, относящихся более чем к ста областям знания. Исторически словарь восходит к «Циклопедии, или Всеобщему словарю искусств и наук» Э. Чемберса, вышедшему в Эдинбурге в 1728 году.

нимичных терминов, международных греко-латинских терминоэлементов и большинства терминов-прилагательных не соответствуют указанным критериям и определению текста, поэтому они исключались из рассмотрения. Материалом для анализа послужили две тысячи текстов словарных статей.

Текст словарной статьи одноязычного терминологического словаря представляет собой произведение речетворческого процесса, объективированное в виде целостного, не сегментированного на абзацы письменного документа, состоящее из заголовочного термина и его определения, которое направлено на выполнение функции передачи научно-технической информации. Именно информативная направленность словарных статей, их прагматическая установка, которая является «... одним из первостепенных параметров типа текста, в значительной мере предопределяющим его лингвистические характеристики» [31, 168], служит базой для выделения словарных статей терминологических словарей английского языка в особый тип научных текстов. Как и другие научные справочные материалы, они являются разновидностью жанра научно-справочной литературы, которой присущи все основные черты функционального стиля научной прозы. При этом компрессия — один из способов экономии в языке — является типологическим структурным признаком данных текстов [32; 33]. Компрессия в исследуемом типе текстов возникает в результате взаимодействия двух его ведущих характеристик: краткости и информационной насыщенности. Тексты словарных статей содержат легко усвояемый объем информации, поскольку их объем, как правило, не превышает семи предложений, что соответствует объему оперативной памяти. Именно компрессия на всех уровнях обеспечивает максимальную информативность этих предельно кратких научных текстов.

Анализ языкового материала позволил выделить следующие средства реализации категории информативности в текстах словарных статей:

1. Лексические компрессивные средства:
  - термины-аббревиатуры, сложносокращенные термины;
  - слова-корреляты;
  - местоимения-субституты;
  - развернутые пре- и постпозитивные определительные группы.
2. Синтаксические компрессивные средства:
  - номинативные предложения;
  - эллиптические предложения: бесподлежащие, бесподлежащно-предикативные, бессвязочно-предикативные.
3. Метаязыковые средства:
  - буквенные условные обозначения;
  - буквенные формулы (математические выражения, химические брутто-формулы);
  - графические химические структурные формулы;
  - шрифтовые средства (жирность, написание шрифта).

Необходимо отметить, что категория информативности в исследуемых текстах реализуется несколькими или всей совокупностью перечисленных средств, поскольку парадигматическое переосмысление в информационный концепт линейной последовательности эксплицитно выраженных квантов фактуальной и концептуальной информации в лексическом и метаязыковом оформлении обеспечивают синтаксические средства. Поэтому анализ каждой из выделенных групп средств информативности предполагает также их рассмотрение в единстве и взаимосвязи.

На лексическом уровне в словарных статьях, как и во многих жанрах научной прозы, компрессия проявляется в широком использовании терминов-аббревиатур и сложносокращенных научных терминов. Средствами лексической компрессии служат сами термины науки — атрибутивные словосочетания с препозитивной одно- или многоэлементной группой определения: *right angle* (Maths.); *hyper-eutectoid steel* (Met.); *Sommerfeld displacement law* (Chem.); *carbon pile voltage transformer* (Elec. Eng.). Такие термины выступают в научном тексте нерасчлененно, всегда обладают одним предметно-логическим значением и поэтому обеспечивают точность, быстроту и автоматизированность передачи и восприятия научной информации. Они способствуют компрессии информации благодаря фоновым знаниям, общим для отправителя и получателей информации, принадлежащих к относительно замкнутому кругу представителей определенной области знания.

Примечательно, что такая особенность лексического оформления научных текстов, как цепочки пре- и постпозитивных определений, образующие целые определительные группы, также возникают в результате действия разнонаправленных тенденций к сжатости и полноте. Именно компрессия приводит к образованию развернутых определений «ради краткости всего выражения в целом» [34, 73]. Определительные группы, состоящие из ряда согласованных и несогласованных пре- и постпозитивных определений — неотъемлемая черта компрессивного оформления всех научных текстов — широко представлены в текстах словарных статей:

- a weatherproof roof-covering material (Rok (Build.));
- fine-grained positive film stock (Ortho film stock (Cinema));
- open-chain and cyclic organo-silicon compounds (Silicones (Chem.));
- an acute, highly contagious respiratory disease (Infectious avian bronchitis (Vet.));
- the binding energy of a system of particles (Nuclear energy (Nuc.));
- complex organic acids of high molecular weight (Nucleic acids (Chem.));
- a woven curtain fabric with opaque figuring on a plane gauze ground (Madras muslin (Textiles)).

Компрессии на лексическом уровне также способствует субституция в определении заголовочного термина местоимениями *it, this (these), that (those)* и использование типичных для научных текстов слов-коррелятов *that of (those of), the former, the latter*.

С лексическими компрессивными средствами тесно взаимодействуют метаязыковые — буквенные условные обозначения, математические и химические формулы. Если кванты фактуальной информации оформляются лексическими компрессивными средствами, то кванты концептуальной информации, особенно в формализованных науках, часто получают метаязыковое, формульное или графическое выражение.

Рассмотрим особенности реализации категории информативности средствами лексической компрессии в единстве с метаязыковыми средствами на примере.

Текст 1. *Permittivity* (Elec. Eng.) *Absolutely*, *E* is ratio of electric displacement in a medium to electric field intensity producing it. (1). *Relatively*, *E_r* is ratio of electric displacement in a medium to that

which would be produced in free space by the same field. (2). With CGS electrostatic units absolute and relative permittivities are the same. (3). In SI units the former is equal to the product of the latter and the permittivity of free space $E_0=8.854 \times 10^{-12}$ F/m, i. e. $E=E_0 \cdot E_r$. (4). Relative permittivity is also termed dielectric constant or specific inductive capacity. (5).

Для этого текста характерно использование ряда метаязыковых средств: буквенных условных обозначений (E , E_r , E_0), формул ($E_0 = 8.854 \times 10^{-12}$ F/m; $E = E_0 \cdot E_r$) и лексических компрессивных средств — буквенных аббревиатур (SI, CGS). Компрессии лексического оформления текста способствует и указательное местоимение-субституат *that* во втором предложении, замещающее в нем термин *electric field intensity*, что возможно благодаря композиционно четкой параллельной организации двух первых предложений текста. Эти предложения представляют собой две дефиниции⁴, которые в совокупности обеспечивают раскрытие предметно-логического значения термина. В открывающих текст двух дефинициях заложены эксплицитно выраженные кванты концептуальной информации, служащие основой поступательного развертывания текста, которое идет по линии конкретизации, и формирование информационного концепта текста. Курсивное выделение⁵ также информативно значимо, так как является дополнительным средством акцентуации и способствует более четкому, наглядному разграничению абсолютной и относительной проницаемостей:

Absolutely, E is ratio of electric displacement in a medium to electric field intensity producing it.

Relatively, E_r is ratio of electric displacement in a medium to that, which would be produced...

На уровне конкретизации дефиниции компрессии информации способствуют и корреляты *the former — the latter* в третьем и четвертом предложениях, соотносимые также благодаря параллельным конструкциям и оформляющие кванты фактуальной информации:

With CGS electrostatic units absolute and relative permittivities are the same.

In SI units the former is equal to the product of the latter...

Эти лексические средства усиливают связность текста, способствуют экономичности плана выражения при сохранении полного объема передаваемой информации.

Композиционная четкость параллельных конструкций как на уровне дефиниций, так и на уровне конкретизирующего развертывания, курсивное выделение помогают дифференцировать абсолютную и относительную проницаемость, что обуславливает экспликацию понятия проницаемости, синтез квантов концептуальной и фактуальной информации в целостный информационный концепт. Этому также способствует математическая экспликация соотношения абсолютной и относительной проницаемостей в системе СИ. Информативно важны и термины, синони-

4 Мы исходим из точки зрения Л. В. Щербы [35, 94], согласно которой дефиниция является одним из составных элементов определения, той частью словарной статьи, которая раскрывает предметно-логическое значение определяемого.

5 Части текста словарной статьи, выделенные в словаре курсивом, подчеркнуты волнистой линией.

мичные только относительной проницаемости, которые приведены в конце текста и выделены жирным шрифтом: с одной стороны, устанавливаются синонимичные отношения трех терминов в пределах терминосистемы, с другой стороны, синонимы термина «относительная проницаемость» отграничиваются от абсолютной проницаемости.

Итак, в этом тексте категория информативности реализована совокупным действием ряда ее средств: компрессивных лексических (буквенные аббревиатуры, местоимения-субституты, слова-корреляты) и метаязыковых (буквенные условные обозначения, математические формулы; курсив и жирный шрифт). Компрессия информации достигнута благодаря оптимальному использованию компрессивных средств, традиционно используемых во всех жанрах научной прозы.

На уровне синтаксиса компрессию в текстах словарных статей следует рассматривать в двух аспектах: с точки зрения реализации в них общих для всех научных текстов тенденций к конденсированному синтаксическому оформлению, а также в плане выявления только словарным статьям присущих синтаксических компрессивных средств. Как и во многих научных текстах (см., например, [36—39]), синтаксическая компрессия в словарных статьях проявляется в предпочтительном использовании структуры простого предложения по сравнению со сложными предложениями различных типов и, соответственно, в большей употребительности причастных оборотов по сравнению с придаточными определительными. Покажем это на примере.

Текст 2. Lake (*Geol.*). A body of water lying on the surface of a continent, and unconnected (except indirectly by rivers) with the ocean. Lakes may be fresh-water lakes, provided with an outlet to the sea; or salt lakes, occurring in the lowest parts of basins of inland drainage, with no connexion with the sea; Lakes act as natural settling tanks, in which salt carried down by rivers is deposited as clay containing shells of molluscs, etc. The lakes of former geological periods may thus be recognized by the nature of sediments deposited in them, and the fossils they contain. Lakes occur plentifully in glaciated areas, occupying hollows scooped out by ice, and depressions, lying behind barriers of moranic material.

Этому тексту присущи многие особенности синтаксического рисунка и лексического оформления научной прозы. Требования аргументированности, логичности изложения находят выражение в использовании большого количества распространенных второстепенных членов предложения, особенно определений. Цепочки определений образуют определительные группы, способствующие компрессии информации. Точное разграничение понятий находит выражение также и в использовании многочисленных предложных и причастных оборотов, действительных и страдательных. Обращает на себя внимание обилие постпозитивных причастных оборотов — в пяти предложениях, образующих текст, их девять. В текстах исследуемого типа причастные обороты, как и развернутые определительные группы, которые мы рассматривали выше, являются средствами компрессии информации. Их компрессивная роль обусловлена двойственными характеристиками причастий, совмещающих процессуальное значение со значениями предметности и признака, что увеличивает информативность причастных оборотов⁶. Благодаря

⁶ Конденсационные свойства причастных оборотов в русской научной прозе отмечает О. Д. Митрофанова [36, 135].

своим конденсационным свойствам причастные обороты предпочтительно используются по сравнению с придаточными определительными, поэтому в текстах словарных статей простых предложений — как лаконичных, так и осложненных большим количеством второстепенных членов — гораздо больше, чем сложноподчиненных: 65,5% и 23,1%, соответственно. На всем массиве текстов словарные статьи, состоящие только из простых предложений, составляют для текстов из двух, трех и четырех предложений соответственно 42%, 50% и 46%.

Специфику компрессивного синтаксического оформления текстов словарных статей составляет последовательное использование номинативных и эллиптических (бесподлежащих, неподлежащно-предикативных и бессвязочно-предикативных⁷) предложений.

Номинативные (в терминах традиционного синтаксиса) предложения являются одним из средств синтаксической компрессии. В этих предложениях присутствует один главный член, выраженный существительным в именительном падеже, который объединяет функции сказуемого и подлежащего. Номинативные предложения являются ведущей синтаксической моделью дефиниций, наиболее информативно значимых элементов исследуемых текстов. Дефиниция термина *Lake* (текст 2) оформлена распространенным номинативным предложением *A body of water lying on the surface of a continent, and unconnected (except indirectly by rivers) with the ocean* и непосредственно соотносится с определяемым термином. Это позволяет устранить информативно избыточные элементы в дефиниции — двусоставном предложении: *Lake (Geol.) (Lake is) a body of water...* Хотя мысленно эти элементы, «дополняющие» предложение до двусоставного, восстанавливаемы, номинативные предложения в текстах словарных статей не следует рассматривать как эллипсис. Номинативные предложения как самостоятельная конструкция существуют в английском языке, хотя в целом односоставность для него не характерна. В исследуемых текстах номинативные предложения возникают как закономерный результат синтаксической компрессии в целях более лаконичного оформления содержания, являются полносоставными и составляют специфику синтаксического рисунка словарных статей.

Эллиптические предложения, основанные на специфическом для сокращенно-описательных текстов жанра научно-справочной литературы способе синтаксической компрессии, отличаются от рассмотренных выше номинативных предложений заранее намеченным и сознательным опущением грамматически и логически необходимых элементов структуры предложения. В результате такой компрессии возникают неполные одно- и двусоставные предложения, пять моделей которых выделены Т. Н. Мальцевской для текстов определителей и словарных статей терминологических одноязычных словарей английского языка ряда областей биологии [34, 61—65]. Для большинства жанров научной прозы эллипсис не характерен. В исследуемых нами текстах, как и в текстах, описанных Т. Н. Мальцевской, синтаксическая компрессия с использованием эллипсиса является **нормой**, ведущим структурно-типологическим признаком. В анализируемых текстах словарных статей находят применение эллиптические предложения трех типов: неподлежащие, неподлежащно-предикативные и бессвязочно-предикативные.

⁷ Термины предложены Т. Н. Мальцевской [34, 63—64].

Бесподлежащие предложения состоят из сказуемого, выраженного личной формой глагола, и прямого или косвенного дополнения или обстоятельства:

1. Lead II carbonate (*Chem.*)... Occurs in nature as cerusite.
2. Landsberger apparatus (*Chem.*)... Prevents errors due to superheating.
3. Viton (*Plastics*)... Maintains its rubber-like properties over a very wide temperature range.
4. Virtually inert anode (*Ships, etc.*)... Has a limited life, but lasts much longer than a sacrificial anode.

Такие предложения часто используются в текстах словарных статей, так как передают различные энциклопедические характеристики обозначаемого термином объекта науки: местонахождение в природе (пример 1), особенности действия прибора (2), физико-химические свойства вещества (3), технические параметры (4) и некоторые другие.

Бесподлежаще-придаточные предложения состоят из именной части сказуемого-придаточного (см. ниже пример 1), причастия I (2), причастия II (3—6) и ряда зависимых второстепенных членов предложения. Глагол-связка опущен, подлежащее отсутствует, но в качестве структурной опоры этих предложений выступает заголовочный термин. При мысленном восстановлении опущенных элементов причастия и прилагательные воспринимаются как сказуемые.

1. Hydrocyanic acid (*Chem.*)... Monobasic. Very poisonous.
2. Hybrid computer (*Comp.*)... Using both analogue and digital elements and techniques.
3. Dimethyl sulphata (*Chem.*)... Manufactured from dimethyl ether and sulphur trioxide.
4. Ziram (*Chem.*)... Used as a fungicide.
5. Lead (II) carbonate (*Chem.*)... Readily reduced to metal by CO.
6. Lazulite (*Min.*)... Found in aluminous highgrade metamorphic rocks and in granite pegmatites.

Самыми частотными из бесподлежаще-придаточных предложений в текстах словарных статей являются предложения с предикативом-причастием II. Их высокая употребительность объясняется тем, что по этой формуле вводится ряд важных характеристик терминов: способ получения обозначаемого термином вещества или предмета (*Made by...*, *Formed by...*, *Prepared by...*, *Produced as...*, *Manufactured from...*) (см. пример 3), область его применения (*used as, in ...*) (4), химические свойства (5), местонахождение в природе (*Found in...*) (6).

Бессвязочно-придаточные предложения состоят из подлежащего и ставного именной сказуемого, глагольная связка которого опущена. По характеру именной части такие предложения можно разделить на две группы: а) с именной частью сказуемого, выраженной существительным: Chief source, India (Lac (*Zool.*)); б) с именной частью сказуемого, выраженной прилагательным или причастием II: Dilute solution called prussic acid (Hydrocyanic acid (*Chem.*)); Tentacles simple..., mesenteric filaments trefoil-shaped in section... (*Zoantharia (Zool.)*).

Такие предложения в исследуемых текстах немногочисленны и встречаются исключительно в определениях зоологических и химических терминов.

Номинативные и рассмотренные эллиптические предложения во всем многообразии их комбинаций образуют неповторимый синтаксический рисунок большинства текстов словарных статей. Эти синтаксические конструкции (за исключением бессвязочно-предикативных предложений) характеризуются универсальностью на всем массиве текстов, поскольку их сочетания обеспечивают оптимальное декодирование термина любой области знания и, при сжатом синтаксисе образующих текст предложений, синтез целостного информационного концепта.

Проследим взаимодействие синтаксических компрессивных средств, специфичных для словарных статей, с другими средствами реализации категории информативности.

$$\text{COOH}$$

Текст 3. Tiglic acid (*Chem.*). $\text{CH}_3\text{-CH-C}(\text{CH}_3)$. (1). Trans-form of dimethylacrylic acid. (2). More stable than *angelic acid* (q. v.), the cis-form. (3). M. p. 64.5°C, b. p. 198°C. (4). Occurs in croton oil. (5).

Этот текст характеризуется высокой степенью компрессии информации благодаря совокупному действию лексических, синтаксических и метаязыковых средств. Текст состоит из заголовочного термина и пучка дискретных характеристик обозначаемого им химического вещества, получающих компрессивное синтаксическое оформление: номинативное предложение (2), бесподлежащно-предикативное предложение (3) и бесподлежащное предложение (5). Интересна имплицитная связь второго и третьего предложений, декодирование которых во взаимосвязи с заголовочным термином дает следующую «полнооформленную» часть текста: Tiglic acid... There are two isomers of dimethylacrylic acid. Tiglic acid is the trans-form isomer. Angelic acid is the cis-form. Tiglic acid is more stable than angelic acid.

Заголовочный термин является тривиальным, номенклатурным наименованием химического вещества, которое не отражает ни его состав, ни строение. Поэтому открывающая текст дефиниция — буквенная структурная формула — компенсирует низкую информативность заголовочного термина и является квантом концептуальной информации в метаязыковом оформлении номенклатурными знаками. Номенклатурные знаки представляют собой очень емкую форму передачи научной информации: благодаря отработанности формы они однозначно соотносятся с определенными параметрами химических веществ, что вносит значительный вклад в создание содержательного единства химического научного текста.

В плане компрессии информации интересно и значимо четвертое предложение: M. p. 64.5°C, b. p. 198°C, столь лаконичное благодаря использованию лексических компрессивных средств — буквенных аббревиатур. В тексте не указано физическое состояние обозначаемого заголовочным термином вещества. Эта важная характеристика тиглиновой кислоты, а именно то, что она представляет собой не жидкость, а твердое вещество — легкоплавкие кристаллы, декодируется благодаря указанию ее температуры плавления (m.p.), которая выше комнатной, и образует имплицитно заложенный в тексте квант концептуальной информации.

В целом реализацию категории информативности в тексте 3 обеспечивает взаимодействие метаязыковых (номенклатурные химические

обозначения), лексических (буквенные аббревиатуры) и синтаксических (сочетание номинативного и ряда эллиптических предложений) средств при ведущей роли последних. Именно компрессивное синтаксическое оформление способствует синтезу дискретных квантов информации в целостный концепт, поскольку набор характеристик обозначаемого заголовочным термином химического вещества передан рядом типизированных языковых формул.

Подобные краткие описания являются типичной формой построения определений предметных и вещественных терминов химии, медицины, фармакологии, ветеринарии, минералогии, электроники и целого ряда областей техники, а такие термины составляют подавляющее большинство в терминосистемах данных областей знания. Краткие тексты словарных статей представляют собой оптимальную форму передачи научной информации благодаря их типизированности: весь набор существенных характеристик вещественных и предметных терминов оформляется вполне конкретными типами рассмотренных эллиптических предложений. Это обеспечивает автоматизм их восприятия и объясняет частотность кратких описаний — они составляют 85% всех текстов словарных статей.

Проведенное исследование позволяет сделать ряд выводов.

Информация как научное понятие впервые получило определение в теории связи, за которой позднее закрепилось название «теория информации». Эта сугубо математическая по своей сути теория и его центральное понятие — информация были в дальнейшем развиты в современной математике, физике, кибернетике. Приобретение информацией статуса общенаучного понятия связано с транспонированием данного термина в сферу общественных наук, где он функционирует совсем с иным значением. Таким образом, в современной науке сосуществуют два омонимичных термина со специфическими значениями. И если математическая трактовка информации неприменима к лингвистическим исследованиям, то весьма перспективной в этом аспекте представляется трактовка информации в семиотике как научно-философской абстракции, которой в действительности соответствуют сообщения в знаковой форме.

В лингвистике информация текста обычно трактуется как содержание законченного целостного речевого произведения. Потенциально информативные его компоненты образуют информационное единство только в процессе совокупной реализации их смыслов. Информация научных текстов специфична по своему характеру и является отображением в знаковой форме результатов процесса научного познания. Информативность научного текста представляет собой выявляемое по мере развертывания текста динамическое соотношение различных информативно значимых отрезков текста, дающее новый аспект описываемого явления, процесса. Минимальный информативно значимый отрезок текста — квант информации выступает в качестве единицы текстовой информации. Вершиной процесса интеграции квантов фактуальной и концептуальной информации служит синтез информационного концепта научного текста. Его формированию также способствует информация, исходящая из модели структурной организации отдельных квантов информации и всего текста.

Выявлены четыре группы сопряженных средств реализации категории информативности в текстах словарных статей одноязычных терминологических словарей английского языка как типе научных текстов. Это компрессивные лексические, компрессивные синтаксические и метаязыковые средства. Компрессия на лексическом и, главным образом, на синтаксическом уровнях является типологическим признаком дан-

ных научных текстов и обеспечивает их максимальную информационную насыщенность при всей присущей им краткости. Поэтому лексические и синтаксические компрессивные средства, оформляя кванты фактуальной и концептуальной информации, являются ведущей группой средств информативности и служат основой реализации этой категории. Метаязыковое формульное выражение получают кванты концептуальной информации в формализованных естественных и технических науках. Шрифтовые метаязыковые средства служат для дополнительной акцентуации информативно значимых отрезков текста и характеризуются универсальностью употребления. В целом в исследуемых научных текстах категория информативности реализуется рядом средств или всей их совокупностью, что обеспечивает синтез целостного информационного концепта каждого текста.

Литература

1. Hartley R. V. L., *Transmission of Information*. Bell System Techn. J., 7, 1928, № 7.
2. Shannon C. E., *A Mathematical Theory of Communication*. Bell System Techn. J., 27, 1948, № 3.
3. Shannon C. E., *A Mathematical Theory of Communication*. Bell System Techn. J., 27, 1948, № 4.
4. Shannon C. E., Weaver W., *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press, Urbana, 1949.
5. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике, М., 1963.
6. Колмогоров А. Н., Интерполяция и экстраполяция стационарных случайных последовательностей, Изв. АН СССР, сер. математики, 1942, № 5.
7. Wiener N., *Cybernetics* N. Y., 1948.
8. Яглом А. М., Яглом И. М., *Вероятность и информация*, М., 1963.
9. Колмогоров А. Н., Проблемы теории вероятностей и математической статистики, Вестник АН СССР, 1965, вып. 5.
10. Колмогоров А. Н., К логическим основам теории информации и теории вероятностей, в кн.: *Проблемы передачи информации*, М., 1969.
11. Шеннон К., Багдвагон, в кн.: *Работы по теории информации и кибернетике*, М., 1963.
12. Теория информации, Терминология (Сборник рекомендуемых терминов), отв. ред. А. А. Харкевич, М., 1964.
13. Carnap R., *Introduction to Semantics*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1946.
14. Carnap R., Bar-Hillel Y., *An Outline of a Theory of Semantic Information*. M. I. T., Research Lab. Electronics, Tech. Rept., 247, 1953.
15. Bar-Hillel Y., *Language and Information. Selected Essays on Theory and Application*. Jerusalem, 1964.
16. Bar-Hillel Y., *An Examination of Information Theory*.—In: *Philosophy of Science*, 22, № 2, April 1955.
17. Гришкин И. И. *Понятие информации*, М., 1973.
18. Черри К., *Человек и информация*, М., 1972.
19. Урсул А. Д., *Природа информации, Философский очерк*, М., 1968.
20. Урсул А. Д., *Информация, Методологические аспекты*, М., 1971.
21. Земан И., *Познание и информация, Гносеологические проблемы кибернетики*, М., 1966.
22. Хабаров И. А., *Философские проблемы семиотики*, М., 1978.
23. Гальперин И. Р., *Информативность единиц языка*, М., 1974.

24. Новиков А. И., Семантика текста и ее формализация, М., 1983.
25. Гальперин И. Р., Текст как объект лингвистического исследования, М., 1981.
26. Звегинцев В. А., Предложение и его отношение к языку и речи, М., 1976.
27. Караулов Ю. Н., Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка, М., 1981.
28. Баталова Т. М., Соотношение предикативных и релятивных отрезков текста, КД, М., 1977.
29. Гришина О. Н., Соотношение повествования, описания и рассуждения в художественном тексте (на материале английской и американской прозы XX века), КД, М., 1982.
30. Скурко Е. М., Развитие информативной структуры английского эссе XVI—XX в.в. (опыт диахронического исследования), КД, М., 1984.
31. Протопопова Е. А., Некоторые существенные характеристики предисловия как типа текста (на материале предисловий к произведениям стиля художественной литературы), в кн.: Стилистическое варьирование в разных функциональных стилях. Сб. научн. трудов МГПИИЯ им. М. Тореца, вып. 197, М., 1982.
32. Грязнова О. В., Сопряженность категорий информативности, когезии и интеграции в текстах энциклопедических статей отраслевого словаря (английский язык), в кн.: Категории текста, Сб. научн. трудов МГПИИЯ им. М. Тореца, вып. 228, М., 1984.
33. Грязнова О. В., Реализация категории информативности в композиционно-речевой форме «описание» в текстах словарных статей, Библиографический указатель «Новая советская литература по общественным наукам, Языкознание», № 11, 1984.
34. Мальчевская Т. Н., Синтаксическая компрессия как ведущий признак сокращенно-описательной разновидности письменной научной речи, в кн.: Стилль научной речи, М., 1978.
35. Щерба Л. В., Опыт общей теории лексикографии, в кн.: Избр. работы по языкознанию и фонетике, т. I, Л., 1958.
36. Митрофанова О. Д., Язык научно-технической литературы, М., 1973.
37. Троянская Е. С., Лингво-стилистическое исследование немецкой научной литературы, М., 1982.
38. Глушко М. М., Организация научного текста в свете системности его прагматических, семантических и синтаксических характеристик, в кн.: Лингвостилистические исследования научной речи, М., 1979.
39. Колюхова Н. И., Сокращение размера предложения немецкой научной речи в связи с «отступлением» гипотаксиса и тенденции к «номинальности», в кн.: Лингвостилистические исследования научной речи, М., 1979.

Кафедра стилистики английского языка МГПИИЯ им. М. Тореца
Представил академик АН СССР Т. В. Гамкрелидзе

О. Г. ГЛОБА

КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ И ПРОБЛЕМА ЕЕ КЛАССИФИКАЦИИ

Цель данной статьи — определить природу оценки как одной из категорий современной лингвопрагматики и наметить контуры ее типологии. Актуальность проблемы оценки обусловлена, на наш взгляд, следующими факторами:

а) эта категория, как отмечает Е. Вольф¹, еще недостаточно исследована с собственно лингвистической точки зрения;

б) оценка является — как было уже сказано — одной из категорий прагматики, а прагматика во все возрастающей степени становится ведущим аспектом лингвистических исследований;

в) категория оценки органически связана с речевой формой характеристики, а проблема характеристики сама отличается острой дискуссионностью: еще не найдены однозначные критерии для ее выделения в качестве самостоятельной композиционно-речевой формы². Между характеристикой и оценкой не проведена четкая граница³.

Все это означает, что не установлен еще денотат категории оценки, и проблема этой лингвистической категории остается открытой.

Актуальность проблемы оценки проявляется уже в плане определения этой категории. Определение оценки в лингвистической литературе носит, как правило, скорее философский, а не собственно лингвистический характер. Именно таково, например, одно из ее последних определений: «... под оценкой понимается высказывание о присутствии или количестве ценности в объекте»⁴. Но, разумеется, решение проблемы оценки должно начинаться с попытки дать ее лингвистическое, в собственном смысле слова, определение. Однако в то же время такое определение следовало бы мыслить как прагматическое — ведь оценка связана с субъективным фактором речи (см. ниже), а этот фактор исследуется именно прагматикой. Прагматическое же определение оценки

¹ Е. Вольф, в частности, пишет: «В довольно многочисленных работах логиков, посвященных проблеме оценки, связанные с ней вопросы рассматриваются в собственном логическом и философском плане и не всегда дают необходимые для лингвистического исследования основы, хотя многие соображения, высказанные логиками, могут быть использованы лингвистами...». См. Е. М. Вольф, *Варьирование в оценочных структурах*, с. 274, в кн.: «Семантическое и формальное варьирование». М., 1979.

² Так например, Н. Бессмертная и Е. Виттмер рассматривают характеристику как разновидность описания, делая при этом оговорку, что «при известных условиях» ее можно рассматривать и как самостоятельную композиционную форму. См. N. Bessmertnaja, E. Wittmers, *Übungsbuch zur Textlinguistik*, Moskau, 1979, с. 86.

³ Б. Найдов видит в оценке самостоятельную рече-мыслительную форму. См. Б. П. Найдов, *Односоставные имплицитно-оценочные конструкции в немецком языке*, автореферат канд. дисс. Киев, 1977, с. 6.

⁴ А. В. Зубов, *О языковых средствах выражения категории оценки в современном английском языке*, автореферат канд. дисс., М., 1974, с. 3.

предполагает исследование этой категории на уровне текста, поскольку именно в тексте, являющемся «глобальным языковым знаком»⁵, прагматика находит свое непосредственное выражение, а текстовый уровень во все возрастающей степени осмысливается как область прагматики⁶. Однако до сих пор наиболее полная постановка проблемы оценки и различные варианты ее решения имеются лишь на уровне лексики. Так например, Е. Вольф, исследуя оценку на этом уровне, пишет: «Прагматическая категория «хорошее/плохое» выражена наиболее очевидным образом в системе прилагательных...»⁷ А. Зубов, правда, указывает на возможность постановки проблемы оценки практически на всех языковых уровнях, включая сверхфразовое единство, однако в своем исследовании он также ограничивается уровнем лексики⁸. Единственным исследователем, попытавшимся дать решение проблемы оценки на синтаксическом уровне (точнее, на уровне предложения) является Б. Найдов. Его работа примечательна и в том смысле, что в ней категория оценки органически связывается с прагматической теорией языка⁹.

Из сказанного выше становится очевидным, что проблема оценки ставилась и решалась в основном на лексическом и — лишь в очень ограниченной степени — на синтаксическом уровне. Можно смело сказать, что полностью открытой остается проблема оценки на уровне текста. Но выше было также отмечено, что не решена проблема определения оценки с собственно лингвистической точки зрения. Важно подчеркнуть, что вопрос определения оценки и вопрос ее исследования на уровне текста тесно связаны друг с другом, и решение первого зависит от решения второго: дальнейшая экспликация термина оценки возможна только на уровне текста — ведь оценка входит в сферу прагматики, а последняя непосредственно выражается именно в тексте.

Но, с другой стороны, конкретизация оценки, выяснение ее лингвистической природы возможно, как было отмечено выше, лишь в тесном взаимодействии с понятием композиционной формы Характеристика. Таким образом, проблема оценки должна ставиться и решаться на уровне текста как составная часть более общей проблемы — проблемы композиционно-речевой формы Характеристика.

Первым шагом на пути решения проблемы должно стать определение оценочного денотата. Вопрос об оценочном денотате в лингвистике уже ставился: на уровне лексики его пыталась решить Е. Вольф, указывая на то, что значение оценочной лексической единицы (прилагательного) составляют качественный признак и оценочный признак¹⁰. На уровне предложения этот вопрос ставится Б. Найдовым, который пишет, что «в денотат оценочных предложений... входят предмет и признак его качества»¹¹.

⁵ P. Hartmann, Zum Begriff des sprachlichen Zeichens. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Heft 3/4, 1968, с. 213.

⁶ W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, H. J. Siebert, Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1. Fischer Verlag, 1974, с. 24—25.

⁷ Е. Вольф, указ. раб., с. 275.

⁸ А. Зубов, указ. раб.

⁹ Найдов пишет, что проникнуть в логическую структуру односоставных оценочных конструкций (предложений) «...становится возможным с появлением плодотворной для семантики синтаксиса идеи прагматического синтаксиса...» См. Б. П. Найдов, указ. раб., с. 1.

¹⁰ Е. Вольф, указ. раб., с. 276.

¹¹ Б. Найдов, указ. раб., с. 5.

Сравнение денотатов оценочных единиц приводит к выводу об их качественном различии на разных языковых уровнях. На уровне лексиканта говорить об оценочном денотате, как таковом, не представляется возможным, поскольку здесь оценка существует лишь в качестве своего минимального представления — оценочного признака. Относительно предложения следует говорить о неполном оценочном денотате, о незавершенной или, точнее, упрощенной оценочной картине. И лишь в тексте, являющемся интегративным¹² уровнем по отношению к остальным, происходит качественное преобразование представлений денотата и его упрощенных вариантов в полный и законченный оценочный денотат. Можно сказать, выражаясь образно, что на уровне лексической единицы и предложения присутствуют лишь «осколки» оценочного инварианта, определить который можно только в тексте. Б. Найдов выделяет инвариант оценки в пределах предложения, «выражаемый оценочной пропозицией» «хороший/плохой»¹³ и тем самым указывает на двучленность оценочной структуры. У Е. Вольф намечается прагматический подход к оценочной структуре (правда, не доведенный до конца), открывающий, на наш взгляд, перспективу более адекватного определения оценочного инварианта. Ее оценка представляет собой «сложную многоэлементную структуру», включающую не только оценочный признак качества и объект оценки, но и субъект оценки, а также ее основание — «точку отсчета»¹⁴. Но в целом можно сказать, что данные Вольф и Найдова об инварианте оценки являются на самом деле лишь «осколочными» структурными моментами этой категории, «детальными» подлинного прагматического инварианта. Определяя оценочный инвариант в прагматическом измерении, нельзя рассматривать его вне структуры последнего, которая выражается формулой: кто—где—когда (локация)¹⁵. Оценка оформляется в тексте и передается посредством текста, являясь одной из форм установления взаимопонимания между партнерами коммуникативного акта. Поэтому инвариант оценки следует определять с учетом коммуникативного двучлена: отправитель—адресат. Но, кроме того, в основе оценки всегда лежит социальная норма, на основе или с учетом которой и происходит оценивание.

Опираясь на сказанное выше, можно вывести структурный инвариант оценки: отправитель оценки — объект оценки — признак качества — хронотоп (т. е. место и время) оценки — социальная норма как основа оценки — адресат оценки.

Рассматривая же оценочную проблему в рамках композиционной формы Характеристика, мы, тем самым, ставим оценку в зависимость от последней. Если предположить, что оценка является самостоятельной речемыслительной формой (как считает, например, Найдов)¹⁶, то, отталкиваясь от критериев, положенных в основу деления речи на композиционные формы, которые предлагают, в частности, Бессмертная и Виттмерс¹⁷, можно определить структуру оценки как предполагаемой композиционной формы. Ее предметным содержанием может быть практически все: предмет, событие, проблема и т. д. Но ведь то же самое

¹² Об интегративной функции высших уровней языка см. Эмиль Бенвенист, *Общая лингвистика*, М., 1974, глава X.

¹³ Б. Найдов, указ. раб., с. 5.

¹⁴ Е. Вольф, указ. раб., с. 273.

¹⁵ О понятии «локация» см. Ю. С. Степанов, *Основы общего языкознания*, глава II, с. 136—142.

¹⁶ Б. Найдов, указ. раб., с. 6.

¹⁷ Н. Бессмертная, Е. Виттмерс, указ. раб., с. 16.

мы имеем в Характеристике. Оценка в определенном смысле абстрагируется от конкретных данных опыта и ведет к обобщению этих данных. В основе Характеристики также лежит процесс абстрагирования. Но, хотя оценка и Характеристика предельно приближаются друг к другу, они тем не менее никогда не совпадают: оценка вне Характеристики не существует; там, где есть оценка, всегда присутствует и Характеристика (но нельзя сказать, чтобы было видно и обратное). Например, оценка „Dieser Baum ist schön“ будет одновременно и характеристикой формы дерева, его внешнего образа. Оценку с точки зрения ее отношения к Характеристике можно определить как эмоционально-субъективное измерение последней. Отношение Характеристики к оценке, видимо, сложнее, чем обычно полагают авторы, пишущие на эту тему, и предполагает осуществление градуального подхода при определении «количества оценки» в Характеристике. Нулевую ступень этого количества образует Характеристика, в которой отсутствует реальная оценка (потенциально оценка всегда содержится в Характеристике). О наибольшем же количестве оценки можно говорить в том случае, если оценка заполняет весь объем Характеристики, являясь и ее основной целью. Такой текст воспринимается, скорее, не как характеристика объекта, а в первую очередь именно как его оценка. Например: Ich war eine sogenannte hinterlistige Natur. Ich verachtete meine Altersgenossen, die ihre gleichen und ungleichen Kräfte massen. Ich hielt es für ehrenhaft, Feinde hinterrücks zu erledigen und den Meuchelmord, wenn er gerechten Ursachen entsprang, hielt ich nicht für eine schändliche Tat.¹⁸

Данный отрывок насыщен оценочным содержанием: каждое предложение содержит оценку, а то и несколько. Оценка выступает здесь на первый план и привлекает к себе внимание читателя.

Характеристика будет являться оценочным текстом в том случае, если оценка реально (эксплицитно или имплицитно) входит в ее содержание. Оценочный же текст, напротив, — это всегда Характеристика. Таким образом, оценка и Характеристика являются понятиями, которые нельзя смешивать. Однако, в то же время, оценку нельзя рассматривать вне Характеристики. Наиболее целесообразным и верным представляется восприятие оценки как структурного момента Характеристики, несущего в этой композиционно-речевой форме субъективно-эмоциональную нагрузку.

Типология оценки в лингвистической литературе, насколько нам известно, еще не разрабатывалась. Упоминались, как правило, лишь некоторые виды оценок. Рассмотрим следующие дихотомические пары оценок в качестве попытки приближения к такой типологии.

1. Эксплицитная vs имплицитная оценка. Определения этих оценок разными авторами в целом сходятся. Под эксплицитной оценкой понимается оценка, находящая свое непосредственное выражение через поверхностную семантику языковых единиц. Например:

Sie war sehr hochmütig, die kleine Karoline. Sie war ein Charakter. Sie weinte nicht.(...) Sie war die Klügste und Schweigsamste in dieser Familie.¹⁹

Имплицитная оценка выражается через глубинную семантику языковых единиц, которая возникает у последних на уровне текста. Адресат при ее восприятии пользуется уже сложившимися в его сознании

¹⁸ Joseph Roth, Perlefter. Kiepenheuer Verlag, Leipzig und Weimar, 1978, с. 167.

¹⁹ Joseph Roth, Perlefter, с. 48.

пресуппозициями и языковым опытом. Понимание текста, содержащего имплицитную оценку, как оценочный текст, ставит вопрос о вторичной оценочной функции языковой единицы: участие оценки в образовании глубинного смысла, глубинных семантико-смысловых структур (подтекста). Расшифровка глубинной семантики происходит на основе пресуппозиций, без которых она недоступна сознанию адресата. Имплицитная оценка, таким образом, глубже по содержанию, чем эксплицитная и требует от адресата определенных усилий на речемыслительном уровне. Адресат является активным соучастником в создании оценки, «домысливает» ее. Пример имплицитной оценки:

„Ich bin mit Perleifers Geschmack vertraut genug gewesen, um sagen zu können, dass er an der Frau die Menge liebte, den Umfang und das Gewicht.“²⁰

Нет сомнений в том, что в данном случае в пресуппозиции делается упор на «качество», в тексте же подчеркивается именно «количество», и это несоответствие порождает глубинный смысл и, одновременно, ведет к его дешифровке.

2. Положительная vs отрицательная оценка. Напр.:

„...dieser kleine, zerdrückte, ganz in seinen Bart eingewickelte und überdies bucklige galizische Jude Jakob Mendel war ein Titan des Gedächtnisses.“²¹ — положительная оценка.

„In Wirklichkeit war Arabella ein Ebenbild ihres verstorbenen Vaters: eines stolzen, unzufriedenen und ungeduldigen, sehr schönen Menschen, der leicht verachtete... und eines trockenen Gemütes war.“²² — отрицательная оценка.

3. Оценка, тяготеющая к полюсу vs оценка, не тяготеющая к полюсу. Напр.:

„Ihr Mann, der Gelegenheitsgedichte machen konnte, war eine sanfte Natur, von seiner Frau missbraucht und untertan gemacht, ein schweigsamer und witziger Mensch ohne Beruf und mit vielen Talenten.“²³ — не тяготеющая к полюсу оценка.

„Arabella war in ihren Augen ein Engel, Lucidor ein hartes kleines Ding ohne viel Herz“²⁴ — оценка, тяготеющая к полюсу.

4. Однонаправленная vs неоднаправленная оценка. Художественный текст может предполагать одновременно двух отправителей: автора и рассказчика, которые могут иметь разные точки зрения, разные суждения об объекте и разные пресуппозиции, а значит, могут давать объекту разную оценку. Если мнения автора и рассказчика об объекте совпадают, оценка получается однонаправленной, если нет — оценка будет неоднаправленной. Например:

Die Ausländer spielen einen harten Ball heutzutage, einen beinharten. Unsere Leute wirken verglichen damit weich, doch, ein bisschen weich und verspielt wirken sie, verglichen mit den Ausländern, schon. Das Spiel der Unsrigen ist spielerischer und eleganter und gemütlicher und überhaupt:

²⁰ Joseph Roth, Perleifer, с. 31.

²¹ Stefan Zweig, Buchmendel, Österreichisches Erlebnis. Moskau, 1973, с. 146.

²² Hugo von Hofmannsthal, Lucidor, Österreichisches Erlebnis, с. 40.

²³ J. Roth, Perleifer, с. 75.

²⁴ Hugo von Hofmannsthal, Lucidor, с. 40.

nicht so tierisch ernst(...). Das Verlieren gehört gewissermassen mit in unsere Spielkonzeption. Es ist ein Teil unseres Spielverständnisses, wir sind vor allem Mitspieler und erst in zweiter Linie Gegenspieler.“²⁵

Рассказчик положительно оценивает австрийский футбол и игру австрийской команды, давая отрицательную оценку всему «неавстрийскому» футболу. Автор же отрицательно оценивает самого рассказчика — болельщика и в его лице национальный «ура-патриотизм», а также проницательно отзывается об австрийском футболе.

Другой пример: „Nein, Perleifer liebte die Tiere nicht, und die Menschen waren ihm gleichgültig. Dennoch galt er als der sorglichste Familienvater, der liebebedürftigste Mensch, der gefühlvollste Bürger, denn die Tränen kamen ihm leicht, er konnte weinen wie ein Schauspieler, wenn es die Situation von ihm verlangte.“²⁶

Здесь точки зрения автора и рассказчика совпадают, и читатель воспринимает их как одно лицо, дающее оценку.

5. Оценка, опирающаяся на эксплицитное сравнение vs оценка, не опирающаяся на эксплицитное сравнение.

Фактически в основе любой оценки лежит сравнение, а точнее — норма, относительно которой и происходит сравнение. Во всех вышеприведенных примерах оценка опиралась на имплицитное сравнение, когда норма оставалась за рамками текста.

6. Оценка простая (либо социально нормированная, либо субъективная) vs оценка сложная.

В художественном тексте, где объектом оценки, главным образом, является человек или предмет, имеющий к нему самое непосредственное отношение, оценка бывает сложной или простой (субъективной).

Во всех приведенных выше отрывках мы имели дело именно с такой оценкой. Социально нормированной оценка будет в том случае, если цель оценивания носит социальный, этический и т. д. характер, поэтому такую оценку можно встретить, в основном, в специальной литературе.

Наше исследование носит, разумеется, приблизительный характер: в нем только намечена проблема собственно лингвистического решения проблемы оценки. Но, как мы надеемся, нам удалось показать, что эта проблема может быть адекватно поставлена и решена лишь при последовательном привлечении двух таких теорий современной лингвистики, как теория текста и прагматическая теория речи.

Кафедра немецкой филологии Тбилисского государственного университета

Представил академик АН Грузинской ССР Ш. В. Дзидзигури

²⁵ Alois Brandstätter. Der Heimvorteil. Österreich heute, ein Lesebuch, Berlin, 1979, с. 88.

²⁶ J. Roth. Perleifer, с. 13.

²⁷ Thomas Bernhard. Jauregg. Österreich heute. Ein Lesebuch, с. 50—51.

მარინე ანდრაზაშვილი

უარყოფის მორფოლოგიურ საშუალებათა სემურ-კონტრასტული
 ანალიზი და ენობრივი ინტერფერენციის ზოგიერთი საკითხი

(გერმანული და ქართული ენების მასალაზე)

უარყოფის ლინგვისტური კატეგორია, რომელიც ენობრივ უნივერსალითა რიცხვს განეკუთვნება, არაერთგზის ქცეულა საფუძვლიანი შესწავლის საგნად ამა თუ იმ კონკრეტული ენის ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით. აღნიშნულია ასევე ამ ენობრივი ფენომენის შედარებით-შეპირისპირებითი აღწერის ცდებიც მონათესავე თუ არამონათესავე ენების მონაცემების გათვალისწინებით. წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს შეპირისპირებით პლანში იკვლიოს ქართული და გერმანული ენების მორფოლოგიის დონის უარყოფის საშუალებათა სემანტიკური მახასიათებლები და გამოავლინოს ენობრივი ინტერფერენციის ის მომენტები, რომლებიც რელევანტურია თარგმნის თეორიისა და ქართულ აუდიტორიაში გერმანული ენის სწავლების მეტოდიკის თვალსაზრისით.

კონტრასტული ანალიზის აუცილებლობა ჩვენს შემთხვევაში ორი ფაქტორით არის განპირობებული: შედარება-შეპირისპირების საშუალებით შეიძლება სრულად გამოვავლინოთ ქართული და გერმანული ენის მორფოლოგიის დონის უარყოფის საშუალებათა სემანტიკა, ჩავწვდეთ სიღრმეებს, რომლებიც აუხსნელი რჩება ცალკე აღებულ გერმანული ან ქართული ენის გრამატიკებს. მეორე მხრივ კი შეპირისპირება უნდა გახდეს საფუძველი იმ მნიშვნელოვანი პრობლემის ახლებურ რაკურსში წარმოჩენისა, რომელმაც გერმანულ გრამატიკაში უარყოფისა და მოდალობის კატეგორიების ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით დაიღო სათავე და დღემდე ვერ პოვა ერთგვარად დამაჯერებელი ახსნა, რომ აღარაფერი ვთქვათ პრობლემის ცალსახა გადაჭრაზე.

გასაანალიზებელი მასალის შერჩევისას გამოვყვევავი მხოლოდ მორფოლოგიის დონის უმთავრესი უარყოფის საშუალებებით ვიფარვლებით. ესენია: გერმანულში nicht უარყოფითი ნაწილაკი და kein უარყოფითი არტიკლი, ქართულში კი მათი ეკვივალენტი არ, ვერ, ნუ ნაწილაკები.

აღნიშნული ენობრივი ერთეულების სრულყოფილი სემანტიკური ანალიზი უცილობლად ვარაუდობს მათ აღწერას ორ ჭრილში — პარადიგმატურსა და სინტაგმატურში, რომელთაგან პირველი, უარყოფის მატარებელთა სემურ-კომპონენტურ ანალიზს გულისხმობს, მეორე კი უარყოფის საშუალებათა კომბინატორული შესაძლებლობების გამოვლენასა და გამოთქვაში მათი რეალიზაციის კვლევას ისახავს მიზნად.

საკვლევი ენობრივი მასალის საესებით ფორმალური შედარებისასაც კი თვალში მოსახვედრია რაოდენობრივი და თვისებრივი ხასიათის ასიმეტრიუ-

ლობა, რომელიც შესაპირისპირებელი ენების სისტემიდან მომდინარეობს და მათი გრამატიკული წყობის სპეციფიკურობაზე მიუთითებს. კერძოდ გერმანულისთვის, როგორც გრამატიკული სქესის კატეგორიით მარკირებული ენისათვის, სავსებით ბუნებრივია არტიკლი — განსაზღვრული, განუსაზღვრელი და მათ გვერდით, რაღა თქმა უნდა, უარყოფითიც, მაშინ როცა ქართულისათვის, როგორც გრამატიკული სქესის კატეგორიის არმქონე ენისათვის, სრულიად უცხოა არტიკლის ანალოგიური ფუნქციონალური დიფერენციაცია და მით უმეტეს წარმოუდგენელია ამ ფუნქციითა ფორმალური გამოხატვა. kein უარყოფითი არტიკლი, რომელიც პრენომინალური ბუნებისაა და ენაში განსხვავებული მოცულობის უარყოფითი შინაარსის ინფორმაციის გადმოცემას ემსახურება, საკუთრივ გერმანული წარმოშობის არის. მას თვით ინდოევროპულ ენებშიც კი ძნელად თუ მოეპოვება უშუალო ეკვივალენტი და, ბუნებრივია, ისეთი განსხვავებული ვგუფის ენაში, როგორიც ქართულია, მოსალოდნელია, რომ არ გააჩნდეს პირდაპირი შესატყვისი. ქართულისათვის წარმოუდგენელია მხოლოდ სახელის უარყოფა მოხდეს გამონათქვამში ისე, რომ პრედიაციამ აფირმატიული ხასიათი შეინარჩუნოს. საპირისპიროდ ამისა საკმაოდ გავრცელებულია შემთხვევები, როცა სახელის უარყოფის ფუნქციას ფორმალურად ზმნური, ანუ ზოგადი, უარყოფა ასრულებს, თუნდაც გამონათქვამის სემანტიკიდან გამომდინარე, მხოლოდ სახელის უარყოფა იყოს ნაგულისხმევი და ავტორის მიერ ჩაფიქრებული (შესაბამისად, მკითხველის მიერ დეკოდირებული) უარყოფითი შინაარსის ინფორმაცია კერძო ხასიათს ატარებდეს. განვიხილოთ რამდენიმე ნიმუში²:

...aber sie war unpfälich und hatte vielleicht auch kein präsentables Kleid anzuziehen (Th. M., Budd: გვ. 701).

...მაგრამ ის თურმე უქეიფოდ ბრძანდებოდა, ან იქნებ ხეირიანი კაბაც არ გააჩნდა. (თ. მ., ბულ., გვ. 672).

Ich weiß mir keine rechte Vorstellung zu machen, was sie darunter verstehen... (E. T. A. Hoff., Murr. გვ. 12).

მინცდამინც კარგად ვერ გავრკვეულვარ, რას გულისხმობენ ამაში... (ე. თ. ა. ჰოფ., მური, გვ. 26).

...sagt mir nur ins Teufels Namen, wo Ihr steckt, warum Ihr auf kein Dach mehr kommt...? (E. T. A. Hoff., Murr, გვ. 218).

...დალაზვროს ეშმაკმა, სადა ხარ დაკარგული? რატომ არ გამოდიხარ სახურავზე? (ე. თ. ა. ჰოფ., მური, გვ. 278).

...sie gab kein Zeichen des willkürlichen Lebens von sich. (E. T. A. Hoff., Murr, გვ. 224).

...ქალს სიცოცხლის ნიშანწყალი არ ეტყობოდა (ე. თ. ა. ჰოფ., მური, გვ. 284).

...kein feindlicher Mißton soll den Wohl laut des Himmels [verstören, der in deinem Gemüt [wohnt, du frommes Kind! (E. T. A. Hoff., Murr, გვ. 213).

არავითარ ბოროტებასა და სიყალბეს არ ძალუძს დაარღვიოს შენს სულში გამეფებული ჰარმონია, უმწიკვლო ბავშვო! (ე. თ. ა. ჰოფ., მური, გვ. 271).

პირველ ორ ნიმუშში kein კერძო უარყოფის გადმოცემას ემსახურება. ამას თვით წინადადების შინაარსიცა და უფრო ვრცელი კონტექსტიც მოწმობს.

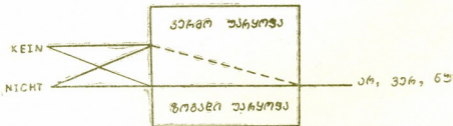

kein präsentables Kleid არ უღრის kein Kleid-ს, ისევე როგორც keine rechte Vorstellung არ არის keine Vorstellung-ის ტოლფასი. მომდევნო ორ ნიმუშში, შესატყვისად კონტექსტისა, ზოგადი, ანუ შემასმენლური, უარყოფა ნაგულისხმევი: ... warum Ihr auf kein Dach kommt? იგივეა, რაც warum Ihr auf das Dach nicht kommt? ხოლო sie gab sich kein Zeichen des willkürlichen Lebens von sich — წინადადებაში kein უარყოფა ისე მჭიდროდ უკავშირდება von sich ein Zeichen geben—პრედიკაციის მომენტს, რომ ბათილდება ყოველგვარი ეჭვი კერძო უარყოფის დაშვებისა. პირველ ორ და მომდევნო ორ ნიმუშს შორის არსებული შეპირისპირება: ზოგადი უარყოფა||კერძო უარყოფა ქართულ თარგმანში იხსნება და მიუხედავად განსხვავებული მოცულობის უარყოფითი შინაარსის ინფორმაციისა, შემასმენლური, ანუ ზოგადი, უარყოფის სახით რეალიზდება: არ გააჩნდა, ვერ გავრკვეულვარ, არ გამოიღხარ, არ ეტყობოდა.

სავანებო ყურადღებას იმსახურებს მეხუთე შემთხვევა, სადაც პრენომინალური kein ზოგადი უარყოფის ფუნქციითაა გამოყენებული: kein feindlicher Mißton soll den Wohl laut des Himmels verstören = ein feinhlicher Mißton soll den Wohl laut des Himmels nicht verstören.

მთარგმნელმა ზუსტად გადმოსცა უარყოფითი შინაარსის ინფორმაციის რეალური მოცულობა, არავითარ-უარყოფითი ნაცვალსახელის მოშველიებით ერთდროულად გააძლიერა იგი კიდევაც და kein უარყოფით არტიკლსაც, თუ შეიძლება ითქვას, ერთგვარად თავისი მიუზღო. და მაინც, სავარაუდოა, არ უნდა გვმართებდეს ამ შემთხვევის აბსტრაპირება-უნიფიცირება და არავითარ-ნაცვალსახელის kein არტიკლის აბსოლუტურ ეკვივალენტად აღიარება. მხედველობაშია მისაღები, რომ ის, რაც ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ზუსტად მოერგო ამოსავალი გამონათქვამის შინაარსს, შეიძლება სხვა კონტექსტში შეცდომის წყაროდ იქცეს და უარყოფითი შინაარსის ინტენსიურობის შეცვლამდე, შესაბამისად კი გამონათქვამის სტილისტური მხარის დარღვევამდე, მიგვიყვანოს.

განხილულიდან გამომდინარეობს, რომ გერმანული ენის kein — უარყოფით არტიკლს ქართულში არ გააჩნია უშუალო ეკვივალენტი და მის ფუნქციას, ისევე როგორც თვით nicht უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციას, ზოგადი და კერძო უარყოფითი შინაარსის ინფორმაციის გადმოცემის მიზნით არ, ვერ, ნუ ნაწილაკები ასრულებენ. მივდივართ დასკვნამდე, რომ მორფოლოგიური დონის უარყოფის საშუალებები ორივე ენაში ალომორფულ სისტემას ქმნიან, რომელიც გრაფიკულად ასე შეიძლება გამოვხატოთ:

სისტემის აღმორგებულობაზე რომ ვმსჯელობთ, საჭიროა მხედველობაში მივიღოთ აგრეთვე თვით უარყოფით ნაწილაკებს შორის არსებული არათანხედრელობა: nicht // არ, ვერ, ნუ, რომელიც, საფიქრელია, კიდევ უფრო ღრმად და მხოლოდ შესაპირისპირებელი ენების გრამატიკული წყობის სხვადასხვაობით ვერ აიხსნება. სავარაუდოა, რომ იგი ერის ფსიქიკას, მის აზროვნებას უკავშირდება და ასახავს კონკრეტულად მოცემული ენობრივი კოლექტივის სწრაფვას სამყაროს მისეული ენობრივი მოწესრიგებისადმი. კერძოდ, თუ გერმანელისათვის მოქმედება უბრალოდ უარყოფა, ქართული ამ მოქმედებას პირველ რიგში მისადმი გარკვეულ მიმართებას უკავშირებს: სურვილს, შესაძლებლობას, კატეგორიულობას, აკრძალვას...; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ქართულად მეტყველი ენობრივი კოლექტივი უარყოფას ერთგვარად მოდალობის პრიზმში გარდატეხავს და მოქმედების უარყოფის პარალელურად მის ობიექტურ ან სუბიექტურ მოდალურ მახასიათებელსაც იძლევა. ამ მახასიათებელთა დიფერენციაცია ვერბალურ ფიქსირებას პოვნებს სამი განსხვავებული არ, ვერ და ნუ ნაწილაკის სახით, რომელთაგან არ — მკაფიოდ გამოკვეთილი ინდიკატიურობის. ნიშნითაა აღბეჭდილი, ვერ — იმპოზიბილიტატიურობის, ნუ — კი იმპერატიულობის ნიშნით⁴. ჩამოთვლილი მოდალური მახასიათებლები იმდენად აშკარაა უარყოფითი ნაწილაკების სემურ-კომპონენტურ შემადგენლობაში, რომ მათი გამოვლენა არ საჭიროებს სპეციალურ კონტექსტს. ისინი უკვე პარადიგმატულ ჭრილში აღიქმებიან ნაწილაკების სალექსიკონო წესით ჩამოთვლის დროს. საყურადღებოა ამ მოდალური სემების საკმაოდ მღვრადი ხასიათიც, რაც, უპირველეს ყოვლისა, უარყოფითი ნაწილაკებისაგან ნაწარმოებ უარყოფის სხვა ლექსიკურ-გრამატიკულ საშუალებებში იჩენს თავს (კავშირებში: არც... არც, ვერც... ვერც, ნურც... ნურც; ნაცვალსახელებში: არავინ, ვერავინ, ნურავინ...; ზმნიზედებში: არსად, ვერსად, ნურსად..., არასოდეს, ვერასოდეს, ნურასოდეს და ა. შ.). შედეგად იქმნება საცვებით ობიექტური შთაბეჭდილება, რომ ქართულში მოდალობა უარყოფის მთელი სისტემის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებაა; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ორი განსხვავებული ენობრივი კატეგორია — უარყოფა და მოდალობა — ქართულში მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს და ერთ მთელს ქმნის.

რა მდგომარეობაა ამ მხრივ გერმანულში?

გერმანული ენის ერთადერთი nicht უარყოფითი ნაწილაკის სემანტიკა საკმაოდ სადაა. პარადიგმატურ ჭრილში განხილვისას მასში მხოლოდ ერთი სემური კომპონენტი — უარყოფა გამოიყოფა, რომლის საფუძველზედაც ვახდენთ ამ ნაწილაკის შეტანას უარყოფის საშუალებათა ერთიან რთულ სისტემაში.

ზოგიერთი მკვლევარი nicht უარყოფით ნაწილაკს ამ თვისებასაც უკარგავს მისი მონოსემურობისა და ავტოსემანტურობის უარყოფის გზით. ასე მაგალითად, საბჭოთა ენათმეცნიერი ნ. ა. გასტილენე უარყოფით ნაწილაკებს ენის სინსემანტურ ელემენტებად მიიჩნევს⁵, რაშიც ვერ დავეთანხმებით მას, თუმცა, რაღა თქმა უნდა, გვესმის, რომ როგორც პარადიგმატულ ჭრილში აღწესებული ნებისმიერი სემური კომპონენტის, ისე უარყოფის სემის სრული და აბსოლუტური რეალიზაცია მხოლოდ სინტაგმატურ ჭრილში შეიძლება განხორციელდეს.

nicht ნაწილაკის მონოსემურობა სხვა პლანშიაც ხდება კამათის საგანი საბჭოთა თუ უცხოურ გერმანისტიკაში. კერძოდ, ნაწილი ენათმეცნიერებისა:

დ. შულცი, პ. გრიზბახი, ა. მ. ისკოზი, ვ. გ. აღმონი, ე. ვ. გულივა, ლ. ფ. კუ-
მანიჩინა⁸ და მრავალი სხვა nicht ნაწილაკს უარყოფის სემის პარალელურად
მოდალური სემასაც მიაწერს იმ მოტივით, რომ თითქოს მეტყველი უარყოფის
კატეგორიის შემწეობით საკუთარ მიმართებას გამოხატავდეს გამონათქვამი-
სადმი. საყურადღებოა, რომ ეს თვალსაზრისი საკმაოდ გავრცელებულია რუ-
სულ ლინგვისტურ ლიტერატურაშიც. ისეთი ავტორები, როგორებიცაა
ა. მ. პეშკოვსკი, ა. ა. რეფორმაცი, ვ. ვ. ვინოგრადოვი, ლ. ვ. შჩერბა, რუსული
ენის უარყოფით ნაწილაკებში მოდალური ნიუანსების არსებობას უშვებენ⁹.

არსებობს სრულიად რადიკალური მოსაზრებაც, რომელსაც ე. ი. შენდელ-
სი, ს. ფ. კონდრუსოვა, ს. ა. ვასილევა, ე. ა. კრამენინიკოვა და სხვანი ავი-
თარებენ. ისინი უარყოფას წინადადების საერთო მოდალობას უქვემდებარე-
ბენ¹⁰ და უშვებენ ნებისმიერი მოდალობის მქონე გამონათქვამის უარყოფითო-
ბას¹¹. განხილული თვალსაზრისი საკმაოდ საინტერესოა და მხედველობაში მი-
საღებიც, თუმცა თვით მტკიცების ფორმა რამდენადმე ფერმკრთალი და ნაკ-
ლებად ეფექტურია. ვფიქრობთ, ეს პოზიცია ერთგვარად გამყარდება და გა-
მოთქმულ მოსაზრებას მეტი დამაჯერებლობა შეემატება, თუ გერმანული ენის
უარყოფის კატეგორიის მოდალურობა-არამოდალურობაზე ქართული ენის ანა-
ლოგიურ კატეგორიასთან შეპირისპირებით ვიმსჯელებთ.

თვით მოდალობა საკმაოდ რთულ ენობრივ ფენომენს წარმოადგენს. იმ
ლინგვისტთა შორისაც კი, რომლებიც უარყოფას მოდალობასთან მიმართება-
ში განიხილავენ, ხშირად აზრთა სხვადასხვაობა შეინიშნება მოდალობის არსი-
სა და მისი სუბიექტურობა-ობიექტურობის განსაზღვრასთან დაკავშირებით.
საბჭოთა ლინგვისტი გ. ვ. კოლშანსკი საერთოდ წინააღმდეგია მოდალური ში-
ნაარსის დაყოფისა ობიექტურად და სუბიექტურად. იგი მოდალობას განსა-
ზღვრავს როგორც არსებული მოვლენის „მოდუსის“ პოზიციიდან აღებულ
სინამდვილის ამსახველ აზრს¹² (შესაძლებლობა, სინამდვილე, აუცილებლო-
ბა). უარყოფის მოდალურობის ცნებას ნ. მ. ალექსანდროვი და ლ. მ. მიჩკინი
უარყოფითი ნაწილაკების მიერ ნეგატიურობის დაკარგვისა და უარყოფითი
გამონათქვამის მტკიცებითში გადაზრდის უნარს უკავშირებენ¹³. წინამდებარე
ამოკვლევაში ჩვენ მოდალობის ვ. ნ. ბონდარკოსეულ დეფინიციას ვეყრ-
დნობით: „მოდალობა — ეს ენობრივი კატეგორიაა, რომელიც მიუთითებს წი-
ნადადებაში ასახული ობიექტური კავშირების ხასიათსა (ობიექტური მოდა-
ლობა) და მეტყველის თვალსაწიერიდან გამომდინარე იმავე წინადადების ში-
ნაარსის უქვევლობაზე (სუბიექტური მოდალობა)“¹⁴. ამასთან ერთად აუცი-
ლებლად მ-გვაჩნია გამონათქვამის მოდალობა გავიჯნოთ სიტყვის მოდალო-
ბისაგან. ეს უკანასკნელი ამა თუ იმ ლექსიკურ ერთეულს ყოველივე კონ-
ტექსტის გარეშე, პარადიგმატულ კრილშივე გააჩნია. იგი ის აუცილებელი სე-
მური კომპონენტია, რომელიც საფუძვლად ედება მოცემული სიტყვის ლექსი-
კურ მნიშვნელობას. სინტაგმატიკაში მის რეალიზაციასთან გვაქვს საქმე და
არა მის გენერაციასთან.

Nicht უარყოფითი ნაწილაკის სემურ-კომპონენტური ანალიზისას გამო-
ყოფილი ერთადერთი სემა — უარყოფითობა — უზრუნველყოფს სინამდვი-
ლის ფაქტებისა და მოვლენების უბრალო კონსტატირებას, მეტყველის ანდა
მოქმედი პირის პოზიციიდან მათი ყოველგვარი შემდგომი შეფასების გარეშე.
იგი ვერც გამონათქვამის საერთო მოდალობაზე ახდენს ზეგავლენას მისი სა-
ხეცელის თვალსაზრისით, გერმანულენოვანი გამონათქვამები: Er kommt

heute nicht; Er arbeitet nicht weiter; Er achtet nicht darauf — შეიცავენ სამყაროს გარკვეული სიტუაციის ამსახველ აზრს ყოველგვარი სურვილის, ვარაუდის, შესაძლებლობის, აუცილებლობის ანდა სხვა ძირითადი მოდალური შინაარსების დამატებითი ნიუანსების ასახვის გარეშე. შესაბამისი აფორმატიული გამონათქვამებისაგან — Er kommt heute, Er arbeitet weiter, Er achtet darauf — ისინი მხოლოდ თავიანთი ნეგატიურობით განირჩევიან და არა მოდალურობით. ნებისმიერი მოდალური ნიუანსი მოყვანილ როგორც წართქმით, ისე უკუთქმით გამონათქვამებში შეიძლება მიღწეულ იქნეს მათში დამატებითი მორფოლოგიური, ლექსიკური, სინტაქსური საშუალებების შეტანის გზით, მაგრამ არამც და არამც უარყოფითი ნაწილაკებით.

თუ ქართული ენის მაგალითს მოვიშველიებთ, ნათქვამი კიდევ უფრო მეტ დამაჯერებლობას შეიძენს. განსხვავებული შინაარსის მოდალობით აღბეჭდილი სამი ქართული გამონათქვამიდან — ის დღეს არ მოვა, ის დღეს ვერ მოვა, ნუ მოვა ის დღეს — აღმოჩნდება, რომ მხოლოდ პირველი მათგანის თარგმნა შეიძლება გერმანულად ყოველგვარი დამატებითი ლექსიკურ-გრამატიკული საშუალების გარეშე. ეს იმიტომ, რომ მასში ნეიტრალური, ინდიკატიური უარყოფაა გამოყენებული, რომელიც ახდენს სინამდვილის გარკვეული სიტუაციის ასახვას შესასრულებელი მოქმედებისადმი სუბექტის მიმართების გადმოცემის გარეშე. მეორე გამონათქვამის თარგმნისას აუცილებლად დაკვირდება მოდალური ზმნის მოშველიება, მესამისას კი — მოდალურ ზმნასთან ერთად ზმნის კილოს შეცვლაც, რადგანაც მეორე შემთხვევაში იმპოსიბილიტატიურობასთან, მესამეში კი იმპერატიულობის გარკვეულ სახეობასთან გვაქვს საქმე:

ის დღეს არ მოვა — Er kommt heute nicht.

ის დღეს ვერ მოვა — Er kann heute nicht kommen.

ის დღეს ნუ მოვა — Er soll heute nicht kommen.

ცხადია, რომ მოდალური შინაარსის გადმოსაცემად გერმანულში დამატებით ლექსიკურ-გრამატიკულ საშუალებებს მიმართა, რადგანაც ეფორენციურებული მოდალური ნიუანსების გამოხატვის უნარი nicht უარყოფთ ნაწილაკს არ შესწევდა.

ზედმეტი თვალსაჩინოებისათვის კიდევ ერთი რეტროსპექტულ პარალელის გავლება შეგვიძლია ისტორიულ პლანში: ცნობილია, რომ სანსკრიტში ანდა ძველ ინდოგერმანიკულ ენებში ორი უარყოფითი ნაწილაკი იყო: ინდიკატიური na, *nē — ნეიტრალური უარყოფის გადმოსაცემად და აკრძალვითი ma, *mē — დაბეჭითებითი, კატეგორიული უარყოფის გადმოსაცემად¹³, მაგრამ მოდალურ ნიუანსთა ასეთი დიფერენციაცია წაიშალა სუკუთნების მანძილზე და დღეს იგი სრულიად უცხოა თანამედროვე ინდოგეროპული, მით უმეტეს, გერმანული ენის უარყოფითი ნაწილაკებისათვის.

განხილული მოწმობს, ერთი მხრივ, იმ მოსაზრების უსაფუძვლობას, რომ თითქოსდა ნაწილაკებს, როგორც დამხმარე სიტყვებს, კონტექსტის გარეშე არ გააჩნდეთ მოდალობა¹⁴, მეორე მხრივ, კი თვალნათესა ხდის ყოველ ენაში უარყოფითი ნაწილაკებისადმი ინდივიდუალური მიდგომის აუცილებლობას და უარყოფის კატეგორიის მოდალურობა-არამოდალურობაზე აბსტრაქციურებული მსჯელობის არამართებულობას. შესაპირისპირებელი ენების კონ-

კრეტული მასალის სემურ-კომპონენტური ანალიზის შედეგებს შეიძლება შემდეგი გრაფიკული სახე მიეცეს:

ქართული და გერმანული ენების უარყოფით ნაწილაკთა განსხვავებული სემური შემადგენლობა, ბუნებრივია, მთელი სიცხადით სინტაგმატურ ჭრილში მათი რეალიზაციისას იჩენს თავს. ნაწილობრივ ამის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი. შევეცდებით მხატვრული ლიტერატურიდან შერჩეული ნიმუშების საფუძველზე უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ ორივე ენის უარყოფით ნაწილაკთა კომპინატორული შესაძლებლობები და წინადადებაში მათი რეალიზაციის თავისებურებანი.

რადგან არ ნაწილაკი ნეიტრალურ უარყოფას გამოხატავს, ამიტომ ვასაგებია, ის შეუზღუდველად იხმარება სამივე სერიის მწკრივის ფორმებთან და უკავშირდება ნებისმიერი სემანტიკის მქონე ზმნებს, რომლებთან მიმართებაშიც შესაბამისად იცვლის საკუთარ მოდალურ ელფერს. ინდუკატიური ფუნქციით გამოყენებული არ-ნაწილაკიანი კონსტრუქციები თარგმნის თვალსაზრისით არ ქმნიან განსაკუთრებულ სირთულეებს და არც ენობრივი ინტერფერენციის პლანში ბადებენ საშიშროებას. ეს ნიშნავს, რომ ერთი ამოსავალი ენიდან მეორე ენობრივ სუბსტანციაში გადაყვანისას არ საჭიროებენ დამატებითი ლექსიკურ-გრამატიკული საშუალებების შეტანას გამონათქვამში ინდუკატიური უარყოფის მისაღწევად.

ნათქვამს შემდეგი ნიმუშებიც მოწმობს:

მეფეს და მის მსახურთ თავდაპირველად ყურადღება არ მიუქცევიათ ამ ახალი სავაჭრო სახლისთვის (გრ. აბ. ლაშ., გვ. 70).

Der König und seine Diener hatten das neue Geschäft anfangs nicht beachtet (Gr. Ab., Lasch., გვ. 75).

ძალიან გვშიოდა. წამოღებული ხორაგისათვის ხელი არ გვიხლია. (გ. კეპ., ლანდი, გვ. 37).

Wir hatten großen Hunger. Den Proviant rührten wir nicht an (G. Ketsch., Schatt., გვ. 39).

თუ წინადადებაში არ ნაწილაკი შესაძლებლობის ამსახველ მოდალურ ზმნასთან დგას, ცხადია, იცვლება უარყოფის მოდლობა ინდუკატიურიდან იმპოსიბილიტატიურისაკენ, მაგრამ თარგმანის თვალსაზრისით თვით კონსტრუქცია უცვლელი რჩება და ენობრივი ინტერფერენციის მომენტიც არ წარმოიქმნება. მაგალითად:

— მე უშენოდ წასვლა არ შემიძლია... (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 236).

Ich kann ohne dich nicht fortreiten... (Gr. Ab., Lasch., გვ. 240).

შედარებით მეტ სირთულეებთან გვაქვს საქმე, როცა არ ნაწილაკი ენობითი გვარის ზმნების უარსაყოფად გამოიყენება: არ ესმევა, არ ეკმევა, არ

ეთქმის¹⁵. პოტენციალის კატეგორიის შემცველ ზმნებთან კომბინაციაში უარყოფითი ნაწილაკი იმპოსიბილიტატიურობის მძაფრ მოდალურ ელფერს იძენს, რის შედეგადაც აღარ ხერხდება კონსტრუქციის მექანიკური ტრანსპოზიცია ერთი ენობრივი სუბსტანციიდან მეორეში. ბუნებრივია, ანალოგიურ შემთხვევაში წინა პლანზე წამოიწვევა ენობრივი ინტერფერენციის მომენტი, რომლის დაძლევა მხოლოდ ამოსავალი გამონათქვამის სემანტიკური ანალიზისა და იმპოსიბილიტატიურობა-კატეგორიულობის სემის ექსპლიკაციის შედეგად შეიძლება მოხდეს. „არ ესმევა“ იგივეა, რაც „არ შეიძლება დასაღევად მიეცეს“, „არ შეიძლება დაეღვეინოს“ ანდა, აქტივის ფორმით, „არ შეიძლება დალიოს“. ანალოგიურად, „არ ეთქმის“ = „არ შეიძლება თქვას“, „არ უნდა თქვას“. გერმანულად ამ გამონათქვამთა თარგმნა აუცილებლად ითხოვს können, dürfen, sollen მოდალური ზმნების მოშველიებას: არ ესმევა — Er darf nicht trinken, არ ეთქმის Er darf es nicht sagen ანდა Er soll es nicht sagen.

ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში არჩევანს შეჩერება ამა თუ იმ კონკრეტულ მოდალურ ზმნაზე კონტექსტით უნდა იყოს ნაყარნახევი. ეკვივალენტის მექანიკურად დადგენა ვერ მოხერხდება. ასე მაგალითად, ერთი და იგივე გამონათქვამი „არ ეთქმის“ შეიძლება კონტექსტიდან გამომდინარე უფრო dürfen-ისაკენ იხრებოდეს, სხვა სიტუაციაში — sollen-ს უახლოვდებოდეს, ანდა სულაც sein + zu + Infinitiv მოდალური კონსტრუქციით ჩანაცვლებას იხდენდეს. მაგ.: „მას ჩემი საყვედური არ ეთქმის“ შეიძლება ასე ითარგმნოს: Er hat mich nicht zu beklagen. როგორც მხატვრული ლიტერატურიდან შერჩეული ნიმუშების ანალიზმა დაგვანახა, უფრო ხშირად können ზმნის გამოყენებაა ხელსაყრელი, რადგან იგი სხვებთან შედარებით ნაკლებად შეფერილი ემოციურობით გამოირჩევა. მაგ.:

მაინც არ ეძინებოდა, ტანთ მსუბუქად ჩაიცვა და საწოლიდან გამოვიდა, (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 135).

Er konnte nicht mehr schlafen. Er zog ein leichtes Gewand an und ging aus dem Zimmer (Gr. Ab., Lasch., გვ. 153).

ვერ ნაწილასათვის მკაფიო მოდალობაა დამახასიათებელი. იგი უცვლელად, ყოველგვარი დამხმარე საშუალების გარეშე გამოიყენება ყველა სერიის მწკრივის ფორმებთან იმპოსიბილიტატიური უარყოფის გადმოსაცემად. ვერ უარყოფის ასეთი აშკარა მოდალობა სირთულეებს ქმნის თარგმნის პლანში და ენობრივი ინტერფერენციის საშიშროებასაც წარმოშობს, რომლის დაძლევა ისევ და ისევ ამოსავალი ენის გამონათქვამში მოდალური სემის გაცნობიერებისა და მეორე ენაში მისი ზუსტი შესატყვისის მიგნების გზით შეიძლება განხორციელდეს.

როგორც საილუსტრაციო ნიმუშების ანალიზმა დაგვანახა, უარყოფისთან დაკავშირებული შესაძლებლობის სემის გადმოსაცემად გერმანული ყველაზე უფრო ხშირად können მოდალურ ზმნას იშველიებს ხოლმე. მაგ.:

ბევრს პირველად ისიც ვერ გაეგო, თუ რატომ წამოჭიმა სავაჭრო სახლი ჰამადავლიმ ესოდენ თვალსაჩინო ადგილას (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 75).

Viele konnten zuerst auch nicht verstehen, warum Hamadawle sein Geschäft an einem so auffälligen Platz eröffnet hatte (Gr. Ab., Lasch., გვ. 79).

მეფე თვალს ვერ ახელდა და განუყრელად თავზე მდგომ რუსუდანს სთხოვა წერილის წაკითხვა (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 152).

Der könig konnte die Augen nicht öffnen und bat Russudan, die ständig bei ihm war, den Brief vorzulesen (Gr. Ab., Lasch. გვ. 168).

არცთუ იშვიათია შემთხვევები, როცა ვერ ნაწილაკს *wagen + nicht + zu + Infinitiv* კონსტრუქციას მიუხადადებენ ხოლმე გერმანულში. ეს ძირითადად მაშინ ხდება, როცა ვერ ნაწილაკით უარყოფილი მოქმედება არა ფიზიკურსა თუ გონებრივ, არამედ შინაგან, მორალურ შესაძლებლობაზე მიუთითებს და ფაქტობრივ „გაბედვა“-„შებედვის“ გაგებას მოიცავს თავის თავში. „ვერ უბრძანა“ სხვა არაფერია, თუ არა „ვერ შებედა ებრძანებინა“, „ვერ თქვა“, „ვერ გაბედა ეთქვა“ და ა. შ. ნათქვამს შემდეგი ნიმუშებიც მოწმობს: ქალის გასაოცარი სილამაზით დაბნეულმა მანდატურთუხუცესმა ხეირონად ვერც კი უბრძანა კუბოების დაუყოვნებლივ აღება (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 72).

Geblendet von ihrer überwältigenden Schönheit, hatte er es nicht einmal gewagt, die unverzügliche Entfernung der Särge zu verlangen (Gr. Ab., Lasch., გვ. 77).

— ერთი ხეაშიადი მაქვს, ლუხუმ, და ვერ კი მითქვამს (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 206).

Ich habe einen Plan, und ich wage ihn dir nicht zu verraten (Gr. Ab., Lasch., გვ. 217).

ძალზედ იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება შემთხვევები *vermögen + nicht + zu + Infinitiv* კონსტრუქციის *können-ისა* და *wagen* ზმნების პარალელურად ხმარებისა. ეს ძირითადად მაშინ ხდება, როცა ვერ ნაწილაკით უარყოფილი ზმნა ფიზიკური და მორალური შესაძლებლობის მომენტებს ერთდროულად აერთიანებს თავის თავში და ძნელი დასადგენია, თუ რომელი მათგანის მხარეზეა უპირატესობა. მაგ.:

...მეფემ თვალი ვერ გაუსწორა უჩვეულო სილამაზეს (გრ. აბ., ლაშ., 73).

...der König vermochte ihrem strahlenden Blick kaum standzuhalten (Gr. Ab., Lasch., გვ. 78).

ზემოხსენებული მოდალური ნიუანსების დადგენა, ბუნებრივია, ყოველთვის კონტექსტზე დაყრდნობით უნდა ხდებოდეს და მოდალური ზმნისა თუ მისი შემცველი მოდალური შეფერისობის მქონე კონსტრუქციის შერჩევაც ამის მიმდევით წყდებაოდეს. მთარგმნელობითი ხასიათის სირთულეები იხსნება ისეთ შემთხვევებში, თუ ამოსავალი ენის გამონათქვამში ვერ ნაწილაკის გვერდით „შეძლების“ გამომხატველი ზმნა ფიგურირებს, რომელიც უკვე თავის მხრივ საჭიროებს ლექსიკური ეკვივალენტის მოძებნას მეორე ენაში. მაგ.:

...თვალის გასწორებასაც ვერ გაუბედავ (გ. კეპ., ლანდი, გვ. 4).

...du wirst dich nicht mal trauen, ihn anzusehen (G. Ketsch., Schatt., გვ. 6).

ნიმუში მოწმობს, რომ ორივე ენაზე მოყვანილ გამონათქვამში რეალიზდება შეძლების გამომხატველი ზმნა „გაბედვა“ — *trauen*, რაც ენობრივი ინტერფერენციის მომენტს ხსნის. „თვალის გასწორებასაც ვერ გაუბედავ“ ფაქტობრივად იგივეა, რაც „თვალსაც ვერ გაუსწორებ“, იმ განსხვავებით,

რომ პირველ გამონათქვამში „შედლების“ სემა ვერ ნაწილაკიდან გარეთ არის გამოტანილი და ვერბალურად, ცალკე ლექსიკური ერთეულის სახით წარმოდგენილი; მეორე გამონათქვამში კი ვერ ავტოსემანტურ პოლისემიურ ნაწილაკში იგი იმპლიციტურად არის ნაგულისხმევი.

დაბოლოს, ნუ აკრძალვითი ნაწილაკი, რომელიც განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენება თბრობითი კილოს ფორმებთან აწმყოში, მყოფდასა და წყვეტილი. მხოლოდითი ან მრავლობითი რიცხვის მეორე პირის ფორმებთან იგი უშუალო აკრძალვას გამოხატავს და გერმანულადაც ზმნის ბრძანებითი კილოს სათანადო პირისა და რიცხვის ფორმით nicht ნაწილაკთან ერთად გადმოიციემა. მაგ.:

— ნუ, გენაცვალე, ნუ იქმ, თუ ჩემი სიცოცხლე გინდა!..., (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 76).

Nicht doch, mein Liebster, tu das nicht, wenn dir mein Leben lieb ist! (Gr. Ab., Lasch., გვ. 80).

— ნუ გეშინიან, ასულო (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 335).

Fürchte dich nicht, meine Tochter (Gr. Ab., Lasch., გვ. 331).

შედარებით იშვიათია ნუ ნაწილაკის გამოყენება უარსაყოფი ზმნის პირველი ან მესამე პირის ფორმასთან, ეგრეთ წოდებული აღწერილობითი იმპერატივის გადმოსაცემად. მაგ.: ნუ დავრჩებით, ნუ ვიტყვი, ნუ გამინაწყენიანდება, ნუ დათანხმდება... ასევე წყველის ან ვედრების გამოხატველ ფორმულებში: ნუ დაიტირონ! ღმერთმა ხელი ნუ მოუშარტოს! ნუ აღირსოს! ნუ დამლუბავს! ნუ დამაქცევს! და ა. შ. ანალოგიური სტრუქტურების დაბალი გამოჩენის სიხშირეზე მხატვრულ ლიტერატურაში მიგნებული ნიმუშების სიმცირეც მიუთითებს. ვფიქრობთ, აღნიშნული გარემოება თვით სტრუქტურის ერთგვარ ემოციურ-ექსპრესიულ შეფერილობას უნდა მიეწეროს და ზეპირმეტყველებაში მისი უპირატესი გამოყენებით აიხსნას. აღნიშვნის ღირსია ამ კონსტრუქციების თარგმნასთან ან სწავლებასთან დაკავშირებით აღმოცენებული ენობრივი ინტერფერენციის მომენტიც, რაც, უდავოდ, დიდ სირთულეებს წარმოქმნის მთარგმნელის წინაშე. ალბათ, სწორედ ეს ხდება მიზეზი ანალოგიური კონსტრუქციების გადააზრებისა და თარგმანში მათი სრულიად სხვა სახით წარმოდგენისა, როგორც ამას ადვილი აქვს შემდეგ ნიმუშში:

დღე, მას ნუ ჰყოფენ დედოფლობის ღირსად, ოღონდ მის შვილს ნუ მოსტაცებენ მეფობის უფლებას, ოღონდ ლაშამ და მისმა შვილმა იმეფონ ბედნიერად და თუნდაც უმისოდ (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 326).

Was bedeutete es schon, daß man sie nicht für würdig hielt, Königin zu werden, wenn man nur ihrem Kind nicht das Recht auf die Krone absprach, wenn nur Lascha und ihr Sohn glücklich regierten (Gr. Ab. Lasch., S. 323). ანდა მისი აბსოლუტური გამოტოვებისა, როგორც ეს შემდეგ შემთხვევებში შეინიშნება: შეევედრე, ნუ დალუბავს ჩვენს პირშოს ჩვენი ცოდვებისათვის... (გრ. აბ., ლაშ., გვ. 329). ნუ გარემიიქცევს პირსა უფალი ჩემგან... (იქვე, გვ. 334).

აღნიშნული ფუნქციით გამოყენებული ნუ ნაწილაკი გერმანულად თარგმნისას, ვფიქრობთ, საჭიროებს wollen, sollen, dürfen, brauchen, mögen—ზმნების მოშველებას. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ამა თუ იმ ზმნის შერ-

ჩვეა კონტექსტით უნდა იყოს ნაქარნახევი. I პირში ძირითადად wollen ანდა ბრძანებითი კილოს აღწერილობითი ფორმა გამოიყენება ხოლმე:

ნუ დავრჩებით — Wollen wir nicht bleiben! ან Bleiben wir nicht!

მესამე პირში — sollen, dürfen ან brauchen + nicht + zu + Infinitiv კონსტრუქცია:

ნუ გამინაწყენიანდება — Er soll auf mich nicht böse sein.

ნუ დარჩება (არ უნდა დარჩეს) — Er soll nicht bleiben.

(შეუძლია არ დარჩეს) Er darf nicht bleiben.

(არ საჭიროებს დარჩენას) Er braucht nicht zu bleiben.

წყველისა და ვედრების აღმნიშვნელ ფორმულებში — mögen-ი:

ღმერთმა ხელი ნუ მოუმართოს! — Möge ihm Herr Gott nicht behilflich sein!

ნუ დაიტირონ! — Möge er nicht beweint werden!

ნუ შემძულეებს! — Möge er mich nicht verachten!

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას: ქართული და გერმანული ენების მორფოლოგიური დონის უარყოფის საშუალებათა სემანტიკური მახასიათებლები აშკარა სხვადასხვაობას ავლენენ რაოდენობრივ და თვისებრივ პლანში, რაც თავის მხრივ ენობრივი ინტერფერენციის საშიშროებას წარმოქმნის მთარგმნელობით და შესაბამისად, ცხადია, მეთოდურ ასპექტშიც. ენობრივ ინტერფერენციას ძირითადად განაპირობებს გერმანულისაგან განსხვავებით ქართული ენის უარყოფით ნაწილაკთა პოლისემიურობა, კერძოდ, მათ სემურ-კომპონენტურ შემადგენლობაში მოდალური სემის არსებობა. ინტერფერენციის მომენტის დაძლევა შესაძლებელი ხდება ამოსავალი ენის გამონათქვამში უარყოფასთან დაკავშირებული იმპლიციტური მოდალური სემების სათანადოდ ექსპლიციტისა და მეროე ენაში მათი შესაბამისი ეკვივალენტების ანდა მათი შინაარსის ზუსტი ტრანსპოზიციის მეთოდებისა და ხერხების მიგნების გზით.

შენიშვნები

1. უარყოფის მატარებელი — ე. ვაისისული Negationsträger — ტერმინის თარგმანი. იხ. Weiß W., Die Negation in der Rede und im Bankkreis des satzkonstruierender Verbs. Die Negation im deutschen Satz I.—In: Wirkendes Wort, II, Jg., 1961, 2 Heft, გვ. 65.

2. ნაშრომში საილუსტრაციოდ გამოყენებული ლიტერატურული წყაროების შემოკლებანი:

TH. M., Budd. — Thomas Mann, Romane und Erzählungen, Bd. I., Buddenbrooks, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1974.

თ. მ. ბუდ. — თომას მანი, ბუდენბროკები, თბილისი, 1970, გერმანულიდან თარგმნა დალი კოკია-ფანჯიკიძემ.

E. T. A. Hoff., Murr—E. T. A. Hoffmanns, Werke in drei Bänden, Dritter Band, Lebensansichten des Katers Murr, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1979.

ე. თ. ა. ჰოფ. მური — ე. თ. ა. ჰოფმანი, კატა მურის ცხოვრებისეული ფილოსოფია, თბილისი, 1981, გერმანულიდან თარგმნა ნანა გოგოლაშვილმა.

გრ. აბ. ლშ. — გრიგოლ აბასიძე, ლაშარელა, თბილისი, 1963.

Gr. Ab., Lasch.—Grigol Abaschidse, Lascharella, Rütten und Loening, Berlin, 1982 Ins Deutsche übertragen von Heinz Fähnrich.

გ. კეჰ. ლანდი — გიორგი კეჰალმაძე, ჩემი პატარა ლანდი, თბილისი, 1971.

G. Ketsch. Schatt. — Giorgi Ketschaghmadse, Der kleine Schatten, Verlag Neues Leben, Berlin, 1974. Ins Deutsche übertragen von Heinz Fähnrich.

3. მხედველობაში გვაქვს ლ. ვისგერბერსეული geistige და muttersprachliche Zwischenwelt-ი. დაწერილობით: Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache, I. Halbbard, Düsseldorf, 1953

4. ქართული ენის უარყოფით ნაწილაკთა მოდალური მახასიათებლების შესახებ დაწერილობითი მხ.: ანდრაზაშვილი მ., უარყოფისა და მოდალობის ურთიერთმიმართება ქართულში, ოსუ ახალგაზრდა მეცნიერთა სამბუო, შრომები, ტ. X, ჰუმანიტარული და საზოგადოებრივი მეცნიერებათა სერია, თბილისი, 1984, გვ. 154.

5. Гастилене Н. А., Экспрессивные средства выражения утверждения и отрицания в современном немецком языке: Автореф. дис. канд. филол. наук, М., 1972, გვ. 10.

6. Schulz D., Griesbach H., Grammatik der deutschen Sprache, Max Huber Verlag, München, 1960, გვ. 351; Искоз А. М., Частицы в современном немецком языке, (К проблеме частей речи), Учен. зап. ЛГУ, № 223, Серия филол. наук, вып. 31., Л., 1958, с. 92—103; Адмони В. Г., Строй современного немецкого языка, — Ленинград, 1972, გვ. 157; Гулыга Е. В., Модальные слова в современном немецком языке, Учен. зап. 1-го МГПИИЯ, VII, М., 1955, გვ. 93—100; Куманичкина Л. Ф., Основные грамматические средства выражения отрицания в повествовательном предложении.: Автореф. дис. канд. филол. наук, М., 1953, გვ. 3—6.

7. Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении, М., 1956, გვ. 387; Реформский А. А., Введение в языкознание, М., 1955, გვ. 228; Виноградов В. В., Русский язык, М.-Л., 1947, გვ. 670; Щерба Л. В., Грамматика русского языка, ч. I, Фонетика и морфология, М., 1951, გვ. 194.

8. Шейдельс Е. И., Отрицание как лингвистическое понятие (на материале немецкого языка). Учен. зап. 1-го МПНИИЯ, т. XIX, М., 1959, с. 140; Минкин Л. М., К вопросу о модальных значениях форм отрицания. Труды Самарканд. гос. ун-та, Новая серия, вып. 113, 1961, с. 17; Журавлева В. В., Взаимодействие отрицания с модальностью недействительности в простом предложении.: Автореф. дис. канд. филол. наук, М., 1977, გვ. 15.

9. Крашенинникова Е. А., Ирреальная модальность в немецком языке. ВЯ № 3, 1960, с. 90; Васильева С. А., К постановке вопроса о так называемом отрицательном наклонении. Сб. работ Ленинградского технологического ин-та пищ. промышленности, Л., 1958, გვ. 161; Кондрусова С. Ф., Утверждение и отрицание в сложносочиненных предложениях с сопоставительными и противительными отношениями: Автореф. дис. канд. филол. наук, Ростов-на-Дону, 1977, გვ. 6.

10. Колшанский Г. В., К вопросу о содержании языковой категории модальности. ВЯ, № 1, 1961, გვ. 97.

11. Александров Н. М. К структуре ответа (В связи с проблемой модальности отрицания), Учен. зап. ЛГПИ им. А. И. Герцена, 318, Л., 1967, გვ. 8; Минкин Л. М., К вопросу о модальных значениях форм отрицания, Труды Самарканд. гос. ун-та, Новая серия, вып. 113, 1961, გვ. 29—41.

12. Бондарко В. Н. Виды модальных значений и их выражение в языке, НДВШ, ФН, № 2, 1979, გვ. 56.

13. Delbrück V., Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, II Teil, Strassburg, 1897, გვ. 519—529.

14. Холодова Л. Е., Значение и строение конструкций с отрицательными словами, автореф. канд. дисс., Горький, 1967, გვ. 17.

15. ჩიქობავა არნოლდ, პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში, ენიკის მოამბე, I, თბილისი, 1937, გვ. 32—39.

М. Г. АНДРАЗШВИЛИ

СЕМНО-КОНТРАСТИВНЫЙ АНАЛИЗ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ
 СРЕДСТВ ОТРИЦАНИЯ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОЙ
 ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

(на материале грузинского и немецкого языков)

Резюме

Лингвистическая категория отрицания принадлежит к языковым универсалиям. Самыми распространенными средствами репрезентации информации отрицательной семантики во множестве языков являются конститuentы морфологического уровня, которые представлены в грузинском отрицательными частицами არ, ვერ, ნუ, а в немецком — отрицательной частицей nicht и отрицательным артиклем kein. Семантические характеристики этих средств проявляют значительные расхождения как в количественном, так и в качественном плане, что порождает опасность языковой интерференции в переводческой работе, а соответственно, и в методическом плане. Языковая интерференция обусловлена в основном тем фактором, что в грузинском в отличие от немецкого наблюдается полисемность отрицательных частиц, а конкретнее, наличие модальности в семно-компонентном составе носителей отрицания. Преодоление момента интерференции становится возможным лишь с помощью экспликации модальных сем, имплицитно содержащихся в высказываниях исходного языка, и подбора точных эквивалентов или же обнаружения соответствующих путей и методов транспозиции их содержания на другой язык.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტების
 გერმანული ენის კათედრა
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა
 შ. ძიძიგურმა

პ რ ი ტ ი კ ა ლ ა ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

КНИГА ПО ВОПРОСАМ СОВРЕМЕННОЙ ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Главная редакция восточной литературы издательства «Наука» выпустила в 1982 году книгу проф. Д. Комиссарова «Пути развития новой и новейшей персидской литературы», которая содержит 264 страницы. Научная литература не богата публикациями, посвященными этому вопросу. Исследование исключительно сложных и многообразных литературных процессов данного периода — большая заслуга проф. Д. Комиссарова, который на протяжении целого ряда лет ведет плодотворную научную работу в этой области.

Кардинальный труд «Очерки современной персидской прозы», изданный им в 1960 году, по сей день остается настольной книгой для специалистов и студентов (нужно сказать, что в сегодняшних условиях остро чувствуется необходимость ее переиздания).

Здесь мы должны назвать его же фундаментальную монографию «Садек Хедаят. Жизнь и творчество» (1967), имеющую, несомненно, этапное значение в изучении творчества этого писателя. К сказанному следует добавить также, что труды советского ученого получили широкое признание и в кругах иностранных специалистов (Ф. Махальский, Б. Аляия, Х. Камшад). Поэтому вполне понятен тот большой интерес, который вызвала новая публикация Д. Комиссарова.

Рецензируемая книга состоит из шести глав (некоторые из них можно считать даже микромонографиями), она снабжена пространном заключением, а также содержит примечания, библиографию, указатель имен, указатель названий персидских произведений и периодических изданий. Значимость публикации весьма обогащает широкий научный аппарат.

В книге объединен большой, новый, еще не публиковавшийся материал, а также некоторые изданные в разное время статьи, включенные автором в данный труд в несколько переработанном и сокращенном виде (многие положения даны более рельефно, дополнены новыми фактами, уточнены детали). Книга является результатом многолетней плодотворной научной деятельности в области новой и новейшей персидской литературы.

Она дает возможность проследить основные этапы развития современной персидской литературы.

В первом параграфе «Предпосылки возникновения просветительства в литературе XVI—XVIII вв.» в порядке постановки вопроса рассмотрена исключительно актуальная и важная проблема. Тщательно проведенное исследование дает автору возможность пересмотреть некоторые общепринятые положения.

Известно, что в научной литературе существует определенная точка зрения на литературные процессы эпохи Сефевидов (1501—1736) и последующего XVIII в. Согласно этой точке зрения, после Джами (1414—1492) в литературе замечается некоторое торможение, признаки упадка. Данный период в Иране получает специальное название «сокуте адаби» («молчание литературы»), «эихтате адаби» («упадок литературы»). По признанию специалистов, авторы этого периода заметно отстали в мастерстве от предшествующих поэтов.

Последние же годы XVIII века, последовавшего за эпохой Сефевидов, известны как «базгашт» («возвращение литературы»).

Д. Комиссаров не поддерживает традиционной оценки персидской литературы XVI—XVIII веков. Исследователь считает подобное отношение к литературе этих

веков неоправданным, ибо такой подход к вопросу ослабил внимание ученых к изучению литературных процессов данной эпохи, именно поэтому многие образцы ее остались почти «terra incognita». По его мнению, ученые с интересом и вниманием должны отнестись к художественным образцам этой эпохи, что позволит по-новому осветить многие вопросы и выявить немало замечательных произведений. Следует учесть, что исследование просветительства XIX в. невозможно без изучения его зачатков в предшествующих веках. Ясно и то, что просветительские тенденции в Иране возникли не на пустом месте, своими корнями они уходят в литературу предшествующих столетий.

После краткого обзора результатов работы, проведенной советскими и иранскими учеными, автор анализирует различные теоретические вопросы, в частности, он рассматривает некоторые соображения относительно происхождения и характера просветительского движения (в странах Ближнего и Среднего Востока), и подвергает критике соображения по этому вопросу, содержащиеся в специальной литературе. Автор высказывает правильную точку зрения на то, что, наряду с влиянием европейской просветительской идеи, большое значение для зарождения просветительства в странах Ближней и Средней Азии имели национальные предпосылки, обусловившие ее дальнейшее развитие.

Первая глава «Просветительские традиции» состоит из разделов: а) Предпосылки возникновения просветительства в литературе XVI—XVIII вв.; б) К характеристике взглядов Мирзы Ага-хана Кермани; в) Поэт и ученый Фазыл-хан Гарруси.

Перечисленные разделы, как и многие другие, представленные в книге, отводятся рассмотрению наименее разработанных проблем. Автор коротко знакомит нас с основными признаками иранского просветительства, определяет роль и место Мирзы Ага-хана Кермани в истории просветительства Ирана. Он подчеркивает то новое, что особенно характерно для творчества Кермани, а также и всей иранской литературы XIX в. На передний план здесь выдвинуто несколько аспектов вопроса. С творчеством Кермани увязан просветительский реализм в Иране в середине XIX в. Заслуживает особого внимания суждение о религиозных взглядах Кермани. Исследователь не соглашается с Г. Р. Мамед-заде, считающим Кермани атеистом. На основе специального материала Д. Комиссаров заключает, что, несмотря на резкую критику ислама, Кермани был деистом. Очень интересно и убедительно проанализировано отношение Кермани к прогрессивным взглядам французских просветителей. Автор приходит к выводу о том, что в целом в мировоззрении Кермани можно выделить два этапа. Исследователь тщательно рассматривает и характеризует их.

Говоря о просветительских традициях, автор считает нужным коснуться в отдельной подглаве творчества поэта и ученого Фазыл-хана Гарруси, принадлежавшего к числу менее изученных поэтов, углубленное исследование художественного наследия которого прольет свет на многое.

Исследователь сообщает о хранящейся в Ленинградской государственной публичной библиотеке им. Салтыкова-Щедрина рукописи (ПНС-458), где в стихах упоминается имя «Фазыл» и имеется также приписка другим почерком: «Газели, принадлежащие Фазыл-хану». В упомянутой рукописи, которая приписывается Фазыл-хану, сказано, что он родился в 1809—10 г. в Тавризе. А в автобиографии, приложенной к антологии («Собрание властелинов») Фазыл-хан пишет, что его зовут Мохаммад, титул его — Фазыл, псевдоним — Рави, родился он в 1783—84 г. в Гаррусе, в Хамданском крае. По этим двум документам и место, и дата рождения разные.

На 27 странице исследователь пишет: «... Фазыл-хан стал подписывать свои стихи псевдонимом «Рави» («Рассказчик»). Но в Петербурге у него появилось и прозвище «Шейда» («Влюбленный»). Нужно сказать, что по этому вопросу существует и другое соображение¹. Не объединены ли здесь две разные личности: Фазыл-хан Гарруси («Рави») и Фазыл-хан Шейда? Как видно, вопрос требует дальнейшего углубленного

¹ См. А. Розенфельд. Персидский поэт XIX в. Фазил-хан Шайда (К встрече А. С. Пушкина с миссией Хосров-Мирзы и русско-иранским культурным отношениям), Средневековый Восток. История, культура, источниковедение, М., 1980, с. 226—230.

исследования. При этом, очевидно, необходимо продолжить поиски материалов и в Тбилисском историческом архиве и книгохранилищах.

Вторая глава — «Борьба за реализм» — содержит следующие параграфы: а) О реалистической тенденции в персидской литературе; б) Новые черты персидского романа и повести 60-х годов; в) Особенности гуманизма в персидской литературе; г) Национальное и интернациональное в персидской литературе.

В этой наиболее важной главе книги говорится о тех особенностях, которыми характеризуется утверждение реализма в современной персидской литературе. По вполне понятным причинам в творчестве целого ряда иранских писателей имеет место смещение творческих методов (реалистического, импрессионистского, декадентского). В то же время в творчестве писателей, весьма далеких от сознательного реализма, можно встретить произведения, которые тем не менее реалистически изображают иранскую действительность (напр., М. Хеджази).

Автор выделяет в развитии реалистических тенденций несколько этапов и заключает: «Говоря о реализме в современной персидской литературе, нельзя считать его окончательно утвердившимся литературным направлением. И ныне — это только тенденция, которая живет и развивается, неутомимо прокладывая себе путь во всех жанрах» (с. 39).

Составной частью этой же проблемы является вопрос «Новые черты персидского романа и повести 60-х годов». Данная тема также все еще не изучена в нашей науке с должной научной полнотой, и автор старается выявить целый ряд специфических черт разных жанров.

Гуманизм всегда увязывается с одной из серьезных проблем, а именно, изображением положения женщины в персидской литературе.

Исследователь подвергает критике произведения, в которых происходит искажение действительности и нет соответствующего отражения активности женщин, их борьбы за свободу (см. романы и рассказы Али Дашти, а также книгу А. Расе «Благородные»). Автор пишет по этому поводу: «Жалость к человеку не имеет ничего общего с настоящим гуманизмом, возвышающим человека, воодушевляющим его на борьбу за прогресс и процветание общества» (с. 52). Истинными гуманистическими произведениями он считает «Живую воду» С. Хедаята, «Тангсир» С. Чубека и др.

В отдельной подглаве «Образ положительного героя в современной персидской художественной прозе» подчеркнуто, что культурные связи с Советским Союзом следует считать условием, способствующим развитию прогрессивной персидской литературы в эти годы, что знакомство иранских писателей с известными произведениями русской и советской литературы помогло повышению их художественного мастерства и прогрессу. В этой части работы рассмотрен целый ряд образов литературы 40—50-х годов. Внимание одной части прогрессивных писателей данного периода заострено на создании образа героя — борца за свободу.

Автор приходит к выводу, что факт появления в иранской прозе 40—50-х годов положительного героя является показателем дальнейшего развития реалистического направления в персидской литературе.

Особо хотим остановиться на подглаве «Национальное и интернациональное в персидской литературе», где рассмотрен один из назревших и актуальных вопросов нашего времени.

В связи с некоторыми литературными жанрами персидской прозы автор рассматривает две отличающиеся друг от друга точки зрения. Он отвергает ошибочную концепцию о современной персидской новелле, заключающуюся в том, что для создания новеллы достаточно механического соединения национальной специфики с художественным опытом иностранной литературы. Однако были и такие писатели, которые понимали, что в данном случае необходимо не механическое, а органическое соединение национальных и интернациональных элементов.

Далее Д. Комиссаров говорит о значении художественного перевода в деле взаимообогащения литературы разных народов. В связи с этой проблемой исследователь поднимает с Ф. Реза. Последний заявлял, что персидские стихи делаются на две категории, одну из которых можно перевести на иностранный язык, в то время как

другие из-за определенных трудностей не переводимы. В число тех стихов, которые, по его мнению, переводчик сможет понять и найти им адекватные строки на другом языке, входит «Шахнаме» Фирдоуси; в число же других, т. е. непереводаемых, он включает поэтические образцы Хафиза, Саади и Руми. Д. Комиссаров справедливо отвергает подобное деление стихов на «легкие» и «трудные». По правильному замечанию автора, богатый опыт переводов классической и современной персидской литературы в Советском Союзе сводит это соображение на нет.

Предметом изучения в третьей главе является «Роль литературных взаимосвязей в становлении новой и новейшей персидской литературы». В ней затронут вопрос о чрезвычайно важном процессе взаимного обогащения разных культур, полезном для обеих сторон. Думается, что этот исключительно интересный вопрос должен стать в будущем предметом отдельной монографической разработки, которую несомненно ускорит рецензируемая книга. Следует отметить, что эта часть работы целиком позитивна; в ней изучены многие аспекты процесса взаимного влияния и взаимного обогащения литератур.

По всей вероятности, явно настало время проведения серьезных исследований по изучению персидско-русских литературных взаимоотношений. По традиции много рассуждают о влиянии художественных образцов Запада на иранскую прозу. Необходимо подчеркнуть, что опыт русской литературы послужил большую службу многим иранским писателям, и некоторые положительные явления, как и литературные факты, легко можно объяснить контактами именно с русской литературой. Здесь особенно важно, что проблеме взаимосвязей автор рассматривает не с традиционных позиций, а совершенно по-новому (на правильной методологической основе), подразумевая под этими связями и взаимообогащение культур, а не простую демонстрацию влияния одной литературы на другую.

В этой части работы говорится о факторах, обусловивших усиление интереса иранских писателей к русской литературе, а также показаны те пути и средства, с помощью которых они знакомились с этой литературой. Как недостаток автор отмечает отсутствие достаточно полной антологии русской и советской литературы на персидском языке, которая способствовала бы внедрению образцов одной из передовых литератур мира в круг иранского читателя.

Далее Д. Комиссаров поясняет причины особого внимания иранцев к творчеству А. Чехова и М. Горького, особенно к их «произведениям малой формы», подчеркивая ту пользу, которую принесли им переводы новелл А. Чехова. Ясно, что знакомство с русской художественной литературой ускорило процесс развития новых жанров иранской прозы.

Используя метод сопоставления, исследователь выявляет сходство и различия между новеллой Джамаля-заде «Жареный гусь» и рассказом А. Чехова «На гвозде». С точки зрения стиля в какой-то мере обобщает некоторые рассказы Г. Саади и А. Чехова. Указывает он также на наличие русских мотивов в новеллах С. Хедаята («Катя», «Парвин—сасанидская девушка» и др.). Эта сравнительно более пространная часть книги Д. Комиссарова характеризуется особым обилием информации.

Параллельно встает вопрос о персидско-западноевропейских литературных взаимоотношениях, также требующий серьезного исследования и правильного научного объяснения. Ясно, что учет роли только Запада в формировании целого ряда тенденций и направлений персидской литературы не дал бы исчерпывающей картины. Несомненно, в этих сложных процессах с надлежащей полнотой должна быть показана положительная роль русской литературы и значение ее богатого наследия. Исследования выявят много интересного и с точки зрения типологического материала.

Вызывают интерес и главы: «Отражение ленинских идей в персидской литературе», «Персидско-таджикские литературные связи» и др. (Объем рецензии не позволяет остановиться на каждой из них).

Хотя, как заявляет сам автор, он не так давно взялся за исследование персидско-таджикских литературных связей, но тем не менее, в книге на основе большого материала имеется много выводов и предположений, которые заслуживают особого

внимания. В сферу интересов ученого вошли такие вопросы, как творчество С. Айни в Иране, С. Айни о таджикских и персидских литературных взаимосвязях и др.

Д. Комиссаров находит типологическое сходство между Кори Ишкамба (С. Айни «Смерть ростовщика») и Хаджи-ага (С. Хедаят «Хаджи-ага»), анализирует его, выделяя общие черты. Поскольку С. Хедаят в этот период еще не знал произведения С. Айни, естественно, исключается его влияние, однако допускается, что идея написания рассказа «Хаджи-ага» могла возникнуть в результате знакомства с творчеством О. Бальзака, а Гобсек, в частности, явился одним из непосредственных предшественников этого образа.

Достаточно большое место в книге занимают материалы о С. Хедаяте. Исследователь широко и многосторонне раскрывает его творчество. Известно, что художественное наследие видного деятеля персидской литературы давно является предметом интенсивного исследования многих ученых. Особый успех в этом отношении выпал на долю монографии Д. Комиссарова о С. Хедаяте. Автор четко определяет место и роль видного иранского прозаика в истории развития современной персидской литературы. В этой связи им изучены следующие вопросы: а) Темы и образы; б) Садек Хедаят — исследователь и переводчик; в) Место Садека Хедаята в современной персидской литературе; г) К спорам о творчестве С. Хедаята; д) Неосуществленный замысел Садека Хедаята.

Очерки, написанные о С. Хедаяте, более пространны, чем все вместе взятые материалы, посвященные остальным шести писателям (Б. Аляви, С. Нафиси, С. Чубак, М. Хеджази, С. Данешвар, Джамал Мир Садеки), и это неудивительно, ибо дело касается одного из самых крупных представителей иранской литературы. Хочется подчеркнуть, что автор вообще вложил огромный труд в исследование художественного наследия С. Хедаята. Как мы отмечали, отдельную монографию о творчестве С. Хедаята Д. Комиссаров опубликовал еще в 1967 г. Нужно ли было возвращаться в книге к этим вопросам? Ясно, что здесь не могло быть двух мнений: со дня опубликования монографии прошло достаточно времени, наука обогатилась новыми материалами о творчестве С. Хедаята, и выдвинутые в книге актуальные и проблемные вопросы современной персидской литературы, естественно, не могли быть рассмотрены без художественного наследия С. Хедаята.

Д. Комиссаров делит творчество писателя на два основных хронологических периода (первый период с 1926 по 1941 г., второй — с 1942 — по 1950 г.). Однако известно, что существует и иная попытка систематизации творчества писателя (напр., Х. Камшад делит литературную жизнь С. Хедаята на пять определенных периодов)². Думается, что периодизация советского ученого, данная им еще в 1956 г., которая опирается на глубокий и серьезный анализ творчества писателя, более точна и лучше отражает конкретные обстоятельства.

Отдельно рассматривается деятельность С. Хедаята как исследователя и переводчика. Ученый критически подходит к некоторым концепциям, созданным о С. Хедаяте. Одна часть буржуазных литературоведов считает, что особенно ценны в творчестве С. Хедаята произведения, написанные в декадентском стиле: «Заживо погребенный», «Слепая сова», и др., а художественные произведения, созданные им в последующие годы, сознательно пытается оставить в тени. В определении творческого метода С. Хедаята также наблюдается расхождение в мнениях (одни считают его символистом, другие — сюрреалистом, третьи — идеалистом).

Д. Комиссаров дает научно обоснованное объяснение причин, вызвавших непоследовательность в первом периоде творчества писателя, что по его мнению было обусловлено своеобразием литературных процессов в Иране XIX—XX вв.; это объяснение совершенно верно. Во втором периоде творчества С. Хедаята почти окончательно побеждает метод критического реализма.

Автору понадобилась специальная глава для рассмотрения одного конкретного вопроса, а именно, полемики вокруг творчества С. Хедаята. Известно, что о деятеле

² H. Kamshad, *Modern Persian Prose Literature*, Cambridge, 1966, с. 141.

ности С. Хедаята существует много взаимоисключающих мнений. И исследователь, естественно, счел нужным дать ответ на субъективную оценку некоторых литературоведов. Он справедливо критикует тенденциозность книги Рахмата Мостафави «Коротко о Садеке Хедаяте и его творчестве». Также необъективен в оценке творчества С. Хедаята и Х. Азер, которому принадлежит статья «Я осуждаю Садека Хедаята и его творчество». Д. Комиссаров приводит аргументы против Х. Азера, ссылаясь на взгляды иранских ученых и убедительно опровергает его точку зрения.

Автор книги посвящает творчеству Б. Аляви, С. Нафиси, С. Чубека, М. Хеджази, С. Данешвар, Д. Мир Садеки краткие очерки. Он касается самых главных моментов литературной деятельности названных писателей.

Как мы отмечали выше, в книгу вошли и некоторые ранее опубликованные материалы, однако эти очерки дополнены и обобщены новыми источниками, с уточнением целого ряда положений и выводов. Интересен и убедителен очерк «Моджтаба Бозорг Аляви» (он написан в соавторстве с З. Османовой и опубликован в виде послесловия к книге Бозорг Аляви «Белая стена», М., 1963). Вместе с художественным анализом в нем даны интересные сведения о многосторонней деятельности писателя.

Здесь мы хотим остановиться на одном моменте. В научной литературе некоторые детали биографии Б. Аляви, в частности, дата рождения, представлены почему-то поразному.

По мнению автора рецензируемой книги, Б. Аляви родился 2 февраля 1904 г. В другом месте (напр., в книге «Современный Иран», справочник, М., 1975, с. 455) назван 1908 год. Х. Камшад считает датой рождения Б. Аляви 1907 год³. Было бы неплохо в будущем уточнить эту дату.

Привлекает внимание очерк, касающийся литературной деятельности одного из ведущих прозаиков Ирана Садека Чубека. Некоторые стороны творчества этого автора еще ждут всестороннего исследования, тем не менее то, что представлено в упомянутой книге Д. Комиссарова, исключительно важно; на фоне конкретного материала продемонстрировано основное своеобразие творчества писателя, что подкрепляется весьма серьезными наблюдениями и заключениями.

В материале, посвященном Мохаммаду Хеджази⁴, освещены существенные вопросы художественной прозы писателя (мировоззрение, характеры, композиция, стиль). Указаны некоторые просчеты в литературной деятельности этого автора, обусловленные его идеологической позицией. Исследователь подчеркивает, что одна из новелл М. Хеджази («Слезы») свидетельствует о сложившейся в стране обстановке, которая заставила задуматься над рядом злободневных вопросов даже представителей буржуазной литературы.

Как известно, в круг научных интересов Д. Комиссарова входит в основном вопросы современной персидской литературы, поэтому он является одним из первых советских ученых, посвятивших содержательные статьи мало или совсем не изученным у нас писателям (М. Хеджази, С. Данешвар, Д. Мир Садеки и др.). Он одним из первых исследовал и дал научную оценку сложнейшим процессам, происходящим в современной персидской литературе.

В очерке «Джамал Мир Садеки» автор пишет: «Своим творчеством Джамал Мир Садеки относится к новому поколению иранских прозаиков. Это Махмуд Бехазин, Али Мохаммад Афгани, Голямхосейн Сазди, Симин Данешвар, Феридун Тонкабони и много других молодых писателей Ирана, которые пришли в персидскую литературу в середине 60-х годов». Эта мысль, по-видимому, требует большего уточнения. М. Бехазин (рожд. в 1914 г.) назван в числе молодых писателей (Г. Сазди, Ф. Тонкабони), «которые пришли в персидскую литературу в середине 60-х годов» (с. 231). А на другой странице этой же книги, где автор рассматривает литературу 40-х годов (военных и последующих лет), он называет М. Бехазина рядом со следующими писа-

³ См. названный труд Х. Камшада, с. 113.

⁴ Названным автором исследователь заинтересовался еще в 50-х годах. См. его статью: Д. Комиссаров, Мохаммед Хеджази и его «Сершки». Краткие сообщения Института востоковедения, XXVII, М., 1958.

телями: «Именно в эти годы наступает расцвет творчества талантливой плеяды иранских писателей — Садека Хедаята, Бозорга Аляви, Бехазина, Нушина, поэтов Табари и Афраште» (с. 58).

Как известно, М. Бехазин начинает печататься в 40-х годах (см. его сборник «Параконда», 1944 г.; «К народу», 1948). А если при этом учесть и год его рождения, то, естественно, весьма трудно отнести его к поколению Г. Саэди и Ф. Тонкабони.

После научного анализа новелл Д. Мир Садеки и в особенности романа «Долгая ночь» исследователь считает нужным перечислить те языки мира, на которые переведены произведения писателя. Из языков народов Советского Союза наряду с русским приводится и армянский (с. 233). Здесь же хотелось бы добавить, что некоторые новеллы писателя переведены и на грузинский язык (здесь же укажем, что грузинский читатель на родном языке знаком с прозаическими произведениями Джамал-заде, Б. Аляви, С. Нафиси, С. Чубека, М. Хеджази, Джамал Але Ахмада, Д. Мир Садеки, Г. Саэди, Ф. Тонкабони и некоторых других представителей современной персидской литературы).

Думается, что труд, несомненно, выиграл бы, если в него были бы внесены очерки о таких ведущих писателях Ирана, как Джамал-заде, Джамал Але Ахмад, Г. Саэди.

Хотя исследователь скромно заявляет, что не претендует в своей книге на представление полной и непрерывной линии развития персидской литературы, мы полагаем, что изучение творчества упомянутых выше авторов сделало бы процесс изображения общей картины современной персидской литературы более широким и всеобъемлющим и проложило бы более прочный мост между литературной жизнью 20-х годов нашего столетия и ее сегодняшним днем.

В конце книги в виде заключения собраны и сформулированы результаты исследования. Построение книги таково, что нельзя было избежать некоторых повторов, однако во время чтения это в глаза не бросается.

Таким образом, сфера интересов настоящей публикации весьма широка и многообразна. Одним из главных достоинств книги является и то, что в ней выпукло очерчены основные, существенные из этого этапа проблемы, которые стоят перед наукой и нуждаются в скорейшем изучении. Именно после ознакомления с трудом Д. Комиссарова становится ясным значение тех вопросов, которые требуют специального внимания и монографического исследования (в круг этих проблем входит в первую очередь литература XIX века, в недрах которой начало развиваться просветительское направление; основное изучение характера самого просветительства; значение связи персидской литературы с другими литературами; проблема реализма и др.).

Книга снабжена кратким высококвалифицированно написанным предисловием А. Болдырева, в котором внимание заострено на некоторых существенных моментах развития персидской литературы, на характере и достоинствах книги, на компетентности исследователя.

И, наконец, невозможно не обратить внимания на разные аспекты деятельности видного советского ученого Д. Комиссарова. Велика его заслуга в подготовке научных кадров. Под его руководством написана не одна диссертация, Д. Комиссаров занимается и плодотворной переводческой деятельностью. Он перевел и издал роман Д. Мир Садеки «Долгая ночь», большую часть рассказов и новелл С. Хедаята, Б. Аляви, С. Чубека и др.

Рецензируемая книга Д. Комиссарова выполнена, как мы попутно отмечали, на высоком научном и методологическом уровне. Наши незначительные, несущественного характера замечания несколько не умаляют ее достоинства. Значением и новизной исследуемых вопросов труд заслуживает исключительно большого внимания. Книга вызывает научный интерес как поставленными в ней проблемами и оригинальными положениями, так и многообразным материалом.

М. Н. ИВАНИШВИЛИ

НОВАЯ РАБОТА ПО ТАДЖИКСКОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ

Всего лишь полтора десятка лет тому назад один из выдающихся деятелей отечественного востоковедения О. И. Сенковский первый обратил внимание на лексические и грамматические особенности персидского языка среднеазиатских авторов, т. е. на существование близкородственного персидскому таджикского языка, и с тех пор по сей день интерес к этому языку все больше и больше возрастал. Таджикский язык, распространенный на склонах и в ущельях Памира и в долинах Таджикистана, привлекал к себе внимание языковедов, так как Памир, наподобие Кавказа, создавая естественные преграды общению между частями его населения, порождал условия для существования на ограниченной территории самых разнообразных говоров.

На сегодняшний день мы располагаем достаточными сведениями относительно всех диалектов таджикского языка и именно в этой связи следует отметить, что развитие таджикской диалектологии как науки в значительной степени обязано видному советскому иранисту, доктору филологических наук, профессору Кафедры иранской филологии Восточного факультета ЛГУ им. Жданова Анине Зиновьевне Розенфельд, ибо с ее именем связано изучение юго-восточных говоров Таджикистана.

А. З. Розенфельд вслед за своим учителем, видным отечественным востоковедом, организовавшим преподавание и изучение таджикского языка и его многочисленных диалектов, проф. И. И. Зарубиним, а также проф. М. С. Андреевым, наряду с Н. А. Кисляковым, В. С. Расторгуевой, В. С. Соколовой, Л. Бузург-заде и др., одна из первых заинтересовывалась таджикскими говорами и их изучение становится одним из основных участков ее научной деятельности. Наряду с исследованием персидского языка и литературы, вопросов влияния русской и советской литературы на персидскую, художественных переводов с персидского и таджикского языков, А. З. Розенфельд углубляется в изучение таджикских диалектов, фольклора, топонимики, этнографии и мифологии. Многократное участие ученой в разных научных экспедициях по изучению Таджикистана находит свое отражение в ее трудах и по диалектологии. Начиная с 1939 года, когда ею была защищена кандидатская диссертация «Говоры Каратегина», А. З. Розенфельд с каждым годом все больше расширяет ареал своих полевых работ и вводит в научный обиход обширный материал по дарвазским, бадахшанским, ванджским, кулябским и ваханским говорам таджикского языка. А. З. Розенфельд провела исследование всех юго-восточных говоров Таджикистана вплоть до Западного Памира и в 1966 г. посвятила свою докторскую диссертацию исследованию «Системы глагола в юго-восточных говорах таджикского языка».

И вот перед нами новое исследование А. З. Розенфельд, вышедшее в 1982 г. — «Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан)». Словарь содержит около 6000 слов.

Основой диалектного словаря является материал, собранный автором на протяжении 50 лет как в стационарных условиях, так и в условиях диалектологических экспедиций. Материал выбран из трех выпусков по этнографии Каратегина и Дарваза. Зафиксированы названия орудий труда, кустарных тканей; термины, связанные с семейно-брачными отношениями; терминология, относящаяся к свадьбе, похоронам, строительной технике; терминология местных народных календарей, пищи, растений и др. В диалектный словарь вошли слова, извлеченные из опубликованных фольклорных записей по юго-восточным районам и слова, извлеченные из неопубликованных материалов А. З. Розенфельд, Н. А. Кислякова и И. М. Стеблина-Каменского.

Словарю предпослано введение автора и ее же исследование «Краткий очерк диалектной лексики Юго-Восточного Таджикистана».

А. З. Розенфельд, фиксируя диалектологическую лексику, классифицирует ее по основным особенностям. С легкостью многоопытного специалиста, ираниста широкого диапазона А. З. Розенфельд, изучая словоформы, семантические и фонетические особенности слов, эвфемизмы и табуизмы, выделяет «зональную лексику», т. е. лексику, общую «для всех памирских языков и для местных, региональных таджикских говоров, распространенных в юго-восточном Таджикистане» (с. 8).

Автор исследования локализирует те или иные языковые явления с большой точностью. Так, например, на с. 10 в связи с чередованием согласных и «подчинением их местным фонетическим законам», отмечено, что спирантизация в любой позиции губно-губного «з» с последующим переходом вместе с предшествующим гласным в дифтонг (ов/ои — «вода») из каратегинских говоров наблюдается лишь в левобережном говоре. На с. 12—13, отмечая наличие в диалектах общего лексического слоя, автор указывает на то, что «чем дальше от Бадахшана на запад и северо-запад, тем больше сокращается число общих слов» и т. п.

В ряде случаев А. З. Розенфельд дает объяснение появлению зафиксированных ею языковых явлений. Так, например, отмеченная повсеместно вариантность *k/q* (*ku/qul* — «озеро», *peštok/peštoq* — «терраса») и переход губно-зубного «v» в заднеязычный звонкий спирант «y», а также в «x, h» (*juvon/juyūn* — «юноша», *juvona/juyūna* — «бычок»), по предположению автора объясняется влиянием каратегинских или других говоров киргизского языка (с. 10). Принимая во внимание близость восточно-иранских языков, в прошлом распространенных на территории нынешнего распространения таджикоязычного населения, А. З. Розенфельд предполагает, что соответствие «l» зональной лексики с «d» литературного языка (*baritula* — «сургуб» лит. *tuda* — «куча», *gudak gulak* — «ребенок», *Badašon/Balaxšon*) можно объяснить влиянием какого-то восточно-иранского субстрата, с чем нельзя не согласиться. Также убедительным кажется нам предположение автора по поводу наличия «общности части лексики в вахжских (нижнее Вахионизовья и средняя часть течения р. Хингоу), кулябских, даштирджумском, каратегинских говорах с памирской», что, по мнению А. З. Розенфельд, объясняется «не непосредственными языковыми контактами, а каким-то восточно-иранским субстратом, так как существовавшее до революции бездорожье, изолированность Бадахшана, различие в религии (памирцы-исмаилиты, последователи одного из течений шиитского толка, таджики-суиниты) препятствовали тесному общению» (с. 13).

Фиксируя и исследуя лексику юго-восточного Таджикистана, А. З. Розенфельд отмечает и русское влияние на говоры таджикского языка, и тюрко-монгольские заимствования, заимствования арабского происхождения, не засвидетельствованные в таджикско-русском словаре. В диалектной лексике выделяется группа слов, происхождение которой в настоящее время не может быть установлено. Автор отмечает наличие межпамирского фарси-таджикского койне и указывает на убедительные источники общности в лексическом фонде как памирских языков, так и таджикских говоров и межпамирского фарси (с. 14). Таковыми признаны общность браков, культуры, миграционные волны, поэтический фольклор-четверостишия, свадебные и похоронные песни, авторская поэзия. Почти все наблюдения автора, по мере возможности, отражены в словаре разными пометками. Среди всех подобных сообщений нам кажутся особо интересными отмеченные в словаре изменения семантики ряда слов из отдельных диалектов. Так, например, персидско-таджикское *ganj* — «клад, сокровище» в диалектах юго-восточного Таджикистана: приняло значение «молока и молочных продуктов»; *nišona/nišūna* — «знак; метка мастера на изделии» в ванджском диалекте обозначает «земледельческий календарь»; слово *ovod* — «благоустроенный, возделанный» в ванджском и дарвазском диалектах стало формулой прощания, пожелания хозяевам дома благополучия, процветания; *lingi* — «слаток, которым подносятся халат» в Бадахшане обозначает «чалму из зеленого материала (признак духовного лица — свайда)» и др. Эти и им подобные примеры изменения в семантике слов дают интересный материал для социолингвистических исследований.

В результате всестороннего изучения юго-восточных говоров Таджикистана автор приходит к выводу, что все юго-восточные говоры Таджикистана «представляют собой общность, единство как систему» и нет основания делить их на южные и юго-восточные говоры» (с. 4).

Работа, выполненная ведущим советским ученым А. З. Розенфельд, является ценным вкладом в изучение иранских языков.

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვიცხისტაქონის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში

1980 წ. 20 თებერვალი

(გაგრძელება)

1268 ჩუენ ამისთვის ესე მონა გამოვგზავნეთ თქვენსა წინა,
 ვცნათ ამბავი ქაჭეთისა, მოსრულანცა ქაჭნი შინა?
 მანდაურთა მეომართა ანგარიში წუერილად გტინა:
 და ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თვალი მათი ვინა?

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1261) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
 ი. ვიგინევილი: მეორე ტაეპში მოსრულანცა ზნა კითხვითი ნაწილაც კარგად გამო-
 შატავს კითხვას. ცა ნაწილაც კითხვის გამოხატვის ფუნქცია არ აქვს.
 პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩვენ ეს მონა იმისთვის გამოვგზავნეთ თქვენთან, (რომ) გაიგოთ ქა-
 ჭეთის ამბავი, (აგრეთვე ისიც), მოვიდნენ თუ არა ქაჭები შინ? დაწერილებით გვენდა მანდაური
 შემოგზავნის რიცხვი: ვინ არიან შენი მცველები, ან ვინ არის მათი უფროსი?

1269 რაცა იცი მანდაური, მოგუწერე, გაამელაენე:
 მერმე შენსა საყუარელსა ნიშანი რა გაუგზავნე!
 შენი ყუელა აქამდისი ჭირი ლხინსა გაათავნე,
 და ღმერთსა უნდეს, მოყუარენი შესაფერნი შეგაზავნე!"

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1262) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: რა
 (რამ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რაც იცი მანდაური, (ყველაფერი) მოგწერე, გაამელაენე; აგრეთვე
 შენს მიჭნურს რამე ნიშანი გაუგზავნე! შენი აქამომდელი ყველა ჭირი ლხინს გაუთანაბრე,
 თუ ღმერთი ინდომებს, (მე) შესაფერ მიჭნურებს შეგაერთებთ!"

1269,1 „წადი, უსტარო, ისწრაფე, თუ მუქლი გქონდეს მალევი;
 დანატრი, მიხუალ, დაგხედების ბროლი, სათი და ლალები;
 ბედად შენ მჭობხარ, უსტარო, განხვენ დამწუელის თვალები,
 და შენს უკან ჩემი სიცოცხლე თუ გესმის, არ გებრალები?"

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1460) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გქონდეს
 (გქონდეს), სიცოცხლე თუ გესმის (სიცოცხლე, თუ გესმის).

რედაქციის წევრებს არ ეგუებათ სტროფის ჩანართობა. სტროფი არ არის A და D რედაქ-
 ციის რიგ ხელნაწერში, ენობრივად გაუმართავია (შდრ. თუ მუქლი გქონდეს მალევი; შენს უკან
 ოწუერილის შემდეგ ჩემი სიცოცხლე თუ გესმის). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: „წადი, წერილო, იქარე, თუ სწრაფი მუხლები გექნება; შეგნატრი,
 (რადგან) მიხვალ და დაგხედება ბროლი, ლალი და სათი (=ნესტანი); ბედით შენ მჭობხარ,
 წერილო, განხვენ (ჩემი) დამწუელის თვალები, თუ გესმის, რომ შენს შემდეგ ცოცხალი ვარ,
 არ გებრალები?"

* გაგრძელება. იხ. „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1985, № 3.

1980 წ. 27 თებერვალი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1270; 1271; 1272 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1270 ფატმან მისცა დაწერილი მის გრძნეულსა პელოვანსა:

„ესე წიგნი მიართუიო ქალსა, მზისა დასაგვანსა!“

მან გრძნეულმან მოლი რამე წამოისხა ზედა ტანსა,

და მასვე წამსა დაიკარგა, გარდაფრინდა ბანისბანსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1263) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციის წევრებმა იმსჯელეს „მოლ“ სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ. ლიტერატურაში მოლის სხვადასხვა მნიშვნელობა ნაეარაუდვეი: წამოსასხამი, ბალახი, ქაღალტული ნელსაცხებელი...

ი. გიგინეიშვილს საყურადღებოდ მიაჩნია A2 A4-ის წაყიხვა: მოლი რამე წამოისცა. სხვა ხელნაწერთა წამოისხა, მისი აზრით, შედეგია 1272-ე სტროფის ტანნაბდიანი-ის ყალბი ვაგებისა. ტანნაბდიანი აქ ტანფაჩენიერს ნიშნავს (შეიძლება ტანშავადაც ვაგვეგო) და არა ნაბადმოსხმულს. ტაუპის აზრია: გრძნეულმა რაღაც ბალახი წამოისცა (წაისცა) ტანზე.

რედაქციის სხვა წევრებს წამოისცა მეორეულ წაყიხვად მიაჩნიათ და ფიქრობენ; რომ ტექსტი უნდა დარჩეს წამოისხა. ტაუპის შინაარსი კი სხვადასხვანაირად ესმით:

ა. ბარამიძე: რაღაც გრძნეული ძალის მქონე ბალახი დაიყარა ტანზე (შდრ. ძვ. ქართ. ნაცარი გარდასხა=ნაცარი გადაყარა).

ც. კიკვიძე: რაღაც ქაღალტული ნელსაცხებელი წამოისხა (დაისხა) ტანზე.

გ. კარტოზია: მოსასხამი წამოისხა. აქ ბალახის აღმნიშვნელი სიტყვა კიდევ რომ გვექონდეს, იგი ალბათ მწვანე ფერის აღსანიშნად არის გამოყენებული: რაღაც მწვანე წამოისხურა ტანზე.

ს. ცაიშვილი: მაგიური წამოსასხამი წამოისხა. მოლი აქ შეიძლება პართლაც მწვანის აღმნიშვნელი იყოს.

მეოთხე ტაუპში გარდაფრინდა შეიცვალა გარდაჰფრინდა ფორმით.

სტროფის შინაარსი: ფატმანმა მისცა დაწერილი იმ დახელოვნებულ გრძნეულს: „ესე წიგნი მიართუიო ქალს, მზის დასაგვანსა!“ გრძნეულმა რაღაც მოლი ტანზე წამოისხა, იმავე წამს გადაიკარგა, ბანებს გადააფრინდა.

1271 წავიდა ვითა ისარი კაცისა მშჟილდფიცხელისა.

რა ქაჯეთს შეკდა, კმნილ იყო ოდენ ბინდ-ბანდი ბნელისა.

უჩინოდ შეელო სიმრავლე მოყმისა, კართა მცეველისა,

და მას მზესა ჰყადრა ამბავი მისისა სასურველისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1264) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: წავიდა როგორც მშვილდმაგარი კაცის ისარი. ქაჯეთს რომ შეეოდა, ის-ის იყო ბნელდებოდა. უხილავად განელო მეომრების, კართა მცეველების სიმრავლე, იმ მზეს (ნესტანს) მოახსენა მისი მიჯნურის ამბავი.

1272 ციხისა კარნი დაჰშულნი შევლნა მართ ვითა ღიანი,

წევიდა ზანგი პირშავი, თმავრძელი, ტანნაბდიანი;

იგი მზე დაჰკრთა, ეგონა სამისო რამე ზიანი,

და შეცვალა ვარდი ზაფრანად, ლაჭურდისფერად — იანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1265) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

ტანნაბდიანი ი. გიგინეიშვილსა და ა. ბარამიძეს ესმით როგორც ტანნაწკველიანი, ც. კიკვიძეს, გ. კარტოზიას, ს. ცაიშვილს — ტანზე ნაბადმოსხმული.

ს. ციციშვილი: ლაეჭუარდის ფერად შეცვალა იანი ნიშნავს; თელი გულფარ-
თოვლა, ამიტომ თელთა შავი ფერი ცისფრით შეეცვალა (გუგის გარშემო თეთრი გარსი
გაუფართოვდა).

სტროფის შინაარსი: ციხის დახშული კარები როგორც ღია, ისე გაიარა. შევიდა პირშავი,
გრძელთმიანი, ტანაბლიანი ზანგი; ის მზე (ნესტანი) შეერთა, თავისი საზიანო რამ ეგონა,
ვარდი შეცვალა ზაფრანად (=წითელი ლაწები გაუყვითლდა), ლაეჭარდისფრად — იები
(=თვლები გაუფართოვდა).

1980 წ. 5 მარტი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინევილი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ს. ციციშვი-
ლი.

განიხილეს სტროფები: 1273; 1273,1; 1274; 1275 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანი,
ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ციციშვილმა).

1273 ქაყმან უთხრა: «ვინ გგონივარ, ანუ ავრე რად დაბნდები?
მე ვარ მონა ფატმანისა, თქუენს წინაშე ნამგზავრები;
ამა წიგნმან გამამართლოს, არ ტყუილად გეუბნები,
და მზისა შექნი მოიცადენ, ვარღო, ადრე ნუ დასკვნები!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1266) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ქა-
ყმან (ზანგმან).

ც. კვიციანი: ქაჩი ბოემამი გრძელულის სინონიმია (დავარსაც ქაქს უწოდებენ: «მან უამ-
ბო დავარ ქაქსა, ვინ გრძნებთა ცაცა იცის»). ხელნაწერებში ამ აღვლას უმთავრესად ქა-
ყმან ფორმას წარმოგვიდგენენ, ზანგმან, ძირითადად, ნარედაქციევ ხელნაწერებში
(A¹ A⁹ D³ D⁴ D⁵) გვქვს.

ა. ბარამიძეს და გ. კარტოზიას ხელნაწერთა ჩვენება ანგარიშგასაწევად მიიჩნიათ.

ი. გვიგინევილი: წინა სტროფში ზანგზეა ლაბარაკი («შევიდა ზანგი პირშავი, თმავრძე-
ლი, ტანაბლიანი»). მომდევნო სტროფში მისი ქაქად მოხსენიება მოულოდნელია. მიჭირს
ზანგ ფორმის ქაქად შეცვლა.

ს. ციციშვილი: მეც მიჭირს სტროფებს შორის მოულოდნელი გადასვლა: ზანგი — ქაჩი.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: ქაყმან.

გ. კარტოზია: მეორე ტაქში ხელნაწერები პარალელურ ფორმებს წარმოგვიდგენენ: ფატ-
მანისა|ფატმანისი. პირთა სახელების ნანათესაობითარი სახელობითი მთელ ტექსტში პარა-
ლელური ფორმებით არის წარმოდგენილი. ვფიქრობ, უნიფიცირება უნდა მოვახდინოთ: ყველ-
გან ან -ისი დაბოლოება უნდა მივიღოთ, ან -ისა. «ეფეხისტყაოსნის» ენისათვის -ისი დაბო-
ლოება უნდა იყოს ნორმა.

ც. კვიციანი: უნიფიცირების გატარება, ვფიქრობ, გაუმართლებელია. უნდა დავემყაროთ
ხელნაწერთა ჩვენებას და ლექსის მოთხოვნებს, სახელდობრ, იმას, თუ რომელი ფორმა უხ-
დება კეთილზმონების თვალსაზრისით. ემფატური ა პირთა სახელების ირიბ ბრუნვებში
ძველსავე ქართულში გვაქვს.

გ. კარტოზია: «მტ»-ის ხელნაწერები გვიანდელი ენობრივი ნორმის გავლენას განიცდიან
და ამიტომ მათი ჩვენება ვადაწყვეტი ვერ იქნება. რაც შეეხება კეთილზმონებას, რაც შემ-
თხვევაში შეიძლება ეს კრიტერიუმიც არ გამოგვადგეს: შესაძლოა ლექსს -ისი-ც ისევე მოუ-
ხდეს, როგორც -ისა.

ი. გვიგინევილი: «ეფეხისტყაოსანში» მოქმედ ნორმად მე -ისა დაბოლოება მიიჩნია.
იმ შემთხვევებში, სადაც -ისი დაბოლოება გვხვდება, ძველი ენობრივი ნორმის შენარჩუნება
უნდა გვქონდეს.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა: ფატმანისა. შემდგომში სპეციალურად განვიხილოთ
პირთა სახელებში -ისა|-ისი დაბოლოების საკითხი.

ი. გვიგინევილი: მეორე ტაქში ნამგზავრები შეეცვალათ ნამგზავრები ფორ-
მით. შდრ. მ. წერეთლისეული (q) ნამგზავრები.

გ. კარტოზია: ნამგზავრები დასაწერი ფორმა არ არის. შდრ. მგზავრ- ფუძისგან
ნაწარმოები მიმღობის სხვა სახეობა: მომგზავრებული («მადლიცი ტარიელისი,
თქუენს წინა მომგზავრებულა»).

დაადგინეს: დარჩეს წაქითხვა: ნ ა მ გ ზ ა ე რ ე ბ ი.

სტროფის შინაარსი: ქაჭმა (გრძნეულმა) უთხრა: „ეინ გგონივარ, ან ასე რად იზნიდები (რამ შეგაშინა)? მე ვარ ფატმანის მონა, თქვენთან მოსული; ეს წერილი დამიდასტურებს, ტყუილს არ გუებნები, მზის შექს მოუცადე, ვარდო, მალე ნუ დაჭენები!“

1273,1 „შტენებითა არსთა მზე ხარ, ქუყყანისა არ ეული,
 ბროლ-ბალახში, ძოწ-გიშერი, პირგავსილი მთუარეული,
 ალვის მორჩი, ცისკრის ვარდი, მუშკ-სულნელი ამბრეული,
 და ნუ დასქენები, წამერთ მოვა ღმრთის წყალობა ადრეული.“

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1465) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: არ ეული (არეული), მორჩი (ნორჩი), პირველ ტაეში, ცეზუსთან, მძიმეა დასმული.

ც. კიკვიძე: პირველი ტაეის სარიტომო სიტყვა ჩვენ ორ სიტყვად გაივით: არ ეული. შდრ. საბა: ეული — უუფლო.

ა. ბარამიძე: ნახევარტაეების აზრი შეიძლება ასე გაივით: ამქვეყნად ეული, ობოლი არა ხარო.

გ. კარტოზია: ტექსტში უნდა დარჩეს არ ეული, იგი ნაწარმოები ჩანს არე-დან. ქ უ ე ყ ა ნ ი ს ა არ ე უ ლ ი = ქვეყნის არისა, ამქვეყნიური (ამქვეყნად მყოფი).

ი. გიგინეიშვილი: ქ უ ე ყ ა ნ ი ს ა არ ე უ ლ ი მეტისმეტად ხელოვნური შესიტყვებაა. დაადგინეს: აღდგეს წაქითხვა: ქუყყანისა არ ეული.

მესამე ტაეპის მეორე ნახევარში სულნელი შეიცვალა სურნელი ფორმით; დაისვა მძიმე: მუშკ-სტრნელი, ამბრეული.

სტროფის შინაარსი: „შმენებით არსთა მზე ხარ, ამქვეყნიური (ქვეყნის არისა), ბროლ-ალვი, ძოწ-გიშერი, პირსავსე მთარის მსგავსი, ალვის რტო, ცისკრის ვარდი, მუშკი და სურნელი, ამბრო, ნუ დაჭენები, ძალზე მალე მოვა დაუგვიანებელი ღვთის წყალობა.“

1274 პირზე გაკუჭირდა ფატმანის ამბითა საკუჩრეულითა,
 ნუშნი გააბნა, შეიძრნეს სათინ გიშრისა წწელითა.
 მას იგი წიგნი მონამან მისცა თავისა კელთა;
 და სულთქუამს, იკითხავს უსტარსა, ალტობს ცრემლითა ცხელითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1267) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: პირზე (=ნესტანი) გაოცდა ფატმანის საკვირველი ამბით, თვალები გაუფართოვდა, სათი (=თვალეები) შეიძრა გიშრის წწელით (=წამწამებით). მას ის წერილი მონამ თავისი ხელით გადასცა; ობრავეს, წერილს კითხულობს, ცხელი ცრემლებით ასველებს (მას).

1275 მონასა ჰკითხა: „შიამბე, ვინ არის ჩემი მძებნელი?
 ანუ ვინ მიცის ცოცხალი, მიწასა ზედა მტკებნელი?
 მას მოაქსენა: „ვიეადრებ, რასცა ოდენ ვარ მცნებელი,
 და რა წამოსრულ ხარ, მას აქათ შენგან ჩქენია მზე ბნელი.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1268) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

პირველი ტაეპის ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად დაისვა მძიმე. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მონას ჰკითხა: „შიამბე, ვინ არის ჩემი მძებნელი, ან ვინ იცის, რომ ცოცხალი ვარ (და ჭერ კიდევ) ვტყუანი მიწას?“ მან უპასუხა: „გეტყვი მხოლოდ იმას, რაც ვიცი, რაც წამოსული ხარ, მას შემდეგ შენ გამო ჩენი მზე დაბნელებულია.“

1980 წ. 12 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1276; 1277, 1278; 1278,1 1279, 1280 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ციტიშვილმა).

1276 ფატმანის გული მას აქათ ლახჭართა შენახვეია;
 მას რომე ცრემლი სდენია, ზღუათაცა შენართვეია;
 მე ერთხელ შენი ამბავი მისთვის კულა მიმირთვეია,
 და ღმერთსა ვიმოწმებ, მას აქათ ტირილი არ დაღვეია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1269) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფატმანის გული მას შემდეგ ლახვარზეა შენახვეი (დაჭრილია); მას რომ ცრემლი სდენია, ზღვასაც (ცი) ერთვის; მე ერთხელ შენი ამბავი მისთვის კიდევ მიმირთვანია, ღმერთს ვიმოწმებ, მას შემდეგ ტირილი არ დაღვეია.

1277 აჲ ვინმე მოყმე მოვიდა შუენიერთია პირითა,
 მან უთხრა წჭრილად ყუელაი, თქუენ ხართ რათაცა ჳირითა.
 იგია შენი მძებნელი მკლავითა ვითა გმირითა;
 და მე გამომგზავნეს, დამედრეს სწრაფა სწრაფითა კჳირითა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1270) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლა ვილაც პირშუენიერი მოყმე მოვიდა, მან წჭრილად უთხრა ყველაფერი, რა ჳირშიც (ვაჳირვებაშიც) ხართ. ის არის შენი მძებნელი, გამირული მკლავის მქონე; მე გამომგზავნეს, დამამარეს დიდი სიჩქარით მევლო“.

1278 ქალმან უთხრა: „მემართლებს, ყმაო, შენი ნაუბარი!
 ფატმან ჩემი რა იცოდა, ვიყავ ვისი წანაგუარი?
 უღონოდ არის სადმე ჩემი ცეცხლთა მომღებარი,
 და მე მიუწერ, შენცა ჳკადრე, ვარ ვითაცა გულმღღღარი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1271) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მიუწერ (მივეწერ), ვითაცა (ვითამაცა).

ც. კეკელიძე: მეოთხე ტაეპში ხელნაწერთა უმრავლესობა ვითამაცას კითხულობს, მაგრამ მაინც ზოგი ნუსხისა და გამოცემის წაკითხვა (ვითაცა) ვამოზონინთ, რადგან მცა ნაწილაცი აქ უადგილია.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ქალმა უთხრა: „მართლად მეჩვენება, ჳბაუეო, შენი ნათქვამი ფატმანმა ჩემი (ამბავი) რა იცოდა, ვის წართვეს ჩემი თავი? უთუოდ არის სადმე ჩემი ცეცხლის მომღები, მე მივეწერ, შენც უთხარი, როგორი გულმღღღარიც ვარ“.

1278,1 კულაცა უთხრა: „შენცა მხედავ, სადა ვზივარ საღაური.
 სით დამქებეს, ვინც მოსულა? თუმცა არის მუნებური;
 ყველა შენცა მოახსენე, რაც აჲ მხედავ, ჩვენებური.
 და ღმერთს მიენდოს ჩემს საქმესა და დაუგდოს მასვე ყური“.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 14701) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე ტაეპში, ცეხურასთან, მძიმის ნაცვლად დასმულია კითხვის ნიშანი, პირველი და მესამე ტაეპების ბოლოს მძიმის ნაცვლად წერტილია; კუთხოვანი ბრჭყალები შეცვლილია ჩვეულებრივით. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: კიდევ უთხრა: „შენც მხედავ, საღაური საღ ვზივარ. საიდან დამქებეს, ვინც მოსულა? თუმცა იქაური იქნება; შენც ყველაფერი მოახსენე, რაც აჲ ნახე, აჲაური. ღმერთს მიენდოს ჩემს საქმეში და მასვე დაუგდოს ყური“.

1279 პირმზე სწერს: „აჲა, ხათუნო, დედისა მგობო დედაო!
 მისგან ტყუექმნილსა სოფელმან რა მიყო, ამას ხედაო?
 მე, გლახ, მით ჩემთა პატიეთა სხუაცა დამერთო ზედაო,
 და აჲ ვნახე შენი უსტარი, მე დიდად მეიმედაო.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1272) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: რაც ხელნაწერისა და გამოცემაში სწერს ფორმის ნაცვლად ვსწერ || ეწერ იკითხება. ეს მეორეული წაკითხვა ჩანს. „პირმზე ვწერ“ ნესტანის ბუნებას არ ეფარება.

ც. კიკვიძე: რატომ? პოემაში პერსონაჟები ხშირად იქებენ თავს.

ა. ბარამიძე: მაგრამ აქ არ არის ასეთი სიტუაცია.

ს. ცაიშვილი: პირველი პირის ფორმა (ვწერ) წერილის წინ პოემაში უჩვეულოა. ჩვეულებრივ, წერილებს ავტორისეული შესავალი უძღვის: წერს; დაწერა...

ი. გიგინეიშვილი: მაინც დამაფიქრებელია, რომ ვსწერ ოთხზე რედაქციის ბევრ ხელნაწერში გვაქვს.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა სწერს.

სტროფის შინაარსი: პარაზუტ სწერს: „აჰა, ხათუნო, დედის მჭობო დედაც! მის მიერ დატყვევებულს წუთისოფელმა რა მიყო, ამას ხედავო? მე ჩემს სასჯელზე სხვაც დამერთოო, ახლა ვნახე შენი წერილი, მე ძალიან შეიმედაო.“

1280 შენ ორთა დამკსენ გრძნეულთა, გამაიადვილე ჭირები,

აწ აჟა სრულთა ქაჯთაგან ვარ ასრე დანამჭირები:

ერთსა მცავს ერთი სამეფო, ბევრჯელ ათასი გმირები,

და ავად მომიკლა თათბირი და ჩემი დანაპირები!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1273) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: შენ დამიხსენი ორი გრძნეულისაგან, გაპირებუა გამაიადვილე, ახლა მთელი ქაჯეთისგან ასე ვარ დაქერილი: ერთს მთელი სამეფო მოცავს, მრავალი ათასი მეომარი, ცუდად ამიხდა ჩემი განზრახვა და დანაპირები!

1980 წ. 19 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შერტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1281 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმბალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა); 1282; 1283; 1284; 1285; 1286 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კენჭაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1281 სხჳად ამბავი აჟაური მეთი რამცა მოგიწერე:

ქაჯთა მეფე არ მოსრულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჭერე,

მაგრა სპანი უთჳალაენი მკვენ და მათი სიალფერე,

და რაასა ჰქჳინა ძებნა ჩემი? არ ეგების, დაიჯერე!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1274) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: პირველ ტაეპში უფრო სწორი ჩანს სხჳა ფორმა, რომელიც რიგ ხელნაწერში დაატურდება.

ც. კიკვიძე: კონტექსტით ორივე ფორმა (სხჳად, სხჳა) დასაშვებია, მაგრამ ხელნაწერები უფრო სხჳა დას უჭერენ მხარს.

დაადგინეს: დარჩეს სხჳად ფორმა.

სტროფის შინაარსი: სხვაფრთვ აჟაური ამბავი მეთი რა მოგწერო: ქაჯთა მეფე არ მოსულა, ჭერ არც მოვლენ ქაჯები, მაგრამ უთვალავი მეომარი და მათი ვაჟაკობა მიცავს, რას ჰქვია ჩემი მოძებნა? შეუძლებელია, დაიჯერე!

1282 ვინცაღა ჩემი მძებნელი მოსრულა, ცუდამაჟრალაო,

იჭირვის, იწუის, ენთების, ჩემი სწჳეცს ცეცხლებრ ალაო,

მაგრა მას ენატრი, უნახავს მზე, ამოდ არ დამზრალაო,

და უმისოდ ჩემი სიცოცხლე, ვამე, რა დიდი ბრალია!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1275) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებათა ვამე (ვამე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვიდაც ჩემი მძებნელი რომ მოსულა, ამოდ არის გარჯილი, წუხს, იწვის, ენთება, ჩემი ალი (მას) ცეცხლივით წვავს, მაგრამ მას შეენატრი, უნახავს მზე (=ტარიელი) და ამიტომ არ არის დამზრალი (=გაყინული), ვამე, უმისოდ (=უტარიელოდ) ჩემი სიცოცხლე რა დიდი ცოდვა-ბრალია!

1263 შენ ამბავი არ გიამბე, მაშინ ამაღ დავგიმალე,
 ვერ იტყოდა ენა ჩემი, თავი ჰირთა ვავაგრძალე,
 გუბუჩეწები, საყვარელსა შემახუეწე, შემაბრაღე,
 და ნუ წამოვა ძებნად ჩემად, მიუწერე, შე-ცა-სთუაღე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1276) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გუ-
 ბუეწები (გუაეწები). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: შენ (ჩემი) ამბავი არ გიამბე, მაშინ იმიტომ დავგიმალე, (რომ) ჩემი
 ენა ვერ იტყოდა (=ვერ შეძლებდა თქმას), თავი ჰირს ავარიღე; გუეუდრები, ჩემს მიჯნურს
 შემახუეწე, შეაბრაღე ჩემი თავი, მისწერე, შეუთვალე კიდევ, ნუ წამოვა ჩემ საძებნელად.

1284 მე რომ მჰირს, კმარის, ნუ მომკლავს ამისითავე სწორითა:
 მას მკუღარსა ენახავ, მოკეუდები მე სიკუდილითა ორითა.
 ვერას ვინ მარგებს, დასტურად ვიცი, არ რამე ჰორითა,
 და არ დავმორჩილდეს, დაშკოლე შეივსა ქვისა ყორითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1277) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
 ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე რომ ვასაკირი მადგას, (ის) კმარა, ნუ მომკლავს ამის სწორი (ახა-
 ლი) ვასაკირით: თუ მას მკუღარს ენახავ, ორმაგი სიკვდილით მოკეუდები. ვერაინ ვერაიდურს
 მიშველის, ნამდვილად ვიცი, არა რაღაც ჰორად, თუ არ დავთანხმდეს, დაშკოლე შევი ქვის
 სკორით (გროვით).

1285 გეტუა ნიშნისა ვაგზაენა, აწ ესე განამელაენია,
 მისეულთავე რიღეთა ნაჭუეთი გამიგზაენია;
 ესენი ჩემთუის მის გამო ტურფანი სანახაენია,
 და თუცა თუ ფერად ბედისა ჩემისა მსგავსად შევნია“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1278) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
 ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოგეწერა, (ტარიელს) ნიშანი ვაგზაენო, ახლა ეს (=რიდის ამბა-
 ე) გამელაენებულა, მისი ნაჭონი თავსაბურავის გადანაჭერი გამიგზაენია; ეს (=თავსაბურა-
 ე) ჩემთვის მის (=ტარიელს) გამო მშუენიერი სანახაეა, თუმცა, მსგავსად ჩემი ბედისა,
 ფერად შევი.

1286 აწ საყუარელსა მიუწერს გულამოსკენილი, მტრალი,
 მისმანვე ცრემლმან დაუვისს, ვის ედებოდა ვის ალი!
 დაწერა წიგნი, მსმენელთა გულისა ვასავგირალი,
 და ვაოდი ვააპის, გამოჩნდის მუნ ბროლი გამომჰქორალი.

საიუბილეო გამოცემასთან შედარებით (სტრ. 1279) პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მეორე ტაეპის ბოლოს ზოგი გამოცემის კონიექტურები (ს კირ-ალი, მოც
 ვირ ალი) ვაუმართლებელია. არაზუსტი რითმა „ვეფხისტყაოსანში“ უჩვეულო არ არის. ასე-
 თი არაზუსტი რითმა ვაუქვს ამ სტროფშიც.

ბ. ძიძგური: შესაძლებლად მიმაჩნია მეორე ტაეპში დავუშვათ კონიექტურა: სარითომო
 სიტყვად პირ-ალი წაიკითხოთ. ვის ედებოდა პირ-ალი = ვისაც პირზე ალი ედებოდა.

გ. მებრეველი და ვ. კატოხიამ აღნიშნეს, რომ „ვეფხისტყაოსნისათვის“ ეს მხატვრუ-
 ლი სახე (პირის ალი) უჩვეულოა.

დაადგინეს: დარჩეს წაიკითვა ვის ალი, ამასთან მიღებულ იქნა z-ის პუნქტუაცია: ვის
 გამოიყოს მძიმებით: ვის ედებოდა, ვის, ალი (=ვისაც ედებოდა ალი. ვის ნაცვალსახელის
 ვამეორებით). ტაეპის ბოლოს ძახილის ნიშნის ნაცვლად დაიხვას წერტილი.

სტროფის შინაარსი: ახლა მიჯნურს სწერს გულამოსკენილი, მტრალი, თავისივე ცრემ-
 ლი უქრობდა ალს მას, ვისაც ედებოდა ალი (=ნესტანს თავისივე ცრემლი უქრობდა ცეცხლს).
 დაწერა მსმენელთა გულგასავგირალი წერილი, ვარდს აპობდა (=ბაგეებს ხსნიდა, ვ. ი. ილიმე-
 ბოდა), იქ ჩნდებოდა ვამჰქორავალ ბროლი (=კბილები).

1980 წ. 26 მარტი

1

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1287; 1288; 1289; 1290; 1291 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კინაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1287 „ჰე, ჩემო, ესე უსტარი არს ჩემგან მონაღაწეები,
 ტანი კალმად მაქვს, კალამი — ნაფელსა ამონაწეები,
 მე გული შენი ქალაღად გელსავე ჩემსა ეაწეები,
 და გულო, შავგულო, დაბმულხარ, ნუ აეკსნები, აწ ები!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1280) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჰე-ს შემდეგ დასმულია შიში. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: „ჰე, ჩემო, ეს წერილი ჩემი ნამოღვაწევია, კალმად ტანი მაქვს, კალამი — ნაფელსა ჩაწებულო, ქალაღად შენი გული ჩემს გულზევე შევაწეებ, გულო, შავო გულო, დაბმულხარ, ნუ აეშევი, აწ დაბმული იმე!

1288 ხედავცა, ჩემო, სოფელი რათა საქმეთა მქმნელია!
 რაზომცა ნათობს სინათლე, ჩემთვის ეგარცა ბნელია.
 ბრძენნი იცნობენ, სწუნობენ, მით მათგან საწუნელია;
 და უშენოდ ჩემი სიცოცხლე, ვაიმე, რა დიდი ძნელია!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1281) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაიმე (ვაიმე).

პირველი ტაეპის ბოლოს ძახილის ნიშნის ნაცვლად დაისვა კოხტის ნიშანი.

ც. კიკვიძე: მესამე ტაეპში გვაქვს რუსთველისთვის დამახასიათებელი თავისებური წყობა წინადადებისა. ტაეპის აზრია: ბრძენნი იცნობენ, ამიტომ მათგან საწუნელია და იწუნებენ.

გ. კარტოზია: მით ზმნიზედის არსებობა, ეფიქრობ, გააძნელებს ტაეპის ამგვარ გააზრებას. აქ წინადადების ჩვეულებრივი წყობა უნდა გეჭონდეს: ბრძენნი იცნობენ, იწუნებენ, ამიტომ მათგან დასაწუნია.

სტროფის შინაარსი: ხედავ, ჩემო, წუთისოფელი რა საქმეების ჩამდენია? რაც უნდა ნათობდეს სინათლე, ჩემთვის მაინც სიბნელეა. ბრძენნი იცნობენ (წუთისოფელს), არაფრად მიიჩნევენ, ამიტომ მათგან არაფრად ჩასაგდება, უშენოდ ჩემი სიცოცხლე, ვაიმე, რა დიდად ძნელია!

1289 ხედავ, ჩემო, ვით გაგჭყარნა სოფელმან და ეამმან კრულმან?
 ველარ გნახე საყუარელი მხიარული მხიარულმან,
 ნეტარ, რა ქმნას უშენომან გულმან, შენგან დალაჭურულმან!
 და გაგიცხადა დამალული გონებაჲმან დაფარულმან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1282) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხედავ, ჩემო, როგორ გაგეყარა წუთისოფელმა და წყეულმა ეამმან? ველარ გნახე მხიარულმა მხიარული მიჭნური, ნეტარ რა ქმნას უშენოდ მყოფმა შენ მიერ დაკრილმა გულმა! გაგიმელაენა საიდუმლო ფარულმა ფიქრმა.

1290 შენმან მზემან, აქანამდის შენ ცოცხალი არ მიგონე;
 ჩემი მეთქვა გარდასრულად სიცოცხლე და ყოვლი ღონე;
 აწ რა მესმა, შემოქმედი ვაიდიე და ღმერთსა ვმონე,
 და ჩემი ყუველა აქამდისი კირი ღბინსა შევაწონე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1283) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ჩემი მეთქვა გარდასრულად (ჩემი მეთქვა: გარდასრულდა).

გ. კარტოზია: ჩემი აქ „სიცოცხლისა“ და „ღონის“ მსაზღვრელი ჩანს. ტაეპის აზრია: ჩემი სიცოცხლე და მთელი ძალა გარდასრულად (=გათავებულად) მქონდა ნათქვამი (=მიჩნეული).

ი. გიგინეიშვილი: ჩემი მართლად „სიცოცხლისა“ და „ლონის“ მსაზღვრელი უნდა იყოს, მაგრამ გარდასრულდა უნდა დარჩეს. ტაეპი ასე უნდა გაიმართოს: „ჩემი, — შეთქვა, — გარდასრულდა სიცოცხლე და ყოველი ღონე“.

ა. ბარამიძეს, ს. ცაიშვილს და ც. კიკვიძეს მიჩნიათ, რომ უნდა აღდგეს გარდასრულდა და აღდგეს ტაეპის ძველი წაკითხვა (ბრჭყალიბის დამატებით): ჩემი შეთქვა: „გარდასრულდა სიცოცხლე და ყოველი ღონე“. ს. ცაიშვილის აზრით, ჩემი შეთქვა ფრაზოლოგიაშია.

დაადგინეს: მეორე ტაეპში მიღებულ იქნეს წაკითხვა: ჩემი შეთქვა: „გარდასრულდა სიცოცხლე და ყოველი ღონე“; (მომხრენი — ა. ბარამიძე, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი; წინააღმდეგნი — ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: შენს შვეს ვეცადე, შენ აქამდის ცოცხალი არ მეგონე; ჩემი შეთქვა (=ვიფიქრე): „სიცოცხლე და მთელი ძალა დასრულდა“; ახლა რა გავიგე (შენი სიცოცხლის ამბავი), შემოქმედი (ღმერთი) ვადიდე და ღმერთს დავემორჩილე, ყველა აქამდე გადატანილი ჩემი ქირი ღმერთს გავუთანაბრე.

1291 შენი სიცოცხლე მეყოფის ჩემად იმედად გულისად,
გულისა ერთობ წყლულსა და ასრე დადავულსად!
მომიგონებდი, გაქსოვდე მე შენთვის დაკარგული სად;
და ვტი მზრდელად სიყვარულისა, მის ჩემგან დანერგულისად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1284) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: მომიგონებდი (მომიგონებდე), სიყვარულისა, მის ჩემგან (სიყვარულისა მის, ჩემგან).

გ. კარტოზია: მესამე ტაეპში ორივე ზმნა ბრძანებითი კილოშია. მათგან ერთი (მოქმედებითი გეარისა) პირველი ბრძანებითის ფორმითაა წარმოდგენილი, მეორე კი (საშუალო გეარისა) პირველ კავშირებითია დასმული. რიგ ხელნაწერში ორივე ზმნის ერთნაირი ფორმით წარმოდგენა (მომიგონებდე, გახსოვდე; მომიგონებდი, გახსოვდი) გვიანდელი სწორების შედეგია.

ი. გიგინეიშვილი მოითხოვს მომიგონებდე ფორმის აღდგენას; ა. ბარამიძეს მიჩნია, რომ ტექსტში უნდა მივიღოთ ერთგვაროვანი ფორმები: ან მომიგონებდი, გაქსოვდი, ან მომიგონებდე, გაქსოვდე.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს: მომიგონებდი, გაქსოვდე (მომხრენი — გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი; წინააღმდეგნი — ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი).

სტროფის შინაარსი: შენი სიცოცხლე მეყოფა ჩემს გულის იმედად, მთლად დაპირილი (დაწყლულბული) და ასე დამწვარი (დადავული) გულის იმედად! მომიგონე ხოლმე, გახსოვდე მე, შენთვის სადაც დადაკარგული; ვარ იმ ჩემ მიერ დანერგული სიყვარულის მზრდელი (მომვლელი, გამხარებელი).

1980 წ. 2 აპრილი

სლდომას დავსწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. შიძველი.

განხილეს სტროფები: 1292; 1293 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გერტიშვილმა, ლ. კიკვიძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურაბელოძემ); 1294; 1295; 1296 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუაგუაშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობტაშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1292 სხუად, ჩემო, ჩემი ამბავი ჩემგან არ მოგვეწერებინა;
ენა დამწერების, მოსმენით არვისგან დაიჭერების.
ფატმან წამგებარა გრძნეულთა, ღმერთიცა მის ეტრების!
და აჲ კჳლა ქმნა იგი სოფელმან, რაცა მის შეეფერების.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1285) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სხვაფერო, ჩემო, ჩემი ამბავი ჩემგან არ მოგვეწერება (=ჩემი ამბის მოწერას ვერ შევძლებ); ენა დამწერება (დაილდება), მოსმენით ვერაინ დაიჭერებს. ფატმანმა ჩემი თავი წართუვა გრძნეულებს, ღმერთი იყოს მისი მფარველი! ახლა ისევ ის ჩაიღინა წუთისოფელმა, რაც მისი შესაფერისია.

1293 აწ სოფელშიან უარესი ჰირი ჰირსა დამისართა,
 არ დასჯერდა ბედი ჩემი მათ პატოეთა მრავალგჭართა,
 კწულაჲ მიმცა შესაპყრობლად ქაჯთა, ძნელად საომართა;
 და ბედმან გუიყო ყწელაჲთა, ჩემო, რაცა დაგუემართა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1286) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დამისართა (მომისართა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლა წუთისოფელში უარესი ჰირი დამიმატა ჰირზე, არ დასჯერდა ჩემი ბედი იმ მრავალნაირ ტანჯვას, კვლავ მიმცა შესაპყრობად (ტყვედ) ძნელად შესაბრძოლებელ ქაჯებს; ჩემო, ბედმა გვიყო ყველაფერი, რაც დაგვემართა.

1294 ციხეს ეზი ეზომ მაღალსა, თწალნი ძლოე გარდასწუღდებიან,
 გზა გუჩრახთა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა დგებიან,
 დღისით და ღამით მოუშენი ნობათსა არ დასცდებიან,
 და მათთა შემბმულთა დაპოცენ, მართ ცეცხლად მოედებიან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1287) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაპოცენ (დახოცენ).

ს. ცაიშვილი: ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერაში, რომელიც XV საუკუნეს განეკუთვნება, პირველი ტაბის საირთომ სიტყვად შემომაცდებია იკითხება. ეს იგივე შემოსცდებიან (=შემოსწუღდებიან) უნდა იყოს, ზოგ ხელნაწერში რომ დასტურდება. პოემის ძირითად ტექსტში სწორედ შემოსწუღებიან უნდა აღვადგინოთ.

ა. ბარამიძე: ვანის ქვაბთა მონასტრის უძველესი წარწერის ჩვენება უთუოდ ანგარიშგასაწევია.

გ. კარტოზია: მართალია, ეს წარწერა ქრონოლოგიურად უსწრებს „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებს, მაგრამ წაკითხვის სიძველე ყოველთვის როდი ნიშნავს მის პირვანდელობას.

ი. გიგინეიშვილი: არ უნდა დავივიწყოთ, რომ აღნიშნული წარწერა ზეპირად არის შესრულებული და პოემის ტექსტი აქ შეცვლილი-დამახინჯებულია.

ს. ცაიშვილი: ეს ასეა, მაგრამ შემოსწუღებიან (>შემოსცდებიან) პოემის როგ ხელნაწერშიც დასტურდება.

ც. კვიციანი: გარდასწუღებიან უმჯობესი წაკითხვაა, რამდენადაც იქ ნესტანის თვალსაზრისითა გადმოცემული.

გ. კარტოზია: ნესტანის ნათქვამში შეიძლება სწორედ შემო-პრეცედენი ფორმა (შემოსწუღდებიან) იყოს უფრო ბუნებრივი.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა — შემოსწუღებიან.

სტროფის შინაარსი: ისე მაღალ ციხესიმაგრეში ვზიარ, თვალი ძლივს შემოსწვდება, გზა გვირახით შემოდის, იქ მცველები დგანან, დღე და ღამე მკომრები გუშაგობის რიგს არ ტოვებენ, ვინც მათ შეებრძოლება, დახოცავენ, ცეცხლით მოედებიან.

1295 ნუთუ ესენი გეგონენ სხტათა მებრძოლთა წესითა?!

ნუცა მე მომკლავ ჰირითა, ამისგან უარესითა;

შენ მკუდარსა გნახავ, დავიწუი, ვითა აბედი კუესითა;

და მოგშორდი, დამთმე გულითა, კლდისაცა უმაგრესითა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1288) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იქნებ ესენი სხვა მებრძოლთა წესის მქონეებად მიგანდეს?! ნურც მე მომკლავ ამაზე უარესი ჰირით; შენ მკუდარს (რომ) გნახავ, დავიწევი, როგორც კვესით აბედი; მოგშორდი, დამთმე კლდეზე უმაგრესი გულით!

ფასი 1 მან. 20 კაპ.

6121/201

ინდექსი

76198

ქართული
ენციკლოპედია